ZfWT
Zeitschrift für die Welt der Türken
Journal of World of Turks

Zeitschrift für die Welt der Türken

Journal of World of Turks

ISSN 1868-8934 (Online) ISSN 1869-2338 (Print)

Vol.15, No. 3 (2023)

Online Version

ZfWT

Vol. 15, No. 3 (2023)

Zeitschrift für die Welt der Türken
Journal of World of Turks [Türklerin Dünyası]

Zeitschrift für die Welt der Türken / Journal of World of Turks [ZfWT]
Deutschtürken Verband [Vr. 205808]
Institut für die Welt der Türken
Pelkovenstr. 139
80992 München Germany
editor@dieweltdertuerken.org
www.dieweltdertuerken.org - www.zfwt.org

ISSN 1869-2338 (Print) ISSN 1868-8934 (Online)

Zeitschrift für die Welt der Türken / Journal of World of Turks [ZfWT] is a multidisciplinary, peer-reviewed journal, publishes research papers in the fields of social sciences (linguistics, literature, culture, sociology, education, philosophy, history, arts, etc.). ZfWT is published in both printed and online versions.

The views expressed in all contributions to the ZfWT are those of the individual authors and do not necessarily represent the views of the Board of Editors or the Zeitschrift für die Welt der Türken / Journal of World of Turks [ZfWT].

All contributions are under copyright and protected by Zeitschrift für die Welt der Türken / Journal of World of Turks [ZfWT].

ZfWT

Vol. 15, No. 3 (2023)

Zeitschrift für die Welt der Türken
Journal of World of Turks [Türklerin Dünyası]

Editorial Team

Editor-in-Chief: Prof. Dr. Necati DEMİR (Turkey)

Editors: Prof. Dr. Mahmut ÇELİK (North Macedonia), Doç. Dr. Elçin İBRAHİMOV (Azerbaijan), Assoc. Prof. Dr. Erhan YEŞİLYURT (Turkey), Assist. Prof. Dr. Serdar SAVAŞ (Turkey), Assoc. Prof. Dr. Berker KURT,

Field Editors: Prof. Dr. Ahmet BURAN, Prof. Dr. Bülent AKSOY, Prof. Dr. Cemal YILDIZ, Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK, Prof. Dr. Esma ŞİMŞEK, Prof. Dr. Ghadir GOLKARİAN, Prof. Dr. Gıyasettin AYTAŞ, Prof. Dr. Güray KIRPIK, Prof. Dr. Mehmet Ali AKINCI, Prof. Dr. Mustafa TALAS, Prof. Dr. Seyfeddin RZASOY, Prof. Dr. Türker EROĞLU, Assoc. Prof. Dr. Atilla JORMA, Assoc. Prof. Dr. Burul SAGINBAYEVA, Assoc. Prof. Dr. Ergin JABLE, Assoc. Prof. Dr. Güllü KARANFİL, Assoc. Prof. Dr. Jadranka POLOVİĆ.

Consultancy Board: Prof. Dr. Fadıl HOCA, Prof. Dr. Kadriye Didem ATİŞ, Prof. Dr. Mehmet Zeki İBRAHİMGİL, Prof. Dr. Mustafa YAĞBASAN, Prof. Dr. Özgür Kasım AYDEMİR

Yabancı Dil Editörleri: Prof. Dr. Muhammet KOÇAK, Assoc. Prof. Dr. Dilorım HAMROEVA, Assoc. Prof. Dr. Feruza DJUMANİYAZOVA, Assoc. Prof. Dr. Filiz METE, Assoc. Prof. Dr. Gatibe VAGİFKİZİ GULİYEVA, Assoc. Prof. Dr. Gül Banu DUMAN, Dr. Aray MUKAZHANOVA

Technical Affairs: Teaching Assistant Aslı UYSAL, Fatih ÖZER, Elif OĞUZHAN

ZfWT
Vol. 15, No. 3 (2023)

Zeitschrift für die Welt der Türken
Journal of World of Turks [Türklerin Dünyası]

VOL 15, NO 3 (2023)
TABLE OF CONTENTS

EDITORAL

Sunuş

Necati DEMİR..... VIII-XII

ARTICLES

ESKİ TÜRKÇEDEKİ *-k-* EKİNİN İŞLEV VE ANLAMLARI ÜZERİNE

Kerime ÇALIŞ BESLİ …….…….…… 1-14

TRABZON VE YÖRESİ AĞIZLARINA DİVANÜ LÜGÂTİ'T TÜRK VE KUTADGU BİLİG'DEN TANIKLAMALAR

Ahmet DİNÇ …….…….…….... 15-32

DÜNYA DİLLƏRİNİN KORPUSLARI FONUNDA AZƏRBAYCAN DİLİNİN MİLLİ KORPUSU (ARAŞDIRMALAR VƏ TƏKLİFLƏR)

Nərgiz ƏLƏKBƏROVA ……..... 33-44

VIII. YÜZYILDAN XVIII. YÜZYILA TARİHÎ TÜRK LEHÇELERİNE AİT DİL ESERLERİNDE "ÇADIR"A DAİR

Fidan Uğur ÇERİKAN- Sinan KAZANCI……..…… 45-65

ZfWT

Vol. 15, No. 3 (2023)

Zeitschrift für die Welt der Türken
Journal of World of Turks [Türklerin Dünyası]

ZİYA GÖKALP VE CAMBIL CABAYEV'DE MİTOLOJİ

Seitkazy YERKEZHAN …….…… 67-92

YABANCILARA TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE KULLANILAN OKUMA METİNLERİNDE DİL BİLGİSİ FONKSİYONLARININ KULLANIMI

Ceylan MERİÇ …….....…… 93-105

EDEBİYATTA GÜLMENİN ÖNEMİ VE FELYETONLAR

Günel AHMEDOVA. …….…… 107-119

KAZAKİSTAN'DA ADAK KÜLTÜRÜ VE KUTSAL MEKÂNLARDA YAPILAN RİTÜELLER

Banu ALİPBEKOVA- Nezir TEMUR …….… 123-140

TÜKETİM KÜLTÜRÜNDE MÜZİĞİN ETKİSİ

Gülden Filiz ÖNAL – Hamit ÖNAL …….... 141-152

İNTERNET ORTAMINDA MÜZİK TRANSKRİPSİYONUNUN KULLANIMI

Canberk ÖZEN - Barış KARAELMA …….…….... 153-166

KIRIM TATAR DİASPORASININ HALK TÜRKÜLERİ VE TÜRK MÜZİK EĞİTİMİNE DAYALI PİYANO EKSENİNDE KULLANIMI(ESKİŞEHİR ÖRNEĞİ)

Busenur PULDEMİR - Barış KARAELMA 167-185

ZfWT

Vol. 15, No. 3 (2023)

Zeitschrift für die Welt der Türken
Journal of World of Turks [Türklerin Dünyası]

MÜZİK YETENEĞİNİ KONU ALAN ARAŞTIRMALARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

Yusuf DURSUN - Turan SAĞER ……. 187- 202

HAZAR GÖLÜ TABİAT PARK'ININ (ELAZIĞ) GÜLEZ YÖNTEMİNE GÖRE REKREASYON POTANSİYELİNİN BELİRLENMESİ

Muhammed AKTAŞ - Zeki BOYRAZ …… 203-222

OKUL ÖNCESİ EĞİTİMDE KAYNAŞTIRMA: FARKLI ÜLKELERDEKİ YAKLAŞIMLAR

Mehmet İNCE - Hasan Hüseyin YILDIRIM ……. 223-235

INHALTSANALYSE ALS SOZİALWİSSENSCHAFTLİCHE METHODE ZUR BESCHREİBUNG VON KOMMUNİKATİONSİNHALTEN

Gürsel GÜR …….…….…….…….…… 237-255

ENGELLİ BİREYLERİN SOSYAL KATILIMINDA BELEDİYE HİZMETLERİNİN ROLÜ ve ÖNEMİ

Abdullah KARATAŞ ……..…….…….…….. 257-268

ULUSAL VARLIK FONU NEDİR? GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Cumhur ŞAHİN ……. 269-280

PROTECTION OF THE TURKISH MINORITIES BY THE LEGAL AFGHANISTAN GOVERNMENT IN EXILE AGAINST THE TALIBAN`S ETHNIC CLEANSING CAMPAIGN

Mehmet Şükrü GÜZEL ……. 281-289

ZfWT

Vol. 15, No. 3 (2023)

Zeitschrift für die Welt der Türken
Journal of World of Turks [Türklerin Dünyası]

SOVYET DÖNEMİ KIRGIZ BASININA TÜRKİYE VE ORTA ASYA TÜRK DEVLETLERİNİN YANSIMASI (ERKİN TOO GAZETESİ 1924-1927 YY.)

Topçugül NARMAMATOVA …….……..…….. 291-310

Kitap Tanıtımı: TÜRGİŞ DEVLETİ

Aysun SOYER …….…….....…….....…… 311-318

ZfWT
Vol. 15, No. 3 (2023)
Zeitschrift für die Welt der Türken
Journal of World of Turks [Türklerin Dünyası]

SUNUŞ

Zeitschrift für die Welt der Türken / Journal of World of Turks, sosyal bilimlerin farklı alanlarına ait 20 özgün makale ile 15. cildin 3. sayısını (Yıl 15, Cilt:3, 2023) siz değerli okurları ve bilim dünyası ile paylaşmaktadır. Sosyal bilimlerin Türk dili, edebiyat, eğitim, tarih, coğrafya, din, sosyoloji, iletişim, müzik, güzel sanatlar alanlarına önemli katkılar sağlayacağına inandığımız *Zeitschrift für die Welt der Türken / Journal of World of Turks*'ün bu sayısında yer alan çalışmaların içerikleri şöyledir:

Kerime Çalış Besli'nin yazdığı "Eski Türkçedeki -*k*- Ekinin İşlev ve Anlamları Üzerine" adlı makalede -*k*- eki yapısal, işlevsel ve anlamsal yönden çözümlenmeye çalışılmıştır.

"Trabzon ve Yöresi Ağızlarına Divanü Lügâti't Türk ve Kutadgu Bilig'den Tanıklamalar" adlı makale Ahmet Dinç tarafından yazılmıştır. Bu çalışmada *Dîvânü Lügâti'it-Türk* ve *Kutadgu Bilig*'den hareketle sınırlı verisi ile Trabzon ve yöresi ağızlarının söz varlıkları incelenmiş, bu eserlerin Trabzon ve yöresi ağızlarındaki izleri takip edilerek tanıklanmış, böylece ortak kültür mirasına katkı sunulmaya çalışılmıştır.

Nərgiz Ələkbərova'nın yayıma hazırladığı "Dünya Dillərinin Korpusları Fonunda Azərbaycan Dilinin Milli Korpusu (Araşdırmalar və Təkliflər)" adlı makalede Azerbaycan dilinin Milli Külliyatı'nda farklı alanları kapsayan alt derlemlerin oluşturulması önerisi ortaya konmuş, çeşitli çalışmalar yapılmış ve belli sonuçlara ulaşılmıştır.

Fidan Uğur Çerikan ve Sinan Kazancı tarafından hazırlanan "VIII. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıla Tarihî Türk Lehçelerine Ait Dil Eserlerinde 'Çadır'a Dair" adlı makalede metin tarama ve metin merkezli halk bilimi yöntemleri kullanılarak VIII. yüzyıldan XVIII. yüzyıla tarihî Türk lehçelerine ait dil eserlerinde "çadır" kelimesinin hangi şekillerde ve anlamlarda kullanıldığı, folklorik anlamda hangi işlevlere sahip

olduğu tespit edilmeye çalışılmış, elde edilen veriler doğrultusunda "çadır" kelimesinin anlamlarından yola çıkılarak da sosyal ve kültürel kodlarını halk bilimi bağlamında analiz etmek amaçlanmıştır.

"Ziya Gökalp ve Cambıl Cabayev'de Mitoloji" adlı makale Seitkazy Yerkezhan tarafından yazılmıştır. "Jeruyik" kavramının kökeni en eski Türk yazıtlarında, bu kavramın efsanevi doğasını analiz etmektedir. Türk dünyası ve Kazak edebiyatında "dünya toprağı" kavramı, büyük buhran zamanından beri yaygın olarak kullanılmakta olup kavram, dünyadaki cennete benzer bir karşılıktır. İki örnek üzerinden ortak bakışlar ve benzerlikler analiz edilmeye çalışılmıştır.

Ceylan Meriç'in yazdığı "Yabancılara Türkçe Öğretiminde Kullanılan Okuma Metinlerinde Dil Bilgisi Fonksiyonlarının Kullanımı" adlı makalede Yeni İstanbul Uluslararası Öğrenciler için Ders kitabı (B1-B2) ile Yeni Hitit Ders Kitabı (B1-B2) kitaplarının okuma metinleri öğretilen dil bilgisi fonksiyonlarını nasıl yansıttığı karşılaştırmalı bir şekilde incelenmiştir.

"Edebiyatta Gülmenin Önemi ve Felyetonlar" adlı makale Günel Ahmedova tarafından yayıma hazırlanmıştır. Bu araştırmada insanlığın tarihi kadar köklü bir konu olan gülmeye değinilmiştir. Felyeton komik öğeler taşıyan edebi türlerden biridir. Matbuat ve edebiyatın kurallarına uygun şekilde yazılan bu eserlerde dönemin çözüme kavuşması istenen sorunları ele alınmış ve mizahtan yararlanarak okurların beğenisine sunulmuştur.

"Kazakistan'da Adak Kültürü ve Kutsal Mekanlarda Yapılan Ritüeller" adlı çalışma Banu Alipbekova ve Nezir Temur tarafından hazırlanmıştır. Çalışmada Güney Kazakistan'da en çok ziyaret edilen adak yerleri, kutsal mekanları, insanların bu yerleri ziyaret etme nedenleri ve ziyaretleri sırasında gerçekleştirdikleri ritüeller incelenmiştir.

Gülden Filiz Önal ve Hamit Önal tarafından yayıma hazırlanan "Tüketim Kültüründe Müziğin Etkisi" adlı çalışmanın amacı bireylerin gündelik hayatında önemli yer tutan tüketim kültürünün önemli ögelerinden biri kabul edilen arka plan müziğin, farklı parametreler üzerinden etkilerini ortaya çıkarmaktır.

"İnternet Ortamında Müzik Transkripsiyonunun Kullanımı" Canberk Özen ve Barış Karaelma tarafından hazırlanmıştır. Bu çalışmanın amacı, müzik alanında önemli bir yere sahip olan transkripsiyon yöntemi ve becerisinin günümüzdeki kullanımına ilişkin internet ortamında yer alan çeşitli kaynakların belirlenmesidir.

Busenur Puldemir ve Barış Karaelma tarafından yazılan "Kırım Tatar Diasporasının Halk Türküleri ve Türk Müzik Eğitimine Dayalı Piyano Ekseninde Kullanımı (Eskişehir Örneği)" adlı çalışmada Kırım Tatarlarının kültürel unsurlarından biri olan müzikleri ele alınmıştır. Kırım Tatar müziği ile Türk müziği arasındaki bazı teorik benzerlik ve farklılıklar incelenmiştir.

"Müzik Yeteneğini Konu Alan Araştırmaların Bibliyometrik Analizi" adlı çalışma Yusuf Dursun ve Turan Sağer tarafından yapılmıştır. Araştırmanın amacı, müzik yeteneği ile ilgili Türkçe ve İngilizce dillerinde yazılmış makale, yüksek lisans ve doktora tezlerinin çeşitli değişkenler aracılığıyla bibliyometrik analizini çıkarmaktır.

Muhammed Aktaş ve Zeki Boyraz'ın hazırladığı "Hazar Gölü Tabiat Park'ının (Elazığ) Gülez Yöntemine göre Rekreasyon Potansiyelinin Belirlenmesi" adlı çalışma Elazığ İli'nin Sivrice İlçesi'nin içerisinde yer alan Hazar Gölü Tabiat Parkı'nın rekreasyon potansiyelinin belirlenmesi amacıyla yapılmıştır.

"Okul Öncesi Eğitimde Kaynaştırma: Farklı Ülkelerdeki Yaklaşımlar" Mehmet İnce ve Hasan Hüseyin Yıldırım tarafından hazırlanmıştır. Bu araştırma, dünya genelinde okul öncesi eğitimde

kaynaştırma uygulamalarının farklı ülkelerdeki çeşitli yaklaşımlarını incelemeyi hedeflemektedir.

"Inhaltsanalyse Als Sozialwissenschaftliche Methode Zur Beschreibung Von Kommunikationsinhalten" adlı makale Gürsel Gür tarafından yazılmıştır. Araştırmada öncelikle içerik analizinin tarihsel gelişimi ve teorik temelleri, tanımı ve son olarak içerik analizinin süreci ve uygulama planı sunulmaktadır.

Abdullah Karataş tarafından yayıma hazırlanan "Engelli Bireylerin Sosyal Katılımında Belediye Hizmetlerinin Rolü ve Önemi" adlı makalede, engelli vatandaşların sosyal yaşamlarında karşılaştıkları zorluklara yönelik olarak belediyelerin sunmuş olduğu hizmetler, uygulamada çeşitli örnekler çerçevesinde ele alınmıştır.

"Ulusal Varlık Fonu Nedir? Genel Bir Değerlendirme" adlı makale Cumhur Şahin tarafından yayıma hazırlanmıştır. Bu çalışmada ulusal varlık fonu hakkında kavramsal bir bilgi verilmeye çalışılmıştır.

"Protection of the Turkish Minorities by the Legal Afghanistan Government in Exile Against the Taliban`S Ethnic Cleansing Campaign" adlı makale Mehmet Şükrü Güzel tarafından yayıma hazırlanmıştır. Bu makale dünyada ilk kez Afganistan sürgün hükümetinin mevcut hukuki altyapısını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

"Sovyet Dönemi Kırgız Basınında Türkiye ve Orta Asya Ülkelerinin Yansıtılması (Erkin Too Gazetesi 1924-1927 yy.)" adlı makaleyi hazırlayan Topçugül Narmamatova'nın araştırma konusunu Kırgızistan'ın ilk ulusal basınında Türkiye'nin ve diğer Türk dilini konuşan ülkelerin yansıtılması oluşturmaktadır.

Aysun Soyer tarafından yazılan kitap tanıtımında Necati Demir'in Türgiş Devleti adlı eseri tanıtılmıştır. Tanıtımda eser hakkında bilgi verilmiştir.

Zeitschrift für die Welt der Türken / Journal of World of Turks'ün bir sonraki sayısı 15 Nisan 2024 tarihinde yayımlanacaktır. Dergimizin bugünlere gelmesinde emeği geçen yazarlarımıza, hakemlerimize, okurlarımıza en derin saygı ve teşekkürlerimizle...

15 Aralık 2023

Prof. Dr. Necati DEMİR

Editor in Chief

ZfWTVol 15, No.3 (2023) 1-14 // **DOI:** 10.46291/ZfWT/150301

ZfWT Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks

ESKİ TÜRKÇEDEKİ -*k*- EKİNİN İŞLEV VE ANLAMLARI ÜZERİNE*

ON THE FUNCTIONS AND MEANINGS OF THE SUFFIX -*k*- IN OLD TURKISH

*Kerime ÇALIŞ BESLİ***

Özet

Literatürde -*k*- eki isimden fiil, fiilden isim, fiilden fiil yapma ekleri arasında tanıklanır. Söz konusu ekin dil bilgisindeki yeri; anlam ve işlevleri üzerine inceleme yaparak belirlenebilir. Anlam ve işlev tespitinde ekin bir cümlede kullanıldığı bağlamda taşıdıkları anlamlarını tespit etmek önem arz eder. Bu amaçla; kök ya da gövde hâlindeki fiillere eklenen *k*- ekinin oluşturduğu yeni fiillerde anlamın nasıl değiştiği, meydana gelen yeni fiillerin kullanım alanları ve özellikleri çalışmamızda ele alınacaktır. Anlam değişimlerinin tespiti sonucunda oluşan anlamsal nitelikler teoride yeni veriler ortaya koyabilir. Eski Türkçede -*k*- eki, fiillerin bir kısmında edilgenlik bir kısmında dönüşlülük, bir kısmında ise türetimlik ve pekiştirme işlevleri ile ön plana çıkmaktadır. Bu çalışmada -*k*- ekinin kullanıldığı bağlamlardan hareketle fiile kattığı dönüşlülük, edilgenlik, türetimlik ve pekiştirme fonksiyonları anlam ve işlev bakımından incelenecek, söz konusu ekin çatı eki olmamasına rağmen bazı durumlarda çatı gibi davranması konusu ele alınacaktır. Bu şekilde -*k*- eki yapısal, işlevsel ve anlamsal yönden çözümlenmeye çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Eski Türkçe, -*k*- eki, çatı fonksiyonu, semantik, anlam değişmesi.

Abstract

In literature, the suffix -*k* is witnessed among the suffixes that make verbs from nouns, nouns from verbs, and verbs from verbs. The place of this suffix in grammar can be determined by examining its meaning and functions. In determining the meaning and function, it is important to identify the meanings they carry in the context in which the

---

* Araştırma Makalesi: **Geliş tarihi:** 16.11.2023; K**abul tarihi:** 13.12.2023
Kaynak gösterilme: ÇALIŞ BESLİ, K. (2023): Eski Türkçedeki -K- Ekinin İşlev ve Anlamları Üzerine, *Zeitschrift für die Welt der Türken,* 15 /3, s. 1-14.

** Dr., Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Eskişehir / TÜRKİYE kerimecaliss@gmail.com
https://orcid.org/0000-0001-9116-6409

suffix is used in a sentence. For this purpose, in our study, how the meaning changes in the new verbs formed by adding the suffix *-k* to the verbs in the root or stem form, the usage areas and characteristics of the new verbs that occur will be discussed. As a result of the determination of the meaning changes, the semantic qualities that occur can reveal new data in theory. In Old Turkish, the suffix *-k* stands out with the functions of passivity, reflexivity, derivation and reinforcement in some verbs. In this study, based on the contexts the functions of reflexivity, passivity, derivation and reinforcement that the suffix *-k* adds to the verb will be examined in terms of meaning and function, and the issue of the suffix acting like a roof suffix will be discussed even though it is not a roof suffix. In this way, the suffix *-k* will be tried to be analyzed in terms of structural, functional and semantic aspects.

Keywords: Old Turkish, suffix *-k-*, roof function, semantics, change of meaning.

Giriş

Eklemeli bir dil olan Türkçe çok sayıda yapım eki içerir. Yapım ekleri hem isim hem de fiil soylu kelimelere getirilebilir. Fiilden fiil yapan ekler, fiilin çatısını, kipini, kılınışını, zamanını, yönünü, durumunu veya şeklini belirleyebilir. Bu eklerden bir kısmı özne-nesne ilişkisini gösterip ettirgenlik, edilgenlik, dönüşlülük, işteşlik vb. işlev ve anlamları da belirterek çatı kategorisini oluşturur. Geleneksel dilbilgisinde özellikle çatı için dönüşlülük ve edilgenlik *-(X)l-*, *-(X)n-*; işteşlik *-(X)ş-*, ettirgenlik *-(X)t-*, *-(X)r-*, *-Ar-*, *-(X)z-*, *DXr-*, *-gUr-* ekleriyle sağlanır. Ancak çatı ekleri cümlede sadece özne ve nesneye bağlı olarak değişiklik göstermez. Söz konusu ekler işlev ve anlam değerleriyle de ön plana çıkar.

Eski Türkçede bazı çatı ekleri birden fazla işlev üstlenmiştir. Söz konusu işlevlerden bazıları çatı eklerinde ortak bazılarıysa farklıdır. Örneğin; edilgenlik ve dönüşlülük işlevleri *-(X)n-, -(X)l-* ekleriyle karşılanmasına rağmen -(X)k- ekinin de söz konusu işlevleri üstlenmesi dikkat çekicidir. Bu durum çatı eklerinin semantiği konusunda bazı karışıklıkların ortaya çıkmasına sebep olur. Böyle durumlarda bir fiilin dönüşlülük mü yoksa edilgenlik mi ifade ettiğini ancak bağlama bakarak anlayabiliriz. Örneğin: üküş téyin neke *ḳ(o)rḳ(u)r* biz "Çok diye niçin *korkacağız*" (T II B 4); koy *bölükti* "Sürü *bölündü*" (DLT 266). Hemen yukarıdaki örneklerde *-(X)k-* eki hem edilgenlik, hem dönüşlülük işlevi görmüştür. Peki *-(X)k-* ekinin asli görevi nedir? Acaba bu ek ilk önce yapım eki gibi davranıp daha sonra mı çatı işlevini kazanmıştır? Buradan hareketle; araştırmamızda Türkçenin en eski dönemlerinden bu yana kullanılan fiilden fiil türeten *-(X)k-* ekinin fiile kattığı anlam, işlev ve sınırlar Eski Türkçe metinler bağlamında morfo-semantik bir bakış açısıyla incelenmiştir.

1. *-k-* Eki Hakkındaki Görüşler

Korkmaz (2019), *-k-* ekinin tek heceli fiil köklerinden anlamı pekiştirilmiş "olma" ifade eden fiiller türettiğini, bazı türetmelerde kökle

kaynaşmış olan ekin bir de dönüşlülük işlevi görevinin olduğunu dile getirir. Örnek olarak da *acık-*, *ayık-*, *burk-*, *kırk-*, *kork-*, *sark-*, *silk-*, *tezik-* fiillerini gösterir. Banguoğlu (2019), ekin eski Türkçede ayrı bir edilen çatı eki olduğunu ve *-k-* eki ile yapılmış eylemlerin edinen, edilen ve berkitme anlamlarına geldiğini ifade eder. Örnek olarak da *basık-*, *yanık-*, *sınık-*, *arık-*, *görük-*, *yoruk-*, *kanık-*, *duruk-*, *sürük-*, *karık-*, *tezik-*, *gocuk-*, *bezik-*, *doluk-* eylemlerini verir. Gabain (2007), Eski Türkçede *-k-* ekini kuvvetlendirme eki olarak ele alır. Eraslan (2012), kuvvetlendirme işlevi bulunan *-k-* ekinin fiilden fiil yaptığını söyler ve söz konusu eke *alk-* 'bitirmek, azalmak', *könük-* 'tamamıyla yanmak', ö*k-* 'düşünmek', *tarık-* 'çekmek' örneklerini gösterir. Hacıeminoğlu (1984), *-k-* ekini bir kuvvetlendirme unsuru olarak görmeyi isabetli bulmaz ve mevcut örneklerin bu görüşü destekleyecek durumda olmadığını ifade eder. *-k-* ekinin bazen pekiştirme vazifesi görmekle beraber bazen de fiile ettirgenlik, edilgenlik veya dönüşlülük gibi anlamlar kattığını belirtir. Buna da *alk-* "bitirmek, sona ermek, bitmek, tamamlamak", *basık-* "basılmak, sokulmak, sokmak, bastırmak", *könük-* "tamamıyla yanmak" eylemlerini örnek olarak verir. Eckmann (2017), bu ekin fiilden fiil yapan kuvvetlendirme eki olduğunu ifade eder ve söz konusu eke *azık-* "yolunu kaybederek dolaşmak", *kızık-* 'kızıl olmak', *kaçık-* 'kaçıp kurtulmak' örneklerini verir. Ergin (2009), *-k-* ekinin işlek olmadığını, günümüzde bu ekin unutulduğunu ve EAT döneminde birkaç örneğinin (*duruk-* 'duraklamak', *sürük-* 'sürüklemek') bulunduğunu dile getirir. Hazar (2013, s. 149-178), *-k-* ekini "Türkiye Türkçesi Sözlüğünde Çatı Eklerinin Kullanımına Art ve Eş Zamanlı Toplu Bir Bakış" adlı makalesinde dönüşlülük ekleri arasında değerlendirmiştir. Araştırmacıların çoğu, *-k-* ekinin kuvvetlendirme, dönüşlülük ve edilgenlik fonksiyonları üzerinde birleşmiştir.

2. Eski Türk Yazıtlarında *-k-* Ekinin Görünümü

Eski Türk yazıtlarında tespit edilen *-k-* ekli fiiller bünyesinde dönüşlülük, ettirgenlik, pekiştirme anlam ve işlevleri barındırırken isimden fiil ve fiilden fiil yapan yapım eki görevini yerine getirirler. Bu ek isimlerden ve fiillerden fiil yaptığı için ifade ettiği eylemde bir hareket ve oluş bildirir. Yazıtlarda söz konusu ek çoğunlukla tek heceli fiillerde ve isimden türemiş birkaç fiilde tanıklanır:

alk- "bitirmek, tamamlamak" (ETYSVİ 720).

barkın bedizin bitig taşın biçin yılka yitinç ay yiti otuzka kop *alkdımız* (KT KD).

"Türbesini, süslemelerini, yazıt taşını, maymun yılının yedinci ayının yirmi yedisinde hep *bitirdik*"

Burada *-k-* eki eylemin anlamını pekiştirme ve sona erdirme işlevinde fiilden fiil yapan bir yapım eki görevindedir.

basık- "sokmak, batırmak" (ETYSVİ 722).

iki erig sançdı balıka *basıkdı* (KT K8).

"İki askeri mızrakladı, çamura *gömdü* (batırdı)"

Eski Türkçede *bas-* "basmak, baskın yapmak" (KT D 35; BK D 27) anlamlarında tanıklanan fiil *-k-* ekiyle "asker, ordu vb.ni, çamur vb.ne batırmak, gömmek" anlamında bünyesinde meydana gelen eylemin bir kişi üzerinde etkiye sebep olması bakımından ettirgenlik işlevinde yapım eki görevi üstlenmiştir.

bök- "ruhsal doygunluğa erişmek, yeterli bulmak, doymak" (ETYSVİ 725).

Kuyda kunçuyum özde oglum yıta esizim yıta bögmedim

"Obadaki eşime, vadideki çocuklarıma doymadım" (E3-1).

öz oglum bökmedim

"kendi çocuklarıma doymadım" (E32-6).

erdemlig ėlinte bökmedim

"Erdem sahibi yurduma doymadım" (E48-8).

kork- "korkmak" < ḳorı- "korumak" (OTWF 646).

üküş téyin neke *ḳ(o)rḳ(u)r* biz (T II B 4).

"Çok diye niçin *korkacağız*"

Bu örnekte *korı-* "korumak" fiili aldığı *-k-* ekiyle oluşan *kork-* "korkmak" anlamında dönüşlülük işlevinde yapım eki olarak tanıklanmıştır.

kük- "ünlenmek, ün kazanmak, meşhur olmak" (ETYSVİ 735).

Alpı erdemi anta *kükdi*

"Yiğitliği, erdemi orada *ünlendi*" (KÇ B4).

sık- "bastırmak, sıkıştırmak; (savaşta) bastırmak, püskürtmek" (ETYSVİ 739).

seleṇeke *sıka* sançdım

"Selenge ırmağında *sıkıştırıp* mızrakladım" (ŞU D 4).

Eski Türkçede *sı-* '(uyluk, kemik, dal vb.ni) kırmak' (KT D 36, EDPT 782; Wilkens, 2021: 605) anlamlarında tanıklanan fiil *-k-* ekiyle "asker, ordu vb.ni, bastırmak, sıkıştırmak" anlamlarında bünyesinde meydana gelen eylemin bir kişi üzerinde etkiye sebep olması bakımından ettirgenlik işlevinde yapım eki görevi üstlenmiştir.

sök- "bir nesneyi yerinden sökmek; kar küremek (ETYSVİ 739).

At üze bintüre karıg *sökdüm* (T 25).

"At üzerine bindirip karı *söktüm*"

tik- "dikmek" (ETYSVİ 742).

men beṇü taş *tikdim* (KT G 11).

"Ben ebedi taş *diktim*"

tök- "dökmek, düşmanı denize dökmek" (ETYSVİ 743).

Uçuz kölke atlığın *töke barmış* (Tes K 3).

"Uçuz Gölü'ne atlarıyla *döküvermiş*"

ürk- "ürkmek, korkmak" (ETYSVİ 746).

Ebi on kün öṇre *ürküp* barmış (ŞU G 7).

"Karargahını on gün öncesinden *korkup* taşımış"

içik- "girmek; bağımlı olmak, katılmak, iltihak etmek, sığınmak, iltica etmek" (ETYSVİ 729)

Kara türgiş bodun kop içikdi (KT D 38).

"Türgiş avam halkı hep tabi oldu"

taşık- "dışarı çıkmak, bir yere sığmamak; baş kaldırmak, isyan etmek" (ETYSVİ 740).

Amga korgan kışlap yazıṇa guzgaru sü *taşıkdımız*

"Amga Kargan'da kışı geçirip Oğuzlara doğru asker *sevkettik*" (KT K 8).

3. Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesinde -*k* Ekinin Görünümü

3.1. -*k* Ekinin Dönüşlülük İşleviyle Kullanıldığı Örnekler

alık- "kötüleşmek" < *alı-k- 'zalim olmak, vahşi olmak?' < al- fiilinin 'fethetmek, zapt etmek' (OTWF 645; BK D 27).

bars teg *alıku*… (Mengi 22).

"bars gibi *kötüleşerek*…"

baş *alıktı*

"Yara azdı, *kötüleşti*" (DLT 95).

alık- 'kötüleşmek' < *alı-k- 'zalim olmak, vahşi olmak?' < al- fiilinin 'fethetmek, zapt etmek' anlam gelişim sonucunda -*k*- eki dönüşlülük işlevinde

fiilden fiil yapan bir yapım eki görevindedir.

aşuk- "acele etmek, özlemek" < aş- "aşmak, geçmek, üstün gelmek" (UW 91, 96).

anı körüp ilig beg ḳatunı birle *aşuḳup* ince tip ayıtdı (AY 624 13).

"Onu gören hükümdar bey hatunuyla *acele ederek* şöyle söyledi"

ayıġ kılınç öçgü işde *aşuku* evrilip

"kötü davranışlarını yok etme işinde *acele edip*" (ETŞ 144).

ol ewke *aşuktı*

"Adam evini *özledi*" (DLT 95).

aş- "aşmak, geçmek" anlamından *aşuk-* "acele etmek, özlemek" anlamlarına geçerek yeni bir anlam meydana geldiğinden -*k*- eki dönüşlülük işlevinde fiilden fiil yapan yapım eki görevindedir.

irik- "sıkılmak, iğrenmek" < ir- "sıkılmak" (EDPT 194, 226).

yayıg ol bu devlet iter hem bozar

ne irsel turur terk irikse tezer

Bu devlet dönektir, hem yapar hem bozar;

O kararsızdır; *bıkarsa* çabuk kaçar (KB 548).

yumulmadı yadru ikile közi

odug yattı saknu *irikti* özi

Düşünceler içinde gözleri bir daha yumulmadı;

Uyuyamadı ve kendisi çok yalnız hissetti" (KB 5674).

ir- "sıkılmak" anlamından *irik-* 'iğrenmek' anlamına geçiş olmuştur. Bu şekilde yeni bir anlam meydana geldiğinden ek; dönüşlülük anlamı çerçevesinde fiilden fiil yapan bir yapım eki görevindedir.

kork- "korkmak" < ḳorı- "korumak" (OTWF 646).

kişi *korkmış* korkma tėmiş

"Adam *korkmuş*, korkma demiş" (IB 2).

nızvanılarḳa ertiŋü *ḳorḳup*…(U III 75 6-7).

"İhtiraslardan aşırı korkup…"

ḳul teŋriden ḳorkdı (DLT 522).

"Kul yüce Allah'tan *korktu*"

ḳorı- fiili ‘korumak’ temel anlamına sahiptir. *ḳorḳ-* fiili ise bağlamlarda ‘korkmak’ anlamında tanıklanır. Anlam gelişiminin *korumak* somut eyleminden *korkmak* soyut eylemine doğru olduğunu düşünüyoruz. *-k-* eki fiile yeni bir sözlüksel anlam katmakla beraber bağlamda dönüşlülük işlevinde fiilden fiil yapan bir yapım eki görevindedir.

oŋuk- ‘yüzü süzülmek, rengi solmak” < oŋ “rengi solmak” (DLT 776).

anıŋ yüzi *oŋuktı*

“Onun yüzü (hastalık vb. şeylerden) *soldu*” (DLT 511).

barçın *oŋuktı*

“Kumaşın *rengi soldu*” (DLT 104).

-k- eki söz konusu bağlamda dönüşlülük ve pekiştirme işlevindedir.

öçük- ‘başarısız olmak, (nefes) kesilmek, ölmek’ < öç- “sönmek, azalmak” (OTWF 174, 647).

er tını *öçükti*

“Adamın *nefesi kesildi*” (DLT 96).

öç- “sönmek, azalmak” anlamlarından *öçük-* ‘başarısız olmak, (nefes) kesilmek, ölmek’ anlamlarına geçiş olmuştur. Bu şekilde yeni bir anlam meydana geldiğinden ek; dönüşlülük anlam ve işlevini içeren fiilden fiil yapan bir yapım eki görevindedir.

tarık- ‘kederlenmek, sıkılmak, kaygılanmak’ < tar- “dağıtmak, parçalamak” (Caferoğlu 1968: 226).

yılkı prit ajunu barça *tarıksun* (AY 452/12).

“hayvan ruh varlık şekli hepsi kederlensin”

tar- “dağıtmak, parçalamak” somut anlamlarından *tarık-* ‘kederlenmek, sıkılmak; kaygılanmak’ soyut anlamlarına anlam gelişimi yoluyla geçiş olmuştur. Bu şekilde yeni bir anlam meydana geldiğinden söz konusu ek dönüşlülük anlam ve işlevi çerçevesinde fiilden fiil yapan bir yapım eki görevindedir.

tunçuk- “nefes vb. tıkanmak” (DLT 299).

er *tunçuktı*

“Adam (nefes) *tıkandı*” (DLT 299).

tun- “sönmek” fiil anlamından türevi *tunçuk-* “nefes vb. için tıkanmak” anlamı oluşur. Bu da *öçük-* fiili gibi dönüşlülük anlam ve işlevini içeren fiilden fiil yapan bir yapım eki görevindedir.

tuşık- "rastlamak, uğramak, duçar olmak, düşmek" < tuş- "tanışmak, rastlamak, bir şeye uğramak" (Wilkens 762; OTWF 164; KB 6544).

maŋa rabbım aysa nelük kıldıŋ andag

negü tıldagım bar uvutka *tuşıktım*

"Rabbim bana: Nasıl böyle yaptın? Diye sorarsa,

Ne sebebim var; çok utanılacak hâle *düştüm*" (KB 6544).

tuş- "tanışmak, rastlamak" anlamından *tuşık*- "uğramak, duçar olmak, düşmek" yeni anlamlarını kazanmıştır. Bu sebeple -*k*- eki dönüşlülük anlamı ve işlevi içeren fiilden fiil yapan bir ek görevindedir.

3.2. -*k*- Ekinin Edilgenlik İşleviyle Kullanıldığı Örnekler

basık- 'baskına uğramak, basılmak' < bas- "basmak" (Arat 1979: 60, 61).

ölümüg unıtma sakınç kısğa tut

ölümke basıkma ayâ ilçi kut

"Ölümü unutma, uzun emeller besleme, ölümün baskınına uğrama (ölüme basılma), ey devletli hükümdar" (KB 3346).

bas- "basmak" anlamından *basık*- "baskına uğramak, basılmak" anlamlarını kazanmıştır. Bu sebeple -*k*- eki edilgenlik anlamı ve işlevi içeren fiilden fiil yapan bir ek görevindedir.

bastık- "basılmış olmak, baskın yapılmak" < basıt- "kendisinin saldırılmasına izin vermek" (EDPT 372) basıt-(ı)k- Clauson kelimenin etimolojisiyle ilgili iki görüş öne sürmektedir: Birincisi *basıt-(ı)k*- şekli; ikincisi ise *bas-tık*- (tıpkı bulduk- örneği gibi) şeklinden olabileceğini belirtmektedir. (EDPT 372).

tört türlüg şımnularka çalsıkmaz bastıkmaz

"Dört çeşit ruhlara ateş açılmaz, baskın yapılmaz" (TT V 22 28).

basıt- "kendisinin saldırılmasına izin vermek" anlamından *bastık*- "basılmış olmak, baskın yapılmak" anlamlarını kazanmıştır. O hâlde -*k*- eki edilgenlik anlamı ve işlevi içeren fiilden fiil yapan bir ek görevindedir.

bölük- "bölünmek" < böl- "bölmek, ayırmak, ayırt etmek" (EDPT 332, 340).

koy *bölükti*

"Sürü *bölündü*" (DLT 266).

-*k*- eki burada edilgenlik işlevi görmektedir.

çomuk- "boğulmak" < çom- "suya batmak" (OTWF 646; EDPT 422).

terin titigte çomukmış ud teg

"derin balçıkta boğulmuş inek gibi" (OTWF 646).

-*k*- eki bu bağlamda edilgenlik işlevi görmektedir.

sançık- "(düşman) yenilmek" < sanç- "(düşman vb.lerini) bozguna uğratmak" (DLT 802).

yagı *sançıkdı*

"Düşman *yenildi*" (DLT 299).

-*k*- eki bu bağlamda edilgenlik işlevi görmektedir.

soyuk- "yağmalanmak" < soy- "(deriyi) yüzmek " (DLT 829).

er *soyukṭı*

"Adamın malı *yağmalandı* (soyuldu)" (DLT 429).

soy- 'deri, kabuk vb. için soymak' somut anlamından 'insan, mal vb. için soyulmak, yağmalanmak' anlamına geçiş söz konusudur. Bu şekilde yeni bir anlam meydana geldiğinden -*k*- eki edilgenlik işlevinde fiilden fiil yapan yapım eki görevindedir.

soruk- "tanınmak, meşhur olmak" < sor- "sormak, hakkında bilgi almak" (OTWF 204, 647).

suvlug yalınlıg *sorukmış* bilge Sukuşmaçuda atl(ı)g bayagut

"su yıldızı (gibi) parlak, *tanınmış* ve zengin olan Sukuşmaçuda adlı bilge(dir)" (OTWF 646).

yitük *soruktı*

Yitik (kaybolan) *bulundu* (DLT 265).

sor- "sormak, hakkında bilgi almak" anlamından *soruk*- "tanınmak, meşhur olmak" anlamına geçiş söz konusudur. Bu şekilde yeni bir anlam meydana geldiğinden -*k*- eki edilgenlik işlevinde fiilden fiil yapan yapım eki görevindedir.

3. 3. -*k*- Ekinin Pekiştirme İşleviyle Kullanıldığı Örnekler

açık- "acıkmak" < aç- "acıkmak" (EDPT 19, 23).

er *açıktı* (DLT 95)

"Adam *acıktı*".

busuk- "pusuya düşmek" < "pusuya yatmak, pusuya girmek" (DLT 604)

er *busuktı*

"Adam pusuya *düştü*" (DLT 265).

kırk- "(yün) kırkmak, kesmek" < kır- "kesmek, (saç) kazımak" (EDPT 643, 651).

birer birer adakın bap kemişip yuŋın *kırkarlar*

"Birer birer ayaklarını bağlayıp, yere serip yününü kırkarlar." (M III 33).

ol koyın *kırkdı*

"O koyununu *kırktı*" (DLT 523).

oŋuk- 'yüzü süzülmek, rengi solmak" < oŋ "rengi solmak" (DLT 776).

anıŋ yüzi *oŋuktı*

"Onun yüzü (hastalık vb. şeylerden) *soldu*" (DLT 511).

barçın *oŋuktı*

"Kumaşın *rengi soldu*" (DLT 104).

-*k*- eki söz konusu bağlamda dönüşlülük ve pekiştirme işlevindedir.

sak- 'düşünmek, dikkat etmek" < sa- "saymak, hesap etmek" (EDPT 781, 804).

yme inçe *saksar* "… (TT VIII K2).

ve şöyle *düşünüyorsa…*"

til arslan turur kör işikte yatur

aya evlig er sak başıŋu yiyür (KB 164).

"Dil aslandır, bak, eşikte yatar; ey ev sahibi, dikkat et, senin başını yer".

sa- "saymak, hesap etmek" anlamından *sak*- "düşünmek, dikkat etmek" anlamlarına geçerek yeni bir anlam meydana geldiğinden -*k*- eki fiilden fiil yapan yapım eki görevindedir.

turuk- "kan vb. durmak" < tur- "durmak" (DLT 901, 902).

kan *turuktı*

"kan *durdu*" (DLT 265)

usuk- "susamak" < us- "susamak" (EDPT 241, 245).

er asuktı

"Adam susadı" (DLT).

ük- "toplamak, yığmak, biriktirmek" < ü- "toplamak, yığmak" (EDPT 100).

üküp buşı bėrser “toplayıp sadaka verse” (AY 176 13)

buyanlıg ulug bedük yükmekig yüker “Büyük iyilik yığını toplanır” (AY 155 11).

sezik- “sezmek” < sez- “sezmek” (EDPT 860, 862).

Işıg aŋar seziktim

“Bu işi ondan sezdim” (DLT I 117).

yaḳ- (1) ‘(insan, ordu, hayvan vb. için) yaklaşmak’ (Maitr 105 12, DLT 377; EDPT 896).

yaḳmaz bolur

“Yaklaşmaz olur” (TT VI 445).

b. ol aŋar yaḳdı

“O ona yanaşıp yaklaştı” (DLT 377).

4. Çağdaş Türk Lehçelerinde -*k*- Eki

Azeri Türkçesinde fiilden fiil yapar: *bezik*- “bezmek, bıkmak, usanmak”, *donux*- “hayret ve şaşkınlıktan hareketsizleşmek”, *azıx*- “yolunu sapıtmak, yoldan çıkmak”, *sınıx*- “zayıflamak, erimek”, *vurnux*- “çalışıp çabalamak; endişeye kapılmak” (TLG: 192). Söz konusu örneklerde -*k*- ekinin dönüşlülük işlevinde daha fazla kullanıldığı tanıklanır.

Özbek Türkçesinde genellikle tek heceli fiillere gelerek kökteki anlamı pekiştiren, bazen de dönüşlü hâle getiren fiiller türetir: *aşıq*- “acele etmek, sabırsızlanmak”, *esirik*- “esrimek, mest olmak”, *qanıq*- “kanmak, kanaat etmek”, *pişik*- “şişmek, kabarmak”, *yutak*- “çok susayıp acıkmak” (TLG: 308).

Yeni Uygur Türkçesinde genellikle ünsüzle biten tek heceli fiillere gelir: eziq- “azmak”, *könük*- “kanaat etmek”, *besik*- “susmak”, *qiziq*- “merak etmek” (TLG: 375). Bu lehçede de dönüşlülük işlevi söz konusu ek için tespit edilir.

Kırgız Türkçesinde pasif fiil yaparak eklendiği fiilin anlamını pekiştirir: *bışık*- “pişmek, muhkemleşmek”, *erik*- “canı sıkılmak, hasret çekmek”, *könük*- “alışmak” (TLG: 506).

Karakalpak Türkçesinde dönüşlü ve pekiştirilmiş fiiller yapar: *bezik*- “bezmek”, *qırk*- “kırkmak, kesmek”, *tutlıq*- “dura dura konuşmak, dili tutulmak” *tütik*- “sıcakta çalışıp yorulmak ve rahatsızlanmak; acı çekmek” (TLG: 569).

Kırım-Tatar Türkçesinde pekiştirilmiş geçişsiz fiiller türetir: *soluq*- "solmak, pörsümek", *aşıq*- "acele etmek", *ayıq*- "ayılmak", *tınıq*- "dinmek, sakinleşmek" (TLG: 840).

Araştırmamızda yer verdiğimiz Azerbaycan, Kırgız, Karakalpak, Yeni Uygur, Özbek ve Kırım-Tatar Türkçesinde -*k*- eki genel Türkçede olduğu gibi dönüşlülük, edilgenlik ve pekiştirme işlevleriyle tanıklanır.

Sonuç

Çalışmamızda incelediğimiz fiilden fiil yapan -*k*- eki; Eski Türkçe metinlerde dönüşlülük, edilgenlik, ettirgenlik, pekiştirme işlev ve anlamlarında tanıklanır: *alık*- "kötüleşmek", *aşuk*- "acele etmek, özlemek" *irik*- "iğrenmek", *kork*- "korkmak", *oŋuk*- 'yüzü süzülmek, rengi solmak", *öçük*- "başarısız olmak, nefesi kesilmek", *tarık*- "kederlenmek, sıkılmak", tunçık- "(nefes vb.) tıkanmak", *tuşık*- "düçar olmak, düşmek", dönüşlülük işlevinde; *basık*- "basılmak", *bastık*- "baskına uğramak, baskın yapılmak", *bölük*- "bölünmek", *çomuk*- "boğulmak", *sançık*- "(düşman) yenilmek", *soyuk*- "yağmalanmak", *soruk*- "tanınmak" edilgenlik işlevinde; basık- "batırmak", sık- "bastırmak, sıkıştırmak" ettirgenlik işlevinde; *açık*- "acıkmak", *busuk*- "pusuya düşmek", *kırk*- "(yün) kırkmak, kesmek", *sak*- "düşünmek, dikkat etmek; özlemek", *sezik*- "sezmek", *turuk*- "kan vb. durmak", *usuk*- "susamak", *ük*- "yığmak, biriktirmek", *yaḳ*- (1) '(insan, ordu, hayvan vb. için) yaklaşmak' pekiştirme işlevindedir. Söz konusu ek dönüşlülük işlevinde yapım eki görevini daha fazla üstlenir.

Runik harfli metinlerden itibaren +*(X)k*- / -*(X)k*- eki hem isme hem de fiile gelerek fiil türetirken "pekiştirme, ettirgenlik ve dönüşlülük" fonksiyonlarını yerine getirir. Eski Türk yazıtlarında edilgenlik işlevini tespit edemiyoruz. Bu durum elimizde nicelik olarak geniş malzeme bulunmamasından kaynaklı da olabilir. Söz konusu *k*- eki; ilk olarak yapım eki göreviyle varlık gösterirken önce dönüşlülük sonra da hem dönüşlülük hem edilgenlik fonksiyonu üstlenmiş olabilir.

Sonuç olarak; Eski Türkçe bağlamlardan hareketle fiilden fiil yapan *k*- eki eklendiği fiile yeni anlamlar katar. Bu yüzden yapım eki görevindedir. Bu ek daha sonra yapım eki görevinde taşıdığı dönüşlülük, edilgenlik anlamlarını çatı eki görevini üstlenerek dönüşlü ve edilgen çatı eki olarak sürdürürken aynı anda yapım eki olarak tanıklanmaya da devam eder. Bu durum fiilden fiil yapan -*k*- ekinin yapım eki görevindeyken daha sonra çatı eki işlevini de üstlenmiş olabileceği sonucunu ortaya koymaktadır.

Kısaltmalar

AY: Altun Yaruk
BK: Bilge Kağan
DLT: Dîvânu Lügâti't-Türk

E: Yenisey Yazıtları
EDPT: An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth
ETYSVİ: Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi
ETŞ: Eski Türk Şiiri
IB: Irk Bitig
ŞU: Şine Usu
KB: Kutadgu Bilig
KÇ: Küliçor
KT: Kül Tigin
M: Manichaica
U: Uigurica
OTWF: Old Turkic Word Formation
T: Tonyukuk
Tes: Tes Yazıtu
TT: Türkische Turfan-Texte
TLG: Türk Lehçeleri Grameri

Yazarların katkı düzeyleri:	Tek yazar: %100.
Etik komite onayı:	Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur.
Finansal Destek:	Çalışmada finansal destek alınmamıştır.
Çıkar çatışması:	Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

Arat, R. R. (1999). Kutadgu Bilig I Metin, TDK, Ankara.
Arat, R. R. (1991). Eski Türk Şiiri, TTK, Ankara.
Atalay, B. (2013). Divanü Lûgat-it-Türk I, Türk Dil Kurumu Yayınları.
Bang, W. & Gabain, A. von (1931). Türkische Turfan-Texte V. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.
Bang, W & Gabain, A. ve Arat R. R. (1934). Türkische Turfantexte VI Das buddhistische Sūtra Säkiz Yükmäk. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.
Clauson, S. G. (1972). An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth-Century Turkish. At the Clarendon Press.
Gabain, A. V. (1954). Türkische Turfan-Texte VIII. Texte in Brāhmischrift. Akademie Verlag, Berlin.
Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2015). Dîvânu Lügâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin, TDK.
Erdal, M. (1991). Old Turkic Word Formation. Otto Harrassowitz.
Hazar, M. (2013). Türkiye Türkçesi Sözlüğünde Çatı Eklerinin Kullanımına Art ve Eş Zamanlı Toplu Bir Bakış. TÜBAR, 34 (1), 149-178.
Kaya, C. (2021). Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin. TDK, Ankara.
Le Coq & A.von (1922). Türkische Manichaica aus Chotsho. III. Nebst einem christlichen Bruchstück aus Bulayig. Verlag der Akademie der Wissenschaften, Berlin.

Müller, Friedrich Wilhelm (1922), *Uigurica III. Uigurische Avadāna- Bruchstücke (I-VIII),* Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.

Özkan, N. vd. (2007). Türk Lehçeleri Grameri, Akçağ Yayınları.

Röhrborn, K. (2010). Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien, Neubearbeitung, I. Verben, Band 1: ab- - äzüglä- .Franz Steiner Verlag.

Şirin, H. (2016). Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Wilkens, J. (2021). Handwörterbuch des Altuigurischen, Altuigurisch-Deutsch-Türkisch-Eski Uygurcanın El Sözlüğü, Eski Uygurca-Almanca-Türkçe. Universitätsverlag Göttingen.

Yıldırım, F. ve Aydın, E. ve Alimov, R. (2013). Yenisey-Kırgızistan Yazıtları ve Irk Bitig. Bilge Su.

Yücel, Bilal *(2011). Türkiye Türkçesinde* Fiil Çatıları, Türk Dil Kurumu Yayınları.

ZfWT Vol 15, No.3 (2023) 15-32 // **DOI:** 10.46291/ZfWT/150302

ZfWT Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks

TRABZON VE YÖRESİ AĞIZLARINA DİVANÜ LÜGÂTİ'T TÜRK VE KUTADGU BİLİG'DEN TANIKLAMALAR*

TRABZON AND REGIONAL DIALECTS WITNESSING FROM DİVANÜ LÜGÂTİ'T TÜRK AND KUTADGU BİLİG

*Ahmet DİNÇ***

Özet

Bu çalışmada, ilk Türk lehçeleri sözlüğü *Dîvânü Lügâti'it-Türk* ve İslami dönem Türk edebiyatının ilk ve en çok söz varlığı barındıran eseri olan *Kutadgu Bilig*'den hareketle sınırlı verisi ile Trabzon ve yöresi ağızlarının söz varlıkları incelenmiş, bu eserlerin Trabzon ve yöresi ağızlarındaki izleri takip edilerek tanıklanmış, böylece ortak kültür mirasına katkı sunmaya çalışılmıştır. Yaklaşık bin yıl önce yazılan Türkçenin bu iki şaheserinin söz varlıkları, Trabzon ve yöresindeki söz varlığıyla karşılaştırılmış, tarihî ve coğrafî değişime ve mekân farklılığına rağmen söz varlığı yönünden birçok ortaklık tespit edilmiştir. Böylelikle bin yıllık süreçte, coğrafi ve kültürel değişiklikler nispetinde devamlılık ve ortaklıklar aranmıştır.

Trabzon ili ağızlarında tespit edilen söz varlığı malzemesi için Necati Demir'in üç cilt olarak basılan *Trabzon ve Yöresi Ağızları* adlı kitabının sözlük bölümü başta olmak üzere *Derleme Sözlüğü*'nde yer alan Trabzon ve yöresine ait sözcükler, İren Ertem'in *Trabzon Çepni Ağzı* ve Meligül Günaydın'ın *Trabzon/Tonya Ağızları Örneğinde İşlevsel Bir Ağız Sözlüğü Oluşturma Denemesi* adlı yüksek lisans tezleri ile yazarın yöre ağzına ilişkin kendi derlemeleri *(YKD)* temel başvuru kaynaklarıdır. *Kutadgu Bilig* için Arat, *Dîvânü Lügâti'it-Türk* için ise Ercilasun-Akkoyunlu'nun dizinleri tercih edilmiştir.

Anahtar sözcükler: *Söz varlığı, Dîvânü Lügâti'it-Türk, Kutadgu Bilig, Trabzon ve yöresi ağızları*

Abstract

İn this study, based on Dîvânu Lügâti'it-Türk, the first dictionary of Turkish dialects, and Kutadgu Bilig, the first and most vocabulary-rich work of Islamic period Turkish literature, the traces of the vocabulary of these works in the dialects of Trabzon and its region were followed and witnessed with limited data, thus trying to contribute to the common cultural heritage. The vocabulary of these two masterpieces of Turkish

* Araştırma Makalesi: **Geliş tarihi:** 14.07.2023 **Kabul tarihi:** 17.10.2023
Kaynak gösterilme: DİNÇ, A (2023): Trabzon ve Yöresi Ağızlarına Divanü Lügâti't Türk ve Kutadgu Bilig'den Tanıklamalar, *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 15 /3, s. 15-32.

** Dr., Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Kocaeli / TÜRKİYE udeba61@gmail.com https://orcid.org/0000-0002-5148-4776

written about a thousand years ago was compared with the vocabulary of Trabzon and its region, and despite the historical and geographical changes and spatial differences, many commonalities were identified in terms of vocabulary. Thus, continuity and commonalities have been sought in the thousand-year process in proportion to geographical and cultural changes.

For the vocabulary material identified in Trabzon province and its dialects, the main sources of reference are the dictionary section of Necati Demir's book *Trabzon and Region Dialects Dictionary* published in three volumes, the words belonging to Trabzon and its region in the Compilation Dictionary, İren Ertem's *Trabzon Çepni Dialect* and Meligül Günaydın's *Trabzon/Tonya Dialects A Functional Dialect Dictionary Creation Attempt* master's theses and the author's own compilations of the local dialects *(YKD)*. The indexes of Arat for *Kutadgu Bilig* and Ercilasun-Akkoyunlu for *Dîvânu Lügâti'it-Türk* were preferred.

Keywords: *Vocabulary, Dîvânu Lügâti'it-Türk, Kutadgu Bilig, Trabzon and region dialects*

Giriş

Tabiatın bir parçası olan insanı tabiatın başka varlıklarından ayıran başlıca özellik, başka yer ve zamanlara ait bilgi birikimine, yani "tarihe" sahip olmasıdır. Başka varlıklar gibi insanı bugünden buradan ayırıp geçmişe geleceğe veya başka mekânlara götüren ise "dildir" (Karaağaç, 2017, s.315).

İnsanın beden olarak varlığı dünyanın her yerinde vücut bulabilir fakat insanı insan yapan asli unsur olarak ana dili, insanın ana yurdunu da teşekkül eder. Tarih, bu olguyu destekleyen olaylar silsilesi ile doludur. Öyle ki ana dillerinde yaşayan topluluklar, dünyanın neresinde olurlarsa olsunlar orayı kolaylıkla yurt hâline getirip hâkim konuma kavuşmuştur. Aksi durumda ise ana dilini dolayısıyla kendi benliklerini kaybeden topluluklar tarih sahnesinden silinip gitmiştir. Bir yeri yurt hâline getirip orada kalıcı olmak için temel şart, bu yeni yurda belirleyici kültürün yani fetheden topluluğun temsilcileri olarak "ana"ları da beraberinde getirmektir. Bu şartın gerçekleşmemesi hâlinde işgal edilen topraklarda belirleyici kültürün sahibi toplumlar kaybolur (Karaağaç, 2017, s.318). Bloomfield bu durumu, *"Alt katman dili hayatta kalıp üst katman dili unutulabilir. Eğer fetihler çok sayıda değilse özellikle de yanlarında kadınları getirmemişlerse, bu sonuç hep mümkündür."* ifadesiyle açıklar (1984, s.463).

Bugün yaşayan dillerin en yaşlılarından biri olarak mekânca çok geniş bir coğrafyada, nüfus yoğunluğu Türkistan, Hazar çevresi ve Anadolu ekseninde olmakla birlikte yaklaşık 6-7 milyon kilometrekareyi kapsayan Türk dili; tarihi seyrinde Sibirya'dan Doğu Avrupa'ya, Orta Asya'dan Orta Akdeniz'e kadar yaklaşık 11 milyon kilometrekarelik bir coğrafyaya yayılmıştır (Öztekten, 2004, s.5-20). Türkler, bu coğrafi yayılımda yukarıdaki paragrafta bahsedilen "ana dili" ile yaşamayı vazgeçilmez bir unsur görmüşlerdir. Öyle ki özellikle Anadolu'yu yurt edinen Türkler, yerleştikleri

yerleşim adını sıklıkla kendi boy ve oymak adlarıyla değiştirmiş ve ata ve ana yurtlarıyla bağlarını ölümsüzleştirmek için Anadolu coğrafyasında yurt edindikleri yerlere kurucu atalarının adını ya da lakabını yer adı olarak vermişlerdir. Anadolu'ya yerleşen Türkler ekseriyetle hayvancılıkla uğraştığı için temel geçim kaynağı hayvancılık olan Oğuzlar, özellikle kırları tercih etmiş ve buralara mazi birlikteliğini devam ettirebilmek için geldikleri yerlerin topluluk isimlerini vermiştir (Şen, 2023, s.92).

Aksan'a göre bir yazı dilinin geçmişinin tespitinde 5 temel belirleyici vardır: 1) İleri ögeler, 2) Soyut kavramlar, 3) Çok anlamlılık, 4) Tam eş anlamlılar, 5) Anlatımbilim (stilistik)- leksikoloji özellikleri (1976, s.133). Aksan, bu 5 temel kriteri, *Türk yazı dilinin ilk fakat harikulâde işlek örneği* (Ergin, 2005, Ön söz) Orhun Yazıtlarına uyarlamış ve konu itibarıyla daha çok savaştan bahseden ve hacim olarak kısıtlı sayılabilecek söz varlığı barındıran eserde, soyut kelime oranının %33 olduğunu tespit etmiştir. Özellikle bu bulgu, Türk dilinin 7-8. yüzyıllardan çok daha eski dönemlerde vücut bulup geliştiğini ve Türk idrak sisteminde işlendiğini gösterir. Ercilasun, bir yanlış anlamaya da dikkat çekerek Köktürk alfabesinin dolayısıyla bu alfabede yazılmış metinlerin sadece Köktürklerden yadigâr kalmadığını Bulgar Türklerinden, Avarlardan, Uygurlardan, Kırgızlardan, Türgişlerden, Oğuzlardan, Peçeneklerden ve Kıpçak-Kumanlardan da Köktürk harfli yazıt kaldığını belirtir (2017, s.134). Bu bilgiden hareketle, farklı lehçeleri temsil eden Türk halkları için Köktürk devletinin oluşturduğu ortak edebî yazı dilinde kimi yönleriyle temsil buldukları çıkarımı yapılabilir (Gülsevin, 2007, s.276).

Türk lehçelerinin bilinen ilk sözlüğü olan *DLT*'de Kaşgarlı, 11. yüzyıl Türk boylarını, coğrafi olarak Rum bölgesine en yakın olan Peçeneklerden başlayarak doğuya doğru, Çin'e en yakın Kırgızlara kadar sıralar; doğuda ise bu coğrafi gelişimi güney-kuzey istikametinde yapar ve genel olarak 11. yüzyıl Türk dili, özel olarak da 11. yüzyıl Türk lehçeleri hakkında, aslında aralarında fazla farklılık yoktur, açıklaması ile var olan bazı ses ve şekil farklılıkları üzerinde durur (Durukoğlu, 2022, s.40). Kaşgarlı Mahmut, dilin gelişme kurallarına göre, sözlükte yer alan 8.000'den fazla kelimeye ilişkin türlü değişiklikleri kısa açıklamalarla belirtir ve dilin geniş kapsamlı kurallarını kelimelere kolay ve anlaşılır bir şekilde uygular (Dadabayev, 2022, s. 98).

İslami Türk edebiyatının bilinen ilk büyük ve en çok söz varlığına sahip eseri olan Kutadgu Bilig'de 3000'e yakın sözcük çeşidi yer almakla beraber bu sözcük çeşidinin 2300 kadarı Türkçe kökenlidir (Ölmez, 2009, s.400). Bu kelimeler içinde çok anlamlılığa sahip olanlar da fazladır (Karataş, 2023, s.90-119). 11. yüzyılın ikinci yarısında yazılan *KB*, Türk dünyasında sürekli ilgi görmüş hatta Ankara'da bulunan eski bir yazmada ve Saraycık'ta bulunan eski bir küp üzerinde *KB*'de yer alan bazı beyitlere rastlanmıştır. (Ercilasun, 2017, s.313). Eserin ünü Türk dünyası ile sınırlı kalmamış kitaba ayrı ayrı isim veren ülkeler olmuştur.

Doğu Karadeniz bölgesinin Türk ve Türklükle[1] ilk münasebeti M.Ö. VIII. yüzyıla kadar uzanır ve Türklerin burayı yurt tutmaları da aynı döneme denk gelir (Tellioğlu, 2007, s.654). Trabzon ve yöresi 1204'te Rumların Trabzon Rum Krallığından çok önce bir yandan Karadeniz'in kuzeyindeki yerlerden gelen Türk boyları bir yandan da Anadolu bölgesindeki Oğuz-Türkmen boyları tarafından fethedilmişti (Korkmaz, 2008, s.708).

Anadolu'ya gelen Türklerin ekseriyetini Oğuz boyu oluşturur (Akar, 2003, s. 135). Anadolu'nun etnik oluşumunda Oğuzlardan sonra en fazla etkili olan boy Kıpçaklardır, dersek yanılmış olmayız (Kıldıroğlu, 2022, Ön söz). 1081'de Kuman-Kıpçak Türkleri Karadeniz sahillerinden ilerleyerek Trabzon'a kadar bölgeyi ele geçirdiler. Karadeniz bölgesine Kuman ve Kıpçakların geldiğine dair güçlü deliller vardır. (Demir, 2006, s.34). Dolayısıyla Karadeniz ağızlarını, Trabzon ve yöresi ağzını Türkiye ağızlarından ayıran karakteristik özelliklerinden biri de Kuman-Kıpçak Türkçesine[2] ait çokça özellik bünyesinde barındırmasıdır.

Trabzon yöresi ağızları Kuzeydoğu ağızları grubunda, iki ana ağız yöresine ayrılır: Ordu ve Giresun yöresi ağızlarının devamı olan ve Çepni ağzının etkisindeki Beşikdüzü ve Şalpazarı'nı içine alan *1.ağız yöresi* ve Trabzon ili içerisinde kalan diğer bölgeleri içine alan *2. ağız yöresi*. Bu ana gruplar da kendi içerisinde alt gruplarda değerlendirilir (Demir, 2006, s.126; Karahan, 2011, s.164-167). Trabzon ve yöresi ağızlarının coğrafî bakımdan nispeten kapalı bir alana sahip olması, uzun yıllar boyu dışarıdan ve diğer bölgelerden göç alması gibi özellikleriyle değişim ve etkileşime kapalı olması fakat eğitim imkânları ve merkezle yakın ilişkilerin getirdiği etkileşimle ölçünlü dille temas kurması, Karadeniz bölgesi ve özelde Trabzon yöresi ağızlarını özellikleri bakımından ayrıcalıklı bir konuma ulaştırır (Coşar, 2015, s.244).

---

1 İbrahim Tellioğlu, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler* (2020) adlı kitabında, İlk Türk Yerleşmesi Döneminde Karadeniz Bölgesi, Moğol İstilasına Kadar Bölgede Türk Varlığı, Osmanlı Hakimiyetinin Kuruluşu Devrinde Doğu Karadeniz Bölgesi ana başlığında Türklerin bölgeyi yurt tutmasını, Doğu Karadeniz bölgesinde Türk varlığı ile ilgili detaylı bilgiler veren tarih kaynaklarına başvurarak belgelendirir. Eserde özellikle bölgeyle temas kuran Grek, Ermeni ve Gürcülerin kendi dilleriyle meydana getirdikleri kaynaklara ek olarak Bizans, Süryani, Arap ve nihayet Türk kaynaklarına müracaat edilerek bölgenin demografik değişimi ve Türklerin bölgedeki durumu, etraflıca ele alınmıştır.

2 Karadeniz ağızları ve Trabzon yöresi ağızlarındaki Kıpçak Türkçesi özellikleri için Necati Demir'in *Trabzon ve Yöresi Ağzı* (2006) kitabı ve *Karadeniz Bölgesi Ağızlarındaki Kıpçak Türkçesi Özellikleri* (2000) adlı makalesi; Mevhibe Coşar'ın *Bir Kimlik İşaretleyicisi Olarak Dil ve Trabzon Ağzında Arkaik Hususiyetler* (2015); Mustafa Öner'in *Karadeniz Çevresi ve Türk Dili* (2010); Zeynep Korkmaz'ın (2008) *Doğu Karadeniz Bölgesi Ağızlarının Türkiye Türkçesi Ağızları Arasındaki Yeri*; Can Özgür'ün (2010) *Doğu Karadeniz Ağızlarında Kıpçakça Üzerine Tespitler* adlı makaleleri akla ilk gelen çalışmalardır.

Tarihî süreçte Karadeniz bölgesi, Türkiye'nin diğer bölgelerine nazaran birçok Türk boyuna ev sahipliği yapmış ve doğal olarak bu Türk boylarına ait şive özelliklerini içerisinde barındırmıştır. Böylece, Karadeniz bölgesi ağızları ve özelde Trabzon ve yöresi ağızları; Türkçenin tarihî gelişim ve değişiminin yaşandığı farklı zaman dilimi içerisinde oluşan gerek fonetik gerek morfolojik gerekse de söz dizilimli değişimleri, Türkçenin tarihî seyrine en yakın şekilde yansıtması bakımından Türkiye Türkçesi ağızları arasında kendine has bir konum edinir.

Karadeniz bölgesi ağızları üzerinde çalışmalar 1940'lı yıllara kadar, diğer Türkiye Türkçesi ağızlarında da olduğu gibi ihmal edilmiştir (Korkmaz, 2008, s.697). Ahmet Caferoğlu'nun 1945 yılında derlediği *Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Derlemeler* adlı eser yöre ağzına dair ilk derli toplu çalışma sayılabilir. Bu çalışmayla birlikte bugüne kadar yöre ağzına ilişkin birçok kitap, makale ve bildiri kaleme alınmıştır.[3] Özelikle son dönemlerde ise Doğu Karadeniz ağızlarına ilişkin bilimsel çalışmalar artmış, başta yüksek lisans tezi[4] olmak üzere çok sayıda makale bildiri yayımlanmıştır.

Bu çalışmada ilk Türk lehçeleri sözlüğü *DLT* ve İslami dönem Türk edebiyatının ilk ve en çok söz varlığı barındıran eseri olan *KB*'den hareketle Trabzon ve yöresi ağızlarında, bu eserin söz varlılarının izleri takip edilmiş ve tanıklanmıştır. Böylece, yaklaşık bin yıl önce yazılan Türkçenin bu iki şaheserinin söz varlıkları, Trabzon ve yöresindeki söz varlığıyla karşılaştırılmış, tarihî ve coğrafî değişime ve mekân farklılığına rağmen, söz varlığı yönünden birçok ortaklıklar tespit edilmiştir. Aradan geçen yaklaşık bin

---

[3] Ahmet Caferoğlu'nun bir başka eseri *Anadolu Dialektolojisine Dir Bir Deneme*; Leyla Karahan'ın (1996) Türkiye Türkçesi ağızları üzerine yayımlanmış-yayımlanmamış bütün yazıları dikkatle gözden geçirerek oluşturduğu başucu kitabı *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*; F. Kırzıoğlu'nun *Kıpçaklar(*1992) ve Zeynep Korkmaz'ın *Bartın ve Yöresi Ağızları* (1994) adlı eserleri, bölgede tespit edilen Kıpçak diline ait özellikleri barındırması bakımından önemlidir. Necati Demir'in *Ordu ve Yöresi Ağızları* (2001) ve *Trabzon ve Yöresi Ağızları* (2006) adlı eserleri, bu yörelere ait geniş malzeme ve detaylı dil incelemesi sunarak önemli bilgiler içerir. Turgut Günay'ın *Rize İli Ağızları* (2001) adlı eseri de yöre ağzına dair başucu kitabıdır. Taner Artvinli'nin (2022) *Artvin Etimoloji Sözlüğü* adlı sözlüğü ise yöre ağzına ilişkin yaklaşık 5000 kelimenin anlamlarını, telaffuzlarını ve etimolojik kökenlerini veren kapsamlı ve değerli bir çalışmadır. Yabancı araştırmacılardan ise özellikle B. Brendemoen'in çalışmaları yöre ağzına ilişkin önemli tespitler içerir.

[4] Metin Aydın (2017) *Ordu Yöresi Kişi Adları*; Sedat Maldar (2018) *Çağdaş Kıpçak lehçelerinin ortak sesleri ve ses olaylarının Trabzon, Rize ve Artvin ağızları ile karşılaştırılması*; Ebru Sarıahmet (2018) *Rize Çamlıhemşin Ağzı*; Meligül Günaydın (2019) *Trabzon/Tonya Ağzı Örneğinde İşlevsel Bir Ağız Sözlüğü Oluşturma Denemesi*; İrem Erten (2018) *Trabzon Çepni Ağzı (Ses Bilgisi-Sözlük-Metin)*; Temuçin Tosun (2019) *Vakfikebir Yöresi Ağızları (Dil özellikleri, Metinler, Sözlük)*; Nurşah Turhan(2020) *Tatar Türkçesi Yazı Diliyle Trabzon Ağzının Morfolojik Bağlantısı*; Tuğçe Genç (2021) *Trabzon örneğinde Rumca-Türkçe Dil İlişkisi*; Erdinç Yeşilkaş (2021) *Ordu İli iç bölgeleri ilçeleri (Gölköy, Kabadüz, Kabataş, Mesudiye) ağızları (Metin-İnceleme- Gramatikal Dizin)*

yıl ve binlerce kilometre uzaklığa rağmen Trabzon ve yöresi ağızları, *KB* ve *DLT*'nin barındırdığı söz varlığı ve buna bağlı olarak yazıldığı dönem Türkçesinin söz varlığı ile ya aynı sesletim ve anlamla ya da Türkçenin tarihî gelişimine uyan bazı ses ve anlam değişimlerine uğrayarak ortak mirası temsil etmektedir.

Bu çalışmada, Trabzon ili ve ağızlarında tespit edilen söz varlığı malzemesi için Necati Demir'in üç cilt olarak basılan *TYA* adlı kitabı başta olmak üzere *DS*'de yer alan Trabzon ve yöresine ait sözcükler, İren Ertem'in *TÇA*'sı, Meligül Günaydın'ın *TAİSD*'si ve yazarın yöre ağzına ilişkin kendi derlemeleri *(YKD)* temel başvuru kaynaklarıdır. *KB* için Arat, *DLT* için ise Ercilasun-Akkoyunlu'nun dizinleri tercih edilmiştir.

Tablo 1. *KB, DLT ve TYA'nın Karşılaştırmalı Söz Varlığı*

Kutadgu Bilig (Arat III)	**Divanü Lügatit Türk (Ercilasun-Akkoyunlu)**	**Trabzon ve Yöresi Ağzı**
axtar-: ters yüz etmek, devirmek, yıkmak	**agtar-:**yere vurmak, **agtarıl-:** yere vurulmak	**aktar-:** bir sıvıyı yere dökmek YKD
ağına-: debelenmek	**agna-:** hayvanlar debelenerek kaşınmak, ağnamak**;** **agnat-:** hayvanları toprağa sürdürmek	**ağnalamak/ananmak:** Hayvanların toprakta yatıp yuvarlanması, debelenmesi TYA 8; **ağnan-:** Eşek, katır, at benzeri toynaklı hayvanların sırtını yere dayayarak kaşıması, yuvarlanması. TAİSD 24
ağır: ağır, güç, zahmetli		**ağır:** Zor, zahmetli YKD
ağruk: mal, giysi, eşya		**ağırlık**: 1. Gelin eşyası 2. Ev eşyası 3. Yaylaya götürülen eşyalar TYA 7
ağrıġ: ağrı, zahmetli, huzursuzluk, hastalık		**ağrılanmak:** Hastalık, derde kalmak. TYA 8
ağu: ağı, zehir	**aguk-:** zehirlenmek, **agula-:** zehirlemek	**ağu:** zehir; **agulamak(avulamak):** zehirlemek; **ağulanmak:** zehirlenmek TYA 8
ak-: akmak	**ak-:** akmak (ordu, insan topluluğu için) akar gibi gelmek	**ak-:** Akmak (yılan başta olmak üzere sürüngenlerin hızlıca uzaklaşması) YKD
akın: akın, sel	**akın:** sel, yağmur suyu	**akın/akıntı:** Suyun hareket yolu. TYA 10
aksak: aksak, topal		**aksak:** Hafifçe topallayan. TYA 10
al: hile	**āl~al:** hile	**al:** Hile, tuzak. TYA 11
ala: alaca, ala	**ala:** alaca	**ala:** siyahla beyaz karışık renk TYA 11
and: ant, yemin	**and:** yemin, and, söz	**and:** yemin YKD
aij-: anmak, anlamak, dikkat etmek		**angış et-:** Anmak, hatırlamak DS 267; **angışini kur-:** görüş ileri sürmek, bir şeye niyetlenmek. YKD

arı-: temizlenmek; **arıġ:** temiz **arın-:** temizlenmek; **arıt-:** temizletmek		**arıt-:** Temizlemek, yok etmek. **arınak:** yıkanma yeri, banyo. TYA 16 **arıntı:** temizlenmiş bir şeyin işe yaramayan parçası DS 322
	arık: Oğuz ve Kıpçak lehçesinde cılız	**arık:** Zayıf, çelimsiz. **arıklamak:** Zayıflamak, güçsüz duruma düşmek. TYA 16
	arık: ark, ırmak	**ark(bağlak, bent, hark, su kanalı):** 1. Su değirmenlerinde suyu değirmene götüren su yolu, kanal. 2. Suyu içinden akıtmak için yapılan açık oluk TYA 16
	atlan-: Oğuzcada dağ vb. bir yere çıkmak	**atlanı çık-:** Yüksekçe bir yere bir çırpıda çıkmak. YKD
ay-: demek, söylemek, anlatmak	**ay:** ey, seslenme ünlemi	**ey-:** Ey, seslenme ünlemi. **ey et-:** Çağırmaya karşılık beklemek. YKD (Ey et bağa)
azuk: azık, yiyecek	**azuk:** azık, yiyecek	**azuk/azzık:** Azık, yolda yemek üzere hazırlanmış yiyecek, yol yiyeceği. TYA 23
	bala: kuş yavrusu; genel olarak hayvanların yavrusu	**balak:** Ayı yavrusu TAİSD 37; Manda yavrusu TYA 26
	balıklıg: Argu lehçesinde çamurlu yer	**balık:** Çamur. TYA 27
	baij-:ağlayış, ağlama sesi	**banġırmak/bankır-:** Bağırmak, öfkelenerek yüksk sesle bağırıp çağırma. TYA 28; **banğır banğır bağır-:** Büyükbaş hayvanların acıktıklarında yüksek sesle böğürmeleri. YKD
barça:bütün, hep, bütün	**barça:** bütün, hepsi	**barça:** Büyük. DS 527
bar: var, mevcut	**bār~bar:** mevcut olma, var	**bar:** Mevcut, var. TYA 28
bar-: var, gitmek	**bar-:** gitmek	**bar-:** Varmak, ulaşmak. TYA 29
bark: bark, mülk	**bark:** ew bark	**bark:** Mülk YKD
barış-: birbirine gidip gelmek, ziyaret etmek	**barış-:** karşılıklı gelip gitmek, gelip gitmede yarışmak	**barış-:** Karşılıklı gelip gitmek, gelip gitmede yarışmak. 2. Sürekli bir yere gitmek YKD
basın-: basmak, zayıf görmek; **basınçak:** aciz, zayıf, güçsüz	**basın-:** (birini) zayıf görüp ezmek; **basınçak:** zayıf, ezik adam	**basuk:** Cılız, zayıf, güçsüz, küçük kalmış TYA 29; **aşağı basmak:** hakir görmek, küçümsemek YKD
başçı: başkan, şef, baş		**başçı:** Baş, usta, bilen. (Kırk işçi bi başçi) YKD
beliij: korku, ürkme; **beliijle-:** korkmak, ürkmek		**belinnemek:** Silkenerek kendine gelmek, irkilmek. TYA 32

bek: pek, sağlam, muhkem. **berk:** sağlam, kuvvetli, mahfuz, bağ; **berkit-:** sağlamlaştırmak. **berkle-:** kilitlemek, bağlamak.	**bekiş-~beküç-/bekit-~bekü̈t-/bekle-~berkle-:** sağlamlaşmak	**berkit-:** Sağlamlaştırmak, sıkıca bağlamak ; **beket-/bekit-:** 1. Sağlam duruma getirmek. 2. Sıkıştırmak. **bekeş-/bekeştür-:** Sağlamlaştırmak, sertleşmek. TYA 32
bekle-: bağlamak, muhafaza etmek	**bekle-:** korumak	**arkasini bekle-:** Birini korumak, himaye etmek. YKD
bıç-/biç-:kesmek, biçmek	**bıçgı:** bir şeyi kesen alet; **bıçguç:** makas, bir şeyi kesen alet	**bıçkı/bışkı/pıçğı/pişgi:** Küçük testere; **bıçkıcı:** Bıçkı yapıp satan kimse TYA 36
	bıldır: geçen yıl	**bıldır:** Geçen yıl. TYA 36
bol-: olmak	**bol-:** olmak	**bola ki** (Coşar, 2018, s.93) **/bolay ki:** Umarım, keşke; "inşallah öyle değildir" anlamında. YKD
boşa-: terk etmek, ayrılmak	**boşan-~boşun-:** (hayvan için) serbest kalmak; bağından kurtulmak	**boşan-:** (hayvan için) Serbest kalmak; bağından kurtulmak. YKD
	boyunduruk: İki öküzün boynu üzerine konulan ağaç parçası.	**boyunduruk:** Tarla sürerken hayvanların birlikte yürümesi için boyunlarına takılan saban ağacı. TYA 41
böri: kurt	**böri:** kurt	**börü:** Kurt TYA 41
	buē-: donup ölmek	**buymak:** Çok üşümek, donacak duruma gelmek. TYA 43
	bula-: tencere buharında pişirmek	**būlama:** Buğuda pişmiş yemek. TYA 42
but: put	**būt:** but, ayak	**but:** Bacak; kalça. YKD
	çakır: mavi, gök gözlü	**çakır:** mavi, çakır gözli: mavi gözlü YKD; **çakır ayaz:** Açık ama soğuk hava DS 1044; **çakırlı**: İçinde renkli taneler bulunan mısır koçanı DS 1044
çal: Alaca, kır	**çal:** alacalı (siyah-beyaz)	**çal:** 1. Ala renk, 2. Ben, çil renk TYA 52
çap-: yüzmek	**çap-:** (ata) hafifçe vurmak	**çapmak:** Koşmak, acele etmek TYA 53; **çap çap:** Dudak şapırtısı, yemek yerken dudakların çıkardığı ses. YKD
	çapgut: kaba yün lifi, kıtık	**çaput:** Eski bez, bez parçası TYA 55
	çat-: (oğlağı kuzuya) katmak	**çat:** İki yolun ya da akarsuyun birleştiği yer TYA 54; **çatma**: Yolların birleşme yeri; yol ağzı YKD
	çepiş: altı aylık keçi yavrusu	**çepiç:** Bir yaşındaki erkek keçi TYA 57

çurnı: müshil ilacı *	**çerlen-:** Hakaniye lehçesinde hastalanmak, bedeni ağırlaşmak	**çorlanmak:** Yediği bir şeyden ötürü midenin bozulması, zehirlenmek. YKD
çıġ: memnuniyetsizlik, yüz ekşitme		**çıġ:** Ahlaksız, yüzsüz kişi. YKD
çın: gerçek, doğru	**çın:** doğru, güvenilir, doğruluk	**çin:** öz, katıksız TYA 60
	çokra-: yiyeceklerin kaynaması; **çokrat-:** suyu az; baharat ve taneleri çok yiyecekleri kaynatmak	**çokra-:** Aşırı sıcaklığa bağlı olarak fazla güneş ışınına maruz kalmak ve fazla sıcaktan (mecazen) insanın beyninin kaynaması YKD
çökit-/ çökür-: çökertmek		**çökit-:** Çökertmek YKD; **çökek:** çökük TYA 62; **çökekleme:** Çukur yer. YKD
	eliglik: eldiven	**ellik:** Eldiven. TYA 88;**ellúḳ:** Eldiven. TÇA 125
em: ilaç	**em:** ilaç, deva	**em:** İlaç, merhem. TYA 88
	emig: meme**; emigdaş:** aynı memeden doğan çocuklar	**emcek:** Süt kardeş TYA 88
	iş tonlan-: don giymek, elbiselenmek	**iş toni:** İç giysisi YKD**; içlik** TYA **128/işluk:** iç gömleği.YKD
iw-: acele etmek, koşmak, çırpınmak; **iwek:** acele, aceleci; **iwin-:** acele etmek	**eweklik:** bir işte acele etme	**evceklik:** Acelecilik TYA 90; **evetlemek:** Acele etmek YKD
esrük: sarhoş; **esür-:** sarhoş olmak; **esürt-:** sarhoş etmek	**esrük:** sarhoş	**esrük:** Sarhoş TYA 89; **üsrük:** Sarhoş TYA 242 **esir-:** Azmak, hiddetlenmek. TYA 88; **esürük:** Cin çarpmış kişi TÇA 125
	etik: ayakkabı	**hedik:** Kara batmamak için ayağa giyilen kar ayakkabısı TYA 118; **ḫediy:** Dizlere kadar uzanan kar bodu. TÇA 126
	etlen-: tombullaşmak, semizlemek; **etli:** iri gövdeli	**etlen-:** Tombullaşmak, semizlemek; **etli:** İri gövdeli. **etli butli:** Etine dolgun, gösterişli kişi. YKD
etmek: Ekmek	**etmek:** ekmek; **etmekçi:** ekmekçi	**etmek:** Ekmek. TYA 90
gök: mavi, yeşil	**kök:** yeşillik alan	**gök:** Olgunlaşmamış, ham meyve. TYA 108; **göğ:** mavi veya yeşil renk. TÇA 126
ınan-: inanmak, güvenmek		**inanmak:** Güvenmek. YKD
işik: kapı	**eşik:** eşik; **eşiklik:** eşik için ayrılmış alan	**eşik:** Kapı boşluğunun alt yanında bulunan alçak basamak. TYA 90
yırla-: terennüm etmek, zikretmek	**ır:/yır:** türkü	**ır:** Türkü TYA 126

	ırga-: sallamak, silkelemek**;** **ırgal-:** sallanmak	**ırġalamak/ırġanmak:** Hafifçe sallanmak, kıpırdamak. TYA 126; **ırgalama-:** Bir konuda konunun dışında kalan kişi. YKD
ig: hastalık, hasta	**íg:** hastalık	**igdir:** Hastalıklı, cılız, çok zayıf. TYA 128
ilen-: ayıplamak, tekdir etmek	**ilen-:** ayıplamak; **ilin-:** lanete uğramak	**ilenmek:** Beddua etmek. TYA 129
irin-: üşenmek	**erin-:** tembellik etmek	**erinmek:** Üşenmek, tembellik etmek. TYA 89
iliş-: birbirine ilişmek, çatışmak	**iliş-:** temas kurmak, takılmak	**ilişmek:** Takılmak, şaka etmek TYA 129
işlik: eşlik, arkadaşlık		**eşluk etmek:** Arkadaşlık etmek; yoldaş olmak. YKD
kakıla-: kazların bağrışması	**kakı-:** kızmak, öfkelenmek; **kakıg:** Öfke, kızma	**kakımak:** Kötü söz söyleme, sövme. TYA 135; **kakınç (ġakınç):** Öfke, kızgınlık. TYA 135
ḳan-: doymak	**kan-:** (suya) kanmak, doymak	**kan-:** (suya) kanmak, doymak. Toprağın yeterince suyu alması. YKD
kovı: içi boş, kof	**kowı/kovı:** içi boş	**kovuk:** Ağaçların gövdesinde ve iç kısmında oluşan boşluk. TYA 160
	keleplen-: "kelep" adı verilen bitkilerle örtülü	**kelep ol-:** (Yılan) için kıvrılıp çöreklenme YKD
kölük: yük hayvanı	**kölük:** yük hayvanı **kölüklüg:** yük hayvanı olan	**kölük:** 1. Boynuzu kırık veya boynuzsuz hayvan. 2. Keskinliğini kaybetmiş tarım aleti. TYA 161
körün-: görünmek, huzura çıkmak		**körün-:** Toplumda kendini gösterip ayrılmak. YKD
	körüse-: görmek istemek, buluşmak istemek	**göresle-/köresle-:** Özlemek, arzulamak, göreceği gelmek. TAİSD 74
kurut: peynir	**kurut/ kurutlug:** keş (kurumuş peyniri) olan	**kurut:** Kurutulmuş süzme yoğurt. TYA 165
oġrı: hırsız, uğru	**ogrı:** hırsız; **ogrıla/ogurla-:** çalmak; **ogrılık:** hırsızlık	**oğru:** Hırsız. DS 3271
okşa-: benzemek		**okşa:** Yakın, taraf, yön. TYA 181
olar: onlar	**olar:** onlar	**olar:** Onlar TYA 182
ot: ateş, duman	**ōt~ot:** ateş, alev	**otlamak:** ateş TYA 183
	örgüç: kadının saç örgüsü ve saç öbeği	**örege:** Toka. TÇA 128
sak: uyanık	**sak:** uyanık, kıvrak zekalı olan	**sak:** Uyanık, tetikte. DS 3513
	şar şur: yağmurun şiddetli ve gürültülü yağarken çıkardığı ses, sıvıların gürültü sesi	**şar şar:** yağmurun çok yağması; büyükbaş ve küçükbaş hayvanların idrarını yaparken çıkardıkları sesler. YKD
okşa-: benzeme; **okşağ**: benzer		**okşa:** Yakın TYA 181

kiij/kiije: geniş	**kiij:** geniş; **kiijrün-/kiijü-:** genişlemek	**kenneş-/ kerneş-:** Gerinmek TYA 147
kölük: yük hayvanı		**kölük:** Boynuzu kırık veya boynuzsuz hayvan. TYA 161
kurut: peynir		**kurut:** Kurutulmuş süzme yoğurt. TYA 165
sakla-: dikkat etmek, korumak, himaye etmek	**saklan-:** dikkat etmek, korumak, himaye etmek	**sakla-:** Hayvan beslemek, hayvana sahip olmak. TYA 203
sasıt-: berbat etmek	**sası-:** kokuşmak	**sasuk:** tatsız, çürük ve küf gibi kokan TYA 205; **sasık:** Tatsız tuzsuz yiyecek. TÇA 129
sekirt-: seğirtmek, koşturmak	**sekri-:** (su vb. şeylere) atlanarak geçilen yer; **sekriş-:** yarışma amacıyla zıplamak, sıçramak	**segirt-:** çabuk adımlarla veya sıçrayarak yakın bir yere doğru yürümek; **sekelemek:** tek ayak üzerine sekerek yürümek; **sekmek**: aksamak TYA 206
semiz: semiz, kuvvetli; **semri-: semirmek,** yağlanmak, **semrit-:** semirtmek	**semri-:** (at, koyun vb.) semirmek, semizleşmek; **semriş-:** semizleşmeye başlamak;	**semiz:** Şişman, eti yağı çok olan hayvan. 2. Kilolu ve güçlü insan için de söylenir. TYA 207
sına-: sınamak, tecrübe etmek; **sınaġ:** tecrübe edilmiş**; sınan-:** sınanmak	**sına-:** sınamak, denemek, **sınal-:** sınanmak	**sınanġun:** Denenmiş, tecrübe edilmiş; **sınavcu:** deneme, tecrübe etme TYA 210
sıijar: yan, taraf	**sıijar:** Bir şeyin kenarı	**sınırdaş/sunörtaş:** Ortak sınırları olan. TYA 219
sırçı: boyacı	**sırış-:** şuvalama dikişiyle dikmede yardım etmek; **sırıt-:** sıkıca ve büktürerek teyellendirmek	**sırım:** 1. İnce ve uzun, esnek deri parçası 2. Dayanıklı, güçlü kimse. **sırımak:** 1. Çok sıkı dikmek 2. Çarık yamamak. TYA 210
siij-: sinmek, saklanmak	**siij-:** bir yere girip saklanmak	**sinmek:** Kendini göstermemek için saklanmak. TYA 211
	sirkelen-: (çocuğun başı) sirkelenmek	**sirke/sirkelenmek:** Başta, saçlı deride bulunan bit yumurtası YKD
	sorıt-: (yüzü) asmak	**sorutmak:** Somurtmak, yüzünü buruşturarak suskun durmak
tarı-: ekmek, **tarıġ:** ekin, tohum; **tarıġçı:** çiftçi	**tarıg:** Türklerin çoğunda buğday **tarıgçı:** çiftçi	**tarı/darı:** Mısır **tarımçılık:** Çiftçilik TYA 223
tavar: davar, mal, eşya	**tawar/tavar:** Oğuzlar ve diğerlerinin dilinde mal, eşya	**tavar/davar:** koyun sürüsü TYA 224
tawraḳ: acele; **tawrat-:** acele ettirmek	**tawrak:** hız, hızlı, çabuk; **tawran-:** yürümede acele eder gibi görünmek	**tavranmak/davranmak:** Acele etmek, çabuk olmak, kıpırdamak TYA 224

tayanç: dayanak, teselli		**tayanç:** Dayanak, Teselli bulmak. YKD
	taz: kel; **tazar-:** kelleşmek; **tazgır-:** neredeyse kel kalmak; **taz yir:** çorak, bitkisi az yer	**dazlak:** Kel. YKD
teij: denk, benzer, akran; **teijeş:** denk	**teijle-:** denkleştirme, denk duruma getirmek**;** **teijleş-:** denkleşmek	**tenkleş-:** Biriyle karşılaşmak, denk gelmek. YKD
tep-: tepmek, vurmak; **tepre-:** kımıldamak; **tepren-:** kımıldanmak; **tepret-:** kımıldatmak	**tepig:** tekme **tepin-:**tepmek(herhangi bir şey için) ayağını oynatmak; **tepre-:** nesne vb. hareket etme; **tepret-:** nesneyi oynatmak	**tep-/dep-:** tepmek (yaralanan yerin şişmeye bağlı) kımıldaması, oynaması. YKD; tepik: tekme, tekmeleme YKD; **teprenmek:** 1. Yerinden oynamak, kımıldamak. 2. Hastalık ya da kapanmak üzere olan yaranın yeniden azması. TYA 227
	teril-: (kavim vb.) toplanma; **tirnek:** halkın karar vermesi için toplanması	**ternek/dernek:** toplantı, düğün. TYA 228
teş-: deşmek, yırtmak	**teşil-:** yırtılmak	**teşil-:** 1. (torba vb.) yırtılması 2. Arı kovanında arıların birden dışarı hücum etmesi YKD
tez-: kaçmak	**tez-:** kaçmak, **tezin-:** kendini kaçar göstermek; **tezit-:** (köpek, yabani hayvan vb.) kaçırtmak.	**tezdir-:** 1. Elinden kaçırmak. TYA 228; 2. (hayvanlar için) elinden çıkarmak, gitmesini sağlamak. YKD
toḳı-: dövmek, dokumak, vurmak	**tokımak:** çamaşırcının tokmağı	**tokmak:** davul dövme aracı TYA 231. 2. Çamaşır tokmağı. YKD
toḳlı: altı aylık kuzu	**toklı:** altı aylık kuzu	**toḳlu/toḫlı:** Altı ay ile bir yaş arasındaki erkek kuzu. TYA 231
	tomur-: (odunu) direk gibi yuvarlak kesmek	**tomruḳ/domruk:** Kesilmiş ağacın silindir biçimindeki gövdesi. **tomurmak:** Tomruk durumuna getirmek. TYA 232
tonan-: donanmak, giyinmek	**tonat-:** elbise giydirmek	**tonat-/donat-:** Gösterişli duruma getirmek. TYA 232. 2. Silah atmayla gösteriş yapmak. YKD
tor: 1. ağ. 2. tuzak	**tōr~tor:** ağ, kuş ve balık avlanan tuzak ve ağ	**tor:** Balık ağı. **tora düşürmek:** Tuzağa düşürmek. TYA 233
	tor-: zayıflamak; **torgur-:** zayıflatmak	**tora:** Küçük, cılız. TYA 233
	tőş: döş, göğsün başı, göğüs	**töş/döş:** Bağır, göğüs. TYA 234
	tulkuk: üfürülerek şişirilmiş tulum; **tulkuklan-:** (tulum gibi nesneler) şişmek	**tuluk/duluk:** 1. Yüzülerek bütün olarak çıkarılan deri. 2. Pekmez, peynir yağ vb. koymaya yarayan ya da yayık olarak kullanılan deri, tulum. TYA 235

	tüle-: tüy dökmek; tülek: dört ayaklı hayvanların tüylerini dökme vakti	**tülek:** Tüyü dökülmüş kuş ya da kümes hayvanı. TYA 236
	tüijür: kadının yakınları, kardeşler, baba ve anne **tüijürle-:** birini dünür saymak	**tüngür:** kadının yakınları, kardeşler, baba ve anne. **tüngürci git-:** Kız istemeye gitmek YKD
uçmak: cennet	**uçmak:** cennet	**uçmak:** 1. Ölmek 2. Cennet. TYA 238
	ugrag: uğrama, uğranılacak yer	**uġraḳ:** Yol üzerinde durulacak yer, çok uğranılan yer TYA 238
	us: hayrı şerden ayırmayı bilmek; **us bolmak:** hayrı şerden ayırmayı bilmek	**isi gitmek:** Baş dönmesi; açlığa bağlı baş dönmesi. YKD; **usu gitmek:** Baş dönmesi. DS 4046
üle-: paylaştırmak; **ület-:** dağıtmak; **ülüg:** hisse, pay	**üle-/üleş-:** karşılıklı olarak hisse almak, paylaşmak	**ülüşmek(öleşmek):** Paylaşmak, bölmek. TYA 242
ür-: havlamak	**ür-:** havlamak, ürmek	**ürmek (urmek):** 1. Havlamak. 2. Boşuna konuşmak, palavra atmak. TYA 242; **üre-:** Havlamak. TÇA 130
	ürk-/ürkül-: kurttan, düşmandan vb. şeylerden korkmak, ürkmek	**ürkmek/irkmek/irkil-:** Bir şeyden korkup birden sıçramak TYA 242
	üt-: kıl ütülemek, yakmak; **üti-:** ütülemek	**ütülemek:** Koyun tavuk vb. hayvanların kıllarını,tüylerini alevde yakmak. TYA 243
	üyez: Oğuzcada sokucu sivrisinek, üvez	**üvez:** Bir çeşit küçük sinek TYA 243; **üveza:** Bir çeşit küçük sinek. YKD
üz-: kesik; **üzük:** kesik, yarım kalmış	**üzmek:** koparmak, kesmek, kesip atmak; **üzül-:** kopmak	**üzmek:** Koparmak, burkmak, zarar vermek TYA 243; **üz-:** kesmek TÇA 130
	yagız: koyu kahverengi, kırmızı ile siyah arası	**yaġız:** Esmer, kara renkli. TYA 247
	yaguk: yakın, akraba	**yavukli:** Sevgili. YKD
yalın: alev; **yalın-:** yanmak; **yaliju-:** tutuşmak	**yal-:** (ateş) alevlenmek; **yaldrı~yaldıra-:** (güneş) biraz parlamak, (şimşek ateş vb.) ışık vermek	**yalaġı:** Alev; **yalaz:** Alev; **yalabımak:** Işık yansımak, parlamak, ani parlamak; şimşek çakması. TYA 248
yat: yabancı	**yāt:** yabancı, ecnebi; **yatık-:** yabancılaşmak	**yat gel-/yatluk çek-:** (Hayvanlar için) bulunduğu yeri beğenmemek, yabancılamak, benimsememek.2. İnsanlar için bulunduğu ortamda tedirgin olmak, rahat edememek. YKD
	yaxşı: iyi	**yaġşi:** İyi, güzel, çok güzel. TYA 247

yarı: yardım; **yarıçı**: yardımcı	**yarış:** iki adam arasında mal bölüşümü	**yarıcı:** Tarlayı ekip biçtikten sonra ürünün yarısını alan ortak **yarıluk:** Ürünü yarı yarıya bölmek üzere iki ortaklı ekilen tarla TYA 251
yarınlık: yarınlık, ahret		**yarın:** Ahiret, hak divanı YKD (Yarin ne diyecesın Allah'a?)
yaş-: gizlenmek; **yaşur-:** gizlemek; **yaşut:** gizli	**yaş-:** gizlenmek, saklanmak; **yaşru:** gizli	**yaşmak:** Kadınların başlarını örttükleri yazma TYA 252
yay: yaz	**yaylag:** yayla, yazlık; **yayla-:** yaz mevsimini geçirmek	**yaylaḳ:** Yayla, otlak; **yaylamak:** Yayla yapmak, yazın yaylada oturmak; **yaylım:** Otlak, yayla TYA 253
yay: ilkbahar	**yāz:** ilkbahar	**yaz aġzı:** İlkbahar; **yaz başi:** İlkbahar TYA 254
	yazı: açık, arazi, açıklık, kır ova	**yazı:** Düzlük, oba. TYA 254
	yeldir-: (rüzgar) esmek	**yaldır yaldır git-:** (Rüzgar gibi) hızlıca bir yere gitmek. YKD; **yelmek:** Bir işin, bir şeyin, birinin peşinden koşmak, koşturmak. DS 4240
	yenik: her şeyin hafifi, hafif	**yegnik:** Hafif, **yegniltmek:** Yükü azaltmak, hafifletmek**.** TYA 254
yigle-: tercih etmek		**yeğle-:** Tercih etmek; tercihte bulunmak. YKD
	yılkı: büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar	**yılkı:** At sürüsü, yaylada başıboş dolaşan hayvan sürüsü TYA 258
	yırak: uzak, **yıra-:** uzaklaşmak	**yirak:** Uzak. TYA 258
	yigne: iğne	**yigne:** İğne. TYA 258
	yígü: yeme aracı, yenecek şey	**yeygi/yeygu:** Kış için hazırlanan hayvan yiyeceği TYA 257
yir-: yermek, hakir görmek, beğenmemek; **yirgür-:** nefret ettirmek; **yirin-:** iğrenmek		**yerinmek:** Gücenmek, imrenmek, gıpta etmek TYA 256
	yit-: yitmek, kaybolmak	**yitmek:** Kaybolmak. TYA 259
	yū-: yıkamak; yun-: yıkanmak	**yuyuntu:** Bulaşık ve çamaşır suyu. TYA 262
	yuwka: her şeyin incesi	**yufka:** (bir şeyin) hafifi, sığı, incesi. YKD; **yuka:** İnce, sığ. TYA 261

Sonuç

Dil, insanın tarih sahnesine çıktığından beri dünü bugünü ve yarını arasında bağlantıyı sağlayan en önemli öge konumundadır. Geçmişten bugüne kültürel genlerimizi taşıyan kelimeler, canlı bir varlık gibi hayatlarını sürdürmüş, az sayıda unutulanları olduğu gibi çoğu kuşaktan kuşağa

aktarılarak günümüze ulaşmıştır. Kelimeler de yaşayan bir organizma gibi sürekli devinim hâlinde, zamanla hem şekil değiştirmiş hem de özünde taşıdıkları anlamlara ek yeni anlamlar kazanmıştır.

Bu bilgiler ışığında bu çalışmada, yaklaşık bin yıl önce yazılan Türkçenin iki yüz akı eseri *DLT* ve *KB*'deki söz varlıkları, Trabzon ve yöresindeki söz varlığıyla karşılaştırılmış, tarihî ve coğrafi değişime ve mekân farklılığına rağmen söz varlığı yönünden birçok ortak tespit edilmiş ve böylece bir nevi dile yansıyan kültür ortaklıkları gözler önüne serilmiştir.

Trabzon ve yöresi ağızlarından seçtiğimiz 154 kelime ile bu kelimelerin *DLT* ve *KB*'deki durumlarına ilişkin karşılaştırmada şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1- KB, DLT ve TYA'nın her üçünde de bulunup aynı anlama sahip olan kelimeler: **al, ala, and, ay-/ey-, azuk, barça, bar, bar-, bark, barış-, boşa-, boşan-, böri, çal, çın, em, esrük, etmek (ekmek), eşik, ilen-, iliş-, irin-/erin-, kakı-/kakıla-, kon-, kölük, kurut, oğrı/ogru, olar, ot/otla-(ateş), sak, sakla-, sasıt-, sası-/sasuk, tor, uçmak, üle-, ür-, üz-, yat, semiz/semri-/semriş-, sıijar/sınırdaş/sunörtaş, siij-/sin-, toklı/toklu/tohlı**

2- KB, DLT ve TYA'nın her üçünde de bulunup çeşitli anlam ayrımlarına sahip olan kelimeler: **axtar-:** ters yüz etmek, devirmek, yıkmak KB, **agtar-:** yere vurmak DLT **aktar-:** bir sıvıyı yere dökmek TYA; **akın:** akın, sel KB, **akın:** sel, yağmur suyu DLT, **akın/akıntı:** Suyun hareket yolu TYA; **but:** put KB, but: but, ayak DLT, but: ayak, kalça TYA; çap-: yüzmek KB, **çap-:** (ata) hafifçe vurmak DLT, **çap-:** koşmak, acele etmek **TYA**; **esrük:** sarhoş KB, **esrük:** sarhoş DLT, **esir-:** Azmak, hiddetlenmek **esürük:** cin çarpmış kişi TYA; **gök:** mavi, yeşil KB, **kök:** yeşillik alan DLT, **gök:** Olgunlaşmamış, ham meyve. ; **göğ:** mavi veya yeşil renk TYA; **işik:** kapı KB, **eşik:** eşik; **eşiklik:** eşik için ayrılmış alan DLT, **eşik:** kapı boşluğunun alt yanında bulunan alçak basamak TYA; **yırla-:** terennüm etmek, zikretmek KB, **ır:/yır:** türkü DLT, **ır:** türkü TYA; **ilen-:** ayıplamak, tekdir etmek KB, **ilen-:** ayıplamak/**ilin-:** lanete uğramak DLT, **ilenmek:** beddua etmek TYA; **kölük:** yük hayvanı KB, **kölük:** yük hayvanı DLT, **kölük:** keskinliğini kaybetmiş tarım aleti TYA; **kiij/kiije:** geniş KB, **kiij:** geniş; **kíijrün-/kiijü-:** genişlemek DLT, **kenneş-/ kerneş-:** Gerinmek TYA; **sasıt-:** berbat etmek KB, **sası-:** kokuşmak DLT, **sasuk:** tatsız, çürük ve küf gibi kokan **sasık:** tatsız tuzsuz yiyecek TYA; **sekirt-:** seğirtmek, koşturmak KB, **sekri-:** (su vb. şeylere) atlanarak geçilen yer; **sekriş-:** yarışma amacıyla zıplamak, sıçramak DLT, **segirt-:** çabuk adımlarla veya sıçrayarak yakın bir yere doğru yürümek; **sekelemek:** tek ayak üzerine sekerek yürümek; **sekmek**: aksamak TYA; **tarı-:** ekmek, **tarıġ:** ekin, tohum **tarıġçı:** çiftçi KB, **tarıg:** Türklerin çoğunda buğday **tarıgçı:** çiftçi, **tarı/darı:** mısır **tarımçılıḳ:** çiftçilik TYA; **tavar:** davar, mal, eşya KB, **tawar/tavar:** Oğuzlar ve diğerlerinin dilinde mal, eşya DLT, **tavar/davar:** koyun sürüsü TYA; **toḳı-:** dövmek, dokumak, vurmak KB, **tokımak:** çamaşırcının tokmağı DLT,

tokmak: davul dövme aracı TYA; **tonan-:** donanmak, giyinmek KB; **tonat-:** elbise giydirmek DLT, **tonat-/donat-:** Gösterişli duruma getirmek TYA; **yarı:** yardım; **yarıçı**: yardımcı KB, **yarış:** iki adam arasında mal bölüşümü DLT, **yarıcı:** Tarlayı ekip biçtikten sonra ürünün yarısını alan ortak **yarıluk:** ürünü yarı yarıya biçilmek üzere iki ortaklı ekilen tarla TYA; **yaş-:** gizlenmek; **yaşur-:** gizlemek; **yaşut:** gizli KB, **yaş-:** gizlenmek, saklanmak; **yaşru:** gizli DLT, **yaşmak:** Kadınların başlarını örttükleri yazma TYA

3- DLT ve TYA'da ortaklaşa bulanan aynı anlama sahip kelimeler: **arık, atlan-/atlanı çık-, balıklıg/balık, bıldır, boyunduruk, buē-/buy-, çakır, çap çap, çepiş/çepiç, emig/emigdaş/emcek, etlen-, ırga-/ ırgala-/ırgan-, körüse-/ göresle-/köresle-, sorıt-/sorut-, taz/ tazgır-/dazlak, tomur-/ tomruḳ/domruk, tor/torgur-/tora, tőş/ töş/döş, tüijür/ tüngür, ugrag/ uġraḳ, ürkmek/irkmek/irkil-, üvez/üveza, yagız/ yağız, yaguk/yakın, yaxşı/yaġşi, yazı, yenik/yeğnik/yeğniltmek, yırak/yirak, yit-**

4- DLT ve TYA'da ortaklaşa bulanan fakat anlam ayrımına sahip kelimeler: **arık:** ark, ırmak DLT, **ark(bağlak, bent, hark, su kanalı):** 1. Su değirmenlerinde suyu değirmene götüren su yolu, kanal. 2. Suyu içinden akıtmak için yapılan açık oluk TYA; **bala:** kuş yavrusu; genel olarak hayvanların yavrusu DLT, **balak:** Ayı yavrusu, manda yavrusu TYA; **baij-:** ağlayış, ağlama sesi DLT, **banġırmak/bankır-:** Bağırmak, öfkelenerek yüksek sesle bağırıp çağırma. TYA **bangır bangır bağır-:** Büyükbaş hayvanların acıktıklarında yüksek sesle böğürmeleri TYA; **çapgut:** kaba yün lifi, kıtık DLT, **çaput:** Eski bez, bez parçası TYA; **çat-:** (oğlağı kuzuya) katmak DLT, **çat:** İki yolun ya da akarsuyun birleştiği yer TYA; **çokra-:** yiyeceklerin kaynaması; çokrat-: suyu az; baharat ve taneleri çok yiyecekleri kaynatmak DLT, **çokra-:** Aşırı sıcaklığa bağlı olarak fazla güneş ışınına maruz kalmak ve fazla sıcaktan (mecazen) insanın beyninin kaynaması TYA; **iş tonlan-:** don giymek, elbiselenmek DLT; **iş toni:** İç giysisi TYA; **etik:** ayakkabı DLT, **hedik/hediy:** Kara batmamak için ayağa giyilen kar ayakkabısı TYA; **keleplen-:** "kelep" adı verilen bitkilerle örtülü DLT, **kelep ol-:** (Yılan) için kıvrılıp çöreklenme TYA; **örgüç:** kadının saç örgüsü ve saç öbeği DLT; **örege:** Toka TYA; **sirkelen-:** (çocuğun başı) sirkelenmek DLT, **sirke/sirkelenmek:** Başta, saçlı deride bulunan bit yumurtası TYA; **teril-:** (kavim vb.) toplanma; **tirnek:** halkın karar vermesi için toplanması DLT, **ternek/dernek:** toplantı, düğün. TYA; **tüle-:** tüy dökmek; tülek: dört ayaklı hayvanların tüylerini dökme vakti DLT, **tülek:** Tüyü dökülmüş kuş ya da kümes hayvanı. TYA; **us:** hayrı şerden ayırmayı bilmek; **us bolmak:** hayrı şerden ayırmayı bilmek DLT, **isi/usu gitmek:** Baş dönmesi; açlığa bağlı baş dönmesi TYA; **yılkı:** büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar DLT, **yılkı:** At sürüsü, yaylada başıboş dolaşan hayvan sürüsü TYA; **yū-:** yıkamak **yun-:** yıkanmak DLT, **yuyuntu:** Bulaşık ve çamaşır suyu TYA

5- KB ve TYA'da ortaklaşa bulanan aynı anlama sahip kelimeler: **aksak, arı-/arıt-, başçı, çökit-/ çökür-/ çökek, ınan-/inan-, işlik/eşluk et-, körün-, kurut, yarınlık, yiğle-/ yeğle-, tayanç**

6- KB ve TYA'da ortaklaşa bulanan fakat anlam ayrımına sahip kelimeler: **ağruk:** mal, giysi, eşya KB, **ağırlık**: 1. Gelin eşyası 2. Ev eşyası 3. Yaylaya götürülen eşyalar TYA; **beliij:** korku, ürkme; **beliijle-:** korkmak, ürkmek KB, **belinnemek:** Silkenerek kendine gelmek, irkilmek. TYA; **çığ:** memnuniyetsizlik, yüz ekşitme KB, **çığ:** Ahlaksız, yüzsüz kişi. TYA; **okşa-:** benzemek KB, **okşa:** Yakın, taraf, yön. TYA; **okşa-:** benzeme; **okşağ**: benzer KB, **okşa:** Yakın, taraf, yön. TYA; **kölük:** yük hayvanı KB, **kölük:** Boynuzu kırık veya boynuzsuz hayvan. TYA; **yir-:** yermek, hakir görmek, beğenmemek; **yirgür-:** nefret ettirmek; **yirin-:** iğrenmek KB, **yerinmek:** Gücenmek, imrenmek, gıpta etmek TYA

Kısaltmalar

DLT: Dîvânu Lügâti't-Türk
DS: Derleme Sözlüğü
KB: Kutadgu Bilig
TAİSD: Trabzon/Tonya Ağızları Örneğinde İşlevsel Bir Ağız Sözlüğü Oluşturma Denemesi
TÇA: Trabzon Çepni Ağzı
TYA: Trabzon ve Yöresi Ağızları
YKD: Yazarın Kendi Derlemesi

Yazarların katkı düzeyleri:	Tek yazar: %100.
Etik komite onayı:	Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur.
Finansal Destek:	Çalışmada finansal destek alınmamıştır.
Çıkar çatışması:	Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

Akar, A. (2003). Muğla'da ağız tabakalaşması, *Millî Folklor,* 60. Sayı, Kış.

Aksan, D. (1976). Eski Türk dilinin yaşıyla ilgili yeni araştırmalar. *Türk Dili Yıllığı-Belleten*, TDK.

Arat, R. R. (1979). (neşre hazırlayanlar Kemal Eraslan, O.F. Sertkaya, N. Yüce), *Kutadgu Bilig III İndeks*. TKAE.

Bloomfield, L. (1984). *Language, Chicago and London.* The University of Chicogo Press.

Coşar, A. M. (2015). Bir kimlik işaretleyicisi olarak dil ve Trabzon ağızlarında arkaik hususiyetler. *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 2015, 1/1 s.241-253.

Coşar, A. M. (2018). Tonya ağzı söz varlığı üzerine bir değerlendirme, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Bahar, s. 85-96.

Dadabayev, H. (2022). XI.-XII. yüzyıllar eski Türk dili söz varlığının Divânu Lugâti't-Türk'teki ifadesi, *Bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi,* Yaz/Sayı 102.

Demir, N. (2006). *Trabzon ve Yöresi Ağızları (3 Cilt).* Gazi Kitabevi.

Derleme Sözlüğü (2016). TDK.

Durukoğlu, G. (2022). *Dîvânu Lügati't-Türk'e Göre 11. Yüzyıl Türk Dili Grameri.* TDK.

Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2015). *Kaşgarlı Mahmud Divanu Lügati't-Türk. Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. TDK.

Ercilasun, A. B. (2017). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Akçağ Yayınları.

Erten, İ. (2020). *Trabzon Çepni ağzı (ses bilgisi-sözlük-metin)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.

Günaydın, M. (2018). *Trabzon/Tonya ağızları örneğinde işlevsel bir ağız sözlüğü oluşturma denemesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.

Gürer, G. (2007). Kutadgu bilig'in dilinde lehçelerin özellikleri: "denk çiftler". *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları*, Volume 2/2.

Karaağaç, G. (2017). *Türkçe Üzerine Yazılar*, Akçağ Yayınları

Karahan, L. (2011). *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*. TDK.

Karataş, A. (2023). Kutadgu bilig'de yer alan çok anlamlı isimlerin eş zamanlı anlam bilimi bakımından değerlendirilmesi. *İnternational Journal of Turkısh Academic Studies, TURAS*, C.4, S.1, s. 90-119.

Kıldıroğlu, M. (2022). *Kırgızlar ve Kıpçaklar*. TTK.

Korkmaz, Z. (2008). Doğu Karadeniz ağızlarının Türkiye Türkçesi ağızla arasındaki yeri. *Türk Dili Dergisi*, TDK.

Şen, S. (2023). *Etimolojinin İzinde Kelimeden Kültüre Seyahatler*, Ötüken Dil Araştırmaları.

Tellioğlu, İ. (2007). Doğu Karadeniz bölgesinin Türk yurdu haline gelmesi hakkında bir değerlendirme. *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları*, Volume 2/2.

Ölmez, M. (2009). Kutadgu Bilig'in söz varlığı ve adakşu "birlikte, beraber, yan yana" üzerine. *Doğumunun 990. yılında Yusuf Has Hacib ve eseri Kutadgu Bilig Bildiriler*, TDK.

Öztekten, Ö. (2004). Türkçenin Dünya Dillerine Etkisine Genel Bakış, *V. Lefke Edebiyat Buluşması- Türkçenin Dünya Dillerine Etkisi*.

ZfWTVol 15, No.3 (2023) 33-44// **DOI:** 10.46291/ZfWT/150303

ZfWT Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks

DÜNYA DİLLƏRİNİN KORPUSLARI FONUNDA AZƏRBAYCAN DİLİNİN MİLLİ KORPUSU (ARAŞDIRMALAR VƏ TƏKLİFLƏR)*

THE NATIONAL CORPUS OF THE AZERBAIJANI LANGUAGE IN THE BACKGROUND OF THE CORPORA OF THE WORLD LANGUAGES (RESEARCHES AND OFFERS)

*Nərgiz ƏLƏKBƏROVA*** *

Özət

Kompüter dilçiliyinin istiqamətlərindən biri olan Korpus dilçiliyi zamanın tələbinə uyğun olaraq elm sahələri içərisində özünəməxsus yer tutmaqdadır. Korpus dilçiliyinin tədqiqat sahəsi, əsasən, milli korpusların tərtibinə yönəlir. Əksər inkişaf etmiş ölkələrdə milli dil korpuslarının yaradılması bu sahəyə marağı daha da artırır. Müxtəlif dünya dillərində hazırlanmış fərqli korpuslar, onların işlənmə prinsipləri, oxşar və fərqli, mənfi və müsbət cəhətləri araşdırılır.

Azərbaycanda Korpus dilçiliyi o qədər inkişaf etməsə də, gənc tədqiqatçıların bir çoxu bu sahəyə maraq göstərməkdədir. Biz də gənc tədqiqatçı olaraq, məqalədə Azərbaycan dilinin milli korpusu ilə bağlı araşdırmaları dünya dillərinə istinadən tədqiq etməyə çalışmışıq. Məqalədə kompüter texnologiyasının inkişafı ilə əlaqədar son dönəmdə dilçilərin daha çox diqqətini cəlb edən Azərbaycan dilinin Milli Korpusunun yaradılması sahəsində irəli sürülən təklif və iradlar öz əksini tapır. Burada əsas məqsəd yaradılacaq korpusun hansı istiqamətdə faydalı olmasını müəyyənləşdirməkdən ibarətdir. Belə ki, məqalədə Azərbaycan dilinin Milli Korpusunda müxtəlif sahələri əhatə edən altkorpusların yaradılması təklifi irəli sürülmüş, müxtəlif araşdırmalar aparılmış və müəyyən nəticələrə nail olunmuşdur.

Açar sözlər: Azərbaycan dili, korpus, dilçilik, altkorpus, milli

---

* Araştırma Makalesi: **Geliş tarihi:** 12.10.2023, **Kabul tarihi:** 26.11.2023
Kaynak gösterilme: ƏLƏKBƏROVA N. (2023): Dünya Dillərinin Korpusları Fonunda Azərbaycan Dilinin Milli Korpusu (Araşdırmalar və Təkliflər), *Zeitschrift für die Welt der Türken,* 15 /3, s. 33-44.

** Doktorant, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu Bakı / AZERBAYCAN *narguizli@gmail.com* https://orcid.org/0009-0002-1932-7524

*

Abstract

Corpus linguistics, which is one of the directions of computer linguistics, occupies a special place in the fields of science according to the demand of the time. The research field of corpus linguistics focuses mainly on the compilation of national corpora. The creation of national language corpora in most developed countries further increases the interest in this field. Various corpora developed in different world languages, their development principles, similarities and differences, negative and positive aspects are examined.

Although corpus linguistics is not so developed in Azerbaijan, many young researchers are interested in this field. We, as young researchers, have tried to study the research on the national corpus of the Azerbaijani language with reference to world languages in the article. The article reflects the suggestions and remarks put forward in the field of creation of the national corpus of the Azerbaijani language, which recently attracted more attention of linguists due to the development of computer technology. The main goal here is to determine the direction in which the corpus to be created will be useful. Thus, in the article, the proposal to create subcorpuses covering various fields in the Ntional Corpus of the Azerbaijani language was put forward, various studies were conducted and certain results were achieved.

Key words: Azerbaijani language, corpus, linguistics, subcorpus, national

Giriş

Bu gün kibernetika sahəsində aparılmış tədqiqatlar "ağlasığmaz" uğurlara imza atır. Yeni texnologiyanın və bununla bağlı müxtəlif metodların fərqli elmlərə tətbiqi son zamanda çox geniş vüsət almaqdadır.

Təbii ki, öz dəqiqliyi ilə digər ictimai elmlərdən fərqlənən dilçilik elmi də bu rəqabətdə geri qalmamaq və elmin müasir tələblərinə cavab vermək istəyirsə, bu zaman tədqiqat obyektlərinin araşdırılmasında yeni metod və yolların tətbiqinə açıq olmalıdır. Bununla bağlı olaraq, son zamanlar dilçilik elmində müasir riyazi-statistik üsulların tətbiqi daha geniş vüsət almağa başlamışdır. Buna bariz nümunə riyazi analiz üçün mühüm baza olan Milli Dil Korpusunun yaradılmasıdır.

Korpus hər hansı müəyyən bir dildə mətnlərin elektron formada toplanması əsnasında həyata keçirilən məlumat axtarış sistemidir. Milli korpus dedikdə isə həmin dili bütün səviyyələrdə əks etdirən janr, üslub, sosial və ərazi müxtəlifliyi nəzərdə tutulur. Ümumiyyətlə, hər bir dili təmsil edən milli korpus həmin dilin janr müxtəlifliyindən tutmuş inkişaf mərhələsinə kimi bir çox özəllikləri, həmin dilin fonetikasını, qrammatika və frazeologiyasını, tarixi, etimoloji, terminoloji, dialektoloji, onomostik, sinonim, omonim, antonim və s. bu kimi lüğətlərini ehtiva etməlidir.

"Azərbaycan dilinin Milli Korpusu özündə müxtəlif səpgili və janrlı bədii mətnləri, dini və fəlsəfi mətnləri, jurnalları və qəzet materiallarını, elmi və tədris materiallarını, texniki mətnləri, məişət mətnlərini, rəsmi-işgüzar və hüquqi mətnləri ehtiva edir. Sözügedən mətnlər korpusun altkorpuslarını

(məsələn, dialekt mətnləri altkorpusu, aksentoloji altkorpus, kütləvi informasiya vasitələri altkorpusu, tədris altkorpusu, multimedia altkorpusu, şifahi nitq altkorpusu və s. misal göstərmək olar) formalaşdırır" [Mamedova, 2019, p.23].

Korpus çox geniş əhatə dairəsinə malik olduğundan onu yalnız dilçilik elminin obyekti hesab etmək doğru olmazdı. Elmi ədəbiyyatlarda milli korpusun yaranmasını çox vaxt dilçiliklə əlaqələndirirlər və heç də təsadüfi hal deyil ki, tədqiqatçılar "milli korpus"u maşın fondu və ya "kompüter fondu" adlandırmaqla yanaşı, həm də "korpus dilçiliyi" adlandırmağı uyğun hesab edirlər. Belə ki, milli korpusla bağlı məsələlərin tədqiqi dilçiliyin yeni bir sahəsi olan "korpus dilçiliyi"nin obyekti və predmeti hesab edilə bilər. Fikrimizcə, korpus dilçiliyi ilə bağlı məsələlər "kompüter dilçiliyi" çərçivəsində öyrənilə bilər və kompüter dilçiliyi təklif olunan "maşın fondu", "kompüter fondu", "milli korpus" anlayışlarını tam ehtiva edir [Mahmudov, 2018, s.44].

Korpus linqvistikası ilə bağlı fəaliyyətin müxtəlifliyi onun bir neçə tərifinin mövcudluğu ilə nəticələnir:

1. Korpus dilçiliyi kompüter dilçiliyi ilə bağlıdır. Onun tədqiqat vasitələri materialın maşında işlənməsi ilə əlaqəlidir.

2. Bu fəaliyyət korpus mətnlərinin yaradılması ilə əlaqədardır. Həmin fəaliyyət növündə kifayət qədər materialın toplanması, maşın formasında təqdimi nəzərdə tutulur. Bu zaman mətnin müəllifi, yaranma yeri, vaxtı və janrı göstərilir.

3. Məlum linqvistik nəzəriyyələrin yaradılması və təhlili üçün nəzərdə tutulmuş korpus mətnləri çoxlu sayda dil materialının təhlilinə əsaslanır.

4. Bu metodologiyanı korpus dilçiliyinin dil tədqiqatlarının müxtəlif aspektlərinə tətbiq etmək olar.

Ümumiyyətlə, korpusla bağlı digər önəmli məqamlardan biri də mətnləri korpusa daxil edərkən Azərbaycan dilinin bütün üslublarının eyni səviyyədə təmsil olunması ilə yanaşı, həmçinin həmin şərtlərin həcmdə də gözlənilməsidir. Yeni hər üslub eyni həcmdə korpusda əks olunmalıdır. Korpusun həcminin iri olması onun daha yararlı və ya etibarlı olmasına dəlalət edir. Lakin bəzən həcmin həddən artıq böyük olması dilin tam lazımi səviyyədə təmsil olunacağı anlamına gəlməz. Məsələn, korpusu yalnız qəzet və jurnal materialları ilə doldursaq, dilin başqa üslubları korpusdan kənarda qalmış olacaq. Ona görə də, burada əsas həlledici məqam korpusun strukturunun düzgün planlanmasıdır.

Bu kimi məsələləri M.Mahmudov "Türk dillərinin milli korpusları" adlı kitabında daha ətraflı araşdırmış və Azərbaycan dilinin milli korpusunun təşkilində aşağıdakı mətnlərin daxil edilməsini münasib görmüşdür: "*Klassik*

Azərbaycan ədəbiyyatını əks etdirən mətnlər; folklor mətnlərini (bunlara Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı yaradıcılığını dastanları, nağılları, bayatıları, tapmacaları, atalar sözlərini, lətifələri, xalq mahnılarını və s. bunları yaradıcılığın ən bariz nümunəsi olaraq misal göstərmək olar); müasir Azərbaycan ədəbiyyatı (bunlara nəzm əsərləri, nəsr əsərləri və dramaturgiya aid edilir); elmi-texniki mətnləri (elmi əsərləri, dissertasiyaları, avtoreferatları, elmi məcmuələri, elmi jurnalları, konfrans materiallarını, dərslikləri, dərs vəsaitlərini ehtiva edir); publisistik mətnləri-radio, televiziya, qəzet, jurnal, informasiya agentlikləri və internet resurslarından götürülmüş mətnləri ehtiva edir; rəsmi-işgüzar üslubu əks etdirən mətnləri; danışıq dilini və dialekt mətnlərini əks etdirən lüğətləri (ikidilli, çoxdilli, terminoloji, etimoloji, tarixi, dialektoloji, onomastik, orfoqrafiya, izahlı, statistik, ensiklopedik və s.) aid etmək olar" [Mahmudov, 2018, s.103].

Azərbaycan dilçiliyində formal linqvistik təhlil sahəsində aparılan tədqiqatlar çox uğurla korpus mətnlərinin avtomatik işarələnməsi prosesində istifadə olunur. Ümumiyyətlə, M.Kopetyev "Korpus dilçiliyinə giriş" kitabında korpusun yaradılması üçün 5 başlıca prinsip kimi "*reprezentativlik, elektron format, balanslaşdırılma, həcm və markerləmə və ya işarələnməni irəli sürür"* [Копотев, 2014, с.6-11]. Bu parametrlərin hər birinin Azərbaycan dilinin korpusunun tərtibi zamanı gözlənilməsi tədqiqatçıları müxtəlif dil hadisələri və faktları ilə bağlı etibarlı və dəqiq, eyni zamanda operativ məlumatla, nizamlı şəkildə yığılmış elektron mətnlər toplusunu əldə etməyə imkan verəcək.

Ümumiyyətlə, dünya təcrübəsinə də nəzər yetirsək , korpus dilçiliyində ən çətin və mürəkkəb məsələ məhz korpus mətnlərinin işarələnməsi məsələsi durur. Məlumdur ki, korpusun dili tam və dolğun təmsil etməsi üçün kifayət qədər böyük həcmdə olması daha məqsədəuyğundur. Yuxarıda ətraflı qeyd etdiyimiz müxtəlif janrlar təmsil olunmaqla yanaşı, həmçinin yazılı nitqlə bərabər, şifahi nitq də korpusda öz əksini tapmalıdır. Korpusun zəmanətli olması və linqvistik informasiyanın etibarlılığı üçün markerlənmə və ya linqvistik işarələnməsi çox önəmlidir. Nisbətən kiçik həcmli (100.000 söz-forma) korpusların işarələnməsi daha asan və əl üsulu ilə işarələnmə vasitəsi ilə həyata keçirilə bilər. Lakin məsələ iri həcmli (50-100 milyonluq) korpuslara gəldikdə iş bir az qəlizləşir. Bu zaman korpusların avtomatik işarələnməsi məsələsi meydana çıxır və bunun üçün formal təhlil alqoritmlərinin təhlili, yeni proqramlaşdırma metodlarının layihələndirilməsi, testdən keçirilməsi və praktik olaraq sistemlərin tətbiqi labüd olur.

Korpusların tərtibi prosesində ilkin zəruri şərt mükəmməl linqvistik bazanın mövcudluğudur. Xüsusilə, avtomatik işarələnmədə linqvistik bazada verilənlər kodlaşdırmanın, linqvistik işarələnmənin əsasını təşkil edir. Linqvistik bazada yerləşdirilmiş qrammatik informasiya sistemə müxtəlif üsullarla, əvvəlcədən və ya sonradan hissə-hissə, sınaqdan keçirilməklə və

təkmilləşdirilməklə daxil edilir. Kodlar qrammatik informasiyanın aid olduğu materialın qarşısında və ya cədvəl formasında verilir. Ənənəvi qrammatikalardakı qayda və qanunlar alqoritmlərlə ifadə olunur. Həmin alqoritmlər proqram təminatının əsasını təşkil edə bilər. Məsələn, yiyəlik hal – Ш, Yönlük hal – Щ, Təsirlik hal – З, Xəbərlik kateqoriyası – J kimi işarələnir.

Onu da vurğulamalıyıq ki, milli korpusun yaradılması ideyası 1980-ci illərə təsadüf edir. Həmin dövrdə bununla bağlı bir neçə müşavirələr təşkil olunur və həmin müşavirələr Türk dillərinin milli korpusu çərçivəsində həyata keçirilirdi. Keçirilmiş görüşlərdə ilkin olaraq korpusun quruluşu, iş prinsipi və s. ilə bağlı bir sıra müzakirələr aparılırdı.

Bir çox dillərin milli korpuslarının yaradılması Azərbaycan dilinin milli korpusunun yaradılması üçün ilkin təcrübə rolunu oynamış və bu prosesin həyata keçirilməsini surətləndirmişdir.

Azərbaycan dilində korpus dilçiliyi ilə bağlı ilkin araşdırmalar C.Rəhmanova məxsusdur. Müəllif keçmiş SSRİ məkanında Maşın fondu ilə bağlı məsələlərlə məşğul olmuşdur. Tədqiqatçının korpus probleminə yanaşması bir qədər fərqli olmuşdur. Belə ki, tədqiqatçının fikrincə, *"maşın fondunun yaradılmasında başlıca əməliyyatlardan birini fond daxilində müxtəlif korpusların yaradılması məsələsi təşkil edir. Alim qeyd edir ki, fondun yaradılmasının ilkin şərtlərindən biri fonda məhz türk dillərinə məxsus yazılı abidələrin və müxtəlif lüğətlərin bu fonda daxil edilməsidir. Bu nöqteyi-nəzərdən terminoloji lüğətlər fərqli-fərqli sahə terminlərini ehtiva etdiyindən sayca böyük miqdarda leksik vahidləri özündə cəmləşdirir"* [Rəhmanov, 2012, s.160].

C.Rəhmanov ortaq türk dilləri ilə bağlı ortaq maşın fondunun yaradılması üzrə çox maraqlı ideyalar irəli sürmüş və bu ideyaların həyata keçirilməsini olduqca zəruri hesab etmişdir. O düşünürdü ki, "*türk dillərinin əks olunduğu materialların maşın fondunda təmsil olunması eyni prinsip əsasında həyata keçirilməlidir. Bundan əlavə, proqram təminatı bir dildəki materialın digər dilə çevrilməsi zamanı əlifba ilə bağlı qarşılacacağı uyğunsuzluğu minimuma endirməlidir. Sözügedən qurulacaq maşın fondunun informasiya-axtarış sistemi fonda daxil edilmiş bütün dillər üçün vahid simvolika əsasında fəaliyyət göstərməli vəfonda müraciət yalnız həmin dilləri təmsil edən dil daşıyıcıları ilə məhdudlaşmamalı, həmin sahə ilə bağlı problemləri araşdıran istənilən istifadəçi üçün nəzərdə tutulmalıdır"* [Rəhmanov, 1993, s.85].

Əslində, C.Rəhmanovun cəhd göstərdiyi bu təşəbbüs, yəni bütün Türk dillərini ehtiva edən MT proqramının hazırlanması bir çox səbəblərə görə real idi. Belə ki, bu məsələnin reallığını şərtləndirən əsas səbəblərdən biri Türk dillərinin demək olar ki, ortaq morfologiyası, sintaksisi və qrammatikasının olmasındadır. Kök və şəkilçilərin uyğunluq təşkil etdiyi anlarda bir söz kökünü

başqa söz kökü ilə əvəzləmək, və ya bir şəkilçinin digər dildəki şəkilçi ilə dəyişdirilməsi axtarışla bağlı qarşılacağımız problemlərin böyük bir qismini həll etmiş olar. Hətta, bəzi fonetik uyğunluqlar belə məsələnin həllini xeyli yüngülləşdirər. Məsələn, bütün bu söylənilənləri reallaşdırmaq Türk dillərinin oğuz qrupuna daxil olan Türkiyə türkcəsi ilə Azərbaycan türkcəsi arasında digər dil qruplarına nisbətən daha asan həyata keçirilə bilər. Bu həmin dil qrupları daxilindəki fonetika, leksika, qrammatika və sintaksisin bir-biri ilə uyğunluq təşkil etməsindən qaynaqlanır. Lakin digər dil qruplarındakı bu göstəricilər çox cüzi oxşarlıq təşkil etdiyindən tərcümə zamanı problemlər yaranır. Bunu əsas götürərək iddia edə bilərik ki, dillər arası fonetik, leksik, qrammatik, sintaktik səviyyələr nə qədər uyğunluq təşkil edərsə, tərcümə o qədər asan və uğurlu həyata keçəcəkdir. Lakin həmin əməliyyatı müxtəlif dil qrupuna məxsus dillər arasında həyata keçirsək, bu zaman bir sıra çətinliklərlə üzləşəcəyik. Məsələn, yuxarıdakı tərcümə prosesindən fərqli olaraq, oğuz dil qrupuna daxil olan Azərbaycan türkcəsi ilə qıpçaq dil qrupuna daxil olan Qazax dili arasında tərcümə daha çətin başa gələcək. Lakin bütün bunlarla müqayisədə Azərbaycan dili ilə İngilis dilini qarşılaşdırsaq, yuxarıdakı dillərlə müqayisədə bu dil German dilləri ailəsinə məxsus olduğundan tərcümə prosesi daha da çətin həyata keçəcəkdir. Çünki Azərbaycan dili, Türkiyə türkcəsi, Qazax dili Türk dilləri ailəsinə, İngilis dili isə German dilləri ailəsinə mənsubdur. Onu da vurğulamaq yaxşı olardı ki, türk dillərinə aid leksik, qrammatik, sintaktik göstəricilər German dillərinə aid olan həmin göstəricilərlə tam fərqlilik təşkil edir. Bu da tərcümənin həyata keçirilməsini qəlizləşdirir. Bütün bu çətinlikləri nəzərə alaraq, tədqiqatçılar son dövrdə türk dillərini özündə ehtiva edən tərcümə proqramı yaratmağa çalışırlar .

İcra olunması 2013-2020 ci illərdə nəzərdə tutulan "Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı" milli korpusun yaradılması sahəsində daha ciddi addımlara səbəb olmuş, həmçinin başlıca şövq mənbəyi hesab olunurdu. Sözügedən proqram Azərbaycan dilinin daha geniş mənimsənilməsi və istifadəsi üçün internet texnologiyasının inkişaf etdirilməsi, bundan əlavə Azərbaycan dilinin dövlət dili olaraq ümumi informasiya bazasının yaradılmasını və ondan böyük kütlənin geniş istifadəsinin təmin edilməsini, terminoloji və elektron tezlik lüğətlərinin hazırlanmasını, elektron və interaktiv formatda dərs materiallarının yaradılması prosesinin gücləndirilməsini, əlyazmaların elektron formatda yaddaşa yazılmasını və s. bu kimi bir sıra tədbirlər planını nəzərdə tuturdu. Proqramda nəzərdə tutulmuş bütün bu tədbirlər planı dilçiləri bir daha milli korpus hazırlanması layihəsinə daha yaxından cəlb etdi.

İlk öncə, onu qeyd etmək lazımdır ki, formal təhlil sistemləri milli korpusların yaradılmasında nəzəri baza rolunu oynayır. Milli dil korpusunun ən başlıca komponenti hesab olunan formal təhlil və sintez sistemləri hər üç səviyyədə-morfoloji, sintaktik və semantik səviyyələrdə işlənib

hazırlanmışdır. M.Mahmudovun fikrincə, *"milli dil korpusunun formalaşmasında ən böyük maneə olan omonimlik problemini də məhz mükəmməl bir formal təhlil bazasına sahib olmaqla aradan qaldırmaq mümkündür"*[Mahmudov, 2018, s.102].

Bundan əlavə, Azərbaycan dilinin formal təhlil sistemi ilə bağlı morfoloji, sintaktik, semantik səviyyələrdə alqoritmlərin mövcudluğu, morfoloji və sintaktik səviyyələrdə omonimliyin işlənməsi məsələnin həllini xeyli asanlaşdırar. Belə ki, həmin baza əsasında milli korpusun qalan komponentlərini yığmaq və əlaqələndirmək olar.

Professor M.Mahmudov məhz formal təhlil sistemləri, maşın tərcüməsi, tezlik lüğətləri və ümumiyyətlə, Azərbaycan komputer dilçiliyi sahəsinə çox böyük töhfəsini vermiş tədqiqatçılardan biridir. Onun hələ 2002-ci ildə işıq üzü görmüş "Mətnin formal təhlil sistemləri" adlı monoqrafiyasında dilin bütün səviyyələrində formal əlamətlər nəzəri təhlil edilmiş və praktik prinsiplər araşdırılmışdır. Professor burada linqvistik modeller qurmuş, alqoritmlər tərtib etmiş və nəzəri müddəalarını praktik olaraq həyata keçirmişdir.

Ümumiyyətlə, toplanmış təcrübələr əsasında son zamanlarda Azərbaycan dilinin formal təhlili və sintezi, maşın tərcüməsi məsələləri ilə bağlı nəzəri tədqiqatlar aparılmış, qrammatikanın ayrı-ayrı hissələrinin formallaşdırılmasına səy göstərilmişdir. Lakin bu tədqiqatlar sistemli aparılmamış,nəzəri fərziyyələrin praktikada öz əksini tapması üçün ilkin baza yaradılmamışdır. Belə ki, gələcəkdə Təbii Dillərin Emalı Sistemləri (Natural Language Processing – NLP) üzərində aparılan işlər üçün yeni yaradılmış "Poliqlot" və "Dilmanc" proqramları bu hazırlıq mərhələləri üçün əvəzolunmaz mənbə rolunu oynamışdır.

2003-cü ilin əvvəllərində tərcümə sahəsində aktiv fəaliyyətə başlamış "Dilmanc" layihəsinin NLP sahəsində gördüyü işlər, fikrimizə, məxsusi qeyd olunmalıdır. "Dilmanc" Azərbaycanda ilk maşın tərcüməsi sistemi olub, Azərbaycan dilinin işlək formal qrammatikasının yaradılması, mənbə dildə formal morfoloji, sintaktik və semantik təhlilin qurulması, hədəf dildə isə cümlələrin sintez alqoritmlərinin işlənib hazırlanması məhz bu sistemin adı ilə bağlıdır. "Dilmanc" sistemində böyük mətnləri tərcüməetməklə yanaşı, lazım gələrsə, tərcümə olunmuş nümunələrin və fərdi sözlərin düzgün tələffüzünü həm hədəf dildə, həm də mənbə dildə səsləndirmək mümkündür. Dilmanc layihəsinin ən uğurlu proyektlərindən biri şifahi nitqi yazılı mətnə çevirən "Dilmanc İmla" sisteminin hazırlanmasıdır. Sözügedən sistem Azərbaycan dilindəki nitqi avtomatik olaraq yazılı nitqə çevirir. Onu da məxsusi olaraq qeyd etmək lazımdır ki, bunun üçün sistemin bazasına 200 saatlıq şifahi nitq korpusu yerləşdirilmişdir.

NLP sistemləri üçün digər yararlı baza "Poliqlot" lüğətlər sistemidir. Sistemdə alman-Azərbaycan, ingilis-Azərbaycan, rus-Azərbaycan, fransız-Azərbaycan və adları çəkilən bütün lüğətlərin əksinə dil yerdəyişməsi ilə təmsil olunmuş variantları mövcuddur. Sistem kompüterin yaddaşına yüklənir və "offline" rejimdə fəaliyyət göstərir.

Əslində dünya dillərindəki müxtəlif korpusları araşdırmaqda başlıca məqsəd bu korpusların fonunda Azərbaycan dilinin Milli Korpusunun yaradılması ilə bağlı müəyyən təklif və iradları irəli sürməkdir.

Düşünürük ki, gələcəkdə yaradılacaq Azərbaycan dilinin Milli Korpusu üçün aşağıdakı altkorpusların olması çox vacibdir:

Əsas korpus – bu korpus adətən nəsr əsərləri əsasında formalaşır.

Qəzet korpusu – qəzet materialları əsasında toplanır.

Sintaktik korpus – söz formanın cümlədə sintaktik vəziyyətini əks etdirir, məsələn, "ev" sözünün hansı sintaktik cümlə üzvü funksiyalarında işlənə biləcək ehtimallarını göstərir.

Şifahi nitq korpusu – özündə ictimai və gündəlik məişət şifahi nitqin lent yazılarını, habelə, müəlliflərin və peşəkar oxucuların ifasında filmlərin, teatr tamaşalarının və bədii ədəbiyyatın oxunuşunun stenoqramlarını özündə əks etdirir.

Multimedia korpusu – bu korpus mediada yayımlanan xəbərlər əsasında formalaşır. İlkin başlanğıc olaraq Rus dilinin Milli Korpusunda olduğu kimi multimedia altkorpusu adı ilə, daha sonra Britaniya Milli Korpusunda olduğu kimi, daha da zənginləşdirilərək Televiziya və Film altkorpusları başlıqları adı altında ayrı-ayrı altkopuslar olaraq fəaliyyət göstərə bilər.

Film korpusu – adlı altkorpusun yaradılması Azərbaycan korpus dilçiliyi sahəsində maraqlı bir yenilik olardı. Bəzən insanın xatırlamaqda çətinlik çəkdiyi milli kinolarımızdan məşhur cümlə və ya fraqmentləri bu altkorpusun köməkliyi ilə qısa bir zaman ərzində tez əldə etmək olar. Kino və ya televiziya altkorpusu qeyri-rəsmi dilin inkşaf ardıcıllığını izləmək baxımından ən yaxşı mənbə rolunu oynayardı.

Poetik korpus – bu altkorpusa qədim Azərbaycan dilində yazıb yaradan Nizami, Nəsimi, Füzuli kimi nadir incilər də daxil olmaqla bu günə kimi bütün şairlərin nəzm əsərlərini daxil etmək olar. Koprus ədəbiyyatşünaslar da daxil olmaqla, bütün istifadəçilər üçün yararlı altkorpus sayıla bilər.

Dialektlər altkorpusu – yaradılması vacib olan altkorpuslardan biridir. Azərbaycanın müxtəlif regionlarından dialekt sözlərin yazılışı, onların qrammatik xüsusiyyətləri saxlanılmaqla, dialekt morfologiyası nəzərə

alınmaqla xüsusi axtarış sisteminin qurulması Azərbaycan dialektilogiya sahəsində əldə edilmiş çox böyük uğur olardı. Sözügedən altkorpusda dialektin Azərbaycanın hansı kənd və ya vilayətində işləndiyi və hansı vurğu altında tələffüz olunduğu qeyd olunsa çox sanballı bir iş ortaya çıxmış olar.

Aksentoloji korpus – Bu korpusun yaradılması Azərbaycan dilində vurğunun sözlərdəki inkşaf tarixini izləmək baxımından maraqlı bir fikir olardı.

Vikipediya korpusu – bu korpusun yaradılması**,** hər sahədə çalışan elmi tədqiqatçıların daha çox işinə yarayacaqdır. Bu altkorpus Vikipediyadan götürülmüş elmi məqalələr əsasında formalaşır.

Bütün bu sadaladıqlarımızı reallaşdırsaq, Azərbaycan dilinin altkorpusunun belə bir qrafik modeli beynimizdə canlanır.

Cədvəl 1. *Azərbaycan Dilinin Milli Korpusuna Aid Nümunə*

(Cədvəl müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.)

Korpusun ana səhifəsi ilə bağlı təklif və qrafik ideyalar, zənnimizcə, Azərbaycan dilinin Korpusunun qurulması prosesində yararlı material kimi istifadə oluna bilər. Keçək növbəti məsələ – axtarış interfeysinin qurulmasına. İlk olaraq onu qeyd etmək istərdim ki, korpusun qapalı deyil açıq sistem kimi fəaliyyət göstərməsi ən başlıca, vacib məqamlardan biri kimi dəyərləndirilməlidir. Belə ki, Britaniya Milli Korpusu çox səviyyəli və sanballı korpus olmasına baxmayaraq sistemin qapalı sistem olması zənnimizcə istifadəçilər üçün çox böyük maneə törədir. Belə ki, korpusun istifadəçisi olmaq üçün ilk öncə həmin şəxs özü ilə bağlı uzun – uzadı sualları cavablandırmalı, daha sonra həmin şəxsin poçt ünvanına kod göndərilir və

yalnız bundan sonra korpusdan istifadəyə icazə verilir. Düşünürəm ki, bu cür tələblər əslində korpusun istifadəçi sayının azalmasına gətirib çıxardır və uzun zaman sərfinə səbəb olur.

Dünya səviyyəli korpuslarla bağlı araşdırmalardan yararlanaraq təklif edərdim ki, istifadəçi qarşısına axtarışla bağlı iki cür seçim imkanı verilsin. Bu *lemmaya görə axtarış* və *söz formasına görə axtarış* kimi axtarış pəncərəsində əks olunsun. Lemmaya görə axtarış verilmiş leksemin bütün söz formalarının qeyd olunduğu kontekstləri verir. Məsələn, "pişik" lemması üzrə axtarışda "pişiyi", "pişiyə", "pişiyin", "pişikdə", "pişiklə" və s. kimi eyni sözün müxtəlif formalarını ehtiva edən kontekstləri axtarıb çıxaracaq. Bu növ axtarış söz formasına görə axtarışdan fərqlidir: Məsələn, "pişiyi" sözünü söz formasına görə axtarışa versək, lüğətlər bazasında bu sözün yalnız bir qrammatik forması - üçüncü şəxs, təsirlik halda olan variantı ekranda göstəriləcək.

Cədvəl 2. *Lemmaya və ya Söz Formasına Görə Axtarış (Azərbaycan Dilinin Milli Korpusuna dair nümunədən)*

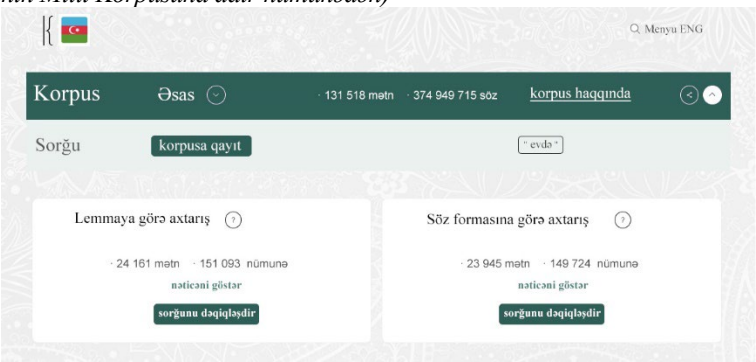

(Cədvəl müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.)

Korpusun bu cür funksiyalarla təmin olunması məqsədindən asılı olaraq hər bir istifadəçinin axtarışını daha asan və vaxtını daha səmərəli həyata keçirməyə yardım edəcək.

Növbəti addım axtarışa verilmiş söz forma ilə bağlı bütün statistik göstəricilərin axtarış pəncərəsində əks olunmasıdır. Fikrimizcə, Qazax dili Milli Korpusundan bəhrələnərək axtarışa verilmiş söz formanın fonetik təhlili aparılsa, dil tədrisi baxımından çox faydalı bir funksiya təklif etmiş olarıq. Verilmiş lemmanın statistik göstəricilərinə gəldikdə burada axtarışa verilmiş sözlə bağlı *Konkordans, İllər üzrə qrafik, Statistika,* ən azı *3 Qramma* təqdim etmək olar. Azərbaycan dilinin Milli Korpusunda konkordanslarla bağlı ətraflı düşüncələrimi Rus dilinin Milli Korpusunu tədqiq etdikdə bununla bağlı izah verilmişdir. İllər üzrə qrafik yenə həmin bölmədə geniş şərh edilmişdir.

Qrammalara gəldikdə, qramma axtarışa verilmiş sözün işləndiyi söz birləşmələri ilə birlikdə əks olunmasıdır. Yaradılacaq korpusda ən azı 3 *Qramma* təqdim etmək olar. Məsələn, "ev" sözünü axtarışa verilən söz forma kimi götürsək, 2 qramma başlıqlı sütunda bu sözün birlikdə işləndiyi əlavə bir sözlə kombinasiyası göstəriləcək. Məsələn, "ev üçün", "ev ilə" , "evə doğru" , "ev vasitəsilə", "evə sarı", "bu ev", "o ev", "bütün ev", "mənim evim", "Bakıda ev", "həyət evi" və s. 3- *Qramma* başlıqlı sütunda bu sözün birlikdə işləndiyi əlavə iki sözlə kombinasiyası əks olunacaq. Məsələn, "öz evim üçün", "bizim evə sarı", "bütün ev üzrə", "o ev ki " və s. kimi evlə bağlı birləşmələr canlanacaq. Bütün bunları nəzərə alaraq söz forma ilə bağlı statistik göstəricilər pəncərəsini belə təsəvvür etmək olar.

Cədvəl 3. *Axtarışa Verilmiş Sözlə Bağlı Statistik Göstəricilər (Azərbaycan Dilinin Milli Korpusuna dair nümunədən)*

(Cədvəl müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.)

Nəticə

Azərbaycan kompüter dilçiliyi sahəsində hələ korpusla bağlı dərin tədqiqatlar aparmalı və dünyanın bir çox qabaqcıl korpuslarının təcrübələrindən yararlanmalıyıq. Dilin bütün imkanlarını korpusda təmsil etmək üçün çox böyük işçi qrupu, dil mütəxxəssisləri və eyni zamanda kompüter biliklərinə malik İT (information technology) mütəxxəsisləri cəlb olunmalıdır. Son zamanlar heç də təəccübləndirici deyil ki, bir sıra dünya ölkələrində korpusdan nəinki tədqiqat aparmaq məqsədilə, həmçinin tədris prosesində də istifadə olunur. Müəllimlər tədris prosesinə tələbələri korpusdan istifadəyə cəlb etməyi bacarmalıdır. Xüsusilə, xarici dillərin tədrisi zamanı həmin dilin lüğət tərkibindəki hər hansı sözün məna çalarını izah etmək üçün müxtəlif lüğətlərdən gətirilmiş nümunələr həmin sözün mənimsənilməsi üçün əvəzolunmaz mənbə rolunu oynayacaq. Bu və ya digər bir neçə üstün cəhətlərini nəzərə alaraq, Azərbaycan dilinin korpusunu daha da təkmilləşdirməli və tədrisdə effektiv istifadəsini təmin etməliyik.

Yazarların katkı düzeyleri:	Tek yazar: %100.
Etik komite onayı:	Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur.
Finansal Destek:	Çalışmada finansal destek alınmamıştır.
Çıkar çatışması:	Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

Mamedova, R. (2019). *Supcorpus of statistical dictionaries in the national language corpora.* Materials of the V International Scientific Conference, p.20-23

Mahmudov, M. (2018). *Türk dillərinin milli korpusları*. Elm və təhsil , 392 s.

Копотев, М. (2014). *Введение в корпусную лингвистику.* Анимедиа, 230 с.

Rəhmanov, C. (2012). *Türk dillərindən bir-birinə avtomatik tərcümənin ümumi məsələləri haqqında.* Terminologiya məsələləri. Elm, 160-168.

Rəhmanov, C. (1993). *Türk dilləri maşın fondunun əlifbası haqqında*. Tarixi və tətbiqi dilçilik, 107 s.

Walter, G. (2008) *Corpus Linguistics An International Handbook*. volume 1 handbook 776p.

Carmen, M., Cubillo, M., Belles-Fortuna B. (2010). *Corpus based to English language teaching.* Continuum International Publishing group, 281p.

ZfWT Vol 15, No.3 (2023) 45-65 // **DOI:** 10.46291/ZfWT/150304

ZfWT Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks

VIII. YÜZYILDAN XVIII. YÜZYILA TARİHÎ TÜRK LEHÇELERİNE AİT DİL ESERLERİNDE "ÇADIR"A DAİR*

ABOUT 'TENT' IN LANGUAGE WORKS OF HISTORICAL TURKISH DIALECTS FROM THE 8TH CENTURY TO THE 18TH CENTURY

*Fidan UĞUR ÇERİKAN***
*Sinan KAZANCI****

Özet

İnsanlığın ilk dönemlerinden itibaren "barınma/korunma", insanın temel ihtiyaçlarından biri olmuştur. Bir barınma/korunma türü olan "çadır"ın zamanla toplumlara göre işlevleri de değişmiştir. Türklerin günlük hayatındaki işlevlerinin yanı sıra mitik algıda ve kültürel kodlarda da kendini konumlandıran "çadır", birçok edebî eserde farklı şekillerde ve anlamlarda kullanılmıştır. Bu çalışmada, metin tarama ve metin merkezli halk bilimi yöntemleri kullanılmıştır. VIII. yüzyıldan XVIII. yüzyıla tarihî Türk lehçelerine ait dil eserlerinde "çadır" kelimesinin hangi şekillerde ve anlamlarda kullanıldığı, hangi işlevlere sahip olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Elde edilen veriler ile Türklerin kültürel bellekte kentsel ve kırsal bireyin hafızasındaki çadır algısını ve buna bağlı olarak doğa ile kurduğu ilişkinin doğallığını veya yapaylığını anlamak, "çadır" kelimesinin anlamlarından yola çıkarak da sosyal ve kültürel kodlarını halk bilimi bağlamında analiz etmek amaçlanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Çadır, tarihî Türk lehçeleri, barınma, korunma, Türk kültürel belleği.

Summary

Since the early period of humanity, "shelter" has been one of the basic needs of humans. "Tent", one of the forms of shelter, whose functions change over time according to the societies. "Tent", which positions itself in mythical perception and cultural codes as well as its functions in the daily life of the Turks, has been used in many literary works in different ways and meanings. In this study, text scanning and

---

* Araştırma Makalesi: **Geliş tarihi:** 26.11.2023, **Kabul tarihi:** 12.12.2023
Kaynak gösterilme: UĞUR ÇERİKAN F.- KAZANCI, S. (2023): VIII. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıla Tarihî Türk Lehçelerine Ait Dil Eserlerinde "Çadır" ve İşlevleri, *Zeitschrift für die Welt der Türken,* 15 /3, s. 45-65.

** Doç. Dr., Denizli Pamukkale Üniversitesi Rektörlük UZEM, Denizli / TÜRKİYE *fcerikan@pau.edu.tr* 0000-0002-5913-9715 https://orcid.org/0000-0002-5913-9715

*** Öğr. Gör., Dr. Aziz Kiril ve Metodiy Üniversitesi Blaje Koneski Filoloji Fakültesi Türk Dili Edebiyatı Bölümü, Üsküp / KUZEY MAKEDONYA *sinankazanci29@gmail.com* https://orcid.org/0000-0003-4376-7773

text-centered folklore functionality methods were used. It was tried to determine in what ways and meanings the word "tent" was used and what functions it had in the language works of historical Turkish dialects from the 8th to the 18th centuries. With the data obtained, it was aimed to understand the Turks' perception of tents in the cultural memory of urban and rural individuals and, accordingly, the naturalness or artificiality of their relationship with nature, and to analyze their social and cultural codes in the context of folklore, based on the meanings of the word "tent".

Key Words: Tent, historical Turkish dialects, shelter, protection, Turkish cultural memory.

Giriş

Kültür tarihleri insanoğlunun fiziki ve manevi boyutta kullandığı eşyalar ve bu eşyaların hammaddeleri üzerinden adlandırılmıştır. Bu adlandırmalar, maden adı şeklinde görünmekle birlikte, sosyo-kültürel bağlamda hayata getirdikleri ve yaşam şeklinde gerçekleştirdikleri değişiklikler açısından birbirinden oldukça önemli farklılıklar taşımaktadır. Türk kültür tarihi açısından da konargöçer yaşamın getirdikleri ile yerleşik yaşamın götürdükleri, kültür tarihinin şekillenmesi yönüyle de keskin çizgilerden biri kabul edilebilir. Konargöçer yaşamın en önemli araçlarından biri olarak "çadır"ın Türklerce ilk kullanım tarihini tespit etmek mümkün olmadığı gibi, kullanılmaya başlandığı devir araştırıcılarca mitik dönem olarak öngörülmektedir/adlandırılmaktadır. Mitik dönemde çadırın; sosyal, kültürel ve ekonomik bağlamda hangi devirlere aitliğinin bir gösterge olması da oldukça önem taşımaktadır ki bu dönemle ilgili araştırmalar, ilk insanın "korunma" ve "barınma" ihtiyacıyla şekillenmiştir. Dolayısıyla insan, dünyadaki ilkliğinden günümüze değin ilk önce beden ve ruh sağlığını korumak; daha sonra yaşamının devamlılığını sağlamak ve beraberinde soyunu koruyup kollamak için mücadele etmiş bir varlıktır. İnsanın varlığını koruyabilmek ve sürdürebilmek için doğada verdiği mücadelesinin bir parçası da doğadaki diğer varlıklara ve kendi türüne karşı korunmak olmuştur. Sadece canlılara değil de doğa olaylarına karşı da korunması gereken insan, korunmanın değişik yollarını geliştirmiştir. Bu bağlamda bedenini sarıp sarmalayan insan, yaşadığı alanı da örtük işlevlere sahip alanlardan ya da barınaklardan seçer olmuştur. Doğada kendisini üstün kılan aklı kullanma yetisi ona, önce mağara, ağaç kovuğu gibi yerleri kendisine sığınak yaptırmış; daha sonra ihtiyaçlarının artması veya bu gibi barınakların yeterli olmaması sebebiyle, yeni mekânlar aratmıştır. İnsanın bu "korunma" ve "barınma" içgüdüsünün zamanla toplumların hayat tarzına dönüştüğü de sosyolojik bir gerçekliktir. Nitekim insanın yaşadığı coğrafyalar da insanın bedenini, kıyafetini, çadırını, evini vb. yaşam alanlarını şekillendirmiştir. Dolayısıyla varlığını sürdürdüğü coğrafyadan ve coğrafya üzerinde üretim tarzından yola çıkarak, mimari özelliklere sahip ahşap, taş, kerpiç veyahut da keçe ve diğer örtülerden/bezlerden ibaret evler inşa etmesi şaşırtıcı değildir.

Bu bağlamda Orta Asya steplerinde konargöçer üretim tarzına sahip olan Türkler de ilk insanlığın yaşadığı söz konusu bu tarihi süreçte, step yaşamına ve konargöçer üretim tarzına uygun barınma şekilleri/çadır adı verilen barınaklar geliştirmişlerdir. Onlar başlarını soktukları mimari yapıdaki bu ev yahut çadırların etrafını çitlerle korumuşlar ki bu da genellikle yaşanılan mekâna ilk zamanlarda yırtıcı hayvanların girip canlılara ve sağa-sola zarar vermemesi için alınan bir tedbir niteliğindedir. Elbette konargöçer yaşamın zorlukları karşısında Türkler, pratik çözümler üreterek konargöçer yaşama uygun kolayca taşınabilir eşyaları barınaklarında bulundurmuşlardır. Bunu yapmalarının nedeni ise "çadır, kerekü, kerim, ker, alaçık, çerge" adını verdikleri evlerini, hayvan veya arabalarla daha rahat taşımak içindir (Ögel, 1985: 65-175; K. Grönbech, 1992: 4).

Türklerin çadırda yaşıyor olmaları, konargöçerliklerinden kaynaklanmaktadır. Konargöçer olmalarının nedeni ise coğrafyadır. Yaşanılan coğrafya; üst yapı kurumları olan "**din, siyaset, hukuk, aile**" yapılarına "çadır" yaşamı çerçevesinde şekil kazandırmıştır. Çadırların birbiriyle olan ilişkisinden "çadır komşuluğu" oluşmuş; bu oluşum ise "çadır hukuku" ya da "yazısız normları/ töre"yi şekillendirmiştir. Oba içi evliliklerden meydana gelen kan yakınlıkları da "aile" ve "akraba" ilişkilerinin ortaya çıkmasına ve gelişmesine yol açmıştır. Çadırlar ve obalar arası ilişkileri düzenleyecek yazısız normlar, hukukun temellerini oluşturacak olan "töre"yi geliştirmiştir. Böylece de "çadırlar arası", çadırlar büyüdükçe "obalar arası" ilişkilerin düzenlenmesi ihtiyacı "siyaset" kurumunun şekil kazanmasına yol açmıştır. Beraberinde de "devlet" yapısının çekirdeği olacak olan yönetim erkini şekillendirmiştir. Obaların akşam bir araya gelerek obanın kötülüklerden ya da kötü ruhlardan korunması için yapılan tapınma ritüelleri de Şamanist inanç sisteminin temellerini atmıştır. Akşamları bir ateşin etrafında toplanıp yapılan dans, müzik, seyirlik eğlenceler, gösteriler, yarışmalar vb. ise boş zamanlar sosyolojisini oluşturmuştur.

Çalışmanın Amacı

Çalışmanın amacı, kültürel bellekte kentsel ve kırsal bölgelerde yaşayan bireyin hafızasındaki "çadır" algısını ve buna bağlı olarak doğa ile kurduğu ilişkinin doğallığını veya yapaylığını anlamak; VIII. yüzyıldan XVIII. yüzyıla tarihî Türk lehçelerine ait dil eserlerinde geçen "çadır" kelimesinin anlamlarından yola çıkarak Türklerde "çadır"ın sosyal ve kültürel kodlarını halk bilimi bağlamında analiz etmektir.

Yöntem

Çalışmada metin tarama ve metin merkezli halk bilimi yöntemleri kullanılarak VIII. yüzyıldan XVIII. yüzyıla tarihî Türk lehçelerine ait dil eserlerinde "çadır" kelimesinin hangi şekillerde ve anlamlarda kullanıldığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Türklerde VIII. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıla Tarihî Türk Lehçelerine Ait Dil Eserlerinde "Çadır"

Orta Asya Türkleri, avcı-toplayıcılıktan coğrafya gücüne bağlı/konargöçer üretici geçim tarzıyla ilkel-kandaş topluluklar oluşturmuşlardır. Konargöçer yaşam tarzı "aile" yapılarını oluşturmuş ve sonrasında da "kandaş" yapıyı ortaya çıkarmıştır. Kandaşlık da simgeleştirilerek Türk devlet yapısının temellerini oluşturmuştur. Türklerin kandaş yapısının gelişiminde "çadır"la ilgili kademelenmiş bir gelişim görülmektedir. Bu gelişim sürecinde ana motifin "demir" olduğu da aşikârdır. Öyle ki demir, Türklerin günlük yaşamdaki kullanım alanlarında çok etkindir.(Çerikan, 2018: 209) Diğer ana motif ise geçimlerini sağladığı "hayvancılık"tır. Hayvancılık, evin/çadırın sabit olmamasını zorunlu kılmış ve hayvanlarına "ot" buldukları alanlara kurdukları çadır yerlerini ise yurtları yapmıştır. Demir çağının sonunda oluşan "yurt" kavramı, hayvanlarını evcilleştirmiş ve yurt merkezlerinde tarımı geliştirmelerini sağlamıştır.

Yaşamının tamamını çadırla geçiren bu insanların çadırları evleriyken; hayvanları da göçerdir. Günlük yaşamlarındaki eşyalarını da taşımaktadırlar; ancak tarımla üretici oldukları dönemde taşıyamayacakları şeyin "toprak" olması; Türklerde "yurt, vatan" kavramını ortaya çıkarmıştır. Üretim şekli tarıma dayalı olunca da yaşam şekilleri değişmiş ve çadırdan oluşan obaları yerleşik hale gelmiş; mahalleler, köyler oluşmuştur. Böylece "kabileciliğin" yerini "kandaşlık" almış; Türklerin yurtlarında tarım yapmaya başlamalarıyla da "kandaşlık" kavramı yerini, "köydeşlik" kavramına bırakmıştır (Hassan, 2000: 7-10) Köylerin yanı sıra "sınır" kavramıyla kentler kurulmuş, kentler de "yurt" kavramının sınırlarını çizmiş; yurdu korumak için ortaya çıkan yazılı hukuk metinleri ve yasal otoriteler de "devlet"i oluşturmuştur.

Eski Türklerde Asya tipi üretim tarzı, mülkiyetin olmadığı bir yaşam şekli geliştirdiği için yerleşik düzene geçişte mülk, devletindir. Türklerde konargöçer yaşam şekli zor olduğu için kölelik yoktur. Merkezi yönetimin olması da han ve hakana bağlı olmalarını gerektirmiştir ve hakanların da mülkü yoktur; her şey devletindir. Orman, dağ, toprak vb. unsurlar kutsaldır ve şahsî mülkiyet olmadığı için şahsi eşyalar dışında da hiçbir şey alınıp satılamaz. Türklerin üretim şekli, kadının konumu, üretenin/işçinin haklarının olması vb. sosyal normlarda belirleyici olmuştur. Aynı zamanda Türklerin yaşam şekli, özgürlükçü bir bakış açısını da beraberinde getirmiştir. Bu "özgürlükçü" anlayışın Anadolu'da kurulan beyliklerde ve devletlerde de izleri görülmektedir. Nitekim Osmanlı, konargöçer beylerden vergi alamamıştır. Toplumsal huzuru sağlamakta zorluk çekmiş, kitlelerin başıbozukluğunu gidermek adına eğitimi zorunlu tutmayı başaramamıştır. Konargöçer yaşamı devam ettirenler eğitimden uzak kalmışlardır. Dolayısıyla da eğitimle verilen "devletin söylevlerini" yerine getirmemişler; devletle çatışmışlardır. Bu nedenle de Osmanlı'daki konargöçer Yörükler, yerleşik hayata geçmeye

zorlanmışlardır. Dadaloğlu, Köroğlu gibi halk şairlerinin söylemleri, bu uygulamanın sonucunda halk şiirinde dile gelen isyanın yansımalarıdır. Dolayısıyla da konargöçerlikten hareketle devletle kendileri arasındaki bağı tescil etmemektedirler.

Türklerin hayatında "çadır"; çeşitli şekillerde kurulmuştur. Hun kurganlarındaki çadır tiplerinin konik külahlıları ve yaygın olan yuvarlak biçimli ve tepesi delik toparlak örtülü yurt tipleri, Türklerin ulaşmış oldukları değerlerin açık bir göstergesidir. En basiti sırıkların birbirleriyle çatılarak konik bir biçim meydana getirilenidir (Diyarbekirli (1972: 42-43).Bu çadır şeklinden kaynaklı olarak, Eski Türkler çadırın tepesindeki baca yerine "gök penceresi" veya "göğün gözü" dedikleri gibi, Türkiye Yörüklerinin bazılarında çadır direklerine "çağ", dumanın çıkması için bırakılan deliklere "tütsü gözü", çadırın etrafındaki püskullü eteklere ise "saçak" dendiği de kayıtlara geçmiştir. Ayrıca Türkler, çadırın ortasındaki direği evrenin ekseni (kâinatın mihveri), bacalığı da gökyüzünün yansıması şeklinde düşünmüşlerdir (Sarıyev, 2017: 254-255) ki bu inanış da ateş/ocak ve demir kültü ile bağlantılı olup "Kök Tengri" inanışının bir yansıması olarak sembolize edilmektedir.

Konargöçer yaşamı benimseyen Türkler, çadırla birlikte çadırın içindeki eşyalarını da taşınabilir nitelikte yapmışlardır. İbn Batuta, Kıpçak ülkesinde bir Türk şehrini anlatırken ev, çadır ve eşyaların taşınabilirliğinden şöyle bahsetmektedir: "*Ordu yerine vardığımızda camiler, çarşılar, halk ve mutfak bacalarından tüten dumanlarıyla yürüyen büyük bir kentle karşı karşıya olduğumuzu anladık. Bütün şehir atlarla çekilen arabalarda taşınmakta ve konaklamak üzere seçilen yere varılınca, hafif malzemelerden yapılmış olan evler, çadırlar ve eşyalar indirilmekte; bir anda çarşılar, mescitler ve obalar kurulmakta idi." (*İbn Batuta, 1981: 77).

Tarihî kaynaklarda Türklerin çadırlarının renklerinin sembolik anlamları vardır. Örneğin "hükümdar otağı/çadır"ının kırmızı olduğuna dair bazı işaretler mevcuttur. Hatta çadırın üzerindeki keçenin rengine göre de, kara-ev ya da ak-ev (Kara-evli, Ak-evli) şeklinde isimler anılmaktadır ki bu isimler bazı Türk boylarının adı dahi olmuştur. Özellikle hükümdar çadırları yüzlerce kişiyi alabilecek kadar büyüktür. Çadırın kullanımı da gelenek ve göreneklere göre işlev kazanmıştır (Süleyman er-Ravendî, 1999:141).

Çadırların şekli, Türklerin dünyaya bakışlarını yansıtmaktadır. Yakın zamanlara kadar bile Orta Doğu ve Uzak Asya'da köylüler barındıkları yerleri besledikleri hayvanlar ile paylaşırken, Türk kendisi için "otag/oda/eb/kerekü/çadır vb." kurmuş, bunun içini halı veya kilimlerle bölerek, çocuklarını ebeveynlerden ayrı yerlerde uyutmuşlardır. "Aile" kavramına önem veren bu topluluk, aile hayatını kutsal ve mahrem gördüğü gibi, hayvanlarını da bu barındığı ya da yatıp uyuduğu mekâna sokmamıştır. Türk çadırlarının veya evlerinin yanında "çumuşluk/yumuşluk/taşlık" denilen

tuvalet ve hamamların (Ögel,1984: 7) yapılması da Türklerin "çadır" yaşamını inanç sistemlerine göre şekillendirdiğinin bir göstergesidir.

Türklerin bilinen ilk dönemlerinden itibaren konargöçer bir yaşam şekli olan avcılık ve hayvancılıkla meşguliyetleri; sonraları ise tarım ve hayvancılıkla uğraşmaları, onların kullandıkları dilin söz varlığına da tesir etmiştir. Dolayısıyla kullanılan her sözcük onların yaşam tarzına ait kelimeleri de şekillendirmiştir. Bu nedenle Türk dilinde, konargöçer yaşamın bir parçası olan "çadır" kelimesini ve kelimenin VIII. yy'den, XVIII. yüzyıla değin Türk diline ait tarihi eserlerde hangi kelimelerle karşılık bulduğu, hangi anlamlarda kullanıldığı çalışmanın bu kısmında tespite çalışılacaktır.

"Çadır" kelimesinin sözlük anlamı *"Keçe, deri, kıl dokuma, sık dokunmuş kalın bez veya plastik maddelerden yapılarak direklerle tutturulan, taşınabilir barınak, çerge, oba, otağ; gölgelik olarak kullanılan tente veya şemsiye*."dir (URL-1).

Bahaeddin Ögel "çadır" kelimesinin Türklere Semerkand dolaylarında oturan Soğdlar ya da Türkistan'da bulundukları sırada komşuları olan Tacikler etkisiyle girmiş olabileceği ihtimallerini dile getirerek Farsça kökene vurgu yapmaktadır (Ögel, 1984: 304, 309). Yapı ve anlam bakımından Türkçe "çat-"tan türediğine dair bir varsayımın da bulunduğunu belirtmek gerekir (Eren, 1999: 75; Onuk, 2005: 13). Sır Gerard Clauson'un "An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish" sözlüğünde ise "çadır" kelimesine dair bir madde geçmemektedir.

Tuncer Gülensoy'un *Köken Bilgisi Sözlüğü*'ne göre; "çadır" kelimesinin Orta Türkçe eserlerinden *Divanü Lügati't Türk*'te "çaçır, çaşır, çatır" şekilleriyle kullanıldığı görülmekte ve "çāt-" kökünden "-ır" ekiyle türemiş olabileceği, Farsça "çādōr" kelimesiyle bağlantılı olabileceği düşünülebilir. Türkiye Türkçesinde çadır+(cı/cılık/lı), Türkmen Türkçesinde "çadır ~ çadır", Kazan Tatar Türkçesi ve Tuva Türkçesinde "çadır", Kırgız Türkçesi, Kurdakça, Kazan Tatar Türkçesi "çatır", Çuvaş Türkçesinde "çatar", Özbek Türkçesinde "çodir", Sagay Türkçesinde "sadır", Başkurt Türkçesinde "satır", Şor Türkçesinde "şadır", Karaçay-Balkar Türkçesi, Nogay Türkçesi, Karakalpak Türkçesi, Kazak Türkçesinde "şatır" dır. Talat Tekin'e göre ise kelime Sanskritçe (chattra)'den İran diline oradan da Türkçeye, Tietze'ye göre Sanskritçe (çattra- "güneş şemsiyesi")'den Farsçaya (çādar) oradan da Türkçeye geçmiştir. Vámbery ve Németh ise kelimenin Türkçe "çat-" fiilinden "-ır" ekiyle türediğini; Poppe, kelimenin Farsça "çādar" kelimesinden geldiğini; Menges, kelimenin Türkçeden Farsçaya geçtiğini söyler; Doerfer ise kelimenin Türkçe veya Farsça olduğu konusunda kararsızdır. Hasan Eren'e göre de kelimenin kökeni karışıktır. Eski ve yaygın bir görüşe göre kelime, Farsçadan (çādar) veya Orta Farsçadan (çātur) alınmıştır. Görüşlerini aktardığı Türkologların aksine Tuncer Gülensoy "çadır" kelimesinin kökeninin; Sanskritçeye, Orta Farsçaya, İrancaya (!) götürülmek istenmesini

yadırgamakta ve bu sözcüğün kökeninin Türkçe olduğunu söylemektedir. Ona göre; Türkler tarih boyunca "yurt ~ curt= öy/üy/eb/ew/ev" adını verdiği ve yaşadıkları yeri, ağaçları "çatarak" kurmuşlardır. Nitekim "çat-" fiili Türk'ün göçebe kültürüyle de örtüşen bir fiildir (Gülensoy, 2007: 209-210).

Şemseddin Sami ise *Kâmûs-ı Türkî* adlı eserinde (çetr [چتر]: i. Fa. [Tr. "çadır"dan me'hûz olsa gerek] Çadır, hayme.) "çetr" kelimesinin Farsça olduğu fakat kelimenin Türkçe "çadır" kelimesinden geldiğini bildirmiştir. (Şemseddin Sami, 2020: 416).

Orhon Yazıtları'nda günümüzdeki "çadır" kelimesi kullanılmamış; "eb bark, kerekülüg" kelimeleriyle karşılanmıştır. "*Sınar süsi **eb**ig **bark**ıg yulgalı bardı" (*Yarı ordusu evimizi barkımızı yağmalamak için geldi); "*Eki ediz **kerekülüg** begleri bodunı"* (İki Ediz çadırlı beyleri (ve) halkı) (Tekin, 1988: 36-37; 48-49).

Dolayısıyla "ev" kelimesine metinlerde umumiyetle "ev bark" şeklinde tesadüf edilir. "Kerekü veya çadır" yapan kişiler için de tarihi vesikalarda "kereküçü" denilmektedir (Gömeç, 2015: 127, 136.) Ağaçtan bir kasnak ve onun üzerine örtülen keçelerle korunan çadırın tepesinde bir baca yeri mevcuttur ki, buna "tünlük, şangırak" gibi adlar verilmektedir (Yalgın, 1993: 439). Yazıtlarda özellikle nehir boylarında odalar (otag/eb/çadır/kerekü/bazen birkaç bölmeli), yani evler kurulduğuna işaret edilmektedir. Hunların ve diğer Türklerin barınaklarını zaman zaman dövülmüş toprak, ağaç ve kamıştan inşa ettiklerine dair bilgiler değişik kaynaklarda mevcuttur. Ancak Türkler daha çok çadır ve ahşap meskenlerde yaşamaktadır. Keçe ile ağaçların taş ve kerpice nazaran her açıdan daha sağlıklı olması ve taşınabilir olması da tercih nedeni olmuştur (Gömeç, 2019:21).

Orhun Yazıtlarında, 715 yılında Oğuzlarla savaşılmadan evvel, Kök Türk orduları Amga Kurgan denilen yerde konaklayarak kışlamışlardır ki, burasının korunaklı bir kale olduğu düşünülmektedir. Ercilasun'un Orhun Yazıtları ile ilgili *Bengü İl Tuta Olurtaçı Sen* adlı eserinde geçen *"(Özüŋ) edgü körteçi sen; ebiŋe kirteçi sen; buŋsuz boltaçı sen*." ifadesi "*Sen iyilik göreceksin; çadırına gireceksin; kaygısız olacaksın."* anlamındadır ki "eb" kelimesi, "çadır, ev, karargâh, ordugâh" anlamlarını karşılamaktadır (Ercilasun, 2021: 192). Talat Tekin'in *Orhon Yazıtları* adlı çalışmasında da "eb" kelimesine "ev, çadır; karargâh, ordugâh" anlamlarının verildiği görülür (Tekin, 1988: 132). Bunun gibi eski Türk kitabelerinde gördüğümüz kışlak ve yaylak tabirine daha geç dönemdeki Şine Usu Yazıtı ile Irk Bitig benzeri metinlerde de rastlanmaktadır (Baykara, 1990: 5; Gömeç, 2016: 240). Örneğin Selenge Irmağı kıyısında Uygur hükümdarı Börü Ken'in (Mo-yen Çor/belki Börü Kun/Genişleten/Yayan) tahminen 758 yılında Bay Balık adlı bir şehri Sogdlu ve Çinli ustalara yaptırması, bunun en çarpıcı delilidir ki, Şine Usu Yazıtında bu hususta; "*Sogdak, Tabgaçka Selengede Bay Balık yapıtı birtim*",

denmektedir. Bundan sonra oğlu Bögü de Türk yurdunun çeşitli yerlerinde kent ve Mani mabetleri inşa ettirmiştir. Yine Uygurlara ait bugünkü Doğu Türkistan'da Turfan civarındaki surlarla çevrili Koço veyahut da İdi Kut şehri de anılmaya değerdir. Bu coğrafyadaki Türk döneminin önemli yerleşim merkezleri arasında Beş Balık'taki şehirler de bulunmaktadır. Etrafında kayıklarla gezilen bir gölü, içinde çeşitli maden işleme atölyeleri vardır ve Kaşgarlı Mahmud burası hakkında, "*Uygurların en büyük şehridir."* denmektedir. Ayrıca Beş Balık için tarihte Türk, Çin ve Tibet mücadelelerinin ne kadar şiddetli geçtiğini de bilmektedir (Sümer, 1984: 44-45; Kaşgarlı Mahmud: 379). *Divanü Lugati't-Türk*'te geçen Oğuz şehirlerinden olan Sabran (veya Savran), Sıgnak, Otrar (yahut Farab), Sayram, Yangı Balık (Can-kent), Semerkant ve Kaşgar gibi kentler de meşhurdur ve Arap coğrafyacıları ile tarihçilerinin eserlerinde onlarca Türk şehrinin adı geçmektedir (Gömeç, 2019: 20).

Uygur dönemi metinlerinden olan *Şine Usu*'da "***ėb**in **bark**ın yılkısın [y]ulımadım* (Evini, barkını (ve) at sürülerini yağmalamadım), *"**ėb bark**ınt[a] ėrmiş"* (… evinde barkında imiş) ifadelerindeki "bark" kelimesi "bark, **çadır**, yurt" anlamlarındadır. Metinde "ėb bark", "ėv" kelimesi ile birlikte kullanılmıştır (Aydın, 2007: 38, 45, 58, 60, 100).

Irk Bitig'de ise "*Kerekü içi ne teg ol? Tügünüki ne teg ol? Közünüki ne teg? Körüklüg ol. Egni ne teg? Edgü ol. Bagışı ne teg? Bar ol tir.* (Çadırın içi nasıl? Bacası nasıl? Penceresi nasıl? Manzaralı. Çatısı nasıl? İyidir. İpleri nasıl? Var, der.) ifadelerinde "çadır" anlamına gelen kelime ise "**kerekü**"dür (Tekin, 2004: 20, 29, 54).

Altun Yaruk'ta "*üküş **ev** bark itgeli*",*"ajun ajunta bay barımlıg edgü **ev**de barkda togayın*", "*ajun ajunta üküş edlig tavarlık bay barımlıg **ev**de barkda togayın"*, "*biş yapıglıg **ev** barkıg*", "***ev**in barkın itip*", *"ornaguluk **ev** barklı"* ifadelerinde "ev" kelimesi devamlı olarak "bark" ile kullanılmakta, anlamsal olarak da "ev, çadır, ikametgâh" anlamlarını karşılamaktadır (Kaya, 1994: 78, 114, 123, 218, 288, 297).

Divanü Lugati't-Türk'te "çadır" anlamında "**çāçır, çātır**" kelimeleri geçmekte ve Kaşgarlı, Oğuzların "çāçır" kelimesi yerine "**çaşır**" dediklerini ifade etmektedir. "*Kek kördi kerēkū yüḏti:* Yaklaşan tehlikeyi gördü ve çadırını yüklendi (oradan uzaklaştı). *"Er kerēkūlendi:* Adam çadır kurdu ve içine girdi. Bu ifadelerde geçen "**kerēkū**" kelimesinin ise "Türkmēnler arasında 'çadır' anlamına geldiği anlaşılmaktadır. Kaşgarlı, "er alāçūlandı: Adam büyük çadır kurdu." örneğiyle de "kışlık ev" ve "büyük çadır" anlamında "**alāçu**" kelimesi kullanılmıştır (Kabalcı, 2005: 138, 217, 224, 306).

Karahanlı dönemi *Satır Arası Kur'an Tercümesi*'nde de "Kara közlüg yığılmışlar çadırlar içinde" ifadesinde "çadır" kelimesi bir yerde kullanılmıştır (Ünlü, 2004: 217, 406).

Kitab-ı Gunya'da "*Bir gün* ***çadır****a girdüm gördüm ki bir ḳuru baş yaturdı.", "Avrat sinine* ***çadır*** *örteler*" cümlelerinde "çadır" kelimesi "büyük örtü, çarşaf" gibi anlamlarda kullanılmıştır (Akkuş, 1995: 289, 303, 488).

Ali'nin *Kıssa-i Yusuf*'unda "çadır" kelimesine karşılık olarak "**çādır**, **çādur**" kelimeleri geçmektedir (Cin, 2004: 598) fakat çalışmanın dizin bölümünde verilen "çādur" şekli metinde tespit edilememiştir.

Behcetü'l-Hadâik Fî Mev'izati'l-Halâik'te "*Eger köŋül yolın bilseyidüm ṣabrumı ol yolın biribiyeyidüm, Kenʿān yazısına barayıdum,* ***Beyt****ü'l-aḥzān evine kireyidüm, Yaʿḳūb yasın yaslayayıdum."* cümlelerinde geçen beyt" kelimesinin ikinci anlamı "ev" olarak verilmiş, ayrıca kelimeye bağlamdan hareketle "kaygı evi, Yusuf'u kaybeden Hazret-i Yakub'un çadırı" anlamları verilmiştir. Yine aynı metinde "çadır" anlamında olan "ḫayme" kelimesi de kullanılmıştır: "*Ol ḥūru'l-ʿaynlar yinçü* ***ḫayme*** *içinde bolalar."* (Canpolat, 2018: 98, 193, 353, 454).

Harezm dönemi eserlerinden olan Rabgûzî'nin *Kısasü'l-Enbiyâ*'sında "***Beyt****ü'l-Aḥzān içre kirip tünle kündüz ıŋranu"*, "*yol başında* ***Beyt****ü'l-Aḥzān atlıġ* ***ev*** *ḳopardı anda ṭāʿat ḳılıp yıġlayur tėdi*", "*Seniŋ ḳaḍġuŋdın* ***Beyt****ü'l-Aḥzān'ġa kirip yıġlamaḳdın ėki közi körmes bolup turur"* cümlelerindeki "beyt" kelimesi "beytü'l-aḥzān" tamlamasında "hüzünler evi", "Yakup peygamberin çadırı" anlamındadır. Eserde "çadır" kelimesinin kullanımı oldukça yaygındır ve *"Lūṭ anda barıp tüşdi,* ***çadır*** *tikdi kirip olturdı…"*, "*İḍiyā tevbe ḳıldım on birinci kün on ėki kişi körklüg yüzlüg, kiçig yaşlıġ yiğitler* ***çadır****ġa kirip keldiler"* cümlelerinde "çadır; örtü; kadın giyimi, çarşaf" anlamlarında kullanıldığı görülmektedir. "… *teŋiz ḳıraġındaḳı* ***otaġ****ġa kirdi ḳamış birle ęw ḳıldı…"*, *"Aydılar: ey ata, biz yılḳı ḳara küḍerür bolup Yūsufnı* ***otaġ****da ḳoḍdumiz…*" cümlelerinde de "otağ, çadır" anlamları verilmiş olan "otaġ" kelimesi birkaç kez kullanılmıştır (Ata, 1997: 38, 80, 82, 85, 98, 99, 109, 156, 134, 499).

Nehcü'l-Ferâdîs'te *"Bir kün ʿİsā peyġāmbar ʿas ṣaḥrāda yöriyür erken yaġmur yaġa (ıı) başladı erse, yıraqdın bir* ***ḫayma*** *közindi. ʿİsā peyġāmbar ʿas ol* ***ḫayma*** *tarafınġa bardı"* cümlelerinde geçen "ḫayma" kelimesi "çadır" anlamındadır (Eckmann, 2014: 167, 273).

Mukaddimetü'l-Edeb'te "çadır" anlamında Farsça "çāder" kelimesi geçmektedir. Bu kelime ile birlikte kurulan yapılar metinde şu şekildedir: "***çāder*** *ḳazıġı"* (çadır kazığı), "***çāder*** *saḳızı"* (bir çeşit ilaç), "***çāder*** *satġuçı"* (çadırcı), "***çāder*** *yipi"* (çadır ipi)'dir. Metinde "Çadır" anlamına gelen "***ḫayme***, ***haymeci***" kelimesinin tamlama şeklinde birçok kullanımı vardır: "***ḫayme*** *eteki"* (Çadırın yırtmaçla ayrılan parçalarından her biri), "**ḫayme** yipi" (çadır ipi), "***ḫayme****ninj bir yanı*" (Çadırın yırtmaçla ayrılan parçalarından her biri). Bunların yanında bir de yapım eki alarak "çadırcı" anlamını veren "**ḫaymeçi**" kelimesinin de kullanıldığı görülmüştür (Özçamkan Ayaz, 2020:

336, 443). Mukaddimetü'l-Edeb'in Yozgat nüshasında "çadır" anlamına gelen "alaçuḳ" kelimesinin de kullanıldığı da görülür (Cihan, 2021: 466).

Harezm Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi adlı çalışmada da "*Ḳara közlügler, ḥabs ḳılınmışlar **ḫayme**ler içinde"* ifadesinde "çadır" anlamına gelen "ḫayme" kelimesi vardır (Sağol, 1993: 415, 647).

Kıpçak sahası eserlerinden *Gülistan Tercümesi*'nde "*Muġaylān kölgesi-dür **çetr**-i sulṭān"* ibraresinde geçen "çetr" kelimesi "çadır, gölgelik" anlamlarında kullanılmıştır. "***Hayme** ursunlar ol ikinci bularnı körüp revan"*, "***ḫayme** urup ḳılur ol irte kiçe tanaʿʿum*", "*yiter şiʿr feriḍūn **ḫayme**sininj tigresinde"* ibarelerinde geçen "ḫayme", "çadır" anlamında kullanılmıştır (Karamanlıoğlu, 1989: 55, 90, 96, 176, 238, 264).

Çağatay dönemi eserlerinden *Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı*'ndaki "*kün tug bol-gıl kök **korıkan,** tep tedi"* (Güneş, bayrak; gök çadır olsun, dedi.), "*kırık kün-dün soŋ Muz Tay tegen tag-nun adakı-ga keldi; **korıkan**-nı tüşkürdi; şük bolup uyup turdı*." (Kırk gün sonra Muz Tag denilen dağın eteklerine geldi, çadırını indirtti, sakinleşip uyudu), "*kene andan soŋ Oguz Kagan **korıkan-**nı tür-tür-di kitdi"* (Bunun üzerine Oğuz kağan çadırını toplattı.) cümlelerinde "korıkan" kelimesi "çadır" anlamında kullanılmıştır (Ağca, 2019: 87, 95, 96, 97, 275).

Mevlâna Sekkâkî Divanı'nda *"Felek seninj üze bir **çetr** irür atlastın/ Yā **çetr**inj üstüni üstinde ḳubbe-i mịnā"* (Felek senin başının üstünde atlastan bir çadırdır; çadırın tepesinin üstünde de mavi gökkubbe bulunmaktadır) dizelerinde geçen "çetr" kelimesi "çadır, gölgelik" anlamlarındadır (Eraslan, 1999: 176, 177, 430).

Fevâyidü'l-Kiber'de *"Seyl yolıda fenā de tide müjgānım imes/ Köz **alacuġ**larınj dūd yigen **oġ**larıdur*" beytinde geçen ***"oġ"*** kelimesi "çadırın çatısı"; ***"alaçuġ"*** kelimesi "çadır, ev"; *"İy Nevāyị şāh **çetr**i sāyesidin ʿārı bar/ Tutḳan il bir lūli-i āşüfte perçem birle üns"* beytinde ***"çetr"*** "çadır, gölgelik, gece"; "*Ay felek **ḫār-gāh**ıda andın çiker yüzge seḥāb/ Kim anca almaş yüzin ol māh-ḫar-gāh allıda"* dizelerinde geçen "***ḫar-gāh***" "hâle, büyük çadır" anlamlarındadır (Kaya, 1989: 28, 546, 732, 748, 846, 931, 1145).

Mahbûbü'l-Kulûb'da "***bar-gāh**-ı istignā"* ifadesindeki "bār-gāh" kelimesi "izinle girilen yer, çadır, yüksek divan" anlamlarındadır. (Ölmez, 1993: 213, 401).

Gülistan Tercümesi'nde *"Ferîdûn Çîn nakkaşlarına buyurdı ki **çadır**ınuñ çevre yanın dikeler"* cümlesinde "çadır dikmek"ten bahsedilmektedir. Aynı zamanda "*İş bu arada **ḫayme** ḳuralum ve od yaḳalum didi*" cümlesinde geçen "hayme kurmak birleşik fiildir ve "çadır kurmak" anlamındadır (Özkan, 1993: 281, 333).

İrşâdü'l-Mülûk'ta "*Ṭaḳı **ḫayme** yanında olturmaġay"* cümlesinde geçen "hayme" kelimesi "çadır" anlamındadır (Toparlı, 1992: 233, 532).

Mecâlisü'n-Nefâis'te "*boldı mevlānā mīr erġūn: **ḫaymedūz**luḳ ṣan'atıġa mensūb*" ibaresinde "çadır" anlamında olan "ḫayme" kelimesi ile Farça birleşik kelimeler yapan *-dûz* ekinin birleşmesiyle "çadır dikicilik" anlamına gelen bir yapı oluşturulmuştur (Türk, 1990: 35, 382).

Çağatayca Gülistan Tercümesi'nde "bār-gāh" kelimesi *"tegme ḫalāyıḳnıŋ menzilide nüzūl ḳılmaḳ hem uş-bu menzilde bār-gāh tikip"*, *"hergiz ġarīb émes né yerde bolsa ḫayme tikip bār-gāh urur",* ibarelerinde "girmek için izin alınması gereken yer; çadır, ev" anlamlarındadır. Aynı metinde "çadır" kelimesi "*köp çāder içide ḫūb-ḳāmet körünür nā-geh yüzini açsa ḳıyāmet körünür"* "çāder" kelimesiyle karşılanmaktadır. *"Hergiz ġarīb émes né yerde bolsa **ḫayme** tikip bār-gāh urur* cümlesinde "ḫayme" kelimesine "çadır, seyyar ev" anlamları verilmiştir. "Otağ" kelimesi de *"**otaġ** tegresideki ayaġḳa terkinip ḫalḳnı uyaġ tuttı*" ifadesindeki gibi "otağ, çadır; oda" anlamlarındadır (Berbercan, 2011: 166, 179, 183, 227, 301, 331, 380, 487).

Eski Anadolu Türkçesinin ilk eserlerinden olan *Hoca Dehhânî Divanı*'nda "çadır" anlamında "çadır" ve "çetr" kelimeleri kullanılmıştır. "Çetr" kelimesinin kullanıldığı yapıların birincisinde *"Ki gül üstine dutmışdur sögüd **çetr**-i Süleymānı"* ifadesinde "çetr-i Süleymān" söğüt ağacının dallarıyla gülün üstünü gölgelemesi Hz. Süleyman'ın görkemli otağına benzetilmiştir. İkinci kullanım olan "*Ḳara **çetr** ursa ḳaşlaruŋ şu şehlā gözler üstine"* ise "ḳara çetr ur-" kurulu bir çadır anlamındadır ki sevgilinin kaşlarını kaldırmasıyla oluşan manzaradır. Eserde "*Aḳ **çadır**ın başına alubanın ṣaḥrāya"* dizesindeki "ak çadır", "beyaz çadır" anlamındadır (Ersoy & Ay, 2017: 67, 72, 73).

Yunus Emre Divanı'nda *"Yoğ-ıken ol **bârigâh** var-ıdı ol pâdişâh / Âh bu ışk elinden âh derd oldı dermân bana"* dizelerinde geçen "bârigâh", "yüksek divan, izinle girilebilen yüksek yer, otağ" anlamlarında kullanılmıştır (Timurtaş, 1972: 49, 187).

Garib-nâme'de "*Taş yüzinden tartılupdur **bargâh**/ İç yüzinden hōş müsemmen tahtgāh*" beytindeki "bargāh, çādır, ḫayme" kelimeleri sekiz köşeli güzel bir tahta benzeyen çadırı karşılamaktadır.*"Ṣaḥra yüzi ṭopṭolu **çādır**-durur/ Ne dilerseñ anda sen ḥāzır-durur"* beytinde sahra yüzünde çadırdan başka bir şey görülmediğinden bahsedilmektedir. Eserde "hayme" kelimesinin de kullanıldığı görülmektedir. "*Müşk ü ʿanberden-durur ol **ḫayme**ler/ **Ḫayme** içinde neler vardur neler*" "O çadırların misk ve amberden oluştuğu, içlerinde akla hayale gelmedik her şeyin olduğundan bahsedilmiştir. "Hayme" kelimesinin daha çok teşbih için kullanıldığı görülmektedir. "*Miṣāl; pādişāhlıġuñ miṣāli **ḫayme** bigidür ve ol **ḫayme**nüñ direği bir reʾy ıssı ve fīrāseti ehli ve ḥikmet bilici veziردür"*, "*Nice ki ḫayme egerçi direği ve*

ṭanābları, uvaġı ve irisi ve tamam āleti yirlü yirinde ola ve lakin ḳarār itmeye.", "*İndi çün vezir pādişāhlıḳ ḫaymesinüñ direği yirinde ola. Nice ki direk yücerek ve berkirekdür. Ṣalṭanatuñ ḫaymesi ferlü ve heybetlü ve yaraşıḳlürekdür"* (Yavuz, 1991: 106, 107, 635, 1057).

Süheyl ü Nevbahar'da *"Bu arada ḳaç gün* ***çadır*** *uravuz/ Mübārek yüzini şehüñ görevüz"* (Dilçin, 1991: 265) dizelerinde çadır" kelimesi "ur-" fiiliyle birlikte "çadır kur-" anlamında bir birleşik fiil oluşturmuştur (Dilçin, 1991: 628).

Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ'da "*Nāyibler ve ʿāmiller şol ḥalḳalar bigidür ki ṭanāb iplerin aña geçürürler ve* ***çādır****uñ ḳazuḳları pādişāhuñ ʿadli ve insafı bigidür"* cümlesinde geçen (Yavuz, 1991: 107) "çadır kazıkları", padişahın adalet ve insafına benzetilmektedir.

Dede Korkut Kitabı'nda "bargah, çadır, çetr, oba, otağ, otaḫ, otaḳ" kelimelerinin yaygın kullanıldığı görülmüştür. Burada o dönem yaşantısının göçebe kültüre dayanmasının büyük bir rolü vardır. "Bargah", "ala bargah otaḳ" tamlamasıyla kullanılmaktadır. "*Ol gün* ***ala bargah otaḳ****lar dikildi*", "*Taş Oğuz bigleri hep yığnaḳ oldı.* ***Ala bargah otaḳ****ların düze dikdi"*, "***Ala bargah otağ****ına çoḳ girmişem."*. "Çadır" kelimesi çok yaygın olarak kullanılmıştır. "*Gök alañ görklü çemene* ***çadır*** *tikdi*", "*Aḳ* ***çadır*** *diktiler, ala ḳalı döşediler"*, "*Oğuzuñ serḥaddına çıḳdı, ala* ***çadır*** *dikdi"*, *"Altı yol ayrıdına* ***çadır*** *dikem"*, "*yirüñden örü ṭurġıl, ala* ***çadır****uñ yir yüzine dikdürgil"*, *"ağ boz atlu, ağ ʿalemlü egni bek demür ṭonlu Oğuzuñ öñinçe geldi,* ***çadır****ın dikdürdi"*, "*Ala Tağda* ***çadırın otağın*** *dikdi"*, *"Alp Uruz* ***çadırların*** *açdurdı, cebeḫanasın yükletdi"*. "Çadır" kelimesinin yanı sıra "çetr" kelimesinin *"Babası sevindi,* ***çetir otağ*** *ala* ***şayvan*** *dikdürdi"*, "*Mere delü ozan menden ne dilersin,* ***çetirlü otaḳ****-mı dilersin, ḳul ḳaravaş-mı dilersin, altun aḳça-mı dilersin vireyim didi"* cümlelerindeki "çetir" ve "çetirlü otak" kullanımları dikkat çekicidir. Dede Korkut'taki "*Oğuz zamanında bir yiğit ki ivlense oḫ atar-idi, oḳı ne yirde düşse anda* ***gerdek*** *diker-idi"*, "*Ḳırḳ yirde otaḳ dikdürdi, ḳırḳ yirde ḳızıl ala* ***gerdek*** *dikdürdi. Ḳan Ṭuralı-y-ile ḳızı getürüp gerdeğe ḳoydılar"* cümlelerinde "gerdek" kelimesine "gerdek, zifaf odası, zifaf çadırı, perde gerilmiş zifaf odası, perde, bir yeri bölen perde" anlamlarının verildiği görülmektedir Yaygın olarak kullanılan kelimelerden "iv" kelimesi "*Yañal ala* ***iv*** *yanında dikilse gerdek görklü, uzunca tenefî görklü"*, "*Altun başlu ban* ***iv*** *virgil bu oğlana. Kölge olsun erdemlüdür"*, "*Ḳarılar dört dürlüdür. Birisi ṣolduran ṣopdur. Birisi ṭolduran ṭopdur. Birisi* ***iv****üñ ṭayağıdur. Birisi niçe söyler-iseñ bayağıdur. Ozan* ***iv****üñ ṭayağı oldur ki yazıdan yabandan* ***iv****e bir ḳonuḳ gelse, er adam* ***iv****de olmasa, ol anı yidürür içürür ağırlar ʿazizler gönderür"* cümlelerinde "ev, otağ, çadır" anlamlarını karşılamaktadır Metinde "… *elin yüzin yumadın* ***oba****nuñ ol uçından bu uçına bu uçından ol uçına çarpışdurdı"*, *"Meger bir gün köprisinüñ yamacında bir bölük* ***oba*** *ḳonmış idi. Ol* ***oba****da bir yaḫşı ḫub yigit ṣayru düşmiş idi"* cümlelerinde de "oba", "oba, oyma, boy, kabile, göçebe

oymağı, bir oymağın oturduğu yer, göçebe çadırı, göçebe evi" anlamlarına gelmektedir (Ergin, 1994: 76, 177, 224). Eserde geçen "… *bu gelen kāfir çoḳ kāfirdür, savaşalum, dögişelüm, ölenümüz ölsün, diri kalanumuz* ***oda****ya gelsün didi"* ifadelerindeki "oda" kelimesi "oda, oturulan yer, otağ, çadır, ev, göçebe evi, mesken" gibi birçok anlamda kullanılmıştır (Ergin, 1994: 194, 224). Metinde "çadır" anlamında en fazla kullanılan ikinci kelime "otağ"dır ve farklı şekillerde kullanımları mevcuttur. "*Bir yere ağ* ***otağ*** *bir yire ḳızıl* ***otağ*** *bir yire ḳara* ***otağ*** *ḳurdurmış-idi. Kimüñ ki oğlı ḳızı yoḳ ḳara* ***otağ****a ḳonduruñ, ḳara kiçe altına döşeñ, ḳara ḳoyun yaḥnısından öñine getürüñ, yir-ise yisün yimez-ise ṭursun gitsün dimiş-idi. Oğlı olanı ağ* ***otağ****a ḳızı olanı ḳızıl* ***otağ****a ḳonduruñ, oğlı ḳızı olmayanı Allah Taʿāla ḳarġayupdur, biz daḫı ḳarġaruz bellü bilsün dimiş idi*.", "*… gök çayıruñ üzerine bir ḳırmızı otağ dikilmiş. Yā Rab bu* ***otağ*** *kimüñ ola didi"; "Banı Çiçek* ***otaḫ****dan baḳar-idi"; "… ṣormaḳ ʿayıb olmasun bu* ***otaḳ*** *kimüñdür didi"* cümlelerinde kullanılan kelimeler "otağ, büyük çadır, süslü çadır, çadır, çadır ev, oda" anlamlarında kullanılmıştır (Ergin, 1994: 37, 76, 78, 80, 83,115, 120, 122, 129, 145, 154, 157, 188, 193, 228, 233, 238, 239, 240, 245, 247). Hikâyelerde geçen "otağ" sözcüğünün renklerle birlikte kullanılması ve farklı anlamları sembolize etmesi de otağların içinde bulunan hükümdarların erkek çocuk aracılığıyla soyunu devam ettirebilme durumuyla ilgili bir sürece de işaret edilmektedir (Güven, 2020: 982).

Mecmûatü'n-Nezā'ir'de "çadır" anlamında "çetr" kelimesi kullanılmıştır (Canpolat, 1995: 284).

Süleymân-nâme'de (39. cilt) "çadır" anlamında kullanılan birçok kelime vardır. "Sultan çadırı veya sarayı, yüksek divan" anlamlarında (URL-2) olan "bār-gāh" kelimesi eserde "bārigāh" şeklinde kullanılmıştır. "*Begler daḫı yir yirin varup ḫayme ve* ***bārigāh****larına ḳondılar"*, *"Andan Keyḳubād öñünce yürüyüp* ***bārigāh*** *öñünden selāṭīnler ṣaffına geldi"*. Metinde "*gördi kim bir* ***çadır*** *öñinde bir ʿaẓīm demürden ḳafes durur"* örneğindeki gibi "çadır" kelimesi de kullanılmıştır. "Büyük çadır, otağ" anlamında "*Andan ṣoñra ṭīz yaraḳlar getürüp ḳılıçlar açdurup cebe cevşenler pür ḳılup ḫayme ve* ***ḫargāh****lar ḳurup…"* örneğindeki gibi "ḫargāh" kullanılmıştır. "*…ḳorḳularından otaḳlarına****, ḫayme****lerine girdiler"* cümlesindeki "ḫayme" de "çadır" anlamındadır; "çadır sahibi, çadırı olan, çadırlı" anlamlarına gelen "*… otaḳlu otaġına gelüp Īrān-ı zemīn pehlevānları daḫı* ***ḫaymelü*** *ḫaymesine geldiler."* ifadesindeki "**ḫaymelü**" kelimesi de kullanılmıştır. Eserde "çadır" anlamında en fazla kullanılan kelime ise "otaġ, otaḳ" kelimeleri ve bunlardan türeyen kelimelerdir. Bu kelimeler metin içerisinde şöyle geçmektedir: "*… yine yir yüzinde leşker içinde ḳızıl aṭlāsdan bir* ***otaġ*** *ḳurulmış, insān ol otaġ çevresine dirilmiş"*, *"Ol eḳālim-i mülūkdan daḫı* ***otaġlu otaġ****ına varup ḳondı"*, "***Otaḳ*** *ḳapusında ṭurup içerü girmege icāzet ister"*, *"Begler daḫı, server-i selāṭīnler daḫı selāmlayup* ***otaḳlu*** *otaġına varup ḳondılar"* (Kazancı, 2022: 93, 139, 161, 164, 191, 192, 244, 249, 608, 613, 787, 788).

Ahmed-i Dâî Divanı'nda "çadır" anlamında "*bāġ içinde cām-ı gül-gūn al ele/* ***ḫayme*** *ḳursun üstüne ḳavs-ı ḳuzaḥ"* sadece "ḫayme" kelimesi kullanılmıştır (Özmen, 2017: 210, 557).

Osmanlı dönemi eserlerinden olan *Üsküdarlı Aşkî Divanı*'nda *"Ḳılmasun taḫt-ı zebercedde ḳarārı şāh-ı gül/ Yāsemenler ḳurmasun gülşende sīmīn* ***bargâh****"* beytinde "gümüş rengi çadır" anlamında "sīmīn bargâh" tamlaması kullanılmıştır. Divan'da "çāder, çetr, ḫayme, ḫargāh, otaḳ" kelimeleri mecazî anlamda kullanılmış olup beyitlerde sanatlı üsluplarıyla dikkat çekmiştir. "*Çarḫ-ı aṭlas yiridür sen şāha olsa* ***bargâh****"*; *"Nūrdan sen āfitāba ḳurdı bir* ***çāder*** *güneş"*; *"Aṭnāb-ı* ***çetr****-i şeh ṭutup eṭrāf-ı ʿālemi"*; "*Ḫudāyā* ***ḫayme****-i eflāke dikdükçe güneş tuġı/ Ḳurılsun* ***çetr****-i sulṭānī dikilsün tuġ-ı ʿOṡmānī"*; "*Sensin ol sulṭān-ı ʿālem kim bu* ***çetr****-i āsumān*"; "*Ḫayme vü* ***ḫargāh*** *ile pür oldı deşt ü kūhsār"*; "*Baş üzre ḳurdı çeşmüm ḫayme ḫayāl-i yâre/ Mümtāz yirde ḳonur zīrā ki şeh otağı"*; "*Āsumān mānendi jengārī* ***otağ****um var idi"* (Uzun, 2011: 170, 187, 190, 226, 230, 251, 605, 631).

Figani Divanı'nda "çadır" anlamında "ḫayme, otaġ" kelimeleri kullanılmıştır. "*Arş-āsā ḳurduġuñ her* ***ḫayme*** *At Meydānına*", "*Ḳurdu ṣahn-ı çemene* ***ḫayme****-i dībā nev-rūz"*; "*Bir münaḳḳaş* ***ḫayme****dür cismüm muḥabbet şahına"*; "*Şīrīni seyre çıḳdı ṣanurdı* ***otaġ*** *ile"*, "*Deşt-i belada yād iderem cān* ***otağını****"* (Cankurt, 2015: 16, 40, 52, 71, 80).

Bakî Divanı'nda "çadır" anlamında "bār-gāh, çetr, ḫargāh, ḫayme, ḥıyām ("ḫayme" kelimesinin çoğulu), sāye-bān" kelimelerinin yanı sıra, taranan tarihi metinlerde "çadır" anlamında kullanımına sadece *Nef'î Divanı*'nda rastlanılan "perde-sarāy" kelimesinin kullanıldığı görülür. Kelimelerin geçtiği dizeler şöyledir: "*Kendü çıḳsun* ***bār-gāh****-ı ʿadle dīvān eylesün"*; "*Sāye-bānlar ḳurılup* ***çetr****-i hümāyūnlar ile"*; "*Şuʿle-i ʿāhumla ṭolar nīl-gūn* ***ḫargāh*** *şevḳ"*; "***Ḫayme****dür gözlerüm ṭınāb müjem"*; "***Ḫayme****ler ḳurdı yine ṣaḥn-ı çemende eşcār"*; *"Nīẓām-ı devletüñ dāʾim* ***ḥıyām****-ı rifʿatüñ ḳāʾim/ Cihāna sāye ṣalduḳça bu ʿālī* ***çetr****-i zer-dūzī"*; "*Şükūfe* ***perde-sarāy****-ı ʿademden itdi bürūz"*; "*Muraṣṣaʿ* ***sāye-bān****ından dökildi ebr-i nisānuñ"* (Öztürk, 2007: 262, 544, 560, 815, 826, 905, 1219).

Hayali Bey Divanı'nda "çadır" anlamında "çâdır, çetr, hargâh, hayme, otag" kelimelerinin asıl anlamından ziyade, kendi anlamının dışında, sanatlı ifadelerle kullanıldığı görülür. "*Kebûdî* ***çâdır*** *içinde sipihr-i şuʿbede-bâz"* fadesinde "kebûdî çâdır", "mavi çadır" anlamındadır. "*Jûlîde mûlar üstüne* ***çetr****-i siyâh idi*" beytinde "çetr-i siyâh", "kara çadır" anlamındadır. "*Arz-ı hüsn etmez ise ol meh-i* ***hargâh****-nîşîn";* "meh-i hargâh-nîşîn" "Gök çadırındaki ay, sevgili" anlamındadır. "*Âsumânuñ* ***hayme****sin sultân-ı istignâ-yi ʿaşk"* dizesinde "âsumânuñ haymesi", "gökyüzü çadırı" anlamındadır. "*Bu bî-tınâb* ***hayme****ler altında ebr olup"* dizesinde "bî-tınâb hayme", "ipsiz çadır" anlamındadır.*"Al* ***otag****ı ile ordu etdi gam yaylağını"* dizesinde "al otağ", "kırmızı çadır"dır. "*Gûyâ şeh-i encümdür eflâküñ* ***otağında"*** "eflâküñ otağı",

"gökyüzü çadırı"dır. *"Ki şâh-ı şâdînüñ ol kırmızı **otag**ıdur"* dizesinde "kırmızı otağ", "kırmızı çadır"dır. "*Beñzetdi her habâbını Leylî **otağına"*** dizesinde "Leylî otağı", "Leyla'nın çadırı"dır. "*ʿAşk eli begleriyüz şehler **otag**ın tuğun*" dizesinde "otag", "büyük çadır, büyüklere mahsus yüksek etekli geniş ve süslü çadır"dır. "*Gâh olur eflâkdür kemter **otag**-ı meclisüm"* dizesinde "otag-ı meclis" "meclis çadırı"dır. "*Göñlümde kurdu şâh-ı mahabbet **otağını***" "otag kurmak", "çadır kurmak, yerleşmek" anlamındadır (Kılıçarslan, 2016: 618, 648, 722, 779, 854, 1144, 1162, 1201, 1233, 1351).

Nef'î Divanı'nda "çadır" kelimesinin kavram alanının oldukça geniş olduğu görülmektedir. Bu anlamda "çāder, çetr, ḫayme, ḫıyām ("ḫayme" kelimesinin çoğulu), otaġ" kelimelerinin yanı sıra, taranan diğer tarihî metinlerde örneğine pek rastlanmayan "perde-serā, perde-serāy, serā-perde" yapılarının "çadır" anlamında kullanıldığı da tespit edilmiştir. Divanda kelimelerin geçtiği dizeler/ beyitler şöyledir: "*Kim ḥabāb-ı ber-ḳārar olmış aña her **çāder**i"* (Alıcı, 2019: 539) dizesindeki "çader", "çadır"dır. "***Çetr**-i aṭlas çeker üstine sipihr-i aʿẓam"* (Alıcı, 2019: 568) dizesindeki "çetr-i atlas" "atlastan çadır, gölgelik." tir. "*Tā ṭura ber-pā bu **çetr**-i bī-ṭınāb-ı rüzgâr"* (Alıcı, 2019: 568) dizesindeki "*çetr-i bī-ṭınāb-ı rüzgâr", "feleğin ipsiz* (kazığa bağlanmamış, direksiz) çadırı, gökyüzü" dür. "***Çetr-i** iḳbālüñ ola kevn ü mekāna sayeban"* (Alıcı, 2019:569) dizesindeki "çetr-i iḳbāl", "talih açıklığı, saadet çadırı" dır. "*Ḳura **çetr**-i sefīdin ṣaḥn-bāġ u būstān üzre"* (Alıcı, 2019: 569) dizesindeki "çetr-i sefīd", "beyaz çadır"dır. *"Felek bir sāyebāndur pīşgāh-ı **çetr**-i cāhında"* (Alıcı, 2019: 2106) dizesindeki "pīşgāh-ı çetr-i cāh", "makam çadırının önü"dür. "*Sāye-i **çetr**-i celāli ḫāl-i ruḥsār-ı zemin"* (Alıcı, 2019: 2242) dizesindeki "sāye-i çetr-i celal", "büyüklük çadırının gölgesi" dir. "***Ḫayme**-i āmāli ḳurdurrmazdı bana rüzgâr"* (Alıcı, 2019: 1177) dizesindeki "ḫayme-i āmāl", "istek çadırı"dır. "***Ḫayme**-i ḳadrüñi gerdūn gibi Ḥaḳḳ ide bülend"* (Alıcı, 2019: 1177) dizesindeki "ḫayme-i ḳadr", "değer, kıymet çadırı"dır. "*Tā ola bu **ḫayme-**i pīrūze- reng-i zer-nigār"* (Alıcı, 2019: 1177) dizesindeki "ḫayme-i pīrūze- reng-i zer-nigār", "altınla işlenmiş mavi renkli çadır, gökyüzü" dür. "***Ḫıyām-**ı rifʿatine encüm-i felek evtād"* (Alıcı, 2019: 1243) dizesindeki "ḫıyām-ı rifʿat", "yücelik çadırı"dır. "*Saʿādetle **otaġ**ın ḳurmadın ser-ḥadd-i Īrāna /... **Otaġ-**ı sebzidür ṣaḥn-ı feżā-yı lā-mekān üzre"* (Alıcı, 2019: 1243) "otaġ-ı sebz", "yeşil çadır"dır. "*Eyvān-ı şükūhında felek **perde-serā**dur"* (Alıcı, 2019: 2084) "perde-serā", "küçük çadır"dır. "*Her seḥer tā ki çıḳup **perde-serāy**-ı şebden"* (Alıcı, 2019: 2084) dizesinde "perde-serāy-ı şeb" "Gece çadırı, padişahın otağı, karanlık gökyüzü"dür. "*Serīr-i devletine āsmān **serā-perde**"* (Alıcı, 2019: 2273) dizesinde geçen "serā-perde", "otağ, padişah çadırı"dır.

Neşâtî Divanı'nda da "çadır" anlamında "bâr-gâh, bâr-geh, çetr, ḫayme" kelimeleri kullanılmıştır. Eserde kelimelerin geçtiği örnek dizeler şu şekildedir: "*Hudâygân-ı felek -**bârgâh**-ı ʿarş-ı mekîn"*; "*Cârûb-ı der-**i bârgeh**i*

bâl-ı hümâdur"; *"**Çetr**-i ikbâli salup fark-ı cihâna sâye"*, "*Ber-pâ ola bu **çetr**-i zer-ender-zer-i 'âlem"*; "***Hayme**-i rifʿati kim reşk-i felekdür dâ'im"*, *"Sütûn-ı **hayme** gibi râstdur o kim olmış"* (Kaplan, 2019: 29, 73, 79, 100, 107).

Nâ'ilî-i Kadîm Dîvânı'nda "çadır" anlamında "çāder, çetr, hayme, sāye-bān, otag" kelimeleri kullanılmıştır. Kelimelerin geçtiği dizeler şöyledir: "*Nīl-gūn **çāder**-i eflāk ki mātem yeridür"*; "*Kamer mukāʿarına **çetr**-i zer-tınābında"*; *"Ey hˇāce biz ki hāk-nişīniyüz bu **hayme**nün"*, "*Kuruldı **hayme**ler sermāda ol sahrāya reng-ā-reng"*; *"Dībāy-ı zer-nigār-ı felek **sāye-bān** gibi"*; "*Ey āh dūd-ı pür-şereründen **otag** vir"*, "***Otag**ın kurdı pīş-i kalʿa-i Uyvāra şevketle"*, "*Siyeh bayrakları gör kim **otag**ın almış etrafın"* (İpekten, 2019: 50, 95, 338, 344, 596).

Nedim Divanı'nda "çadır" anlamında "çetr, hayme, otağ, sâyebân" kelimeleri fiillerle ve tamlama şekliyle dizelerde şöyle geçmektedir: "*Bir **çetr** kurdu himmet ü cûdun cihânda kim"*; "*N'ola rifʿatda olsan **hayme-**i zerrin-tınâbımsın"*; "*Fezâ-yı câhın içre muhtasar bir **hayme**dir gerdûn"*; "*Görelden ferr-i mencuk-ı **otağ**ın bî-karâr oldu"*; "*Tınâb-ı **sâyebân**ına işâret eyleyüp der hem"* (Macit, 2017: 75, 86, 175).

Kerbelâ olayını anlatan *Maktel-i Hüseyn*'de de "çadır" anlamında "çadır, bārgāh" kelimeleri yanı sıra "çadır yeri, çadır kurulan yer" anlamlarına gelen "haymegāh" kelimesi de kullanılmıştır. Kelimelerin geçtiği örnek dizeler şunları verebiliriz: "*Ḳurdı **çadır** tā bula anda felāḥ/ Hem ṭonanup **çadır**a geldi gelin"*; *"Biraz aʿdā gözetdi **ḫaymegāh**ı /Varup yaġma ide tā **bargâh**ı"*, "***Bārgāh**ın zıb ü zeynet eyledi" (*Eren, 2017: 333, 394, 411, 412).

Çalışmada incelenen söz konusu eserlerde, Türklerin "çadır"la ilgili çok çeşitli kelimeler kullanıldığı görülmektedir. "Çadır"ın yapılış şekli ve içeriklerinin de yüzyıllara göre değişiklik gösterdiği de çıkarımlar arasındadır. VIII. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar Türkçenin tarihî lehçelerine ait eserlerde, "çadır" kelimesinin birbirinden farklı dillerden, farklı lehçelerden alınarak çeşitli kelimelerle kullanıldığına tanık olunmuştur. Bu farklı kelimelerin kullanılmasının nedeni ise Türklerin siyasal ve uluslararası ilişkilerdeki tarihi, dini, sosyal, ekonomik, kültürel etkileşim ve değişim süreçlerinden kaynaklandığı söylenebilir.

Sonuç

VIII. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar Türkçenin tarihî lehçelerine ait eserlerde farklı şekillerde ve anlamlarda kullanılan "çadır" kelimesinin kökenine dair çeşitli görüş farklılıklarının olduğu görülmüştür. Göktürk ve Uygur dönemine ait eserlerde "çadır" için Türkçe "eb bark, kerekü, kerekülüg" kelimeleri kullanılmışken Karahanlı dönemi eserlerinde "çāçır, çaşır, çātır"ın yanı sıra "kerēkū, alāçu" kelimelerinin kullanıldığı; geçiş dönemi eserlerinden itibaren ise bugün kullanılan "çadır" şeklinin kullanılmaya başlandığı görülmüştür. Türklerin çeşitli coğrafi bölgelere göç etmeleri, onların farklı

birçok etnik grupla bir arada yaşamalarına veya etkileşimde bulunmalarına sebep olmuştur. En önemli iletişim aracı olan dil de bundan payına düşeni almıştır. Hem yaşanılan coğrafyanın genişlemesi hem de farklı dillere, dinlere sahip milletlerle etkileşimin bir sonucu olarak özellikle XIII-XIV. yüzyıllardan itibaren yazılan eserlerde Arapça ve Farsça ağırlıklı olmak üzere birçok alıntı kelimenin kullanıldığı görülür. İnceleme konusu olan "çadır" kelimesi de bu duruma paralellik göstererek hem "çadır" anlamına gelen birçok alıntı ve Türkçe kelimenin (alaçuġ, bargâh, çadır, çetr, hargâh, hayme, korıkan, otağ, sâyebân vs.) kullanıldığı hem de kelimenin gerçek ve mecaz anlamlı kullanım alanının (büyük örtü; çadır; çarşaf; ev; gölgelik; karargâh, oda; ordugâh; yurt; yüksek divan, izinle girilebilen yüksek yer vs.) oldukça genişlediği görülmüştür.

Sosyo kültürel bağlamdaki tespitlere göre bu çalışma, "çatmak" eyleminden üç direğin bir araya getirilerek çatılması üzerine kurulu bir eylem mekanizmasına işaret eder. Çadırın bir ihtiyaca cevap olma niteliğinde olması ve bu cevabı farklı malzeme ve tekniklerle mekânlaştırmalarını da işlevleri dahlinde alınmasını öngörür. Özellikle Türklerin konargöçerlikten kent/şehir yaşamına geçmesiyle; kentin rekabetçi ve dinamik yapısı Türk insanına kentsel hafızayı yerleşik düzende kurguladığı şekli ile yapılandırmasını sağlamıştır. Bundan dolayı kent kültüründeki inşaat yapılarının ortaya çıkmasıyla Türklerde "çadır"ın işlevlerinin değiştiği görülmüştür. Konargöçer yaşayışta yardımlaşma ve dayanışma unsurunun geleneğe bağlı kalınarak kır yaşamında sürdürülmeye çalışılmasının yanı sıra kent yaşayışında rekabetçi tutumun ve bireyselliğin ön plana çıkması, "çadır"ın kullanım alanlarını ve işlevlerini de değiştirmiştir.

Kentli insanın tüketim odaklı tutum ve yaşam şekli, onu daha hareketli kılmış ve çok çalışmaya itmiştir. Bu da yine kentli bireyin belleğinde onu yalnızlaştırmış ve yaşamında sahte bir mutluluk illüzyonu yaratmıştır. Bu illüzyon kentlinin gündelik yaşayışında tercihlerini etkileyen ve onu güdüleyen bir mekanizma oluşturmuştur. Bu mekanizma beraberinde toprak sahibi olma yerine kentin kanıksadığı ve onadığı beton yığınlarının içerisinde kalmaya zorlamıştır. Eskilerin yaşam şeklindeki güce/ kuvvete sahip olma güdüsü, obje ve mekânla kurulan bağları da şekillendirmiştir. Zamanla da maddeye sahip olma güdüsü ve eylemi, sahip olunanın bir süre sonra kişiye sahip olması durumunu ortaya çıkarmakta ve pratik işlevsel ihtiyaç kavramını da farklı temellere dayandırmıştır. Dolayısıyla insan kendi kurduğu düzenin kölesi hâline gelerek konargöçer yaşamın özgürlük alanından kendini uzaklaştırmıştır. Fakat yerleşik düzene geçmesiyle de sahip olduğu maddi manevi kültürün yüzyıllar boyunca taşıyıcılığını sağlayan önemli bir unsuru hâline gelmiştir.

"Kültür", bireysel edinimler kadar toplumsal imgeleri, siyasal oluşumları, gelenekleri, ritüelleri ve tarihsel bağlam gibi sosyolojik verileri

içerir. Aynı zamanda toplumsal bellek, geçmiş nesillerden aktarılarak da şekillendirilmektedir. Beraberinde de bellek nesiller arasında zamanın devamlılığında, kültürel bir köprü görevi gören ortak imgeler ve semboller yaratmaktadır. Bu bağlamda ilk insanın bir balinanın göğüs kafesini yaprak ve hayvan derileriyle kaplayıp içine girerek korunmayı başardığı, söz konusu "barınma" şeklini ise Türklerin kemik yerine ağacı ve dalları kullanarak sağladıkları görülmektedir. Dalları kendi içine büküp, üstlerine de yaprakların örtülmesiyle doğa olaylarına karşı korunma şekli oluşturulmuş ve bu, bir tasarım hâline gelmiştir. Böylece dış kaplama kuvvetlendirilerek "korunma"nın nasıl sağlamlaştırılacağının da zemini oluşturulmuştur. Teknolojik gelişmelerle de (Ardatürk, 2015: 69) daha modern bir hâle getirilmiştir. Bu tarihsel süreçte, Türkler, keçi kılı dışında kullanılan birçok çadır malzemesinin yanı sıra hayvan derilerinden otsu bitkilere, odunsuların kabuklarından geniş yapraklara çok farklı dış malzemeden "çadır" yapıp kullanmışlardır. "Çadır" yapımında kullanılan malzeme tercihlerinin ise kullanım süresi göz önünde bulundurularak yerleşimin yapılacağı coğrafi konuma ve iklim ilişkisine göre şekillendiği de görülmüştür. Modern dünyada ise en çok kullanılan çadır malzemesi her mevsime ve iklime uygun farklı türlerde "bez" ya da "kumaş" ile karşılanmakta olup doğal afetlerde zaruri tercih; tatillerde kolay barınma tercihi vb. işlevlerde güncelliğini hâlâ korumaktadır.

Türk dünyasında bugün "Romantik Milliyetçilik" söyleminin yansımalarını her alanda görmek mümkündür. "Çadır"ı ise Türkiye'de gelişen milliyetçilik çizgisinde, turizmin cazibe unsuru haline geldiği; cafelerde, düğünlerde, şenlik/festivallik alanlarda "otağ kültürü" şeklinde oluşturulduğu görülmektedir. Örneğin "3 Mayıs Türkçülük Günü"nde otağlar kurulmakta ve "Yörük Türkmen Şenlikleri" yapılmaktadır. Günümüzde "otağ" günlük hayatın bir unsuru değildir; maddi kültür unsuru ve ticari hayatın bir metası olarak simgesel varlığını korumaktadır. Otağlarla birlikte Türklerin eski yaşam şekillerinin canlandırılmaya çalışılması; bakır tasta ayran içmek, bakır sinide Özbek pilavı yemek; ateşten atlamak, örs dövmek vb. uygulamaları gerçekleştirmek, Türklerin bugün pratikte olmayan; ancak kültürel belleklerinde yaşayan unsurlarına yönelik duygusal işlevini yansıttığı düşünülebilir.

Yazarların katkı düzeyleri:	Birinci yazar % 50, İkinci yazar %50
Etik komite onayı:	Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur.
Finansal Destek:	Çalışmada finansal destek alınmamıştır.
Çıkar çatışması:	Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

Ağca, F. (2019). *Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı (Metin-Aktarma-Notlar-Dizin Tıpkıbasım).* Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Akkuş, M. (1995). *Kitab-ı Ġunya (İnceleme-Metin-İndeks-Tıpkıbasım).* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Alıcı, G. (2019). *Nef'î Divanı Sözlüğü (Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük).* Adıyaman: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi.

Ardatürk, A. Ş. (2015). *Kentsel ve Kırsal Hafızada Çadır*. İstanbul: Beykent Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi).

Ata, A. (1997). *Nāṣirü'd-dīn bin Burhānü'd-dīn Rabġūzī, Ḳıṣaṣü'l-Enbiyā (Peygamber Kıssaları) I. (Giriş-Metin-Tıpkıbasım) II. (Dizin),* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aydın, E. (2007). *Şine Usu Yazıtı*. Çorum: Karam Yayınları.

Batuta, İ. (1981). *İbn Batuta Seyahatnâmesi'nden Seçmeler* (Haz. İ. Parmaksızoğlu), Ankara.

Baykara, T. (1990). "Göktürk Yazıtlarının Türk İskân (Yerleşme) Tarihindeki Yeri", III. Sovyet-Türk Kolokyumu, İzmir.

Berbercan, M. T. (2011). *Çağatayca Gülistan Tercümesi (Gramer-Metin-Dizin)*, (Yayımlanmış doktora tezi). İstanbul: Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bozkurt, N. (1988-2013). "Çadır maddesi", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*(Osmanlılarda Çadır: Cenap Çürük), C. 8: 158-162.

Canpolat, M. (1995). *Ömer Bin Mezîd, Mecmûatü'n-Nezā'ir (Metin-Dizin Tıpkıbasım).* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Canpolat, M. (2018). *Behcetü'l-Hadâik Fî Mev'izati'l-Halâik.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Cihan, S. (2021). *Mukaddimetü'l-Edeb (Yozgat Nüshası)-(Giriş, Metin, Notlar, Sözlük Dizin),* (Yayınlamamış doktora tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Cin, A. (2004). *Ali, Kıssa-i Yûsuf (İnceleme-Metin-Dizin),* (Yayımlanmış doktora tezi), Ankara: Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi.

Clauson S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish Oxford University Press.*

Çakmak, S. (2019). *Edîb Ahmed Yüknekî: Atebetü'l-Hakâyık, İnceleme-Tenkitli Metin Tıpkıbasım*. Ankara: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Çaylı Cankurt, G. (2015). *Figanî Divanı Gramatikal İndeksi* (Yayımlanmamışyüksek lisans tezi). Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çerikan, U. Fidan (2018). *Türk Kültüründe Demir.* Ankara: Grafiker Yayınları.

Dilçin, C. (1991). *Mes' ûd Bin Ahmed Süheyl ü Nev-bahâr (İnceleme–Metin–Sözlük).* Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

Diyarbekirli, N. (1972). *Hun Sanatı*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Eckmann, J. (tıpkıbasım); Tezcan, S.; Zülfikar, H. (yayımlayanlar); Ata, A. (dizin-sözlük) (2014), *Nehcü'l-Ferâdîs "Uştmaḫlarnıng Açuq Yolı"* Maḥmūd Bin ʿAlî. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

El-Kaşgarî, Mahmûd, (2007). *Dîvânu Lügâti't-Türk*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Eraslan, K. (1999). *Mevlana Sekkaki Divanı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Ercilasun, A. B. (2021). *Bengü İl Tuta Olurtaçı Sen (Köl Tigin-Bilge Kağan-Tunyukuk Anıtları)*, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Eren, H. (2017). *Maktel-i Hüseyn (Kitab-ı Kerbelâ).* Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
Ergin, M. (1994). *Dede Korkut Kitabı I-II.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
Ersoy, E. - Ay, Ü. (2017). *Hoca Dehhânî Divanı.* Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.
Engels, Friedrich. (1891). (çev. Erkin Özalp); *Ailenin Özel Mülkiyetin Devletin Kökeni*, Londra: Eriş Yayınları.
Godelier, Maurice (1993). (çev. İrven Keskinoğlu), *Asya Tipi Üretim Tarzı Üzerine*, Ant Yayınları: Osmanbey Matbaası.
Gömeç, S. (2015). *Türk Destanlarına Giriş*, 2. Baskı, Ankara: Berikan Yayınevi.
Gömeç S. (2016). *Kök Türk Tarihi*, 5. Baskı, Ankara: Berikan Yayınevi.
Gömeç, S. Y. (2019) "Eski Türklerde Barınak Ve Şehir Hayatına Dair İzler", C.122, S.240: 11-24.
Grönbeck K. (1992). Kuman Lehçesi Sözlüğü, Ankara: Kültür Bakanlığı.
Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü (I. cilt).* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
Güven, F. (2020). Dede Korkut Hikâyelerinde Otağın Toplumsal İnşası ve Toplumsal Cinsiyet. Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, 13 (31) , 977-993.
Hassan, Ümit (2000). Eski Türk Toplumu Üzerine İncelemeler, İstanbul: Alan Yayınları.
İpekten, H. (2019). *Nâ'ilî-i Kadîm Dîvân.* Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
Kaplan, M. (2019). *Neşâtî Dîvân.* Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
Karamanlıoğlu, A. F. (1989). *Seyf-i Sarâyî Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistan bi't Türkî).* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
Kaya, Ö. (1989). *Ali Şir Nevâyî, Fevâyidü'l-Kiber (İnceleme-Metin-Dizin)*, (Yayımlanmış doktora tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk (Giriş, Metin ve Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
Kazancı, S. (2022). *Süleymân-nâme (39.cilt) Giriş-Metin-İnceleme-Dizin-Tıpkıbasım.* (Yayımlanmamış doktora tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
Kılıçarslan, O. (2016). *Hayâlî Bey Dîvânı'nın İncelenmesi-Bağlamlı Dizini ve İşlevsel Sözlüğü* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
Macit, M. (2017). *Nedîm Dîvânı.* Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
Mahmud Kaşgarlı, *Divanü Lûgat-it-Türk*, C. I, Ankara: Türk Dil Kurumu.
Ögel, B. (1985). *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. III, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
Ölmez, Z. Kargı (1993). *Ali Şîr Nevâî, Mahbûbü'l-kulûb (İnceleme-Metin-Sözlük)*(Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
Özçamkan Ayaz, G. (2020). *Mukaddimetü'l-Edeb Paris ve Yozgat Nüshaları (Giriş-Metin Dizin),* (Yayımlanmamış doktora tezi). Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
Özkan, M. (1993). *Mahmud B. Kadi-i Manyas Gülistan Tercümesi (Giriş-İnceleme-Metin Sözlük)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Özmen, M. (2017). *Ahmed-i Dâ'î Divan I-II (Metin-Gramer-Dizin-Tıpkıbasım).* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Öztürk, F. (2007). *Bakî Divanı Sözlüğü (Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük),* (Yayımlanmamış doktora tezi.). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sağol, G. (1993). *Harezm Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi: Giriş-Metin-Sözlük.* (Doctoral dissertation, Marmara Universitesi -Turkey)

Sarıyev, B. (2017). *Türkmen Türkçesi ve Kültürü Üzerine Makaleler*. (Haz. Emrah Yılmaz Tuğba Yılmaz), Ankara: Akçağ Yayınları.

Süleyman Er-Ravendî (1999). Râhat-üs-Sudûr ve Ayet-üs-Sürûr, Çev. Ahmed Ateş, C. I, 2. Baskı, Ankara.

Şemseddin Sami (2020). Kâmûs-ı Türkî. (Hazırlayan Hidayet Duyar ve Mevlüt Gülmez), Konya: Palet Yayınları.

Tekin, T. (2004). *Irg Bitig Eski Uygurca Fal Kitabı.* Ankara: Öncü Kitap.

Timurtaş, F. K. (1986). *Yunus Emre Divanı,* Ankara: Tercüman 1001 Temel Eser.

Toparlı, R. (1992). *İrşâdü'l-Mülûk Ve's-Selâtîn.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türk, V. (1990). *Neva'i Mecalisü'n-Nefa'is I-II (İnceleme-Metin-Dizin)*, (Yayımlanmamış doktora tezi). Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Uzun, S. (2011). *Üsküdarlı Aşkî Divanı Tenkitli Metin, Nesre Çeviri ve 16. yy. Osmanlı Hayatının Divandaki*

Yansımaları, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi) İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ünlü, S. (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73, 45Or17),* (Yayımlanmış doktora tezi) Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yalgın, A. R. (1993). *Cenupta Türkmen Oymakları,* C. II, 2. Baskı, Ankara: Kültür Bakanlığı.

Yavuz, K. (2000). *Âşık Paşa, Garib-nâme I/I, I/II, II/I, II/II.* İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yavuz, K. (1991). *Şeyhoğlu Kenzü'l-Kübera ve Mehekkü'l-Ulemâ (İnceleme-Metin İndeks).* Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

İnternet Kaynakçası

(URL-1) https://sozluk.gov.tr/

(URL-2) http://lugatim.com/

ZfWTVol 15, No.3 (2023) 67 -92 // **DOI:** 10.46291/ZfWT/150305

ZfWT Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks

ZİYA GÖKALP VE CAMBIL CABAYEV'DE MİTOLOJİ*

MYTHOLOGY IN ZİYA GÖKALP AND CAMBIL CABAYEV

Seitkazy YERKEZHAN **

Özet

Bu makale mit, mitoloji terimlerinin kökeni ve tarihçesini ele almaktadır. Türk dünyasında yaygın olan mitler ve özellikleri anlatılır. Türk edebiyatında, yer, su, gök kavramları ve bunlara bağlı mitolojik özellikler ve benzerlikleri ele alınır. "Jeruyik" kavramının kökeni en eski Türk yazıtlarında, bu kavramın efsanevi doğasını analiz eder. Türk dünyası ve Kazak edebiyatında "dünya toprağı" kavramı, büyük buhran zamanından beri yaygın olarak kullanılmakta olup kavram, dünyadaki cennete benzer bir karşılıktır. Jeruyik, bağımsızlıktan sonra Kazak ulusu için barış, özgürlük kavramlarıyla bir tutulur. Kazakların Homer'i olarak bilinen Jabayev'in şiirlerinde "yer" kavramı "cennet" mitolojisi ile birlikte ele alınır. Ziya Gökalp de eserlerinde mitolojik unsurlardan yararlanarak vatan kavramına özel bir anlam yükler. Onun şiirlerinde ve yazılarında tıpkı Cabayev'in eserlerinde olduğu gibi vatan kavramı özel bir anlam ifade eder. Ziya Gökalp'in vatan temalı şiirlerinde bulunan mitik örneklerin tahlili yapıldığında, Türk edebiyatının karakteristik özellikleri ve ortak unsurları net bir şekilde görülür. Her iki şairin eserlerinde ortak bakışlar ve benzerlikler görülür.

Anahtar kelimeler: Mit, mitoloji, vatan, yeryüzü.

Abstract

This article deals with the origin and history of the terms myth, mythology. There were described myths and features which are common to the Turkic world. Also the main theme of discussion were the peculiarities and similarities of the earth mythology, water and sky worlds of Turkish literature. Descent of the "Jeruyik" concept originates from the written monuments of Sak, Hun, Orkhon. The article analyzes the mythical nature of the concept. In Kazakh literature, the "jeruyik" concept originates from the time of Asan's grief. The "jeruyik" concept is an idea similar to heaven on earth. Jeruyik means peace, freedom and liberty for the Kazakh nation after independence. Zhambyl Zhabayev is known as Kazakh Homer. In Zhabayev's poems, the "jeruyik" concept is considered together with the mythology of "paradise". At the

* Araştırma Makalesi: **Geliş tarihi:** 28.09.2023, **Kabul tarihi:** 29.11.2023
Kaynak gösterilme: YERKEZHAN, S (2023): Ziya Gökalp ve Cambıl Cabayev'de Mitoloji, *Zeitschrift für die Welt der Türken,* 15 /3, s. 67-92.
Bu çalışma Prof. Dr. Gıyasettin Aytaş danışmanlığında hazırlanmıştır.

** Doctoral Student, Al-Farabi Kazakh National University Almaty / KAZAKHSTAN erke_kaznu@mail.ru https://orcid.org/0000-0002-1388-8542

same time, there were analyzed the mythical examples found in the poems of the Turkish poet Ziya Gökalp regarding to the homeland, the birthplace. The characteristic features and elements of Turkish literature were clearly shown in this article. Comparative analyzes are made and relevant conclusions are drawn.

Key words: Myth, mythology, homeland, jeruyik.

Аннотация

Бұл мақалада миф, мифология терминдерінің шығу төркіні, тарихы қарастырылады. Түркі әлеміне ортақ мифтер мен ерекшеліктері сипатталады. Түркі әдебиетінде кездесетін жер-су, аспан әлемі мифологиясының ерекшеліктері мен ұқсастықтары талқыланады. «Жерұйық» концептісінің шығу төркіні, сақ, ғұн, Орхон жазба ескерткіштерінен бастау алады. Мақалада концептінің мифтік сипатына талдаулар жасалады. Қазақ әдебиетінде «жерұйық» ұғымы Асан қайғы заманынан бастау алады. Жерұйық ұғымы жер жаннәтімен астарлас, ұқсас ұғым. Жерұйық – қазақ елі үшін тәуелсіздіктен кейінгі тыныштық, бостандық, еркіндік. Қазақтың Гомері атанған Ж. Жабаев жырларында да «жерұйық» концептісі «жұмақ» мифологиясымен бірге қарастырылады. Зия Гөкалп шығармаларында да мифологиялық элементтерді пайдаланып, Отан ұғымына ерекше мән берген. Ж. Жабаев шығармаларындағыдай оның өлеңдері мен шығармаларында туған жер ұғымы ерекше мәнге ие. Зия Гөкалптің атамекен, отан туралы өлеңдеріндегі мифтік үлгілер талданып, түрік әдебиетінің өзіне тән белгілері мен ортақ элементтері айқын көрсетілді. Салыстырмалы талдаулар жасалып, тиісті қорытындылар жасалады.

Кілт сөздер: миф, мифология, туған жер, жерұйық.

GİRİŞ

"Mit" kelimesinin kökeni, eski Yunan 'mitos'tan geldiği kabul edilmektedir. Hikâye, anlatı, masal, efsane karşılığı olarak da kullanılan kelime, Latince fabıla da eşdeğerdir. Günümüzde mit, kurgusal bir hikâye değil, "Tanrılar ve efsanevi kahramanlar gibi" bilinmeyen dönemlerin tarihsel anlatıları olarak anlaşılmaya başlandı.

Mitoloji, tarih ötesi olarak kabul edilen ve özel bir düşünce kökeniyle ilişkili insanların yaşamlarında derinden şekillenmiş bir tarihsel sosyal düşünce biçimidir. Mit hayatımızın her yerinde bulunmaktadır. Bu nedenle, bilim adamları, tarihin bilinmeyen dönemleriyle ilgili olarak mitolojik süreçten bahsetmektedirler.

Mitlerin yaratılış biçimi ve mitosların varlık alanı çok geniştir. Son iki yüz yılda (romantizm çağından beri) kapsamlı bir şekilde mitolojik olgular incelenmiştir. 19. yüzyılın mitolojik okulu, tarihî antik mitlere odaklandı ve 20. yüzyılda bilim adamları, mitleri çalışma alanına dahil etti.

Mitoloji, yavaş yavaş diğer biçimlerin ortaya çıktığı insan kültürünün fenomenal kökeninin kaynağını oluşturur. Mit yaratmanın ilk aşaması arkaik kabile mitleridir. Karakterine, modern bir insana çok ilkel ve hatta bazen saçma görünen kolektif hayal gücünün mükemmelliği hâkimdir. Ancak eski atalarımız için, böyle bir hayal gücünün meyvesi tartışılmaz gerçek olarak

görülüyordu. Arkaik mitler yalnızca erken bir kültürel fenomen değil, aynı zamanda din, sanat, bilim ve felsefenin ortaya çıkmasından önce insan bilincinin bir biçimi olarak kabul edildi. Mitolojinin (gelenekle birlikte), bireylerin ve toplulukların öğretilerini ve bilinçlerini şekillendirmek için düzenleyici ve pekiştirici bir potansiyele sahip olduğu bulunmuştur.

Edebiyat ve Mitoloji

20. yüzyılın sonlarında ve 21. yüzyılın başlarında birçok araştırmacı, edebiyatın yeniden inşasına ve değişmesine yol açan edebî dönemin yeni sanatsal ve estetik modeline dikkat etmeye başladı. 20. yüzyılın sonunda edebiyat ve kültürde mite olan ilginin arttığı görülür. Çalışmalarında eski efsanevi sahnelerin kullanılması, birçok yaşam yasasını açıklamaya yardımcı olur. Çünkü efsane, antik çağlardan günümüze farklı dönemlerdeki belirli fenomenleri tanımlayan çok yönlü, normal bir süreç olarak kabul edildi.

Bütün edebiyatlarda olduğu gibi Türk edebiyatın da mitoloji, ana damarlardan biri olarak varlığını hissettirir. İslamiyet'ten önce, çeşitli kanallarla ve daha çok destanlarla beslenen mitoloji, İslamiyet'in kabulünden sonra yeniden ve farklı anlatılarla zenginleşir.

Freudenberg, "mit bir tür değil, bilişsel sürecin doğrudan bir biçimidir" dedikten sonra "biz onu açarak, ilk insanın gerçek dünyayı nasıl hayal ettiğini ortaya çıkarıyoruz" (Freidenberg O.M., 1998) demektedir. Bu nedenle modern edebiyat çalışmalarının ilk görevlerinden biri, edebiyatı mitolojik bir bağlamda incelemektir.

Edebiyatta mitoloji ile ilgili konular, birçok bilimsel eser bulunmaktadır. Bu sorunu araştıran araştırmacılar R. Barth, Y. M. Lotman, S. S. Averintsev, V. N. Toporov, K. Lévi-Strauss, B. Putilov, K. Bogdanov, K. Jung, A. Potebnya, S. Y. Neklyudov, E. M. Meletinsky. Mitoloji ve sembolizm ilişkisi hakkında özellikle mit ve sembolü ele alan G. Shelogurova, A.F. Losev ve diğerleridir.

Mit ve Mitoloji

Mitolojide dış dünya ile insan, düşünce ve duygu, nesne ve fikir, nesnel ve öznel dünyalar arasında net bir sınır olmadığı açıktır. Bu sınırlar daha sonra ortaya çıktı. Hepsi mitolojiyle bütünleşti ve tek bir dünya anlayışı olarak kabul edildi. Mitin bir özelliği, bilinmeyen dünyayı açıklama ve belirsizliklerle dolu dünyayı bilmeye çalışma ve bu dünyayı bilmeye izin vermiyorsa, bir Tanrıya veya gizemli bir doğaüstü güce atıfta bulunma girişimidir.

M. Eliade , "Mit, her zaman, belli bir kutsal tarihin ilk olayını ifade eder. 'Yaratılış'tan, belli bir şeyin nasıl oluştuğundan, yani var olmaya nasıl başladığından söz edilir" (Eliade M, 1998) demektedir. J.Birline, "Mit, insanoğlu için her an değişmeyen durağan bir dünya" dedikten sonra, mitin yansıttığı genel kalıplar, olay örgüsü ve hatta küçük ayrıntılar her yerde veya şeylerde bulunabilir demektedir. Diğer bir deyişle atalarımızın nesilden nesile

aktarılan hatıralarının bütünüdür. Efsane, dünya görüşümüzün yapısına yansıyarak kanımıza ve genlerimize işler" (Birline JF, 1997). KG Jung ise "Mit tükenmez bir enerji kaynağıdır" der (Jung KG, 1996).

Mitlerin poetikasını bir araştırma nesnesi olarak gören E.M. Meletinsky, klasik mitlerin şu özelliklerini vurgular: "Kelime, herhangi bir şeyin özünü kökenine bağlamak, onun doğasını açıklamak - nasıl ortaya çıktığını anlatmak, çevreleyen dünyayı anlatmak - o dünyanın ortaya çıkış tarihini anlatmak" (Meletinsky MM, 1976). E. Taylor, "mitlerin bir çocuğun ruhsal yaşamının ayrılmaz bir parçası olduğunu" ileri sürdükten sonra, bu sürecin insan zihninin gelişimiyle ilgili olduğunu söylüyor. E. Taylor tarafından mitolojinin kökeni hakkında, insanın gizemli fenomenleri gözlemlemesinin sonucu, erken animizm olarak hüküm verir (Taiveya EB, 2000).V. A. Propp, O. M. Freudenberg ve diğerleri. Miti bir anlatı geleneği olarak inceler, onu edebi eserlerin kaynağı, edebi olay örgüsünün kaynağı olarak görür.

Kazak Edebiyatında Mitoloji

19. yüzyıla kadar Kazak edebiyatında nesir türlerinden, seyahatname, deneme, coğrafya, tarih gibi eserlerde mitolojik unsurlar yer almakta ve Türk dünyası hakkında bunlar aracılığı ile veri ve bilgi elde edilmektedir. Gezginler ve araştırmacılar, mitleri ve efsaneleri Türk halklarının etnik tarihinin, yaşamının ve yaşam koşullarının bir aynası olarak almış ve onlara çok dikkat etmişlerdir.

Kazakça kurgusal olmayan mensur eserleri toplamak için çalışan, büyük araştırmacılardan A. Divaev önderliğinde yapılan alan araştırmalarının katkısı büyüktür. A. Divaev tarafından toplanan malzemeler, "Turkestansky sbornik", "Etnografik materyaller", "Etnografik incelemeler" vb. şeklinde sunulmaktadır. Bu derlemeler çeşitli gazete ve kitapçıklarda yayınlandı. Bu araştırmalarda, Kazak ve Kırgız halklarının efsaneleri, olağanüstü hikâyeler ve şeytani anlatılar derlenmiştir.

G. Potanin'in "Severo-Zapadnoi Moğolistan'ın Denemeleri" (1881-1883) adlı eseri, Kazak, Kırgız, Altay halklarının folklor malzemelerinden hareketle efsane hikâyelerini ayırt etmeyi amaçlamaktadır.

"Dala Ulayat" gazetesinin Kırgız-Kazak halk bilimi eserlerinin yayımlanmasında ve araştırmacıların eserlerinin yayımlanmasında büyük katkısı vardır. Örneğin 1888-1902 yıllarında yayınlanan gazetelerin sayılarında "Asan Gobri", "Zalgız Üzüm", "Baygız" vb. Kazak efsaneleri, Issık Gölü'nün menşei hakkında bir Kırgız efsanesi yer almış, M. Kopeev, O. Alzhanov, K. Bolatov gibi Kazak ve Kırgız halkbilimcilerin yazıları yayınlanmıştır (H. Suyinshaliev, 2006).

Kazak kültür ve edebiyatı tarihi ve dilbiliminde mitolojiye ilişkin verilerin izleri, Sh. Ualikhanov, A. Baitursynuly, K. Zhubanov, M. Auezov, A.

Margulan, E. Tursyn, G. Kaidar, R. Syzdyk, N. Uali, E. Zhanpeyisov, A. Seydimbek, S. Kaskabasov, vb. bilim adamlarının çalışmalarında devam etmektedir. Yazarlar, geleneksel mitolojik imgeleri ve olay örgüsünü özgürce kullandılar ve bunları kendi mitolojilerini oluşturmak için malzeme olarak ele aldılar. Geleneksel mitolojik görüntüleri ve farklı ülkelerin mitoloji unsurlarını tek bir kanalda birleştirmeleri, yenilikçi sanatsal araştırmaları başlattı.

Mit, modern edebiyattaki en önemli teorik konulardan biridir. Şu anda, birçok efsanevi kavram türü vardır. Kazak yazarlar miti çeşitli işlevlerde de kullandılar: Alegori, sembol, arketip gibi karmaşık dünyanın görüntüsünü sunmak, felsefi düşünceleri ifade etmek için iyi bir araç hâline geldi. Mitolojinin unsurları, insan varoluşunun çelişkili ve karmaşık doğasını ortaya çıkarmak ve günümüzün manevi meselelerini derinlemesine tasvir etmek için kullanılır.

Tarihsel dönemin ruhsal gelişiminin temel özellikleri mit aracılığıyla ortaya çıkarılabilir. Romantik acılar, mitin duygusal ve estetik gücü, sanatsal ifade dili ile ayırt edilirler. İlgili yazarlar, mitolojik imgeler aracılığıyla bir araya getirilen sembolik imgeler yaratmaya çalıştılar. Aynı zamanda dönemin ruhunu yansıtan kendi mitsel imgelerini de yaratmışlardır.

Türk Edebiyatında Mitoloji

Mitoloji, bir kavram olarak Türk edebiyatında çok yönlü bir gösterge arz eder. Özellikle, İslamiyet'in kabulünden önceki Türk edebiyatı sahası hakkında genel hükümlerin önemli bir kısmı mitolojik verilerle sınırlandırılmaktadır. Her ne kadar İslamiyet'ten sonra birtakım değişimler görülse de mitolojinin etkisini ve sürekliliğini edebiyatın her sahasında gözlemek mümkündür.

Her ne kadar Türk mitolojisinin edebiyat üzerindeki etkileri değişkenlikler gösterse de özellikle destanlar devir edebiyatının yansımalarının ve bu devir mitolojik özelliklerin Cumhuriyet'ten sonra edebiyatta etkin olduğu görülmektedir.

Türk edebiyatında Arap, İran mitolojisinin yanında, Yunan mitolojisinin etkilerine de rastlanmaktadır. Tanzimat'la birlikte başlayan ve kurtuluş reçetesi olarak ileri sürülen fikir hareketleri içerisinde Türkçülük, 1909'dan sonra "Dilde, fikirde ve işte birlik" felsefesinin bir yansıması olarak etkili olur.

Ziya Gökalp, Türkçülük felsefesinin temellerini atarken, aynı zamanda Türk mitolojisini canlandırır. Dönemin birçok yazarı, roman ve hikâyelerinin yanında, tiyatro eserlerinde mitolojinin etkileri görülür.

Mitolojide bazı kavramların özel bir anlam yüküne sahip olduğu ve bunların milletlerin hafızalarını ve değer yargılarını oluşturduğu bilinmektedir. Bunların her birinin ne anlama geldiği ve kullanım gerekçelerini tartışmak gerekmektedir.

Vatan

Vatan, Hunlardan beri göçebe halkların dünya görüşüne girmiş ve kutsal sayılan bütün kavramların kaynağıdır. Kazak bilim adamı Z. Kenzhaliyev, temel araştırma çalışmasında bu konuda şunları yazmıştır: "Toprağı kendilerinden ayrı görmezler, onu tarihi, fiziksel ve ruhsal yaşamlarının bir parçası ve yasal devamı olarak kabul ederler. Göçebe kavramında toprak cansız bir doğa olgusudur, sadece bir bölge değil, yaşayan bir görüntüdür. Yaşarken, kutsal imge "Toprak Ana" şeklinde tezahür eder. Buradan gelir ve toprak ile göçebe arasındaki ilişki biçimini alır. Göçebe, kendisini Toprak Ana'nın çocuğu, onun çocuğu olarak görüyor" (Z. Kenjaliev, 1997).

Ziya Gökalp vatan kavramını şu şekilde tanımlamaktadır:
"Vatan ne Türkiye'dir Türkler'e, ne Türkistan
Vatan, büyük ve müebbed bir ülkedir, Tûrân!!"

Kazak halkının bilgisinde "yer" kelimesinin etimolojisi üzerine A. Sharip: "Sümerce "Dilmun" ("Tilmun") kelimesinin Akadca karşılığı "Niduk-ki" olarak adlandırılır ve ilk bölümü "kutsal", ikinci yarısı "toprak" anlamına gelir. "Niduk-ki" kelimesi, sadece anlambilim açısından değil, aynı zamanda sağlam kişilik açısından da eski Türkçe "Iduk yer" ("Kutsal topraklar") ifadesine yakındır. "Zheruyik (Jeruyek olarak da yazılır)", "Iduk yer"in Kazak diline farklı bir tonla girmiş halidir (Sh. Amantai, 2009), diyor.

"Jeriyik" ulusal kavramının temellerini ve kökenlerini Türk boylarını birleştiren ve onları tek bir bayrak altında toplayan Türk Kağanlığından, yani eski Türk dünyasından aramak için makul argümanlar ve varsayımlar vardır. Bugün tarihçiler ve etnograflar, yazarlar ve kültür bilimcileri bu konuyu detaylı bir şekilde incelemektedirler.

Bağımsızlık

Taşağıl'a göre Orhun Yazıtları, Türk halklarının özgürlük ve bağımsızlığına kavuştuklarına dair verileri ve halk için bağımsızlığın ne kadar el üstünde tutulduğu bir kavram olduğunu, "deprem" kavramının "özgürlük" kavramı olduğunu, Türk halklarının dünya görüşünde "bağımsızlık". Yakından ilişkilidir ve "şanslı iniş yeri" hakkındaki tüm fikirlerin derin kökleri vardır. Tarihsel verilere göre 630-680 yılları arasında Türk Kağanlığı ile Çin arasındaki işgal sırasında Türkler bağımsızlıkları için kıyasıya mücadele etmişlerdir. 679 yazında başlayan ve tüm milleti ayağa kaldıran savaş, üç yıl sürdü ve 682'de Türk Kağanlığının zaferiyle sona erdi ve kendi başına özgür ve bağımsız bir ülke oldu.

Türk halklarının derin tarihinin hangi yönünü ele alırsak alalım, bağımsızlığın halk için kutsal ve aziz bir kavram olduğunu anlıyoruz. Ve bu bağımsızlığı korumanın tek yolu da ecdadın bıraktığı nadide bir miras olan "Toprak"ı gözbebeği olarak yaşatmak ve o kutsal yeri mutlu bir yerleşime, vatana dönüştürmekten geçiyordu.

"Jeruik" kavramının kavramsal düzeyinin arkaik kökenini Türk devleti olarak kabul etsek de 19. yüzyılda Mete Han'ın "bir parça toprak" isteyen sınırdaş bir ülkeyle toprak için savaşmaya gittiğinden söz edilebilir."

Toprak-su

"Toprak-Su", eski Türk inanışında Orta Dünya'nın kutsal yeri olarak görülüyordu. Orhun Yazılarının içeriğine göre, Tanrı ve Umay ile birlikte Türk halkını önemser. Eski Türklerin dini ve mitolojik öğretileri üzerinde duracak olursak, Orhun runik yazıtlarının temel metni Tanrı, Umay ve Toprak-Su inanç kavramlarını içermektedir. Akademisyen S.G. Klyashtornyi, Sibirya ve Orta Asya mitolojisine dayanarak, o dönemin halk dünya görüşünde bir tanrı sınıflandırma sisteminin kurulduğunu iddia ediyor. Spesifik olarak, makrokozmos, eski Türkleri, aralarında canlıların, Tanrıların ve perilerin de bulunduğu Yukarı, Orta ve Aşağı üçlü dünyalara ayırdı. Bu üçlü kavram, dünyanın yatay modelini dikey olarak tanımlayan bir modelle tamamladı. Ona göre Mavi Tanrı, Yukarı Dünyanın hükümdarı ve eski Türk panteonunun bir tanrısıydı. Cennetin Tanrısı, diğer tanrılarla birlikte insanların kaderine hükmediyordu. Tanrı, Kağanlara güç ve bilgelik verdi.

Yüksek dünyanın bir başka tanrıçası olan Umay Ana, insan ırkına hayat verdi. Eski Türk mitolojisine göre ölüm Erklig'in elindedir. Türk mitolojisi Orta Dünya'da "Toprak-Su"yu kutsal saymıştır. Bunların yanında S.G. Klyashtorny X. yüzyılda Dunhuang mağarasında bulunan "Yarış Sonu" olarak bilinen bir runik yazıt, yol tanrısını bir benekli at ve diğer siyah at üzerindeki "Yolun Tanrısı" adıyla tanımlar. Yol Tanrısı imgesinin Türklerin devlet kültüyle doğrudan ilişkili olduğu ileri sürülmektedir. Orta Dünya ile Yukarı Dünya arasında sürekli bir iletişim vardı. Bu bağlantı, insanların dua etme arzusuna yansıdı (Klyashtorny S, 1964).

İşte S.G. Klyashtorny, yukarıdaki inançları eski Türk panteonunun ana karakterleri olarak, eski Türk mitolojisiyle ilgili arkaik Orta Asya hurafe karakterleri olarak gösterir. Evrenin bir parçası olan gökyüzü, mitolojide ve Orhun-Yenisey yazıtlarında "Mavi-Tanrı" olarak adlandırılır. "Mavi gök", uçmak, yükselmek gibi fiillerle karakterize edilir. Dünya ise eski Türk mitolojisinde dört köşeli, kare bir boşluktur. Bilge Kağan Yazıtında "Dört köşe düşmandı" ifadesi Türk milletinin devlet ve vatan kavramının sınırlarını göstermesi bakımından önemlidi. İşbara Kağan'ın mektubunda yaşadıkları bölgenin dışında "dört deniz" olduğu anlatılır. Dünyanın etrafındaki dünyanın ebedi temeli veya dünyanın sınırı olarak anlaşılabilir.

VII. yüzyılda yaşamış olan Theophylact, anıta yansıyan "Yukarıda gök tanrısı, aşağıda kara toprak yaratıldığında aralarından bir insan yaratıldı" ifadesine göre aksi görüşü dile getirmiştir. Böylece kendi zamanında Türklerin "yer ve göğü yaratan aynı Allah'a taptıklarını" belirten bir belge bırakır (Simokatta F, 1957).

Bilim adamlarının ortak görüşü, Orta Dünya'daki eski Türklerin "Toprak-Su"yu kutsal saydıkları yönündedir. Atalardan miras kalan toprağın kutsallığı, yeryüzünün kutsallığı eski Türk mitolojisine açıkça yansımıştır. Bunun nedeni, Jeruyik'in Kıpçakça konuşulan çevrede kadim Türk "Iduk yer-sub" mitik alanının sonradan değiştirilmiş bir adı olmasıdır. Eski Türkçe ıduk - "kutsal" kelimesi "kalp"e dönüşmüştür. Yani Toprak-Iduk - Otuk Keng - Iduk Keng - Mavi Türkçe "ateş alanı" Ötüken'in son değişikliğidir. Son değişiklik olarak kabul edilir. Kazak kavramının. J. Closson'a göre "Toprak-Su" kavramı Tanrı değil, kutsal vatanın, bölgenin, toprağın tanrı olarak kabul edilen kişisidir, yani Ötüken ve Ergenekon imgeleriyle eş anlamlı kabul edilebilir. (S. Kondybai, 2008). Ahmet Taşağıl bu konuda şunları söyler: "Orhun'un yazılı anıtlarında vatan sevgisi açıkça anlatılıyor. Aynı zamanda Ötüken merkezli Türkler tarafından kutsal sayılmıştır. Nedeni de Ötüken'in Mavi Türklerin başkenti olması". Türk mitolojisinde "Toprak-su", Orhun-Yenisey anıtlarında genel, kutsal anlamına gelen "Mavi gök"e karşıt duran terminolojik bir kavramdır. "Toprak-su" kavramı, şemaya göre kutsal dağın zirvesine dikey ve olarak paralel olarak tanımlanan bir düzlem veya boşluktur. S.G. Manastır "Kutsal Otyukenskaya chern" (Klyashtorny S.G, 2006) olarak tanımlar, bizim "Dünya" dediğimiz gibi ve eski Türk mitolojisine göre bu, Kağanlar tarafından inşa edilen, Türk halkının "dördünde" yaşadığı dünyanın göbeği anlamına gelir. "Yön" - "ileri", "geri yürüdü", "sağ", "sol". Eski Türk kavramından arta kalan efsanevi bir rahip-şair olan Asan imgesi, keder üzerine düşünmeye sevk eder. Özellikle "Asan"ın "gök adamı" anlamına geldiğini, "gri"nin "şair, neşe, müzisyen" gibi türevsel bir anlamı olduğunu, Asan grey'in "gök şarkıcısı" olduğunu ancak S. Kondybai'nin araştırma görüşü olarak söyleyebiliriz. Asan Boz "Kutsal toprakları arayan Asan" ve Köktürklerin "kutsal topraklardan, vatandan halkı götüren Asyan-şad" aynı kalıba gömülü bir görüntü olarak gösterildiğini söyler (S. Kondybai, 2008).). LP Potapov ayrıca üç Tanrı olan Umay ve Toprak-Su inancının eski Türk toplumundaki tüm gruplara yayıldığına da inanmaktadır (Potapov L, 1979). Bu temelde, üç efsanevi yaratıcılık döngüsüne adanmış altı mitolojik olay örgüsü bilimsel dolaşıma girmiştir. Özellikle,

1. Kozmogoni ve kozmoloji: Dünyanın kökeni, yapısı ve kozmik felaket hakkındaki mitler;

2. Panteon ve toplum: Bular daha çok Tanrılar, Tanrı'nın iradesindeki devlet ile Tanrı tarafından doğrudan kutsanan kağanlar hakkında mitler;

3. Etnoloji ve soybilim: Türk kabilesinin kökeni ve Türk halkının kahramanları hakkındaki mitler. "Jerukyk" kavramının bu altı mitolojik olay örgüsünün her birine dayandığından emin olmak mümkündür. Geleneksel Türk dünya görüşünde kozmolojinin bir kopyası olan insanın yaratılışı dünyanın merkezinde yer almıştır. Örneğin, Mezopotamya kültüründe bir kişi, dünya ile gökyüzü arasındaki "köprünün" konumu olan "yerin göbeği - dünyanın çekirdeği" nde doğdu. Bu sembolik temsiller aynı zamanda Türk

kozmolojisinin de ana ilkeleridir. Temel olarak, eski Türk kozmolojisi "Jeruyik" kavramı temelinde oluşturulmuştur. Türk devleti, Türk güruhu dünyanın dört bir köşesinin kesiştiği noktada, yani tam merkezinde, dünyanın göbeğinde yer almaktadır. Evrenin göbeği, ilk ilahi başlangıcın, yani insanın yaratılışının temeli olduğu için kutsaldır. Bunların adları, ilkbahar, otlatma, kışlama, koruma şeklindede olup göçebe toplumun devlet sınırları olarak hizmet eder. Bu mekânlar Allah'ın atalarına verdiği miras olduğu için kutsal vatandır. Ne de olsa atalarının kemikleri bu boşluklara gömüldü - (M. Isaeva, 2009). Bu, Orhun steplerinden, Yenisey Kırgızlarının yazıtlarından, eski Uygur runik ve el yazısı metinlerinden, Kalmuk, Kıpçak, Hun, Karluk hakkındaki Müslüman yazarlardan ve Çin Seddi'nin kuzeyinde yaşayan kabileler hakkındaki Çin verilerinden öğrenilebilir. "Jeruyik" kavramı, Türk dünyasının birliğini ve günümüzün toplumsal bütünlüğünü yansıtmaktadır. "Jeruyik" kavramının tarihî, mitolojik ve felsefi içeriği millî ruhumuzun köklerinden, dünya görüşünün özelliği ise eski Türk mitolojik kökenlerinden kaynaklanmaktadır.

Kazaklarda "Jeruyik (Vatan)" kavramı Asan griev adıyla doğrudan ilişkilidir. Çünkü Asan Gobry'nin bir ata bindiği ve halkı için kutsanmış bir yer olan "Jeruyik" aradığı biliniyor.

Folklor bilimcisi R. Berdibay'ın araştırmasına göre, "Dağlarda iyi bir yer, yaşanacak rahat bir yer aramak özellikle önemli bir konu. Eski Kazak efsanelerinde, ülkede böylesine son bir mesken arayan kişi Asan Gobr olarak tanımlanır. Araştırmacılar, "Asan dedi" hikayelerinden bazılarının insanların hayal gücü tarafından yaratıldığını ve ünlü Asan'a atfedildiğini kanıtladı. Diğer ülkelerin türkülerinde insanların hayalini kurduğu ölüler diyarının birçok insanda ortak olduğunu gösteriyor. Baskının, yoksulluğun ve istismarın kör ettiği emekçi kitlelerin, yöneticilere karşı savaşmayı bilemediği dönemlerde, halkın hayal gücünün böylesine harika yerler bulduğu bilinmektedir. "Masal, hayal gücü, inanılmaz doğasına rağmen, Dünya'yı bulma arzusu ulusun bilincine sonsuza kadar yerleşmiş ve halk böyle bir mucizenin varlığına inanmıştır" (R. Berdibay, 2004) diyor.

Kazak ülkesinin asırlık rüyasını tutkulu şarkısıyla dile getirmeyi başaran Cambıl Cabayev'in "Otegen Batır" destanında on yedi yılını ülkesi için rahat bir yer ve mutlu bir yerleşim yeri arayarak geçirdiği efsanesi de vardır. Benzer bir anlatı da Ziya Gökalp'in "Ala Geyik" şiirinde görülmektedir.

" Endişelenmene gerek olmayan iyi bir yerde."
Konuşmak istiyorsan bulunduğun yerden ayrıl,
Yalnız yaşamak için orası iyi bir yer,
Kazak sıkıştığında belki nefes almak ister.

Söylediklerime katılmasan da,
Ruslar eninde sonunda bu toprakları alacaktır.
Mavi gözlü bir Rus var,
Tek bir yere bakmaz.

Bugüne kadar dünyayı kaplayacak,
Çok fazla cesareti ve gücü var.
O gelip istediğiniz yeri alacaktır.
Ülkenizi kolaylıkla alacaklar.

Alışmazsanız, söylediklerinizi alırlar.
Tarladaki sığırlarınızı alacak.
Başınız bağlanacak ve ayaklarınızın dibine serileceksiniz.
Buna itiraz edersen,
Sinek gibi ruhunu bedeninden al " (C. Cabayev, 2014).

Bu pasajdan, şiirin ana karakteri Otegen Batır, vatan arayışını açıkça farkındadır.

Görülüyor ki, Otegen Batır'ın yaşadığı savaş dönemlerinde, "serçenin koyunlara yumurta bıraktığı", sürekli saldırılara göz yummayacağı anlatılmakla birlikte, bu kavram birçok Kazak şairinin şiirlerinde yer almaktadır. Destan boyunca yeryüzünün mutlu dünyası çok güzel bir şekilde anlatılır. Bu eserde bahsi geçen yer, Kazakistan'da Zhetysu bölgesi olduğunu kanıtlayan varsayımlar da söz konusudur. Çoğu durumda, mübarek yerleşim yeri hakkında konuşurken Jeruyik ve onu tamamlayan kavramlar sıklıkla anılır. Ötüken bölgesi öyle bir yer ki, yerli Türklerin geleneksel dünya görüşünde halkın birliği, refahı ve mutluluğu için katalizör görevi görüyor.

Otegen Batır'ın yaşadığı savaş dönemlerinde halkın sürekli saldırılara ve savaşlara göz yummadığına, "serçenin yumurtladığı" yerlerin olacağına inandığına dair birçok örnek vermek mümkündür. "Koyun yumurtası" sözüyle birçok Kazak şairinin şiirlerinde bu kavram yer almıştır.

Ziya Gökalp, özgürlüğün ve bir yurda sahip olmanın inceliklerini destansı bir dille anlatır. Burada asıl üzerinde durulması gereken temel unsur, verilen mücadele ve bunun için her türlü fedakârlığın yapılması gerektiğidir.

Çocuktum, ufacıktım,
Top oynadım, acıktım.
Buldum yerde bir erik,
Kaptı bir Ala Geyik.
Geyik kaçtı ormana,
Bindim bir akdoğana.
Doğan, yolu şaşırdı,
Kaf Dağından aşırdı.
Attı beni bir göle;

Gölden çıktım bir çöle,
Çölde buldum izini,
Koştum, tuttum dizini.
Geyik beni görünce,
Düştü büyük sevince.
Verdi bana bir elma,
Dedi, dinlenme, durma.

Dağdan yürü, kırdan git,
Altın Köşke çabuk yet.
Seni bekler ezeli,
Orda dünya güzeli.
Bin yıllık çile doldu!
Bunu dedi, kayboldu.
Yedim sırlı elmayı,
Gördüm gizli dünyayı.
Gündüz oldu, geceler;
Ak sakallı cüceler,
Korkunç devler hortladı,
Cinler, cirit oynadı.
Kesik başlar yürürdü,
Saçlarını sürürdü.
Bir de baktım, melekler,
Başlarında çiçekler.
Devlere el bağlıyor,

Gizli gizli ağlıyor.
Kılıcımı çıkardım,
Perileri kurtardım.
Kurtardığım periler,
Adım adım geriler,
Kanadını açardı,
Selam verir, kaçardı.
Az, uz gittim, dolaştım,
Altın Köşke ulaştım.
Bir kapısı açıktı,
Öteki kapanıktı.
Kapalıyı açarak,
Açığa vurdum kapak.
At önünde et vardı,
İt, ot yemez ağlardı;
Otu ata yedirdim,
Eti ite yedirdim.

Açtım bir elmas oda;
Dev şahı uykuda
Gördüm, kestim başını,
Dedim, Ey dev nerede?
Nerede Dünya Güzeli?
Dedi, Elinde eli!
Döndüm, baktım. Bir Kırgız
Elbiseli güzel kız.
Durmuş, bakar yanımda,
Şimşek çaktı canımda.
Güldü, dedi, Türk Beyi!
Tanıdın mı geyiği?
Kimse, beni bu devden
Alamazdı. Ancak sen,
Kaya deldin, dağ yardın,
Geldin, beni kurtardın.
Ah o imiş anladım,
Sevincimden ağladım,
Dedim, Turan Meleği!
Türkün yüce dileği!
Yüz milyon Türk bu anda
Seni bekler Turanda.
Haydi, çabuk varalım,
Karanlığı yaralım;
Sönük ocak canlansın,
Yoksul ülke şanlansın
İndik, iti okşadık,
At sırtına atladık.
Geçtik nice dağ, kaya,
Geldik Demirkapıya.
Kapanması, çok yıldı,
Açıl! dedim, açıldı.
Yol verince gizli yurt,
Aldı bizi Bozkurt,
Kaf Dağından geçirdi,
Türk eline getirdi.

Ayrıca Cambıl Cabayev'in "Tolgau" şiirinde "yer" kavramının "cennet" mitolojisiyle birlikte kullanıldığı görülmektedir:

Zaman zaman zaman yok
Elleriyle yüzünü açmadı,
Hayatın zirvesi.
Asankaygı, Jirenshe
Hayalperest ölene kadar
Burası "Dünyanın Uykusu" denen yer.
"Sekiz cennet" aramak,
Yaşsız, ölümsüz,

Bağımsızlıktan sonraki hayatı cennete benzeterek, kurulan ülkenin burası olduğunu söylüyor. Gök ve yer kavramının aynı dün olduğu söylenebilir. Dinî mitolojide cennet kutsal bir yerdir. Kulağa yumuşak gelen, ruhu sevindiren Cennet adı bile hoştur ve kalbi mutlu eder. Cennet tasavvur edilemez, tam olarak tarif edilemez. Onunla karşılaştırılabilecek bir dünya yok. Ayna benzeri gümüşten yapılmış beyaz mermer. Güneş yok, don yok, renk beyaz. Bazı efsaneler Cennet'i parlak bir dünya, temiz hava, sallanan çimenler, çağlayan bir pınar, olgun meyveler, yüksek şehirler, güzel kadınlar, sayısız ışıltılı yaratım olarak tanımlar.

Türk dünyasında cennet kavramı ile "yeryüzü", iç içe geçen bir kavramdır. Dünya, Türk halkının uçsuz bucaksız uzayda aradığı şeydir. Jeruyik, Türk kültür alanında zenginlik ve bereketin, bahçe ve refahın, özgürlük ve mutluluğun meskenidir. Dünyanın çekirdeğini araştıran Cihankez'in kişiliği, Asan Gob'un tarihteki eylemleriyle bağlantılıdır. Bu olay örgüsünün etnoarkaik bir temeli olduğuna inanmak oldukça mümkündür. Zamanla mitolojik düşünce çağında özel bir özelliği olan mistik bir yer, rahat bir yaşam, mutlu bir yerleşim yeri ve hayvancılık için verimli bir tarla ile gerçek bir yere dönüşür. Tanınmış Kazak halk bilimci Seyit Kaskabasov, bu konuda şunları söyledi: "İslam mitolojisindeki cennet, folklordaki Jeruyik veya mutlu ada gibidir. Orada, yani cennette insan mutlu bir hayat yaşadı. Ama toplum ve bilinç geliştikçe, varoluşun çelişkileri ve hayatın zorluğu arttıkça insanoğlu o cenneti yeryüzünde aramaya başlar, öldükten sonra değil, yaşarken mutlu bir hayat görmek ister..." (S. Kaskabasov, 2002)

"Vatan" kavramı, Türk dünyasının birliğini ve günümüzün toplumsal bütünlüğünü yansıtmaktadır. "Jeruyik" kavramının tarihi, mitolojik ve felsefi içeriği milli ruhumuzun köklerinden, dünya görüşünün özelliği ise eski Türk mitolojik kökenlerinden kaynaklanmaktadır. Hatıralar hatıra, hatırlama, bellek, unutuş bağlamında anlaşılmaya çalışılmıştır. Hatıralar ile şiirler arasındaki bağ ortaya konmuştur. Bunun için Martin Heidegger'in *Düşünmek Ne Demektir*; Mircea Eliade'nin *Mitlerin Özellikleri*; *Doğuş ve Yeniden Doğuş: İnsan Kültürlerinde Erginlenmenin Dini Anlamları* adlı kitaplarından faydalanılmıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

Cambıl Cabayev, Kazak edebiyatının önemli şairlerinden biri olmanın yanında, eserleriyle, milli kimlik oluşturma konusunda da öncüler arısında yer alır. Türk Âşık edebiyatında önemli bir yere sahip olan atışmanın da üstatlarındandır. Çarlık ve Sovyet döneminde yaşayan Cambıl, halkının sesi ve dili olmayı ön planda tutmuştur.

Cambıl'ın eserlerinde öne çıkan konular; o dönemdeki Kazak halkının günlük yaşantısı, yöneticilerin ve zenginlerin vasıfları ile toplumsal ilişkilerdir. Cambıl, yöneticiler ve zenginler karşısında her zaman halkın yanında olup, onların sıkıntılarına tercüman olmaya çalışır. Onun en önemli yanı destan geleneğinin öncüsü olmasıdır.

Ziya Gökalp, hayatı çalkantılarla geçmiş olmasına karşın, büyük mücadeleler vererek düşünce dünyasını zenginleştirip sistematik bir Türkçülük felsefesi oluşturmuştur. Türklük onun en temel düşünce ve yaşama gerekçesidir. Bunun için özellikle manzum eserlerinde mitolojiden ve destansı söyleyişlerden yararlanır.

Cambıl ve Ziya Gökalp, birçok bakımdan ortak özelliklere sahip olmamakla birlikte, her ikisinin de temel arzusu, mensubiyet şuurunu en üst düzeye çıkarmak ve bir millet olmanın ne kadar önemli ve gerekil olduğunu vurgulamaktır.

Кіріспе

«Миф» сөзінің шығу төркіні көне гректің mythos – әңгіме, әңгімелеу, баянша, аңыз – деген ұғымынан бастау алады; оның латынша аналогы fabula (әңгімелеу, мысал). Жаңа уақытта миф ойдан шығарылған оқиға емес, «құдайлар мен аңызға айналған қаһармандар т.б.» турасындағы алыс дәуірлердің тарихи құндылығы ретінде басқаша ұғыныла бастады.

Мифология ерекше ойлау тегімен байланысты халықтардың өмірінде өшпестей болып қалыптасқан дәуірден үстем, транстарихи саналатын тарихи қоғамдық ойлау формасы. Миф біздің өміріміздің барлық жерінен табылады. Сондықтан, ғалымдар бүкіл әлемдік тарихи мифологиялық процесс турасында орынды сөз етеді.

Миф шығармашылығы формасы мен мифтердің тіршілік кешу ауқымы өте кең. Ол соңғы екі жүз жылдықтарда (романтизм дәуірінен бастап) түбегейлі зерделенді. XIX ғасырдағы мифологиялық мектеп басты назарды тарихи ежелгі мифтерге аударды, XX ғасырда ғалымдар зерделеу аумағына Жаңа уақыттың, оның ішінде заманалық мифтерді де енгізді.

Мифология адамзат мәдениетінің басқа формалардың өз кезегінде бірте-бірте пайда болған феномендік ілкі бастау көзін түзеді. Миф шығармашылығының бірінші кезеңі – архаикалық ру-тайпалық мифтер. Оның сипаты ұжымдық ойдан шығарудың мүлтіксіздігі басымдыққа ие болып, замана адамына тым қарабайыр, кейде тіпті абсурдты болып көрінеді. Бірақ та біздің ежелгі бабаларымыз үшін бұндай қиялдың жемісі еш күмән келтірілмейтін шынайы ақиқат болып саналған. Архаикалық мифтер дегеніміз – ілкі мәдени феномен ретінде айқын басымдыққа ие болып қана қойған жоқ, сонымен бірге қашан дін, өнер, ғылымдар мен философия пайда болғанша адамзат санасының бірден бір формасы саналып келді. Мифология (жоралғымен бірігіп) жеке адамдар мен олардың қауымдастығының тәлімі мен санасын қалыптастырудың ұйымдастырушы және бекемдеуші әлеуетті болып табылды.

Әдебиет және мифология

Әдеби кезеңнің 20 ғасырдың аяғы мен 21 ғасырдың басында көптеген зерттеушілер жаңа көркем және эстетикалық үлгісіне көңіл аудара бастағаны әдебиеттің қайта құрылуы мен өзгеруіне әкелді. 20 ғасырдың соңында әдебиет пен мәдениетте мифке қызығушылықтың тууы байқалады. Ежелгі мифтік көріністерді өз шығармаларында пайдалану көптеген өмірлік заңдылықтарды түсіндіруге септігін тигізеді: өйткені миф әр түрлі дәуірлердегі: ежелгі дәуірден қазіргі кезге дейінгі қандай да белгілі бір құбылыстарды сипаттайтын көпқырлы, қалыпты үдеріс болып саналды.

Барлық әдебиеттердегі сияқты түрік әдебиеті де мифологияның негізгі бастаушы тамырларының бірі болып табылады. Исламға дейін түрлі арналардан нәр алған, көбіне эпостардан нәр алған мифология ислам дінін қабылдағаннан кейін әртүрлі және әртүрлі әңгімелермен байыды.

Ертеректе О.Фрейденберг «миф жанр емес, таным үдерісінің тікелей формасы; оны ашу арқылы, біз алғашқы адамның шынайы әлемді қалай көз алдына елестетінін ашып береміз» (Фрейденберг О.М, 1998). Сондықтан қазіргі әдебиеттану үшін ең алғашқы міндеттердің бірі әдебиетті мифологиялық контексте зерттеу болып табылады.

Әдебиеттануда мифология мен мифопоэтикаға қатысты мәселелер, көптеген ғылыми еңбектер бар. Осы мәселемен айналысқан

зерттеушілер Р.Барт, Ю.М.Лотман, С.С.Аверинцев, В.Н.Топоров, К.Леви-Стросс, Б.Путилов, К.Богданов, К.Юнг, А.Потебня, С.Ю.Неклюдов, Е.М.Мелетинский. Мифология мен символизмнің байланысы туралы, атап айтқанда миф пен символды қарастырған Г. Шелогурова, А.Ф.Лосев және т.б.

Миф және мифология

Мифологияда сыртқы дүние мен адам, ой мен сезім, зат пен идея, оъективтік және субъективтік дүниелер арасында айқын шекара болмағаны анық. Бұл шекаралар кейіннен пайда болып, мифологияда олардың барлығы тұтасып беріліп, дүние жайындағы біртұтас түсінік болып қабылданды. Белгісіз дүниені түсіндіруге тырысудан және белгісіздігі мол дүниені танып білуге ұмтылу, егерде ол дүние танып білуге мүмкіндік бермесе, тәңірге немесе құпия ғаламат күшке сілтеме жасау – мифтің өзіне тән ерекшелігі.

Ғалым М.Элиаде мифке мынадай анықтама берді: «Миф белгілі бір қасиетті тарих туралы болған алғашқы оқиғаны сөз етеді. Бұл әрқашан «жаратылыс» туралы, белгілі бір заттың қалайша қалыптасқандығы, яғни өз тіршілігін қалай қалай бастағандығы туралы сөз» (Элиаде М, 1998).

Дж.Бирлайн: «Миф – адам баласы үшін барлық уақытта да бейнебір өзгермейтін, тұрақты дүние. Мифте көрініс тапқан жалпы модельдер, сюжеттер, тіпті ұсақ детальдар барлық жерде немесе заттарда кездеседі. Басқаша айтқанда, ұрпақтан-ұрпаққа беріліп келе жатқан біздің ата-бабаларымыздың естелік мұраларының жиынтығы. Миф – біздің дүниетанымымыздың құрылымында көрініс тапқан. Ол қанымызда, генімізде таңбаланған», - дегенді айтса (Бирлайн Дж.Ф, 1997), ал К.Г.Юнг «Миф –энергияның сарқылмас қайнар көзі» – дейді (Юнг К.Г, 1996).

Мифтердің поэтикасын зерттеу нысаны ретінде қарастырған Е.М.Мелетинский ежегі классикалық мифтердің келесі ерекшеліктерін атап көрсетеді: «Қандай да бір заттың мәнін оның пайда болуымен байланыстыру, яғни заттың жаратылысын түсіндіру деген сөз – оның қалай пайда болғанын әңгімелеу, айналаны қоршаған дүниені сипаттау деген сөз – сол дүниенің пайда болу тарихын баяндау» (Мелетинский М.М, 1976).

Э.Тайлор «мифтер сәбидің рухани өмірінің құрамдас бөлігі» деп бағалайды, сондықтан оларды зерттеу адам санасының дамуын зерттеумен тікелей байланысты екендігін айтады. Мифологияның бастауын Э.Тайлор алғашқы кездегі анимизм - адамның жұмбақ құбылыстарды бақылауының нәтижесі деп білген [Тайлор Э.Б, 2000].

В.А.Пропп, О.М.Фрейденберг және т.б. мифті баяндаушылық дәстүр ретінде зерттейді, оны әдеби шығармалардың көзі ретінде, мәңгілік сюжеттердің бастауы ретінде қарастырады.

Қазақ әдебиетіндегі мифология

XIX ғасырға дейін аңыздық проза түрлері жолжазбаларда, очерктерде, географиялық, тарихи, т.б. еңбектерде қамтылып, түркі елдері туралы дерек, мағлұмат ретінде пайдаланылды. Саяхатшылар мен зерттеушілер мифтер мен аңыздарды түркі халықтарының этникалық тарихы, өмірі мен тұрмыс жағдайының айнасы ретінде қабылдап, оларға көп көңіл бөлді.

Сондай ірі зерттеушілердің бірі, қазақтардық ертегілік емес проза туындыларын жинауда ерен еңбек еткен тұлға. Ә.Диваевтың басқаруымен жасалған экспедициялардың үлесі зор. Ә.Диваев жинаған мұраларды «Туркестанский сборник» томдарында, «Этнографические материалы», «Этнографические обозрения», т.б. газет, кітапшаларда жарияланған. Мәселен, оның зерттеулерінде қазақ, қырғыз халқының аңыздары, бақсылар туралы хикаялары мен демонологиялық әңгімелері, т.б. жинақталған.

Г.Потаниннің «Очерки Северо-Западной Монголии» еңбегі (1881-1883) де қазақ, қырғыз, алтай, т.б. халықтарының фольклорлық прозасындағы аңыз-әпсана сюжеттерін саралауға арналған.

Қырғыз-қазақ фольклорлық туындыларын жарыққа шығарып, зерттеушілердің еңбектерін жариялауда «Дала уәлаяты» газетінің үлесі үлкен. Мысалы, 1888-1902 жарық көрген газет сандарында «Асан қайғы», «Жалғыз ағаш», «Байғыз», т.б. қазақ аңыз-әпсаналары, Ыссық көлдің шығу тегі туралы қырғыз әпсанасы орын алып, М.Көпеев, О.Әлжанов, К.Болатов т.б қазақ, қырғыз фольклортанушыларының мақалалары жарық көрді (Х. Сүйіншәлиев, 2006).

Қазақ мәдениеттану тарихы мен тіл білімінде, әдебиеттануда мифология туралы деректердің іздері Ш.Уәлиханов, А.Байтұрсынұлы, Қ.Жұбанов, М.Әуезов, Ә.Марғұлан, Е.Тұрсын, Ғ.Қайдар, Р.Сыздық, Н.Уәли, Е.Жанпейісов, А.Сейдімбек, С.Қасқабасов т.б. ғалымдардың еңбектерінде жалғасып жатыр.

Қаламгерлер дәстүрлі мифологиялық образдар мен сюжеттерді еркін пайдаланып, оны дербес авторлық мифология жасау үшін материал ретінде қолданды. Олардың дәстүрлі мифологиялық образдар мен түрлі елдер мифологиясының элементтерін бір арнаға біріктіру жаңашыл көркемдік ізденістерге бастады. Миф – қазіргі әдебиеттанудағы маңызды теориялық мәселелердің бірі. Қазіргі таңда мифтік концепциясының сан алуан түрлері бар. Қазақ қаламгерлері де мифті түрлі қызметте керегінше пайдаланды: ол аллегория да, символ да, архетип те болды, күрделі

әлемнің бейнесін берудің, философиялық ой айтудың жақсы құралына айналды. Мифологизм элементтері адам болмысының қарама-қайшылықты, күрделі табиғатын ашып, бүгінгі күннің рухани мәселелерін терең бейнелеу үшін қолданылады.

Миф арқылы тарихи дәуірдің рухани дамуындағы басты ерекшеліктерді ашып көрсетуге болады. Оларды мифтің романтикалық пафосы, эмоционалдық және эстетикалық қуаты, экспрессивтік тіл көркемдігі, т.б. қызықтырды. Қаламгерлер мифологиялық сарындар арқылы жинақталған символдық бейнелерді жасауға ұмтылды. Сонымен қатар олар дәуірдің рухын бейнелейтін өздерінің мифтік образдарын жасады.

Түрік әдебиетіндегі мифология

Мифология ұғым ретінде түрік әдебиетінде жан-жақты көрсеткішті көрсетеді. Атап айтқанда, ислам діні қабылданғанға дейінгі түрік әдебиеті саласына қатысты жалпы ережелердің едәуір бөлігі мифологиялық деректермен шектеледі. Исламнан кейін біршама өзгерістер болғанымен, әдебиеттің әр саласында мифологияның әсері мен сабақтастығын байқауға болады.

Танзиматтан басталып, құтқарылу рецепті ретінде алға қойылған зиялы қозғалыстардың ішінде түркішілік 1909 жылдан кейін «тіл, ой, іс бірлігі» философиясының көрінісі ретінде тиімді болды.

Түрік мифологиясының әдебиетке тигізетін әсері әр түрлі болғанымен, әсіресе, эпикалық кезең әдебиетінің ой-өрістері мен бұл кезеңнің мифологиялық ерекшеліктері Республикадан кейінгі әдебиетте тиімді болғаны байқалады.

Түрік әдебиетінде араб, иран мифологиясынан бөлек, грек мифологиясының әсерлері де кездеседі.

Зия Гөкалп түрікшілдік философиясының негізін қаласа, түрік мифологиясын да жаңғыртады. Театр шығармаларында сол кезеңдегі көптеген жазушылардың романдары мен әңгімелерінен басқа мифологияның әсері де байқалады.

Мифологиядағы кейбір ұғымдар ерекше мағыналық жүкке ие болып, халықтардың естеліктері мен құндылық пайымдарын құрайтыны белгілі. Осылардың әрқайсысы нені білдіреді және оларды пайдаланудың негіздемесін талқылау қажет.

Отан

Мысалы, барша түркі әлеміне ортақ бір ғана «Жерұйық» концептісін талдай отырып, мифологиялық идеясын ашуға көңіл бөлсек болады.

Көшпелі халықтардың дүниетанымына сақ, ғұн замандарынан бері кіріккен қасиетті де киелі ұғымдардың бастауында тұратыны – жер. Қазақ ғалымы З. Кенжалиев бұл туралы өзінің іргелі зерттеу еңбегінде: «Олар жерді өздерінен бөле-жара қарамайды, оны өздерінің тарихи, тәни және рухани өмірінің бір бөлігі әрі заңды жалғасы есебінде қабылдайды. Көшпелі ұғымында жер – жансыз табиғи құбылыс, жай ғана аумақ емес, ол – жанды бейне. Жанды болғанда, қасиетті бейне – «Жер-Ана» келбетінде көрініс табады. Міне, осыдан келіп, жер мен көшпелі арасындағы ара қатынас түрін қабылдайды. Көшпелі өзін Жер-Ананың баласы, соның перзенті деп есептейді» (З. Кенжалиев, 1997).

Зия Гөкалп Отан ұғымына былайша анықтама береді:

«Отан-түріктер үшін Түркия емес, Отан Түркістан да емес, Отан-ұлы және мәңгілік ел, Тұран!!»

Қазақ халқының таным-түсінігіндегі «жерұйық» сөзінің этимологиясы туралы А. Шәріп: «Шумерлік «Дильмун» («Тильмун») сөзінің аккадтық баламасы – «Нидук-ки» делініп, мұның бірінші бөлігі «қасиетті», екінші жартысы «жер» деген мағынаны білдіретін болып шықты. Ал «Нидук-ки» сөзі көне түркілік «Ыдуқ иер» («Қасиетті жер») тіркесімен семантикасы жөнінен ғана емес, дыбыстық тұлғасы жағынан да жақындасады. «Ыдуқ иер»-дің қазақ тіліне өңін өзгешелеңкіреп сіңген нұсқасы – Жерұйық (Жерүйек деп те айтылады)» (Ш. Амантай, 2009), – дейді.

«Жерұйық» ұлттық концепциясының шығу негіздерін, бастауларын түркі тайпаларын біріктіріп, бір тудың астына жинаған Түркі қағанатынының тұсынан, яғни көне түркілер әлемінен іздеудің негізді дәлелдері мен болжамдары бар. Күні бүгін осы мәселе тарихшылар мен этнографтардың, әдебиетшілер мен мәдениеттанушылардың тарапынан жан-жақты зерттеліп келеді.

Тәуелсіздік

Белгілі түркітанушы ғалым А. Тағашылдың пікіріне сай, Орхон жазба ескерткіштерінде түркі халықтарының еркіндікке, тәуелсіздікке қолын жеткізуі туралы деректер мен тәуелсіздіктің халық үшін қаншалықты қастерлі ұғым болғанын, «жерұйық» ұғымының түркі халықтарының дүниетанымында «еркіндік», «тәуелсіздік» ұғымдарымен тығыз байланысты, ал «құт қонған мекен» туралы пайым-түсініктердің барлығының тамыры тереңде. Тарихи деректерге сай, 630-680 жылдар арасында Түркі қағанаты мен Қытай елі арасында болған шапқыншылықта түркілер тәуелсіздігі жолында барын сала, жан аямай

күрескен. 679 жылдың жазында басталып, халықты түгел көтерген соғыс бас-аяғы үш жылға созылып, 682 жылы Түркі қағанатының жеңісімен, өз алдына еркін, тәуелсіз ел болуымен аяқталады.

Түркі халықтарының терең тарихының қай тұсын алып қарасақ та, халық үшін тәуелсіздіктің қасиетті де қастерлі ұғым екенін аңғарамыз. Ал сол тәуелсіздікті сақтап қалудың бірден-бір жолы ата-бабадан қалған алтынға бергісіз асыл мұра «Жерді» көздің қарашығындай сақтап, сол киелі мекенді құтты қонысқа, атамекенге айналдыру болатын. Дәл осы тұста «жерұйық» концептісінің түпкі архаикалық формасының бастауы жатқанын көруге болады.

«Жерұйық» ұғымының концептілік дәреже шығуының архаикалық бастауы ретінде Түркі мемлекетінің тұсын қарастырғанымызбен, ғұндар дәуіріндегі Мөде қағанның «бір тілім жерді» сұраған шекаралас елмен жер үшін күресуге барғанын тілге тиек етуге болады.

Жер-су

Көне түркілер дүниетанымындағы Орта әлемінің қасиеттісі де «Жер-су» болып саналған. Ол Орхон жазбаларының мәтін мазмұны бойынша Тәңір және Ұмаймен бірлікте түркі халқына қамқорлық танытады. Көне түркілердің діни-мифологиялық тағылымдарына тоқталар болсақ, Орхон руникалық жазбаларының мән мәтінінде Тәңір, Ұмай және Жер-Су наным-сенім ұғымдары берілген. Академик С.Г. Кляшторный Сібір-Орталық Азия мифологиясының негізінде сол кезеңдегі халықтық дүниетанымда өзіндік құдайлардың классификациялау жүйесі орын алғандығын алға тартады. Атап айтқанда, макрокосм ежелгі түркілерді Жоғары, Орта және Төменгі трихотомды әлемдерге бөлген, олардың арасында жанды заттар, құдайлар және перілер болған. Бұл трихотомды концепция әлемнің көлденең моделін тігінен суреттейтін моделімен толықтырды. Оның ойынша, Көк Тәңірі Жоғары әлемнің билеушісі және көне түркі пантеонының құдайы болды. Көк Тәңірі басқа құдайлармен бірлесе отырып, адамдардың тағдырын билеген. Тәңір қағандарға билік пен даналықты сыйлады.

Жоғары әлемнің тағы бір құдайы Ұмай ана адамзат баласына өмір сыйлаған. Өлім көне түркі мифологиясы бойынша Эрклигтің қолында. Түркі мифологиясы Орта әлемде «Жер-Суды» киелі санады. Бұлардан басқа, С.Г. Кляшторный X ғ. «Ырқ бітіг» деп аталатын Дуньхуан үңгірінен табылған руникалық жазбадан «Жол Тәңірі» деген атқа ие бірі ала, бірі қара аттағы жолдың құдайын айқындайды. Жол Тәңірі бейнесі түркілердің мемлекеттік культімен тікелей байланысты деп дәлелдейді. Орталық әлем мен Жоғары әлемнің арасы ардайым байланыста болған.

Аталған байланыс халықтың сыйыну тілегімен көрініс тапқан (Кляшторный С, 1964).

Міне, С.Г. Кляшторный көне түркі мифологиясына байланысты архаикалық Орталық Азия наным-сенім кейіпкерлері ретінде жоғарыдағы наным-сенім иелерін көне түркі пантеонының басты сипаты ретінде көрсетеді. Аспан ғарыштың бөлшегі ретінде мифологияда және Орхон-Енисей жазбаларында «Көк-Тәңірі» деп аталады. «Көк аспан» – ұшу, көтерілу секілді етістіктермен сипатталады. Ал жер көне түркі мифологиясында төрт бұрышты, шаршы кеңістік. Күлтегіннің жазуында «Төрт бұрыштың бәрі жау еді» деген мәтін түркі әлемінің дүниетанымдық шекарасын көрсетеді. Ышбара қағанның хатында өздері мекен еткен аймақтан тыс мекенде «төрт теңіз» бар екендігі суреттеледі. Оны жердің төңірегіндегі әлемнің мәңгі өзгермейтін негізі немесе әлемнің шегі деп түсінуге болады.

VII ғасырда өмір сүрген Феофилакт Симатта Күлтегін ескерткішінде көрініс тапқан «Жоғарыда көк тәңірі, төменде қара жер жаралғанда, екеуінің арасында адам баласы жаралған» деген сөз тіркесі бойынша мүлдем керісінше ой айтады. Ол өз заманында түркілер «жер мен аспанды жаратқан бір Құдайға табынады» (Симокатта Ф, 1957) деп, мәлімдейтін дерек қалдырған.

Ғалымдар пікірінің тоғысқан жері Орта әлемде көне түркілер «Жер-Суды» киелі санағандығында. Ата-бабасынан мирасқа қалған жерді киелі санау, Жерұйығын қасиет тұту көне түркі мифологиясында нақты көрініс тапқан. Себебі, Жерұйық – ежелгі түркілік «ыдық йер-суб» мифтік кеңістігінің қыпшақ тілді ортадағы кейінгі өзгерген атауы. Көне түркілік ыдук – «қасиетті» сөзі «үйекке» айналып кеткен, яғни Жер-Ыдуктың көктүркілік «отты кеңістік» – Отұқ Кеңг – Ыдуқ Кеңг – Өтүкеннің соңғы өзгерісі, қазақ ұғымындағы сарқыншағы болып саналады. Дж. Клоссонның пікірінше, «Жер-Су» ұғымы Құдай емес, тәңірідей құрметтелген киелі ел, өлке, жер тараптың тұлғасы болған, яғни ол да Өтүкен, Ергенекон образдарының синонимі болған деп шамалауға болады (С. Қондыбай, 2008). Бұл турасында Ахмет Ташағыл: «Отанға деген сүйіспеншілік Орхон жазба ескерткіштерінде анық сипатталған. Сонымен қатар орталық Отүкен түріктер ұғымында қасиетті деп саналған. Себебі, көк түркілердің астанасы – Отүкен»,- деп атап көрсеткен. Түркілер мифологиясындағы «Жер-су» Орхон-Енисей ескерткіштерінде «Көк аспанға» оппозиция ретінде орын алған, жалпы, киелі деген мағынаны білдіретін терминологиялық ұғым болып табылады. «Жер-су» ұғымы ландшафты схема бойынша киелі тау шыңына пара-пар тігінен сипатталатын жазықтық немес кеңістік болып табылады. Оны С.Г. Кляшторный «священная Отюкенская чернь» (Кляшторный С.Г, 2006) деп сипаттайды, бізше айтқанда «Жерұйығы» және көне түркі мифологиясы бойынша әлемнің кіндігін білдіреді,

қағандар ордасын тіккен, түркі халқы мекен еткен, «төрт тарапқа» – «алға», «артқа», «оңға», «солға» жорыққа шыққан. Көне түркі түсінігінен қалған мифтік абыз-ақынның образы Асан қайғы турасында ой қозғауға алып келеді. Атап айтқанда, «Асан – «аспан адамы», қайғы – «ақын, жырау, сазгер» деген туынды мағынаға ие екендігін, Асан қайғы – «аспан жыршысы» екендігін ғана айта аламыз», – деген С.Қондыбайдың зерттеушілік пікірі, Асан қайғының «киелі жерді іздеген Асан» және көктүркілік «халқын киелі жерден, атамекеннен шығарған Асянь-шадты» бір трафаретке еңгізілген образ деп көрсетеді (С. Қондыбай, 2008). Л.П. Потапов та Тәңір, Ұмай, Жер-Су үш құдайына сену – көне түркі қоғамында барлық топтарға таралды (Потапов Л, 1979) деген пікір білдіреді. Осы негізде үш мифтік шығармашылық цикліне арналған алты мифологиялық сюжет ғылыми айналымға енді. Атап айтқанда,

1. Космогония және космология: әлемнің пайда болуы, оның құрылымы туралы және ғарыштық апат туралы мифтер;

2. Пантеон және социум: құдайлар туралы, құдай қалауындағы мемлекеттің және Тәңірі дүниеге алып келген қағандар туралы мифтер;

3. Этнология және генеология: түркі тайпасының шығу тегі туралы және түркі халқының қаһармандары туралы мифтер. Осы алты мифологиялық сюжеттің әр қайсысында «Жерұйық» концепциясының негізі жатқандығына көз жеткізуге болады. Дәстүрлі түркілік дүниетанымда космологияның көшірмесі болып табылатын адамның жаратылуы да әлемнің орталығында жүзеге асқан. Мысалы, Месопотамия мәдениетінде адам Жер жүзі мен Көк арасындағы «көпірдің» орналасқан жері – «жердің кіндігі – Жерұйықта» дүниеге келген. Осы символдық бейнелеулер түркілік космологияның да негізгі ұстындары болып табылады. Негізінен, ескі түркі космологиясы «Жерұйық» концепциясы негізінде қалыптасқан. Түркі мемлекеті, түркі ордасы дүниенің төрт бұрышының түйіскен жерінде, яғни дәл орталығында, әлемнің кіндігінде орналасқан. Әлемнің кіндігі – Жерұйық ең алғашқы құдайлық бастаманың, яғни адамның жаратылыс негізі болғандықтан да киелі. Көктеме, жайлау, қыстау, күзеу – бұлар көшпелі қоғамның мемлекеттік шекарасы қызметін атқарады. Бұл кеңістіктер Тәңір тарапынан аталарына берілген мирас болғандықтан да қасиетті, киелі отан болып табылады. Өйткені, бұл кеңістіктер түп аталарының сүйегі жерленген – Жерұйық (М. Исаева, 2009). Бұл туралы Орхон стеллалары, Енисей қырғыздарының жазбалары, көне ұйғыр руникалық және курсивті мәтіндері, қимақ, қыпшақ, ғұн, қарлұқтар туралы мұсылман авторларының және Ұлы қорғанның солтүстігінде тұратын тайпалар туралы қытай деректеріндегі хабарламалардан да білуге болады. «Жерұйық» концепциясы түркі әлем бірлігі мен бүгінгі қоғамдық тұтастықты көрсетеді. «Жерұйық» концепциясының тарихи, мифологиялық, философиялық мазмұны ұлттық рухымыздың түп-

тамырынан сыр шертетіндігі, дүниетанымдық ерекшелігі көне түркі мифологиялық бастауларынан қайнар алады.

Қазақтарда «Жерұйық» ұғымы Асан қайғы есімімен тікелей байланысты. Себебі Асан қайғының желмаяға мініп, жер шалып, өз халқына құтты мекенді – «Жерұйықты» іздегені белгілі.

Фольклортанушы ғалым Р. Бердібайдың зерттеулері бойынша: «Жырдағы жақсы жер, жайлы қоныс іздеу сарыны ерекше көңіл аударарлық мәселе. Қазақтың ескі аңыздарында елге осындай түпкілікті мекен іздеуші Асан қайғы болып сыпатталатын. Зерттеушілер «Асан айтыпты-мыс» дейтін әңгімелердің біразы халық қиялынан жаралып, аты белгілі Асанға телініп келгенін, мұндай болуының өзі ауыз әдебиетінің заңдылығы екендігін дәлелдеген еді. Басқа елдердің аңыз жырларында да халық арман еткен Жерұйық жерлер болуы мұның көп халықтарға ортақ сарын екендігін көрсетеді. Қысымшылдықтан, жоқшылықтан, қиянаттан көз ашпаған еңбекші бұқара билеушілерге қарсы күрес жолын білмеген замандарда халық қиялы осындай ғажайып жерлерді ойлап тапқаны мәлім. Қаншама ертегілік, қиялдық, нанымсыз табиғатына қарамастан Жерұйық іздеу аңсары ел санасына мәңгілік сіңген, сондай ғажайыптың болатындығына халық көңілі имандай сенген» (Р. Бердібай, 2004), – дейді.

Қазақ елінің сан ғасырлық көкейкесті арманын жалынды жырымен жеткізе білген Жамбыл Жабаевтың «Өтеген батыр» дастанында да еліне жайлы жер, құт қоныс іздеп он жеті жылын сарп еткен деген аңыз деректер кездеседі.

«Жиделібайсын деген жақсы жерге
Көшелік, тіл алсаңдар жерден ауып,
Оңаша Жиделібайсын жақсы қоныс,
Қазаққа қысылғанда болар тыныс.

Әгер де айтқаныма көнбесеңдер,
Бұл жерді ақырында алар орыс.
Бір жұрт бар орыс деген көздері көк,
Бір жерге бекер қарап тұрмайды тек.

Келеді осы күнге жерді қаптап,
Өзінің қайрат, күші айласы көп.
Сол келіп, шұрайлы жеріңді алар,
Қаратып тегісімен еліңді алар.

Көнбесең сөйлеп тұрған сөзіңді алар,
Жайылған өрістегі малыңды алар.
Басың байлап, аяғыңа тұсау салар.
Әгер де оныменен қарсы келсең,
*Бір шыбындай тәніндегі жаныңды алар» (*Ж. Жабаев, 2014).

Бұл үзіндіден жырдағы бас кейіпкер Өтеген батырдың жер іздеу, қоныс іздеу мотиві айқын аңғарылып тұр.

Өтеген батырдың ғұмыр кешкен жаугершілік заманда халықтың толассыз шабуыл мен соғыстан көз ашпай, құса болуы «қой үстінде бозторғай жұмыртқалайтын» Жиделібайсын сияқты жерлердің болатынына сенгенін және бұл ұғымның көптеген қазақ ақындарының жыр, өлеңлерінде орын алып келгеніне көруге болады. Дастанның тұла бойында жердің құтты қонысы өте ғажап суреттеледі. Жиделібайсынды Қазақстанда Жетісу өңірі деп дәлелдейтін болжамдар да кездеседі. Көп жағдайда, құтты қоныс дегенде Жерұйық пен Жиделібайсын атауы жиі ұшырасады. Ал байырғы түркілердің дәстүрлі дүниетанымындағы халықтың бірлігіне, берекесі мен бақытына ұйытқы болған мұндай мекен – Өтүкен аймағы.

Өтеген батырдың ғұмыр кешкен жаугершілік заманда халықтың толассыз шабуыл мен соғыстан көз ашпай, құса болуы «қой үстінде бозторғай жұмыртқалайтын» Жиделібайсын сияқты жерлердің болатынына сенгенін және бұл ұғымның көптеген қазақ ақындарының жыр, өлеңлерінде орын алып келгеніне көптеп мысал келтіруге болады. Зия Гөкалп бостандық пен еркіндікке ие болудың егжей-тегжейлерін эпикалық тілмен баяндайды. Бұл жерде басты назар аударатын нәрсе - күрес және ол үшін барлық құрбандықтарға бару қажеттілігі.

Мен бала едім, кішкентай едім,
Доп ойнадым, қарным ашты.
Жерден қара өрік таптым,
Оны да бұғы қолымнан алды.
Бұғы орманға қашты,
Мен ақ сұңқарға міндім.
Сұңқар жолдан адасты
Қаф тауынан асырды.
Мені көлге лақтырды;
Көлден шықтым шөлге,
Ізін шөлден таптым,
Жүгірдім, соңына түстім.
Бұғы мені көргенде,
Өте қатты қуанды
Ол маған алма берді,
Демалма, тоқтама деді.
Таудан жүр, қырдан ас,
Алтын сарайға тез жет.
Күтеді сені мәңгілік,
Онда әлем сұлуы.
Мың жылдық сынақ аяқталды!
Деді де жоғалып кетті.
Мен сырлы алманы жедім,
Жасырын дүниені көрдім.
Түндерім күндіз болды;
ақ сақалды гномдар,
Қорқынышты алыптар тірілді,
Жын найзамен ойнады.
Кесілген бастар жүрді
Шаштарын сүйреп жүрді.
Бір қарасам, періштелер,
Бастарында гүлдер.
Алыптар қолдарын байлап,
Ол жасырын жылап отыр.
Перілерді құтқардым.
Мен құтқарған перілер,
бірте-бірте артқа жүрді,
Ол қанаттарын ашты
Менімен амандасты да қашты.
Кішкене жүріп, кездім,
Мен Алтын сарайға жеттім.
Бір есік ашық еді
Екіншісі жабықты.
Есікті ашу арқылы,
Мен қақпақты аштым.
Жылқының алдында ет болды,
Ит шөп жемей, жылады;
Мен атқа шөпті,
Итке етті бердім.
Есікті ашсам алмаз бөлме;
Алып патша ұйықтап жатыр
Көрдім де, басын кесіп алдым,
Мен: «Ой, дәу қайда?
Әлем аруы қайда?
Ол: Қолы қолында!
Мен бұрылып қарадым. Бір қырғыз
Көйлек киген әдемі қыз.
Ол тоқтап, маған қарағанда,

Жанымды найзағай соқты.
Күлді, деді, Түрік бей!
Бұғыны таныдыңыз ба?
Мені бұл алыптан ешкім тартып ала алмас еді
Бірақ сен
Тасты, тауды жардың,
Келдің, мені құтқардың.
О, мен мұны түсінгенде
Қуаныштан жыладым,
Тұран періштесі дедім!
Түріктің асыл тілегі!
Жүз миллион түрік
Тұранда сені күтеді.
Жүр, тез жетейік,
Қараңғылықты ашайық;
Сөнген ошақ қайта жансын,
Кедей елдің жолы болып, жандансын
Біз қондық, итті сипап,
Аттың үстіне секірдік
Талай таулардан, тастардан өттік,
Темір есікке келдік.
Оның жабылғанына көп жылдар болды,
Шұғыл! Ашыл дедім, ашылды.
Жол бергенде, сырлы атамекен,
Бозқұрт бізді алды,
Қаф тауынан өткізіп,
Түрік еліне әкелді.

Сонымен қатар, Жамбыл Жабаевтың «Толғау» өлеңінде де «жерұйық» концептісін «жұмақ» мифологиясымен қатар қолданғанын көруге болады:

Заманнан заман — еш заман
Қол сұғып бетін ашпаған,
Өмірдің шың белесі.
Асанқайғы, Жиренше
Арман еткен өлгенше
«Жер ұйық» атты жер осы.
«Сегіз жұмақ» іздейтін,
Қартаймайтын, өлмейтін,

Орнатып алған ел осы, – дей келе, Тәуелсіздіктен кейінгі өмірді жұмаққа теңейді. Жұмақ пен жерұйық концепциясы бір ұғым десек те болады. Діни мифологияда жұмақ – қасиетті мекен. Құлаққа жұмсақ естілетін, жанды рахаттандыратын Жұмақ атауының өзі көңілге қонымды, жүректі қуантады. Жұмақты елестету, нақты суреттеу, қиялға салу мүмкін емес. Жалғанда оған теңдес дүние жоқ. Жері айна тәріздес күмістен жасалған ақ мәрмәр. Онда күн де жоқ, аяз да жоқ, түсі ақ. Кейбір аңыз әңгімелерде «Жұмақ – жарқыраған әлем, саф ауа, тербелген шөп, сылдырлаған бұлақ, піскен жеміс, биік шаһарлар, сұлу әйелдер, жалт-жұлт еткен сансыз жасаулар» кейпімен суреттеледі.

Ал осы, жұмақ ұғымы түркі әлемінде «жерұйық» концептісімен астарлас. Ұшы-қиырсыз ұлы кеңістіктен түркі тектінің іздегені – Жерұйық. Жерұйық – түркі мәдени кеңістігінде байлық пен ырыстың, бақ пен берекенің, азаттықтың, бақыттың мекені. Жерұйықты іздеуші жиһанкездің тұлғасы тарихтағы Асан қайғының іс-әрекетімен сабақтасып жатады. Бұл сюжеттің этноархаикалық негізі бар екеніне әбден сенуге болады. Мифологиялық ойлау дәуіріндегі ерекше қасиетке ие тылсым мекен уақыт өте келе жайлы тұрмыс, құтты қоныс, төрт түлік малға құнарлы өріс сипатындағы реалды мекен түрінде трансформацияланады. Бұл туралы белгілі қазақ фольклортанушысы Сейіт Қасқабасов: «Мұсылман мифологиясындағы жұмақтың сипаты фольклордағы Жерұйық, немесе бақыттыарал сияқты. Онда, яғнижұмақта адам рахат ғұмыр кешеді. Бірақ қоғам мен сана дамып, болмыстың қайшылығы, өмірдің қиындығы өскен сайын, адам баласы енді сол жұмақты енді жер бетінен іздей бастайды, ол рахат өмірді

өлгеннен кейін емес, тірі кезінде көргісі келеді...», – дейді (С. Қасқабасов, 2002)

«Жерұйық» концепциясы түркі әлем бірлігі мен бүгінгі қоғамдық тұтастықты көрсетеді. «Жерұйық» концепциясының тарихи, мифологиялық, философиялық мазмұны ұлттық рухымыздың түптамырынан сыр шертетіндігі, дүниетанымдық ерекшелігі көне түркі мифологиялық бастауларынан қайнар алады.

Қорытынды және бағалау

Қазақ әдебиетінің көрнекті ақындарының бірі болумен қатар, Камбыл Кабаев өз шығармаларымен ұлттық болмысты жасауда да алдыңғы қатарда. Сондай-ақ ол түрік саңлақтар әдебиетінде маңызды орын алатын айтыс-тартыс шеберлерінің бірі. Патшалық және кеңестік дәуірде өмір сүрген Камбыл өз халқының үні мен тілі болуды бірінші орынға қойды.

Камбыл шығармаларындағы басты тақырыптар; Сол кезеңдегі қазақ халқының күнделікті тұрмыс-тіршілігі – билеушілердің біліктілігі мен байлық пен қоғамдық қатынастар. Қамбыл әрқашан билеушілерге, байларға қарсы халықтың жанында болып, олардың қиыншылықтарын түсіндіруге тырысады. Оның ең маңызды қыры – эпикалық дәстүрдің бастаушысы.

Зия Гөкалп та бүкіл өмірін аласапыранмен өткізіп, көп күресіп, ой әлемін байытумен қатар, жүйелеуге де күш салды. Түріктілік оның ең негізгі ойы мен өмір сүру себебі. Осы мақсатта ол мифология мен эпикалық нақылдарды, әсіресе, өлең шығармаларында пайдаланады.

Камбыл мен Зия Гөкалптың көп жағынан ортақ сипаттары болмаса да, екеуінің де негізгі тілегі – мүшелік туралы хабардарлықты барынша арттыру және ұлт болудың қаншалықты маңызды және қажет екенін баса көрсету.

Yazarların katkı düzeyleri:	Tek yazar: %100.
Etik komite onayı:	Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur.
Finansal Destek:	Çalışmada finansal destek alınmamıştır.
Çıkar çatışması:	Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

Amantay, Ş. (2009). Altın ip: bilimsel ve eğitici makaleler, Almatı: Arys.Barthes, Roland (1975). The Pleasure of the Text, trans. Richard Miller, New York: Noonday.

Berdibay, R. (2005). Epos-El Kazınası, c. I. Almatı

Blaze, A. (1997). Parallelnaya Mifologiya, Translated: Birline J.F., Moscow: Kron-Press. P. 336.

Bogdanov, A. (2005). Ostranenie, Kenosis, and Dialogue: The Metaphysics of Formalism According to Shklovsky. The Slavic and East European Journal, 49 (1): 48-62.

Demir, N. (2019). Oğuz Kağan Destanı, Ötüken Neşryat, İstanbul.

Divaev, A. (1904). Iz oblasti Kirgizskogo skotovodcheskogo hozjajstva. Turkestanskiye vedomosti, №:102. S.468.

Eliade, M., (2020). Edebi Dönüş Mitosu, Çev.: Ümit Altuğ, Ötüken Yayınları, İstanbul.

Freidenberg, O.M. (1998). The Myth and literatura of antiquity, Moskov: Nauka. [in Russian]

Gökalp, Ziya (1976). Yeni hayat/ Doğru Yol, Haz.: Müjgan Cunbur, Kültür Bakanlığı, Yay. 3, 1. bs., Ankara.

İsaeva, M. (2009). Kazak Düşünce Sisteminde Mekan ve Zaman Sorunu, Felsefi Bilimler Adayı bilimsel derecesini elde etmek için hazırlanan tez. – Almatı.

J. Jabaev (2014). Bütün Eserleri: Cilt. 2: Şiirler, Destanlar. – Almatı.

Jung, C. G. (2005). Dört Arketip, Çev.: S. M. Tura, , 2. bs. Metis Yayınları.

Jung, Carl Gustav (1969). The Archetypes and The Collective Unconscious, (Eng. Trans. R.F.C. Hull), Princeton University Pres, Second Edition, New Jersey, vol; X, s. 43,350.

Kaskabasov, S. (1986). Rodniki İskkustva. "Kazahskoye Folklornoye Naslediye i Sovremennaya Kultura", Almatı.

Kencaliyev, Z. J. (1997). Kazak Toplumunun Geleneksel Kültürü: Teorik Konular: Tarihi Dersler, Almatı: Yedi Yasa, 192.

Klyastomıy, S. G. (1964) Drevenetyurkskiye Runiçeskiye Pamyatniki Kak Istoçnik po Istorii Sredney Azii, Moskova.

Klyastomıy, S.G.-Livşiç V.A. (1972). "The Sogdian Inscription of Bugut Revised", Acta Orientalia, 26/1, Budapest.

Klyastornıy, S. G. (2020). "Eski Türk Abidelerinde Mitolojik Konular". Çev., Gülruh Abdyyeva. Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi 2: 499-510

Klyaştomıy, S.G.(1980). "Terhinskaya Nadpis", Sovyetskaya Tyurkologiya, No 3, Baku.

Klyashtorny, S. G. (2001). Eski Türk anıtlarında zaman ve mekan fikri // Eski Türk uygarlığı: yazılı kayıtlar. Almatı. Bilim, S. 33.

Klyashtorny, S.G. (2006) The Second Türk Empire (*682-745*)*, History of Civilisations of Central Asia,* Vol. III, Unesco Publ., 330-342.

Klyashtorny, S.G.; Sultanov, T.İ. (2013). Kazakistan Türkün Üç Bin Yılı, Çev.: D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları.

Kondybaj, S. (2008). Tolyk shygarmalar zhinagy. Argy kazak mifologijasy. –Almaty: Arys, 12 t., 4 kit. – 533 b.

Kondybay, S. (2008). Tolık şıgarmalar jıynagı. 9 Tom. Argı Kazak mifologiyası 1. kitap. Almatı.

Levi-Strauss, C. (1986). Mit ve Anlam,(Çev: Ş. Süer ve S. Erkanlı), Đstanbul: Alan Yayıncılık.

Losev, *A. F.* (1982). "Khaos", Mifi Narodov Mira, C. II, Moskva: Sovetskaya Entsiklopediya, s. 579-581.

Lotman, Y. (1992). İzbrannıye statie v trex tomax, T-1. Stati po semiotike i tipoloqii kulturı. Aleksandra.

Meletinski, E. M. (2004). Proiskhozhdeniye geroicheskogo eposa: Ranniye formy i arkhaicheskiye Pamyatniki. Moskov: Vostochnaya Literatura.

Meletinsky, E.M. (2000). Efsanenin poetikası. 3. Bs., Moskova, Nauka, s.269.

Neklyudov S. (1975). Yu. statiçeskiye i dinamiçeskiye naçala v prostranstevennovremennoy organizasiya povestvovatelnogo folklora //Tipologiçeskiye isledovanniya po folkloru sb. statey pamyati V. Ya. Proppa. Nauka, s.182-190.

Platon, Sobraniye Soçineniy (Eserler) (Vol. III), Çev. S.S.Averintsev, A.N.Yegunov, N.V.Samsonov, Moskva: Mısl, 1994.

Potanin, G. N. (2005) Oçerki Severo- Zapadnoy Mongolii , 2. Bs., (Gorno- Altaysk: Ak Çeçek, s. 13- 14.

Potapov, L. P. (1979). Orhon Yazıtlarında Yer Sub, Sovetskaya Tyurkologiya, No 5, s. 71- 77

Potebnya, A. (2012). İz lektsii po teorii slovesnosti basnya, poslovitsa, pogovorka, Krasand, Moskva, s. 64.

Propp, Jakovlevitch Vladimir (1995). "Olağanüstü Masalların Dönüşümleri" Yazın Kuramı, Rus Biçimcilerin Metinleri. Tzvetan Todorov (der.) içinde. Çev.Mehmet Rifat & Sema Rifat. İstanbul: Yapı Kredi.

Putilov B.N. (1076). Metodologiya Sravnitelno-‹storiçeskogo ‹zuçeniya Folklora, Leningrad.

Shelogurova, G. (2011). "Relikty rytsarskogo ideala v russkoi poezii krizisnoi epokhy. A. Blok i N. Gumilev" in Voprosy literatury, No. 6, 205-227.

Suyinshaliev Kh. (2006). Kazak adebiyatının tarihi, Okulyk, Almaty, p. 904.

Taşağil, A. (2004). Köl Tigin Yazıtının Çince Yüzü Hakkında. *Belleten*, *68*(252), 403-422.

Taylor, E.B. (1998). Pervobıtnaya Kultura, Moskova, s.411-412.

Theophylactus Simocatta (Simocattes) (1957). Istorya, Böl. 4, Çev.: Simokatta, F., Moskov.

Toporov, V.N. (1968). Ketskii Sbornik. Lingvistika. (Studia Ketica. Edited by V.Vs. Ivanov, V.N. Toporov, V.A. Uspensky.) 335, (3)pp. 4to. Boards, 1/4 cloth. English-language summary. Moskva ("Nauka," Glavnaia Redaktsiia Vostochnoi Literatury).

ZfWTVol. 15, No.3 (2023) 93-105//**DOI:** 10.46291/ZfWT/150306

ZfWT Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks

YABANCILARA TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE KULLANILAN OKUMA METİNLERİNDE DİL BİLGİSİ FONKSİYONLARININ KULLANIMI*

USE OF GRAMMAR FUNCTIONS IN READING TEXTS USED IN TEACHING TURKISH TO FOREIGNERS

*Ceylan MERİÇ***

Özet

Dil bilgisi, kısaca dili ses, şekil ve cümle yapısı açısından inceleyen ve bunlarla ilgili kurallar koyan bilim dalı olarak tanımlanabilir. Dil bilgisi öğretimi, öğrencilerin bir dilin seslerini, şekillerini ve cümle yapılarını belirli bir şekilde anlamalarını, böylece o dili etkili ve doğru kullanmalarını sağlayan etkinlikleri içerir. Bu nedenle dil bilgisi öğretimi öğrencilerin etkili bir şekilde anlama ve ifade etme becerilerini kazanmalarını destekleyici bir alan olarak değerlendirilebilir.

Avrupa Dil Portfolyosu dil bilgisinin dinleme-izleme, konuşma, okuma ve yazma gibi temel becerileri destekleyen bir kurallar dizisi olduğunu belirtmektedir. Bu bakımdan dil bilgisi eğitimi, insanlara bazı kuralları ezberletmeyi değil, kuralları anlamalarına ve bunları anlama ve anlatma becerilerine uygulamalarına yardımcı olmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda metinler dil bilgisi öğretiminin sezdirilerek öğretilmesinde önemli bir yere sahiptir. Modern dil bilimin bir sonucu olarak metin, bir iletişim birimi olarak kabul edilmiştir. Dil yapıları metin oluşturmaya yönelik araçlardır. Bu nedenle dil eğitimi bu yapıları anlam yaratma işlevleriyle birlikte ele almalı ve metin odaklı dil bilgisi eğitimini temel almalıdır.

Bu araştırmanın amacı yabancılara Türkçe öğretiminde kullanılan okuma metinlerinin dil bilgisi fonksiyonlarını ne ölçüde sezdirdiğiyle ilgilidir. Çalışmada Yeni İstanbul Uluslararası Öğrenciler için Türkçe Ders Kitabı (B1-B2) ile Yeni Hitit Yabancılar için Türkçe Ders Kitabı (B1-B2) kitaplarının okuma metinleri öğretilen dil bilgisi fonksiyonlarını nasıl yansıttığı karşılaştırmalı bir şekilde incelenmiştir. Araştırmada doküman analizi yöntemiyle her iki kitabın dil bilgisi fonksiyonlarını yansıtmaktaki eksiklikleri tespit edilmiştir.

---

* Araştırma Makalesi: **Geliş tarihi:** 05.11.2023, **Kabul tarihi:** 12.12.2023
Kaynak gösterilme: MERİÇ, C. (2023): Yabancılara Türkçe Öğretiminde Kullanılan Okuma Metinlerinde Dil Bilgisi Fonksiyonlarının Kullanımı, *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 15 /3, s. 93-105.

** Yüksek Lisans, Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü Türkçe Öğretimi ABD Ankara / TÜRKİYE
ceylanmeric0@gmail.com https://orcid.org/0009-0000-6291-6274

Anahtar Kelimeler: Ana dili eğitimi, Dil bilgisi, Dil bilgisi öğretimi, Metin kullanımı, Temel dil becerileri.

Abstract

Grammar is a discipline of study that investigates language in terms of sound, form, and sentence structure and establishes rules for these. Grammar instruction comprises exercises that help students comprehend a language's sounds, forms, and sentence patterns to utilize it efficiently and correctly. As a result, grammar instruction may be viewed as an area that assists pupils in developing good comprehension and expression abilities.

According to European Language Portfolio, grammar is a collection of principles that assist fundamental abilities such as listening, speaking, reading, and writing. Grammar education's goal in this respect is not to make individuals memorize rules but to help them grasp and apply them to their comprehension and expression abilities. Texts have a crucial role in teaching grammar through implication in this scenario. The text has been regarded as a communication unit due to contemporary linguistics. Language structures are text-creation tools. As a result, language instruction should take this into account.

The aim of this study is to investigate the extent to which reading texts used in teaching Turkish to foreigners convey grammar functions. In this study, the reading texts of the New Istanbul Turkish Textbook for International Students (B1-B2) and the New Hitit Turkish Textbook for Foreigners (B1-B2) have been comparatively examined to determine the extent to which they reflect the taught grammar functions. This study identifies deficiencies in reflecting grammar functions in both books. The research was conducted using the document analysis method.

Key Words: Grammar, Grammar teaching, Mother tongue education, Basic language skills, Text use.

Giriş

Dil öğretimi dil bilgisi yapılarının öğretilmesiyle gerçekleşmektedir. Dil bilgisi yapıları birden fazla fonksiyon ve işleve sahip olabilmektedir. Bu fonksiyon ve işlevler öğreniciye doğru ve anlaşılır bir şekilde metinler aracılığı ile sezdirilmektedir. Böylece metinler aracılığıyla dil bilgisi yapıları, işlevsel bir anlam ve kullanıma sahip olur. Oluşturulan bağlamlarla öğrenici, öğretilen dil bilgisi yapılarını ve işlevlerini somutlaştırır.

Ana dil ve yabancı dil öğretim etkinliklerine, dile ait beceriler eşit şekilde yerleştirilse de materyaller incelendiğinde okuduğunu anlama becerilerine ilişkin materyallerin diğer dil becerilerden daha fazla yer aldığı ortaya çıkmaktadır (İltar & Açık, 2019).

Dil öğretiminde metin sadece bir iletişim aracı değil aynı zamanda dersin konusudur. Öğretim amacı olarak yer alan okuma metinleri, birçok farklı işleve sahiptir. Okuduğunu anlamanın gelişimi, etkin ve anlamlı okumaya bağlı olup kişinin sadece kendi gelişimine değil aynı zamanda diğer dil becerilerinin gelişimine de doğrudan katkı sağlamaktadır. Bu açıdan

bakıldığında yazılı metinler, okuma etkinliğinin yanında, dil eğitiminde de etkilidir. Bunlar, bir iletişim ve etkileşim aracı olarak ana dil eğitiminde rol oynamaktadır (Onası & Karakuş, 2023).

Okuma metinlerinin dil öğretiminde yeterlilik ve gerekliliği ile ilgili çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bunlar arasında, Dilek'in (1995) "Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretirken Özgün Metinler Nasıl Ele Alınır?" başlıklı yüksek lisans tezinin Türkçe derslerinde okuduğunu anlama ve okuduğunu anlama becerilerini geliştirmeye yönelik olduğu görülmektedir. Amaç, öğrencilerin yayının orijinal metnini daha iyi anlamalarına yardımcı olmak ve etkinlikler sunmaktır (Çeçen, 2007). "Metin Temelli Dil Bilgisi Öğretimi" başlıklı doktora tezinde Türkçeyi ana dil olarak öğretmeye yönelik etkinliklerden faydalanarak dil bilgisi öğretilmiştir. Bununla birlikte, okuma özelinde dil öğretiminin etkililiği üzerinde yeterli çalışmanın olmadığı gözlemlenmiştir.

Yabancılara Türkçenin öğretimi ile ilgili akademik çalışmalar çok eskiye dayanmakla birlikte, 1980'li yıllardan itibaren hız kazanmıştır. Bu yıllardan itibaren birçok üniversitenin bünyesinde Türkçe öğretim merkezleri kurulmuş, yaygın ve örgün eğitimler verilmeye başlanmıştır. Bununla birlikte, öğretim programları ve ders materyallerinin hazırlanmasında tam anlamıyla oturmuş bir programdan söz edilmemektedir. Hem öğretici hem de materyal eksikliğinden ötürü, yeterince etkili bir öğretim yapılamamaktadır. Günümüzde yabancılara Türkçe öğretimi için en yaygın materyal, ders kitaplarıdır. Bu kitaplar arasında en yaygın kullanım alanına sahip olanların başında Yeni İstanbul Uluslararası Öğrenciler için Türkçe Ders Kitabı ve Yeni Hitit Yabancılar için Türkçe Ders Kitabı ilk sırada gelmektedir.

YÖNTEM

Bu çalışma nitel veri tekniği olarak bilinen döküman analizi yöntemi kullanılarak hazırlanmıştır. Özetlemek gerekirse, belge incelemesinin temel amacı, araştırılan durumla ilgili bilgileri içeren yazılı bir envanteri analiz etmektir (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Bu çalışmada Yeni Hitit Yabancılar için Türkçe Ders Kitabı ve Yeni İstanbul Uluslararası Öğrenciler için Türkçe Ders Kitabı B1- B2 seviyelerindeki okuma metinlerinin dil bilgisi yapılarının işlev ve fonksiyonlarının ne şekilde ele alındığı incelenmiştir.

Yabancılara Türkçe Öğretimi Ders Kitaplarında Yer Alan Okuma Metinlerinde Dilbilgisi Kurallarının Sezdirilmesi

Ders kitaplarında yer alan metinler incelendiğinde bunların önemli bir kısmında okuma, dinleme, konuşma ve yazma becerilerine yönelik bir ayrıma gitmedikleri görülmektedir. Yeni Hitit Yabancılar için Türkçe Ders Kitabı (B1) seviyesinde hazırlanan kitapta yer alan "Gençler İşsizlikten, Patronlar İşçisizlikten" Yeni İstanbul Uluslararası Öğrenciler için Türkçe Ders Kitabında (B1) "Sağlıklı Yaşam Tavsiyeleri" okuma metinlerinin dil bilgisi fonksiyonları açısından incelenmiştir. Yapılan incelemede, "gereklilik kipi (–

meli) fonksiyonları olan "yükümlülük, öneri, tavsiye, tahmin" açısından İstanbul kitabına ait metinde gereklilik kipinin yalnızca tavsiye fonksiyonu sezdirilmiştir.

Örnek: "Sigara ve alkol bağımlıları bundan kurtulmak için mutlaka bir doktora gitmeliler" (tavsiye)." Az ve sık aralıklarla yemek yemelisiniz" (tavsiye).

Bu metinde gereklilik kipine ait diğer fonksiyonlar sezdirilmemiştir. YHYİTDK'na ait okuma metninde ise gereklilik kipinin yükümlülük ve tavsiye fonksiyonlarına yer verilmiştir.

Örnek: "Bir fakülte diploması her kapıyı açmalı" (yükümlülük). "Gençlerin iş bulabilmek için okuldayken eğitimlerine devam etmeleri, meslek edindirme kurslarına gitmeleri, seminerlere katılmaları gerekiyor." (Tavsiye, yükümlülük).

Öneri ve tahmin fonksiyonları metin içerisinde kullanılmamıştır. Her iki kitaba ait okuma metinlerinde gereklilik kipinin fonksiyonları eksik verilmiştir. YHYİTDK'na göre gereklilik kipinin fonksiyonlarına daha fazla yer vermiştir.

Gereklilik anlamı bazen "gerek, lazım, zorunda, zorunda kalmak, mecbur, mecburiyetinde" gibi sözcüklerle de ifade edilmektedir.

Bu bağlamda her iki kitabın okuma metinlerini incelediğimizde YİUÖİTDK'nda "Bulaşıcı Hastalıklar ve Korunma Yolları" (s.53) ve "Obsesif Kompulsiv Bozukluk Nedir?" (s.55) adlı metinlerde gereklilik kipinin zorunluluk fonksiyonunu belirten bu yapılara yer verilmemiştir.

Hitit kitabında ise "Pazartesi Sendromu" (s.10) ve "Çalışkan olmak Başka İşkolik Olmak Başka" (s.12) adlı metinlerde gereklilik kipinin zorunluluk fonksiyonu metin içerisinde bu yapılarla sezdirilmiştir.

Örnek: "Her kötü şey, pazartesi mi başlamak zorunda?" (s.10)

"…Gözümü açtım; "istifa etmem lazım!" dedim." (s.10)

"…kendilerini her zaman çalışmak zorunda hissediyorlar." (s.12)

Gereklilik hikâye kipi (–meliydi) yapısı "sonradan fark etmek, pişmanlık" fonksiyonlarıyla kullanılmaktadır. YHYİTDK metinlerinde bu yapının fonksiyonlarını sezdiren metinlere rastlanmamaktadır. Yeni İstanbul ders kitabında ise "Okumanın Yaşı Yoktur" (s.70-71) adlı metinde Gereklilik hikâye kipinin bu fonksiyonları sezdirilmiştir.

Örnek: "…Bu bölümü gençken bitirmeliydim." (s.71)

"…Daha önce üniversiteye gitmeliydim." (s.71).

Yeni Hitit Yabancılar için Türkçe Ders Kitabı (B1) "Şampiyonluk Maçı" (s.26). Yeni İstanbul Uluslararası Öğrenciler için Türkçe Ders

Kitabı (B2) "Turizmde Çekyat Yöntemi" (s.9). Okuma Metinlerinin Dil Bilgisi Fonksiyonları Yönünden İncelenmesi

Metinler işteşlik eki yönünden incelenmiştir. İşteşlik eki iki tür ortaklığı ifade eder: "karşılıklı ve beraber iş yapma" (Ergin, 1995: 269). Yeni İstanbul ders kitabındaki bu metinde işteşlik kipinin "bir işi karşılıklı yapma" fonksiyonu sezdirilmiştir.

Örnek: "…sonra yolculuklarıyla ilgili detayları konuştuk, anlaştık." (s.26)

Hitit ders kitabında ise İşteşlik kipinin "Bir işi karşılıklı yapma ve birlikte yapma" fonksiyonları sezdirilmiştir.

Örnek: Ben de bu heyecanı yaşamak için arkadaşlarımla buluşup stadyuma gittim (karşılıklı)

itişe kakışa stadyuma girmeye çalışan seyirciler vardı (karşılıklı)

Havada konfetiler uçuşmaya başladı (birlikte)

"…Bağrışmalar arasında sahaya çıktılar." (karşılıklı)

Birbirleriyle selamlaştılar (karşılıklı)

ilk dakikada bizim takımın oyuncuları paslaşarak karşı takımın kalesine ulaştılar (karşılıklı)

"… şaşkın şaşkın bakıştılar." (karşılıklı)

"…kucaklaşarak birbirlerini tebrik ederken…" (karşılıklı)

"Maç çıkışında bazı seyirciler arasında itişmeler… yumruklaşmalar oldu." (karşılıklı)

YİUÖİTDK metinlerinde işteşlik kipinin bir işi karşılıklı yapma fonksiyonu sadece bir cümleyle sınırlı tutulup sezdirilmiştir. Hitit ders kitabı metninde ise işteşlik kipinin bir işi karşılıklı yapma ve birlikte yapma fonksiyonları metin içerisinde birçok cümle içerisinde sezdirilmiştir.

"Fiile dönüşlü anlamını veren, öznenin eylemi kendi başına gerçekleştirmesidir." (Barın ve Demir, 2008: 198) YHYİTDK "İlk Sporlar" (s.22). Yeni İstanbul ders kitabı "Bavul Hazırlama Sanatı" (s.12-13). Dönüşlülük kipinin "işi kendine yönelik yapma" fonksiyonu vardır. Yeni Hitit ders kitabı metninde birçok cümle içinde dönüşlülük kipinin "işi kendine yönelik yapma" fonksiyonu sezdirilmiştir.

Örnek: "İlk insanlar hayatta kalabilmek için beslenme, barınma ve giyinme ile birlikte doğaya karşı güçlenerek korunmaya da çalışmışlardır."

"Amerikan futbolu oynayan çocuklar için sakatlanmalar açısından risksiz ve yararlı bir kış antrenmanı olarak görmüştür."

YİUÖİTDK metninde ise dönüşlülük kipinin "işi kendine yönelik yapma" fonksiyonu metin içerisinde bir cümle ile sınırlı tutulmuştur.

Yeni Hitit Yabancılar için Türkçe Ders Kitabı (B1) "Bir Kartal Masalı" (s.33). "Hayatımda Keşke Yok" (s.34). Yeni İstanbul Uluslararası Öğrenciler için Türkçe Ders Kitabı (B1) "Dilekler" (s.90). "Pişmanlıklarınızdan Kurtulun" (s.96). Okuma Metinlerinin Dil Bilgisi Fonksiyonları Yönünden İncelenmesi

Dilek kipi (-se/-sa) doğrudan fiile gelir ve bir dileği gerçekleştirmek için "dilek" anlamı verir. Soru formatında "pişmanlık" ya da "kararsızlık" işlevleri taşımaktadır. Bir diğer görevi de "koşul" işlevidir. İki kitaba ait okuma metinlerini dilek kipinin bu fonksiyonları bağlamında incelenmiştir.

YHYİTDK "Bir Kartal Masalı" adlı metin Dilek kipinin "istek" fonksiyonunu bir cümle içerisinde sezdirmiştir.

Örnek: "Keşke ben de bir kartal olsam, keşke ben de uçabilsem, dünyayı gökyüzünden görebilsem"

YİUÖİTDK "Dilekler" metninde dilek kipinin "istek" fonksiyonu metin içerisinde örnek cümleler şeklinde sezdirilmiştir.

Örnek: "Keşke annem dağınıklığımdan sürekli şikâyet etmese."

"Keşke çocukluğumuza dönebilsek."

"Keşke borçlarımı hemen bitirsem, yeni bir bilgisayar alsam."

YHYİTDK, YİUÖİTDK'na göre dilek kipinin "istek" fonksiyonunu örnek cümlelerle daha çok sezdirmiştir.

Soru formatının "kararsızlık" fonksiyonu her iki kitabın okuma metinlerinde sezdirilmemiştir.

YHYİTDK (B1) "Hayatımda Keşke Yok" (s.34). YİUÖİTDK (B1) "Pişmanlıklarınızdan Kurtulun" (s.96).

Bu metinlerde dilek kipinin "pişmanlık" fonksiyonu YHYİTDK'nda metin içerisinde iki cümleyle sezdirilmiştir.

Örnek: "Keşke daha iyi bir okulda okuyabilseydim."

"Keşke yanlış seçimler yapmasaydım. Keşke onu hiç tanımasaydım."

YİUÖİTDK'nda ise bu fonksiyon aşağıdaki cümlelerle sezdirilmiştir.

Örnek: "Keşke daha çok çalışsaydım."

"Keşke oraya gitmeseydim."

"Şimdi anlıyorum ki bilgisayar bölümünü kazansaymışım hayatımın yönü farklı olacakmış."

YHYİTDK (B1) "Öğrenmeyi Öğrenmek" (s.55) YİUÖİTDK (B1) "Farklı Kültürlerde Beden Dilleri" (s.110)

Bu iki metinde dilek kipinin "şart" fonksiyonunu inceleyeceğiz. YHYİTDK (B1) "Öğrenmeyi Öğrenmek" (s.55) metninde Şart kipinin "şart" fonksiyonu aşağıdaki cümlelerle sezdirilmiştir.

Örnek: "Günümüzde insan ancak bilgiye ulaşmanın yollarını biliyorsa, bilgiyi kullanarak öğrenebiliyorsa ve bilgiyle sorun çözebiliyorsa eğitimli olarak kabul ediliyor."

YİUÖİTDK (B1) "Farklı Kültürlerde Beden Dilleri" (s.110) adlı metinde şart kipinin "şart" fonksiyonu aşağıdaki cümlelerle okuma metninde sezdirilmiştir.

Örnek: "Eğer bu hareketi Afganistan ve İran gibi bazı ülkelerde yaparsanız büyük saygısızlık göstergesidir."

"Eğer bu baş hareketlerini Afrika'nın bazı bölgelerinde yaparsanız tam tersi bir anlama gelir."

"Eğer dikkat etmezseniz yanlış anlaşılmalara hazırlıklı olun."

Her iki kitabın okuma metinlerini incelediğimizde YHYİTDK, YİUÖİTDK'na göre şart kipinin "şart" fonksiyonunu okuma metinlerinde daha çok örnekle sezdirmiştir. Ancak her iki kitap şart kipinin "şart" fonksiyonunu yeterince sezdirmemiştir.

YHYİTDK (B1) "Kumdan İstanbul" (s.70)," Sanat Dört Duvara Sığmazsa" (s.72), "Tiyatro" (s.74), "Anadolu Ateşi" (s.76). YİUÖİTDK (B2) "Pardon Bir Yanlışlık Oldu" (s.77), "Hayatta Olmama Rağmen Resmen Ölüyüm" (s.82).

Yukarıdaki kitaplarda adı geçen metinler; ettirgen fiilin "istemek, zorlamak, emretmek, izin vermek, yardım etmek, yardımcı olmak, meydana getirmek" gibi işlevlerini kullanarak başkalarına nasıl iş yaptırılacağını açıklamaktadır. Avrupa Dil Portfolyosu amaç olarak B1 öğrencilerinin günlük yaşamın çeşitli yapılarını anlamalarını ve günlük dil kullanımının çeşitliliğini ifade etmelerini hedeflemektedir. Bu düzeyde, ettirgen fiil yapıları "okuduğunuz bir kitapta ya da izlediğiniz bir filmdeki bir temayı anlatma, okuduğumuz bir hikâyeyi ya da kendi düşüncelerinizi anlatma, plan ya da olayları kısaca ifade etme" becerilerini kazandırmak için kullanılır. "işi başkasına yaptırma" fonksiyonu taşıyan, ettiren yapı, fiil köküne "- (İ)t- / -Dir- / -Er- / -İr" ekini ekleyerek özne ile diğer cümle öğeleri arasında bağlantı kurarak eylemin "istemek, zorlamak, emretmek, izin vermek, yardım etmek, yardımcı olmak ve meydana getirmek" gibi işlevlerini taşımaktadır.

YHYİTDK (B1) "Kumdan İstanbul" (s.70), Sanat Dört Duvara Sığmazsa" (s.72), "Tiyatro" (s.74), "Anadolu Ateşi" (s.76) adlı metinlerde ettirgenlik fiili aşağıdaki cümlelerde sezdirilmiştir.

Örnek: "Zamanla bu sanat dalı hem teknik olarak farklılaşmış hem de giderek popülerliğini artırmış." (Yol açma) (s.70)

"Sokak sanatı, bir süredir bazı metropollerin sokaklarını açık hava galerisine dönüştürüyor." (Zorlama) (s.72)

"Galerilerin ve müzelerin dışında kalmak isteyen sanatçıların sokağa ilgisini artırdı." (Neden olma) (s.72)

"Ardından bir grup öğrenci de özendirip yetiştirmiş." (Neden olma) (s.72)

"Topluluğu Mustafa Erdoğan oluşturmuştur." (Neden olma) (s.76)

"Topluluğun hedefi de bu tarihi tüm dünyaya tanıtmaktır." (Yol açma) (s.76)

"Eğitmenler dansçıları dans figürlerinin yanı sıra estetik, egzersiz, diyet, masaj ve yoga konularında da çalıştırmıştır." (Destek) (s.76)

"Dansçılar Anadolu ritimleri hakkında teorik dersler de almışlardır." (Destek) (s.76)

"Anadolu Ateşi, 2002 yılında dünya turnesine başlayarak toplam 57 ülkede ve dünyanın birçok sahnesinde bu dans şovunu sanatseverlerle buluşturmuştur." (Yol açma) (s.76)

Yeni Uluslararası İstanbul Ders kitabı (B2) "Pardon Bir Yanlışlık Oldu" (s.77), "Hayatta Olmama Rağmen Resmen Ölüyüm" (s.82)

"Philips suçlu olmamasına rağmen polis Philips'e zorla suçunu kabul ettirdi." (Zorlama) (s.77)

"Philips hapse atıldı." (Zorlama) (s.77)

"… yıllar sonra cumhurbaşkanına yazdığı bir mektupla cinayet dosyasını tekrar açtırdı." (Zorlama) (s.77)

"Yılmaz, mahkemeye başvurarak kısa bir süre içinde adını değiştirdi." (Talep) (s.77)

"… kayıtlarda ölü olarak gösterildiği için hakimleri yaşadığına inandıramadı." (Zorlama) (s.82)

"John zaman geçtikçe şirketini büyüttü." (Destek) (s.82)

"Mahkeme Lisa'nın başvurusunu değerlendirdi…" (Talep) (s.82)

YHYİTDK'nda ettirgen fiil "talep, zorlama, destek, neden olma, yol açma" fonksiyonlarında metin içerisinde sezdirilmiştir. Ettirgen fiilin "emir, izin, yardım" fonksiyonlarına değinilmemiştir. Ettirgen fiilin yaygın olarak kullanılan "zorlama" fonksiyonu metinler içerisinde birer cümle ile sezdirilmiştir.

YİUÖİTDK'nda ettirgen fiilin "talep, destek, zorlama" fonksiyonları metinler içerisinde sezdirilmiştir. Ettirgen fiilin "emir, izin, yardım, neden olma, yol açma" fonksiyonlarına metinler içerisinde değinilmemiştir.

Her iki kitabı karşılaştırdığımızda YHYİTDK, ettirgen fiilin yaygın olarak bilinen "zorlama" fonksiyonuna yeterince değinmemiştir. YİUÖİTDK ise ettirgen fiilin yaygın olarak bilinen "zorlama" fonksiyonuna metinler aracılığıyla yeterince sezdirmiştir. Her iki ders kitabında kullanılan metinler ettirgen fiilin bütün fonksiyonlarına değinmemiştir.

YHYİTDK (B1) "Tesadüfen Bulundular" (s.79)," Çocuk Gözüyle" (s.84), "Buluş Şenliğinde Buluşalım" (s.85), "Muhteşem Buluşlar" (s.86) YİUÖİTDK (B2) "Bilgisayarın Kısa Tarihi" (s.30)

B1 düzeyinde ADP, günlük konuşmaları anlama, güncel veya ilgi çekici konulardaki radyo ve televizyon programlarını anlama, haber özetleri gibi metinlerdeki temel bilgileri arama ve anlama, basit teknik bilgileri anlama becerisini kapsar. Olaylar ve deneyimler hakkında basit cümleler yazabilme yeteneği olarak tanımlanmaktadır. Bilgi edinimini kolaylaştırmak için pasif fiiller dahil edilmiştir. "-l,-n" ekleriyle yapılan edilgen çatılı fiil "işin, hareketin kim tarafından gerçekleştirildiğinin belli olmaması" fonksiyonunu taşımaktadır.

Edilgen fiillerin cümlede sahip olduğu ikinci işlev ise fiili kimin gerçekleştirdiğini herkesin anlayabilmesidir. "başka kişilerin fikir ve görüşlerini yorumlama yeteneği, kişinin kendi duygu ve fikirlerini ifade edebilme kabiliyeti, tanıdıkları ve arkadaşlarıyla tartışabilme ve fikir alışverişinde bulunabilme becerisi... vb." anlamlarını taşımaktadır. Yukarıda adı geçen okuma metinleri, edilgen çatılı fiilin bu fonksiyonları çerçevesinde incelenecektir.

Örnek: "Güvenli camın bulunması, en çok ihtiyaç duyulan zamanda gerçekleştirildi." (İşi yapan belli değil) (s.79)

"Buluşu 1920 yıllarında arabaların ön camlarında kullanılmaya başlandı." (İşi yapan belli değil) (s.79)

"Bu buluş sayesinde ayracın kitaba yapışması sağlanacak, ancak çıkartıldığında da kitaba zarar gelmeyecekti." (İşi yapan belli değil) (s.79)

"Çay tiryakileri tarafından kitleler hâlinde poşet çaya dönülmüş." (İşi yapan belli) (s.79)

"Sigara yararlı hâle getirilebilir" diyor ve ekliyor: "Belki sigaranın içine vitamin koyulabilir. Böylece sigara içince vitamin de alınmış olur." (İşi yapan belli değil) (s.84)

Buluşlar şenlik öncesinde ve şenlik sonrasında Bilim ve Teknik Dergisi Değerlendirme Kurulunca değerlendirildi.” (İşi yapan belli) (s.85)

“Bu değerlendirme sonucunda toplam altı buluşun sahibine ödül verilmesi kararlaştırıldı.” (İşi yapan belli değil) (s.85)

“Ödül sahipleri birer plaket ve para ile ödüllendirildi.” (İşi yapan belli değil) (s.85)

Türkiye Bilimsel Araştırmalar Kurumu kısa adı TÜBİTAK 1963 yılında doğa bilimleri araştırmalarını düzenlemek ve kişileri bu çalışmalara özendirmek amacıyla kurulur. (İşi yapan belli değil) (s.85)

“Bu sene yine bu iki dergi tarafından bir şenlik düzenlendi.” (İşi yapan belli)

“Şenliğe birbirinden ilginç 350’yi aşkın buluş gönderildi. Bu buluşların büyük çoğunluğu küçük katılımcılarca gönderilen buluşlardan oluşuyor. Buluşların hemen hepsi sergilendi.” (İşi yapan belli değil) (s.85)

Bu dergiler tarafından her yıl çocuklara yönelik bir buluş şenliği düzenlenir. (İşi yapan belli) (s.85)

Daha sonra TÜBİTAK’a bilim ve teknoloji politikası belirleme görevi verilir. (İşi yapan belli değil) (s.85)

“Şenlik alanı olarak Altın Park seçildi. Buluş şenliği çok coşkulu geçti. Şarkılar söylendi, dans edildi. Şenlikte konuklara ve katılımcılara seminerler verildi.” (s.85)

“…eğlence içerdiği için herkes tarafından tercih edilir.” (s.86)

“Yüz kaslarının çalıştırılması ve kaldırılması için…” (s.86)

YİUÖİTDK (B2) “Bilgisayarın Kısa Tarihî” (s.30)

Örnek: “İlk elektronik bilgisayar İkinci Dünya Savaşı zamanında icat edilmiştir.” (İşi yapan belli değil) (s.30)

“Kısaca ENİAC adındaki bu ilk bilgisayar tek bir işlem yapabiliyordu.” (İşi yapan belli değil) (s.30)

“ENİAC’tan sonra farklı denemeler de yapıldı.” (İşi yapan belli değil) (s.30)

“İlk kişisel bilgisayar IBM tarafından kullanılıyordu.” (İşi yapan belli) (s.30)

"Kişisel bilgisayar ilk başlarda sadece varlıklı tarafından kullanılıyordu."

"…fakat zamanla herkesin bütçesine uygun bilgisayarlar üretildi." (İşi yapan belli değil) (s.30)

"…Fransa'da ortak bir iletişim ağı geliştirme çalışmaları yapılıyordu" (İşi yapan belli değil) (s.30)

"…bir bilgisayara gönderildi." (İşi yapan belli değil) (s.30)

YHYİTDK, edilgen çatılı fiilin "eylemin kimin tarafından yapıldığının belli olmaması" ve "fiili gerçekleştirenin herkesçe biliniyor olması" fonksiyonlarını okuma metinlerinde sezdirmiştir. YİUÖİTDK da edilgen çatılı fiilin "eylemin kimin tarafından yapıldığının belli olmaması" ve "fiili gerçekleştirenin herkesçe biliniyor olması" fonksiyonlarını okuma metinlerinde sezdirme yöntemiyle kullanmıştır.

YHYİTDK, edilgen çatılı fiilin fonksiyonlarına daha çok metin içerisinde yer vermiş ve sezdirmiştir. YİUÖİTDK ünite içerisinde sadece bir metinle edilgen çatılı fiilin fonksiyonlarını sezdirmiştir.

YHYİTDK (B1) "Nesilleri Birer Birer Tükeniyor" (s.92)," Tabiatla Geçen Çocukluğumuz" (s.94), "Küresel Isınma" (s.98), "Doğa İçin Henüz Vakit Erken" (s.101) YİUÖİTDK (B2) "Geçmişten Günümüze Moda" (s.55), "Nasıl Besleniyoruz?" (s.60), "Yeni Bir Beslenme Mümkün mü?" (s.64) "Değişen Müzik" (s.66)

ADP, B1 seviyesindeki öğrencilere "ne olacağını tahmin etme, genel olarak gazete ve dergi haberlerini anlama, konuşma ve tartışma yapma, adres sorma, talimat verme, düşünme ve plan yapma" becerilerini öğretir. Bu becerileri aşağıdaki sıfat fiillerle anlatır.

Sıfat fiillerdeki "-an" eki cümlede geçmişi, şimdiyi ve geniş zamanı ifade etme işlevine sahiptir.

"- mış" (kesin bitmişlik) işlevi

"- makta" (yinelenen ve devam eden) işlevi

"- acak" (devamlılık) işlevi

"-r/-maz" (kalıplaşmış ifadeler) fonksiyonu

Yukarıdaki sıfat fiiller ol- yardımcı fiillini alarak cümle içinde kullanılabilmektedir. Sıfat fiil eki "-dik" çoğunlukla iyelik ekleriyle beraber kullanılır. (Barın ve Demir, 2008: 67).

"-dık + iyelik eki" (bilinen geçmiş zamanda kesin bitmişlik durumları, geniş zaman) fonksiyonları

"-mış ol+-dık + iyelik eki" (zamanı belli olmayan kesin bitmişlik) fonksiyonu

"-makta ol+-dık + iyelik eki" (devam ya da tekrar edilen durumlar) fonksiyonu

Yukarıdaki sıfat fiiller (ol + -dık + iyelik eki) ile birlikte kullanılmaktadır.

YHYİTDK (B1) "Nesilleri Birer Birer Tükeniyor" (s.92) adlı metne ait cümleler

Örnek: "Dünya Doğayı Koruma Birliği (IUCN)'nin iki yılda bir yayımlanan kırmızı listesinde yer alırlar" (-an sıfat fiil geniş zaman fonksiyonu).

"Kırmızı listeye alınan türler, dünya üzerinde elliden az sayıda yetişkin bireyi kalan türlerdir" (-an sıfat fiil geniş zaman fonksiyonu).

"Sayıları 1000'den az olan türler ise nesli tükenmekte olan gruba girmese de hassas türler olarak kabul edilir" (-an sıfat fiil geniş zaman fonksiyonu).

"Hatta şu anda dünyada bulunan canlıların sayısının, dünyada bugüne kadar yaşamış olan tüm canlıların %5'i kadar olduğu tahmin edilmektedir." (-an sıfat fiil geniş zaman fonksiyonu)

"Fakat olağandan hızlı yaşanan tükenme ve tükenmenin genellikle insan kaynaklı olması bir tehlikeyi gösterir" (-an sıfat fiil şimdiki zaman fonksiyonu).

SONUÇ

YHYİTDK (B1-B2), YİUÖİTDK'na göre (B1-B2) dil bilgisi fonksiyonlarını metinler içerisinde daha çok sezdirmekte fakat her iki kitabın okuma metinleri öğretimi yapıldığı hâlde birçok dil bilgisi fonksiyonunu ya eksik ya da hiç sezdirmemektedir. Özellikle YİUÖİTDK (B1-B2) dil bilgisi yapılarının fonksiyonlarına metinler içinde çok az değinmiştir. Okuma metinleri genel olarak öğretimi yapılan dil bilgisi fonksiyonlarından bağımsız olarak yazılmıştır.

Bir dil bilgisi yapısı birden fazla fonksiyona sahip olabilmektedir. Bunlardan bazıları günlük hayatta sık kullanılan fonksiyonlar olabilmektedir. Bazı fonksiyonların ise günlük hayattaki kullanımları çok az olabilmektedir. Bu sebeple bazen metinlerde bu fonksiyonların kullanımına hiç yer verilmemektedir. Öğrenici bu fonksiyonların sezdirilmesinden ve öğrenmekten mahrum kalabilmektedir. Dili bir bütün olarak düşünüp günlük hayatta kullanım sıklığı az olan dil bilgisi fonksiyonlarının sezdirilmesi için ders kitaplarındaki okuma metinleri dışında yardımcı okuma metinleri de

oluşturulabilir. Böylece öğrenici dili bir bütün olarak okuma metinlerinden öğrenebilir.

Yazarların katkı düzeyleri:	Tek yazar: %100.
Etik komite onayı:	Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur.
Finansal Destek:	Çalışmada finansal destek alınmamıştır.
Çıkar çatışması:	Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

Abdullah, E. R. (2005). "Yabancı Dil Öğretiminde Okuma" *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, (12), 208-218.

Aksan, M., & Aksan, Y (1991). Metin kavramı ve tanımları. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, *2*, 90-104.

Barın, E. (2004). Yabancılara Türkçe öğretiminde ilkeler. Hacettepe Üniversitesi, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, *1*(1), 12-18.

CEFR, (2013). Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi. https://www.telc.net/fileadmin/user_upload/Publikationen/Diller_iain_Avrupa_Ortak_oneriler_AEeraevesi.pdf, sayfasından erişilmiştir.

Chomsky, N., & Kocaman, A. (2002). *Dil ve zihin*. İstanbul: Ayraç.

Çelebi, M. D. (2006). Türkiye'de anadili eğitimi ve yabancı dil öğretimi. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *1*(21), 285-307.

Demir, A., &, Açık F. a. (2011). Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde kültürlerarası yaklaşım ve seçilecek metinlerde bulunması gereken özellikler. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (30), 51-72.

Dolunay, A. G. S. K. (2010). Dil bilgisi öğretiminin amacı ve önemi. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (27), 275-284.

Doyumğaç, İ (2017). *Yabancılar için Türkçe ders kitaplarında dil bilgisi öğretimi*. Doktora Tezi, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adıyaman.

Güneş, F. (2013). Türkçe öğretiminde metin seçimi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, *1*(1), 1-12.

Güneş, F. (2013). Yapılandırmacı yaklaşımla dil bilgisi öğretimi. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, *9*(3), 171-187.

Güzel A. & Erol, B. (2013). *Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi.* Ankara: Akçağ.

İşcan, A (2011). Türkçenin yabancı dil olarak önemi. *International Journal Of Eurasia Social Sciences*, *5*(4), 29-36

İltar, L. & Açık, F. (2019). Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Metin Türlerinin Sınıflandırılması ve Ders Kitaplarında Yer Alan Okuma Metinlerinin Değerlendirilmesi. Journal of Turkology, 29 (2), 311-346. Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuturkiyat/issue/49676/658073

Onası, Ö. & Karakuş, N. (2023). Metin seçimi bağlamında Türkçe-Almanca iki dilli çocuklara Türkçenin öğretiminde kullanılan okuma metinleri. Rumeli DE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, (35), 304-321. DOI: 10.29000/rumelide.1346213

ZfWTVol 15, No.3 (2023) 107 -119// **DOI:** 10.46291/ZfWT/150307

ZfWT Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks

EDEBİYATTA GÜLMENİN ÖNEMİ VE FELYETONLAR*

THE IMPORTANCE OF LAUGHTER IN LITERATURE AND FEUILLETONS

*Günel AHMEDOVA***

Özet

Bu araştırmada insanlığın tarihi kadar köklü bir konu olan gülmeye değinilmiştir. Gülme insanın varoluşunun esasında duran en önemli meselelerden biridir.

Bu makalede edebiyyatta gülmenin önemi felyetonlar ekseninde araştırılmaktadır. Felyeton komik öğeler taşıyan edebi türlerden biridir. Yazarlar keskin gülüşten, hicivden yararlanarak dönemin problemlerini göz önüne sermiştirler. Bu açıdan felyetonlar büyük öneme sahiptir. Bu yazılarda felyetonistler yaşadıkları dönemin aktüel sorunlarına ışık tutmuş, problemleri ifşa ederek ve gülerek, ama keskin ve sert bir şekilde gülerek açığa çıkarmışlar. Felyetonlar ilk olarak Fransa'da meydana gelse de Azerbaycan matbuatında da pek çok felyeton basılmıştır. Özellikle 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında çeşitli gazete ve dergilerde felyeton türünde eserlere yer verilmiştir. Matbuat ve edebiyatın kurallarına uygun şekilde yazılan bu eserlerde dönemin çözüme kavuşması istenen sorunları ele alınmış ve mizahtan yararlanarak okurların beğenisine sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: gülme, edebiyat, felyeton, ifşa

Abstract

Laughter, which is a subject as old and rooted as the history of mankind, is touched upon in this research. Laughter is one of the most important issues of human existence.

In this article, the importance of laughter in literature is investigated in the context of feuilletons. Feuilleton is one of the literary genres with comic elements. Writers take advantage of sharp laughter and satire to highlight the problems of the period. From this point of view, feuilletons are very important. In these articles, the

---

* Araştırma Makalesi: **Geliş tarihi:** 15.11.2023, **Kabul tarihi:** 26.11.2023
Kaynak gösterilme: AHMEDOVA G. (2023): Edebiyatta Gülmenin Önemi ve Felyetonlar, *Zeitschrift für die Welt der Türken,* 15 /3, s. 107-119.

** Doktorant, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Nizami Gencevi Adına Edebiyat Enstitüsü Edebiyat Teorisi Bölümü Bakı / AZERBAYCAN gunel0497@gmail.com https://orcid.org/0000-0002-7552-7507

feuilletonists shed light on the current problems of the time they lived in, exposed the problems by exposing them and laughing, but with a sharp and hard laugh. Although the feuilletons first appeared in France, many feuilletons were published in the Azerbaijani press. Especially at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century, various newspapers and magazines published the works in the feuilleton genre. In these works written in accordance with the rules of the press and literature, the problems of the period that were sought to be solved were discussed and presented to the readers' liking by using laughter.

Keywords: laughter, literature, feuilleton, exposure

Giriş

Gülme hayatta olduğu gibi edebiyyatta da sıkça karşılaştığımız bir edimdir. Yaşamın tam ortasında duran en önemli olgulardan biri olan gülme insana özgü bir eylem olarak karşımıza çıkar. Ünlü Fransız yazar Moliere "İnsan gülebildiği kadar insandır" (Moliere, 2023) der. Buradan da göründüğü üzere insanlık açısından büyük önem arz eden bir eylem olan gülme aslında pek çok konuda hayatı kolaylaştırır, zorluklarla başa çıkmaya yardımcı olur, toplumsal ve siyasi alanda kullanılarak bu mecralardaki problemleri çözmeye yönelir. Gülme eğlendiren, rahatlatan, gerginliği alan, insana sorunlarını çözmeye yardım eden, zorluklara başkaldıran, hatta bu özellikleri ile siyasi açıdan da devletleri, milletleri gelişime sesleyen sosyal bir güç olarak nitelendirilebilir.

Kahkaha ve gülme ile ilgili önemli araştırmalar yapan Sevindik (2023) "Kahkahanın kültür tarihi" kitabında gülmenin özelliklerinden söz ederken gülmenin ne olduğu konusunda şöyle bilgi vermiştir: "Şu haliyle gülme hem psikolojik hem de sosyokültürel arka planı olan insana özgü mesajlar, göstergeler ve tavırlardır" (Sevindik, 2023, s. 38).

1. Gülme nedir, ne değildir?

Gülme, mizah insanlığın tarihi kadar eski ve köklü bir geçmişe sahiptir. "İnsan gülüşünün evrimsel kökenleri 10 ila 16 milyon yıl kadar eskiye götürülmektedir. Gülmek, daha yüksek ağrı toleransı ve sosyal statü sinyali ile bağlantılı olsa da, temel işlevi sosyal bağlar oluşturmak ve derinleştirmek gibi görünmektedir" (Özçelik, 2022).

Gülme bir bakıma yaşamın başlangıcıdır. Bazı kaynaklarda bebeklere ruhunun ilk üflendiği anın ilk güldükleri an olduğu söylenir.

"Tarih boyunca ve çok farklı kültürlerde, bebekler hayata geldiklerini ağlayarak bildirirler. Ama antikçağ dünyasında, bebek soluk almaya başladığını bir başka yolla da, harika bir yöntemle de dile getirir: Gülerek. Bu daha heyecan verici, daha sıcak, kahkaha yüklü hava, bebeğin ruhunu gülme havasıyla doldurarak her bebeği mucizevi bir yolla bir insana dönüştürür. ...Bebeğin ilk gülüşü kısa sürede kendini gösterir. Antikçağ kaynakları

doğumu izleyen dördüncü veya kırkıncı günden söz etmektedir. Gülüşün tam hangi gün belirdiği son derece önemliydi, çünkü o an bebeğin yaşamını sonsuza dek ruhla dolduruyordu" (Sanders, 2001, s. 20, 22).

Olaylara gülebilmek aslında bazen onların acı vericiliğini azaltır, bazen onları daha kolay çözmemize yardımcı olur, bazense onların verdiği yükü hafifletir. Bununla ilgili Fridrich Nietszche şöyle söylemiştir: "İnsan bu dünyada o kadar acı çeker ki, bütün canlılar arasında yalnız o, gülmeyi icat etmek zorunda kalmıştır" (Nitszche, 2016). Gülmek gergin durumlara karşı duruş göstermektir. Gülmek yaşanan olaylara dikkat çekmek içindir. Bazen bir mutluluk göstergesi, bazen bir eleştiri, bazen kötü bir olaya karşı verilen tepkidir. "Gülme kimi zaman mutluluğun, sevincin ve hazzın bir ifadesi, kimi zaman sıkıntı, alay, küçümseme, kınama, eleştiri ve saldırganlık ifadesi olarak kendini gösterir" (Erkek, 2017, s. 2). Yaşamda gülme ve mizah bizi hiç yalnız bırakmaz. Gülmek yaşamda karşılaştığımız kötü olayların üstesinden gelmeye yardım eder. Aynı zamanda edebiyatta gülme yazarın olaylara bakış açısını ifade eder. Gülmek durmadan düşündürmektir. Olmaması gereken olaylara karşı yazarın tutumudur. Gergin sosyo-politik meselelere dikkat çekmek için yazar gülüşten yararlanır. Bu açıdan gülmek haykırmaktır aslında. Meydana gelen kötü olaylar karşısında susmamaktır. Direnmektir, inadına.

Ne var ki gülmek pek çok kez hoş olmayan bir şey gibi çıkar karşımıza. Gülmek bazı dönemlerde kötü bir duygu gibi gösterilmiş, insanlar bu yüzden bazen gülmekten çekinmişlerdir. Özellikle ortaçağ döneminde gülmek pek hoş karşılanmamıştır. Bunun yanısıra yeni dönemde de, özellikle 19. yüzyılda gülme ve mizah pek çok kez kınanılmış ve mizahi dergiler yasaklanmıştır. Bunun esas sebeplerinden biri hakimiyette olanların gülmeye ve mizaha olan tahammülsüzlükleridir. Mizahi dergilerde dönemin sorunlarının hicvedilmesi, mevcut kusurların gösterilmesi onları hiç hoşnut etmez, aksine rahatsız eder. Ama aslında gülmek ve güldürmek de vardır hayatta. "Gülme, o kadar temel, evrensel ve yararlı bir tepkidir ki herhangi bir yerde ya da herhangi bir zamanda gülmeyen bir insan topluluğunu düşünebilmek güçtür" (Özden, 2021).

Yurdanur Salman Arthur Koestler'in kitabının tercümesine yazdığı önsözde gülme ile ilgili söyler: "Mizahı anlamak, üretebilmek ve tüketebilmek, bir toplumun mutluluğuna, rahatlığına ve sağlığına giden yolu açıyor". O, daha sonra mizahsız bir yaşamın mümkün olmadığından bahseder: "Gerçek anlamda insanca bir yaşam, mizahsız olamaz! Çünkü o zaman insanı insan kılan en önemli yaratıcılık kaynaklarından biri kurumuş olur!" (Salman, 1997, s. 25).

"En rahat, en uyumlu ve en verimli kişilikler, kendi kendileriyle alay edebilen, mizah yoluyla özeleştiri yapabilen, dünyaya, topluma ve öbür

bireylere "kırık bir gülümseme"yle de olsa hoşgörü içinde bakabilenlerdir kuşkusuz" (Salman, 1997, s. 25).

Yurdanur Salman mizahın bir şeyi anlatma konusunda en kısa yol olduğuna değinir: "Ayrıca, bir şeyi anlatırken mizahın kullanılması, "iki nokta arasında en kısa yol düz çizgidir" misali, amaca ve etkiye giden en kısa yolu oluşturuyor" (Salman, 1997, s. 24).

Hilmi Özden gülmeyi insanı hayvandan ayıran mühim özelliklerden biri olarak gösterir: "Hayvanlar alemindeki bütün canlılar arasında bir tek insan bu kayda değer yetiye sahiptir: Gülmek. ... Ne var ki, antikçağlılara göre insanlara biricik, ruhsal yaşamını veren şey yalnızca gülmedir" (Özden, 2021).

"Mizah yaşama dairdir. Yaşam ise haz veren yanlarının varlığına karşın bazı yönleriyle de tuhaf, saçma, kaygı verici, adaletsiz, acımasızdır. Olumsuzluğa işaret eden bu özellikler şüphesiz ki daha da artırılabilir. İnsan ya da toplumun çaresizliklerini tümüyle ortadan kaldıracak tılsımlı reçetelerin bulanmadığı bir dünyada mizah gerçekliğin bu olumsuz yönlerini güldürücü bir biçimde öne çıkarmaya çalışan bir düşünce biçimidir" (akt. Kuruoğlu; Boz, 2016, s. 17).

Cavanşir Yusifli (Aliyev) gülme konusunda şunlardan söz eder: "Gülüş kederle, en büyük facialarla ikizdir. Edebiyatın vazifesi dünyanın görünmeyen taraflarını yeri geldikçe insanın kulağına fısıldamasıdır. Zamanında Jung da yazmıştır ki, medeniyet insan şuurunu dağılmaktan kurtarıyor. Gülüşle facia bir-birlerine zıt kutuplar deyil, yaranışları itibarı ile bir-birlerinin içinden geçip giden hadiselerdir" (Aliyev (Yusifli), 2014, s. 36).

Gülme düşünürlerin büyük önem verdiği bir eylemdir. Antik çağda Platon, Aristoteles, Cicero gibi düşünürlerin yanı sıra daha sonraki dönemlerde Sigmund Freud, Fridriech Nitszche, Charles Baudelaire, Henri Bergson, Soren Kierkegaard, Mikhail Bakhtin, Barry Sanders, John Morreal, Simon Critchley, Terry Eagleton, Arthur Koestler ve başkalarının dikkatini çeken ve onları bu alanda eserler yazmaya yönelten bir konu olarak görülür.

Platon gülmeye pek de olumlu bakmamıştır. "*Yasalar*'da Komedya ozanlarının yurttaşları alaya almasının veya insanlara gülünç şeyler söyleme arzusunun önüne geçmek gerektiğini açıkça söyleyecek bununla beraber ülke dışına atılmalarını dahi isteyecektir. Aristoteles de Platon kadar olmasa da komedyanın tragedya karşısındaki konumunu aşağıda görmektedir. Komedya ona göre aşağı karakterli insanların taklididir. Gülünç olmak kusurlu ve çirkin bir şeydir ama acı ve zarar getirmez. ... Aristoteles, şakanın hazla ilgili olduğunu ve yaşam için zorunlu olduğunu söyler. Orta yol kavramı ile ilgili bir ayrıma gider. Bu şekilde yol yordam bilen veya nüktedan olan insan ile şaklaban arasındaki farkı ortaya çıkarır. Şaklaban kişi güldürmek söz konusu olduğu zaman ne kendini ne de başkalarını sakınır; sevimli birinin söyleyemeyeceği hatta bazılarının dinleyemeyeceği şeyler söyler. Yol yordam

bilen kişinin özelliği ise doğru ve soylu kişiye yakışan şeyleri söylemek ve dinlemektir. ...Sokrates, Platon ve Aristoteles'in gülme ve komedi ile ilgili olumsuz yaklaşımlarının temelinde insan eğitimi ve ölçülü insanın nasıl olması gerektiği ile ilgili bir dizayn yatmaktadır. Alaycı, hazzın baskılanmadığı, erdemsiz gülmenin olumlanması bu durumda mümkün gözükmemektedir. Fakat tabi ki eğlenmek için yapılan ironinin olumsuz özelliğinden de bahsedilmez" (Ceyhan Coştu, 2020, s. 138-139).

Aristoteles insanı "gülen hayvan" (animal ridens) olarak adlandırmıştır (Özden, 2021).

İsa Habibbeyli Aristoteles'in kendisinin *"Retorik"* adlı eserinde *"Poetika"*sında espri ve onun şekillerinden bahsettiğini söylüyor (Habibbeyli, 2007, s. 482).

"Şu ana kadar kahkaha ve mizahın en eski açıklamasına üstünlük teorisi deniyor. Bunun yaratıcıları Platon ve Aristoteles, gülmeyi, aşağı olduğu düşünülen insanları küçümsemeyi içeren bir duyguyu analiz ettiler. Böyle insanlara gülmek iyi hissettirir, Platon bunun kötülük içerdiğini kabul eder. ... Aristoteles kendini bilmezliği gülmenin nesnesi olarak görmezdi ama gülmenin insanları aşağıladığı konusunda Platon'la aynı fikirdeydi. Platon *Devlet* ve *Yasalar*'da " tanımladığı ideal durumda, komedinin icrasına sıkı kısıtlamalar koyar" (Morreal, 2009, s. 242).

Gülme ile ilgili Henri Bergsonun kuramı ve fikirleri oldukça dikkat çekicidir. O, daha çok gülmenin sosyal yönünü araştırmıştır. Bergson'a göre gülme insana özgü bir olgu olmakla beraber toplumsal bir olgudur. "Güldürü yaratımının, en uç tuhaflıklarında bile kendine has bir mantığı vardır. Çılgınlığı içinde bile bir yönteme uyan ve itiraf edelim hayallere kapılan ama kapıldığı hayallerde bile toplumun tamamının hemen kavrayıp benimsediği imgeleri canlandıran bu yaratımın, hayalgücünün işleyiş biçimleri hakkında, hele hele toplumsal, kolektif ve popüler hayalgücü hakkında bilgi vermemesi mümkün müdür? Kaynağını gerçek hayatta bulan ve sanatla akraba olan bu yaratımın, bize hayat ve sanat hakkında söyleyecek bir şeyi nasıl olmayabilir?" (Bergson, 2014). Burada Bergson gülmenin hayat ve sanat açısından önemli olduğunu vurguluyor.

Thomas Hobbes insanların başkalarından daha iyi veya daha önce yaptıklarından daha iyi olduklarını düşündüklerinde güldüklerini söyler (Morreal, 2009, s. 243).

Sigmund Freud gülmenin ne olduğu ve esas özellikleri konusunda fikirleri açısından da önde gelen düşünürlerdendir. Bu konu ile ilgili olarak Sigmund Freud'un çok haklı olarak söylediği sözlere dikkat edelim: "Yaptığımız espriler sayesinde son derece önemli mesajlar kabul görür, ciddi

bir ifadeyle söylenen sözler kabul edilmez" (Aksoy, 2010). Edebiyatta da bu böyledir, yazarlar ve şairler tarafından komik yazılarla ciddi mesajlar verilir.

"Gülmek haz olmasına rağmen, başvurduğu kişiler için gerçek bir sosyal cezadır. Bu durumda Freud'da bireysel bir haz olan gülme veya espri, Bergson'da sosyal bir düzeltme veya eğitim aracına dönüşmektedir" (Ceyhan Coştu, 2020, s. 150).

Nietzsche'nin gülme konusundakı görüşünden Barry Sanders şöyle bahseder: "En umutsuz anlarında bile Nietzsche şu umudunu korumuştur: Bugün hiçbir şeyin geleceği olmasa da, gülmemizin bir geleceği olabilir" (Sanders, 2001, s. 52).

Arthur Koestler gülmeden bahsederken burada ironi kavramına değinmiş, mizah için ironiden yararlanmanın ne kadar büyük önem arz ettiği ile ilgili yazmıştır: "Yergicinin en etkili silahı ironidir. İroninin amacı, düşmanın önermelerini, değerlerini, akıl yürütme yollarını benimsemiş gibi görünerek rakibi kendi silahıyla yenmektir" (Koestler, 1997, s. 73).

Daha sonra Arthur Koestler güldürme tekniğinin üç temel ölçütünün olduğunu vurgular. Bunlar özgünlük, vurgu ve tutumluluktur (Koestler, 1997, s. 84).

Simon Critchley de gülme konusunda önemli araştırmalar yapmıştır. O, John Morreal'ın gülme hakkında üç kuramdan bahsettiğini söylemiştir. Bunlar üstünlük, rahatlama ve uyumsuzluk kuramlarıdır. Platon, Aristoteles, Quintillian ve modern çağın başlangıcında Hobbes tarafından temsil edilen ilk teoride, diğer insanlara karşı üstünlük duygularından, "Kendimizde aynı saygınlığa aniden sahip olmamızdan kaynaklanan ani zafere" güleriz. ... Rahatlama teorisi on dokuzuncu yüzyılda Herbert Spencer'in çalışmasında ortaya çıkar; burada gülme bastırılmış sinir enerjisinin serbest bırakılması olarak açıklanır, ancak teorinin en iyi versiyonu Freud'un 1905 tarihli *Espriler ve Bilinçdışıyla İlişkileri* adlı kitabında verilen versiyondur. Kahkahayla serbest bırakılan ve boşalan enerji haz sağlar. ... Uyuşmazlık teorisinin izi Francis Hutcheson'un 1750 tarihli *Kahkaha üzerine düşünceler* adlı eserine kadar sürebilir, ancak daha sonra Schopenhauer ve Kierkegaard'da göreceğimiz gibi Kant'ta bağlantılı ama farklı şekilde detaylandırılmıştır. James Russell Lowell'ın 1870'de yazdığı gibi, "Mizah ilk analizinde uyumsuzluğun algılanmasıdır" (Critchley, 2002, s. 2-3).

2. Gülmenin toplumsal ve siyasal önemi ve felyetonların bu açıdan değerlendirilmesi

Burada gülmenin toplumsal ve siyasal yönünden de bahsetmek gerekir.

"Görülüyor ki komik hadiseler bir ağaç gibi cemiyetin sinesinden çıkarak gittikçe büyüyor ve her tarafa dal budak salıyor. Bu canlı nebat milli harsla beslendikçe en ince sanayi-i nefise ile rekabet edebilecek bir seviyeye

geliyor ve gülmek hadiseleri ancak bu devre-i kemalde bediileşiyor" (Bayraktar, 2015, s. 121).

Fatma Erkek bu konu ile ilgili Henri Bergson ve Alfred Sternin kitaplarını kaynak göstererek bu konuya şöyle değinmiştir: "Dolayısıyla, Bergson'un komik olana ilişkin kuramı yalnızca bireyin sınırlarına dahil edilemez, bu kuramı gülmenin sosyal rolünü de üsteler. Bu nedenle, Bergson için bizim gülmemiz daima bir grubun gülmesidir" (Erkek, 2017, s. 7).

Bergson gülmenin sosyal bir olgu olmasından "Gülme" adlı kitabında sıkça söz eder. "Cezalandırma ve misilleme yapabilme gücü çeşitli sosyal güçleri elinde tutan, Bergson'da yaşamla birlikte ele alınan, yaşamdan kopuk görülmeyen ve hatta onunla bir olan toplumdadır. Bergson, gülmeyi toplumsal bir davranış olarak gördüğünden gülmenin işlevinin de toplumsal ve topluma fayda sağlayan bir işlev olduğunu söyler" (Kaya, 2021, s. 281).

Muhammed Hüküm özellikle 19. yüzyıldan itibaren komiğin siyasallaştığından bahsetmiştir: "Türkiye'de ve dünyada mizahın toplumsal olaylarla kurduğu bağ hem teknik olarak hem içerik olarak 19. yüzyıl sonrasında büyük değişikliklere uğramıştır. Bu değişimin politik ve siyasi yönünü Barry Sanders şöyle vurgular: "Chaplin'den, Nietzche'den ve hatta Blake'den sonra her kahkaha bariz olarak siyasaldır. Her kahkaha, halihazırda insanların gırtlağına sarılmış diktatör kimse, insanlık dışı yasa neyse onun üzerine hücum eder" (Hüküm, 2019, s. 220). Ama araştırmacı 19. yüzyıldan önce de gülmenin toplumsal yönlendirici olmasına değinmiş, hatta gülmenin bu konuda bir akım oluşturabilecek kadar etkili olduğundan söz etmiştir (Hüküm, 2019, s. 221).

Gülmenin yıkıcılığından da bahseden Muhammed Hüküm "Gülmenin bir silah olarak kullanılması, modern sonrası dönemde en çok yıkıcılığı vasıtasıyla kullanılır olmuştur" der (Hüküm, 2019, s. 219).

Azem Sevindik mizahın siyasal işlevi konusunda Tan Oralın şu sözlerine dikkat çeker: "Mizah baskının ve baskıcının gücünü ve güçsüzlüğünü sergiler, yalanını dolanını açığa çıkarır, güvenini sarsar. Ciddiliğe dayalı tılsımı etkisizleştirir. Beklenmedik anda şimşek gibi çakar mizah, çarpıcıdır, çok kısa süre ortalık aydınlanır" (akt. Sevindik, 2023, s. 57).

"Güldürmek dünyanın en ciddi işlerinden biridir, keskin bir zekâ gerektirir. Mizah yeteneği olan esprili insanlar, toplumsal değişime öncülük yapabilecek insanlardır. Bir siyasetçinin yıllar boyunca anlatamayacağı bir fikri, iyi bir mizahçı saniyeler içinde anlatma gücüne sahiptir. ... Mizah halkın iktidara başkaldırdığı durumlarda yeşermiştir" (Aksoy, 2010).

Gülmenin ıslah etme, problemleri çözme gibi yönleri de vardır: "Gülme eylemi bir taraftan yıkım yaratırken öte yandan kendine ait bir ahlak sisteminin savunuculuğu da yapar. Gülmede bir aşağılama ve karşı taraftakini ıslah etme

niyeti bulunması, gülmenin "toplum ahlakına" karşı olan kimi davranışları düzeltmeye giriştiğinin göstergesidir" (Hüküm, 2019, s. 218-219).

Sanat ve edebiyat için gülmenin büyük önemi vardır. "Gülme rastgele, kendiliğinden, bir duygu boşalımı şeklinde öznel ve psikolojik bir hüviyetle karşımıza çıktığı gibi toplumsal ve politik düzlemlerde de görünür haldedir. Bu görünüş mizah ve komedya ile sanatsal bir anlatıya dönüşmektedir" (Ceyhan Coştu, 2020, s. 135).

"Mizahın hayatla, sanatla, edebiyatla geçmişten bugüne yakın bir bağı olduğu bilinir. Sanatçılar eserlerinde mizahtan yaralanarak pek çok konuyu bilinen basmakalıp yaklaşımların ötesinde farklı bir bakış açısıyla işler. Bu anlamıyla mizah, aynı zamanda birey ve toplumlar için bir soluk alma yeri, iktidara ve güce karşı kendini var edebilme edimidir" (Alay, 2019, s. 26). Felyetonlar da böyle eserlerdendir. Toplumun güncel problemlerini, noksanlarını komik, mizahi yönden ele alarak okurları dönemin olaylarından haberdar olmaya ve aynı zamanda bu hadiselerden ders çıkarmaya sesler. Bu açıdan felyetonların toplumsal ve siyasal önemi de büyüktür. Toplumun sosyal problemlerini hiç gözardı etmeden yazılarına aktaran felyetonistler burada büyük bir sosyal vazifeyi de yerine getirmiş olurlar, yaşanan olaylara karşı toplumun gözünü açmak vazifesini üstlenerek ülkenin toplumsal ve siyasal hayatı için de katkıda bulunmuş olurlar.

Abdülhak Şinasi Hisar "Komikliğin kuvve-i istisaiyesi" adlı yazısında gülmekten şöyle bahsediyor: "Görülüyor ki komik hadiseler bir ağaç gibi cemiyetin sinesinden çıkarak gittikçe büyüyor ve her tarafa dal budak salıyor. Bu canlı nebat milli harsla beslendikçe en ince sanayi-i nefise ile rekabet edebilecek bir seviyeye geliyor ve gülmek hadiseleri ancak bu devre-i kemalde bediileşiyor" (Hisar, 2015, s. 121).

Azem Sevindik "Kahkahanın kültür tarihi" kitabında gülmenin yararlılık işlevinden bahsetmiş, burada gülmenin toplumsal bağlamda ne kadar büyük bir fayda sağladığını açıklamıştır. "Gülmenin ve mizahın yararlılık işlevi, toplumsal bağlamda aykırı hareket, tavır ve davranışlar içerisinde bulunan kişileri topluma duyarlı kişiler haline dönüştürmesi, en azından onları cezalandırarak ideal olan kabulleri ayakta tutmasında karşımıza çıkmaktadır. Bu cezalandırma çok ağır, tahrip edici ve düzene sokucu gülme eylemiyle sağlanır. Bu yolla insanlar hatalarını görerek kendilerine çekidüzen verme fırsatı bulabilirler ve hatalarının, kusurlarının ve eksiklerinin farkına varabilirler. Bu yönüyle mizah, tahrip edici, aşağılayıcı ve küçük düşürücü olarak görünse de toplumsal bağlamda genel olarak doğru, etik ve erdemli olarak kabul gören genel kuralların yaşatılması ve onları çiğneyen, ezen ve hiçe sayanları cezalandırarak bu kabullerin devamlılığını sağlaması yönüyle yararlılık işlevini bünyesinde taşır" (Sevindik, 2023, s. 60).

Yeni dönem edebiyatında mizaha daha çok yer verilmiş, artık yazarlar konulara mizahi yönden bakmaya başlamışlardır. Bunun neticesinde yeni edebi türler meydana gelmiştir. Özellikle 18. yüzyıldan itibaren mizahi özellikleri ile dikkat çeken yeni türler dünya edebiyatında ve matbuatında yer almaya başlamış, zaman geçtikçe bu sahada büyük gelişmeler yaşanmış, 19. ve 20. yüzyıllarda bu türlerin gelişimi zirve yapmıştır. Bu açıdan mizah dergilerinin büyük önemi vardır. Dergi ve gazeteler bu yeni türlerin basılması için en önemli mecralar olarak gösterilebilir.

Bahsettiğimiz dönemde hem Azerbaycan'da, hem de Türkiye'de edebî alanda olaylar benzer şekilde seyretmiş, matbuata büyük önem verilmiş, matbuatda yeni gazete ve dergiler, edebiyatda yeni türler meydana gelmiş ve mizaha daha çok yer verilmiştir: "19. yüzyılın ikinci çeğreğinden itibaren Türk edebiyatındaki türlerin Batılı türdeşlerini yakalama isteği, sözlü gelenekte de güçlü olan mizah gibi bazı türlerin çoğalmasını/gelişmesini kaçınılmaz kılmıştır. Özellikle de dönemin siyasal ve toplumsal yapısı tabiatıyla bu türün gelişimini beslemiştir" (İnan, 2016, s. 2-3).

19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başlarında Azerbaycan'da meydana gelen olayların edebiyata tesirinden bahsederken onun gazete ve matbuata da tesirinden söz etmek gerek. Bu dönemin edebiyatı sosyal konuları ele aldığından dolayı yazarlar eserlerini gazetelerde ve dergilerde çokça yayınlatmışlar. Gazete ve dergilerde basılan yazılar genel kitleye daha çok hitap eder. Bu sebeple yazarlarımız da gazete ve dergilere yönelmiş, yazılarını bu mecralardan okurlarına aktarmışlar.

Matbuatta yer alan türlerden biri de felyetonlardır. Felyetonlar komik öğelerle birlikte aynı zamanda tenkit, hiciv içeren mizahi bir dille yazılmış eserlerdir. Sosyal ve siyâsî mevzularla ilgili yazılan, sosyal yaşamda meydana gelen türlü problemleri ifşa eden felyetonlar insanları gaflet rüyasından kurtarmak, yaşanan olaylara karşı okurların gözünü açmak için yazarların yöneldiği önemli edebî türlerden biridir.

"Geniş bir sahada hayat bulan felyeton eğitimden adalete, gelenek ve göreneklerden inançlara, yoksulluktan üretime, dilden yabancılaşmaya kadar pek çok konuda görüş beyan edilen edebî türdür. Kısaca, toplumsal gelişimi olumsuz etkileyen her ne varsa felyetonun konusuna dâhil olmuştur" (Uygur, 2006, s. 10).

Felyetonlar mizâhî yanı ile dikkat çeker. Medyada mizâhî yazılar okurların ilgisini daha çok cezbeder. Çünkü bir olayın komik bir şekilde anlatılması aslında okurlar için olayı daha okunaklı hale getirir. Gergin sosyal-siyâsî durumlarla ilgili bir makale okumaktansa bu olaylardan bahseden komik-mizâhî yazıları okumak daha kolay ve ilgiçekicidir. Genel kitle için bu tür yazılar daha okunaklıdır. Sosyal-siyâsî olayların mizahî yönden ele alınması konuya ilgi çekmek için yazarların kullandığı bir yoldur. Burada

medyanın büyük önemi vardır. Okurlar gazete, dergi gibi mecralardan günlük olaylara değinen komik-satirik yazıları okurlar. Yazarlar da bu yüzden genellikle bu tarz eserlerinin gazete ve dergilerde basılmasına önem verirler.

Felyetonlar hem dünyada, hem de Azerbaycan'da tam da böyle bir dönemde meydana gelmiştir. Değişimlerin başkaldırdığı, siyasi ve toplumsal konuların öneminin arttığı dönemlerde mizah daha çok geliştiği gibi edebî türlerde de bu gelişim göze çarpmaktadır. Hayatın getirdiği zorluklar, kargaşalar aslında bazen mizaha daha çok yönelmemize yol açar. Pek çok kez yazarların da buna önem verdiğini görmekteyiz. İronik ve mizâhî edebî türler de bu tip dönemlerde hem yazarlar, hem de okurlar tarafından çok büyük ilgi görmeye başlar. Çünkü gergin dönemlerde insanlar bir az gülmek ister. Hem de gülerek kötü olayları, keskin siyasi meseleleri hicvederek olayları iyiye doğru değişmek isterler.

Tahire Memmed edebiyyatta gülme ve satira (hiciv) hakkında şunları söyler: "Satira bir toplumsal kahkaha olgusudur. Bu, yazarın herkesin güldüğü bir şey yazdığı anlamına gelmez, başkalarının komik bulmadığı, gerçeği göremediği şeylere dikkat çekebilir, onları ironinin hedefi haline getirebilir. Ancak bu ironi kamuoyuna yansıdığında, yazar aracılığıyla toplumun kahkahasına konu olduğunda güçlenir ve satira niteliği kazanır" (Memmed, 2010, s. 98).

Azerbaycan matbuatında felyetonların bir tür olarak meydana geldiği dönem de, yani 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başları da gergin, çelişkili sosyal ve siyasi meselelerin olduğu bir zaman kesimidir. Bu dönemde felyeton Azerbaycan yazarlarının yöneldiği başlıca edebî türlerden biri olmuştur.

Azerbaycan felyetonlarının gelişiminde Celil Memmedkuluzade, Üzeyir Hacıbeyli, Ömer Faik Nemanzade, Neriman Nerimanov, Mirze Elekber Sabir, Ali Nezmi, Alikulu Gamküsar, Mir Celal, Samet Mensur, Yusif Vezir Çemenzeminli, Mehmetali Sıdkı gibi pek çok yazar ve şairimizlerimizin emeyi var. 20. yüzyılın başlarında basılan "Molla Nasreddin" dergisi felyetonların gelişiminde çok büyük bir yere sahiptir. Bunun yanısıra Şeypur", "İrşad", "Keşkül", "Zenbur", "Kelniyyet", "Lek-lek" gibi dergiler de bu konuda büyük önem arz etmektedir. Bu dergilerde pek çok yazarlarımızın felyetonları, hikayeleri, şiirleri ve makaleleri yayınlanmıştır.

19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında Azerbaycan edebiyatında gülmenin en büyük özelliklerinden biri iktidarın, hakim zümrenin halka zulmünü ifşa etmesidir. Pek çok gazete ve dergilerde basılan felyetonlarda ve diğer mizahi yazılarda gülmenin gücüne dayanarak iktidarda olan insanların yaptığı kötülükler tenkit edilmiştir. "Gülme, iktidarı ve kuru hegemonyayı tehdit eden, yıpratan ve sorgulatan bir işlev olarak görülmektedir" (Bayrakçı, 2019, s. 115).

Fahri Yakar "Mizahın gücü: başlangıçtan günümüze kadar Türk ve dünya edebiyatında mizah" adlı kitabında Cemal Kutayın şu sözlerine yer vermiştir: "Acıyı, kederi isyan duygusu uyandıracak bir şekilde dile getirmek hiç de kolay değil. Fakat asıl zor olan, insan zekâsını büyük bir ifade mertebesine eriştirebilmek: O sert, katı isyan ettirici gerçekleri acı da olsa gözyaşından ve çığlıklardan daha tesirli bir tebessüm uyandırarak anlatabilmek!" (Yakar, 2013, s. 68). Cemal Kutayın bu sözleri bahsettiğimiz konu ile ilgili önemli bir yere sahiptir. Çünkü hakikaten zor durumlarda, gergin sosyo-politik problemlerin olduğu dönemlerde yazarların üstüne düşen büyük bir vazife vardır: Olayları "daha tesirli bir tebessüm uyandırarak anlatabilmek" (Yakar, 2013, s. 68). Böyle bir etkiye sahip eserlerin yazılması çok kolay olmasa da bunu yapabilen yazarlar hem türk edebiyatında, hem de Azerbaycan edebiyatında vardır. Özellikle daha önce de bahsettiğimiz gibi 19. ve 20. yüzyıllarda mizahi bir dille okurlarına seslenen büyük yazarlarımız olmuştur. Onlar güldürürken düşündüren eserleri ile toplumsal sorunların ve siyasi hadiselerin gidişatına dikkat çekmiş, mevcut problemlerin hızlı bir şekilde çözülmesi için katkıda bulunmuşlardır.

"Antik Yunan filozoflarından günümüze gülme, çoğunlukla toplum mühendisliğinin bir parçası olmuştur. Otoritenin ciddiyyetini bozan gülme, baskı altına alınmaya çalışılmıştır. Gülme eylemi ciddiyyetsizlik olarak nitelendirilir ve ideolojik mekanizmalar aracılığıyla da "tabu" ya da "ayıp"a dönüştürülür. Aslında, gülme eylemi toplumsal baskılara bireylerin verdiği bir cevap ya da iktidarı sarsan, onu küçümseyen bir tepkidir; başka bir deyişle gülme, sıkı toplumsal denetimlere karşı verilen bir karşı iktidar durumudur" (Bayrakçı, 2019, s. 126).

"Yaratıcılık, cesaret, zeka mizahi karşı duruşun sacayağıdır. İktidar sahiplerinin hazzetmediği ve fakat daha yaşanılır bir dünyanın inşasına olanak tanıyan mizah özellikle baskı dönemlerinde nefes açıcıdır ve ağrıları sağaltır" (Kuruoğlu; Boz, 2016, s. 18).

Okurlar açısından da eserlerin mizahi bir dille yazılması büyük bir merak uyandırmıştır. Toplumda genel kitlenin okuması için sade, anlaşılır dilde yazılmış ve komik öğeler barındıran eserler daha çok ilgi çekmiştir. Olaya bu açıdan bakınca okur için en dikkat çekici eserler arasında başta felyetonlar gelir. Çünkü felyetonlar gibi kısa, lakonik, komik yazılar okuma açısından daha çok ilgi görür. Okur bu tip eserleri okurken yorulmaz, aksine bu yazılar ona haz verir. Çünkü felyetonlar güldürürken düşündüren, sosyal ve siyasi konulara değinen, problemleri hicvederek gösteren eserlerdendir. Böylece, felyetonlar sayesinde okur hem toplumun önemli sorunlarından haberdar olur, hem de komik bir eser okuyarak keyif alır, okurken sıkılmaz ve yorulmaz.

"Omuzlarına "gerçekliğin olumsuz yönlerini güldürücü bir biçimde ortaya çıkarmak" gibi büyük bir ağırlık yüklenen mizahın "utanma ve üstüne alınma duygusu taşımayan"lar nezdinde etkili olması düşünülebilir mi? Sorulara verilecek muhtemel yanıtlardan sonra mizahı sanat olarak seçenleri M. Üstündağ'ın ifadeleriyle "güldürüyorlar" biçiminde mi yoksa "beyinleriyle ağlıyorlar" diyerek mi değerlendirmek daha kolay olur?" (Kuruoğlu; Boz, 2016, s. 19).

Sonuç:

Hayatın her anında var olan bir eylem olarak karşımıza çıkan gülmenin araştırılması oldukça önemli bir konudur. Bununla ilgili araştırmalar var. Ama gülme o kadar derin, o kadar çok yönlü bir olgudur ki, o ne kadar çok araştırılırsa, araştırılsın, yine de incelenmesine ihtiyaç vardır. Bu açıdan bakıldığında o, her yeni çalışmada yeni bir anlam kazanır.

Gülme sanatta ve edebiyatta özel bir yere sahiptir. Çok ciddi bir mesele bazen mizahın gücünden istifade ederek hiç düşünülmediği kadar tesirli bir şekilde okurlara aktarılır. Burada felyetonlar büyük önem arz etmektedir. Bir dönem matbuatta sıkça rastlanan felyetonlar kısa ve komik yazılardır. Burada günün aktüel olayları göz önüne serilerek ifşa ve tenkit edilir. Okurları sıkmayan, yormayan bu yazılar mühim konuların gün işığına çıkmasında büyük bir vazife üstlenmiştir.

Yazarların katkı düzeyleri:	Tek yazar: %100.
Etik komite onayı:	Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur.
Finansal Destek:	Çalışmada finansal destek alınmamıştır.
Çıkar çatışması:	Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

Aksoy, Temel. (2010). Mizah her kapıyı açar. Erişim tarihi: 30 ekim 2023. https://www.temelaksoy.com/mizah-her-kapiyi-acar/

Alay, Okan. (2019). Mizah kavramı ve mizahın tarihsel süreci. *Türk dili dergisi, sayı: 808*, 22-30

Aliyev (Yusifli), C. (2014). *Azərbaycan komediyasının poetikası.* Bakı, YYSQ

Bayrakçı, Onur. (2019). Gülme eylemine sosyolojik bir yaklaşım. *Kahya, Yalçın (Ed.). Mizah kitabı. İstanbul: TEDEV Yayınları*, 115-127

Bayraktar, Levent ve Tek, Zeynep. (2015). *Bergson'dan Mustafa Şekip'e "Gülme"*. Ankara: Aktif Düşünce Yayıncılık

Bergson, Henri. (2011). *Gülme.* (Çev. Devrim Çetinkasap). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları

Ceyhan Coştu, F. (2020). Gülme üzerine bir deneme: Bergson ve Freud. *Felsefe Dünyası Dergisi, sayı: 71*, 135-154

Critchley, Simon. (2002). *On Humour.* London and New York: Routledge

Erkek, Fatma. (2017). Kahkaha toplumdan yana: Henri Bergson'un gülme yorumu. *Dört Öge, sayı: 11*, 1-15

Freud. (1996). *Espri sanatı.* Çeviren: Erdoğan Alkan. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayıncılık

Habibbeyli, İsa. (2007). *Ədəbi-tarixi yaddaş və müasirlik.* Bakı: Nurlan

Hisar, Abdülhak Şinasi. (2015). Komikliğin kuvve-i ittisaiyesi. *Bayraktar, Levent ve Tek, Zeynep. Bergson'dan Mustafa Şekip'e "Gülme". Ankara: Aktif Düşünce Yayıncılık,* 116-122

Hüküm, Muhammed. (2019). Mizahta siyasetin yükselişi: II Meşrutiyet dönemi. *Mizah kitabı. Editör: Yalçın Kahya. İstanbul: TEDEV Yayınları, 248 s.*, 213-232

Kaya, Berdan. (2021). Bergson'un gülme teorisi: bir cezalandırma mekanizması olarak gülme. *Felsefe Dünyası Degisi, Sayı: 74*, 278-299

Koestler, Arthur. (1997). *Mizah yaratma eylemi* (Çev. Sevinç Kabakçıoğlu, Özcan Kabakçıoğlu). İstanbul: İris

Kuruoğlu, Huriye ve Boz, Mikail (Ed.). (2016). *Medya ve mizah*. Ankara: Nobel Yayıncılık

Memmed, T. (2010). *XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı.* Bakı: Apostrof

Moliere sözleri. (2023). Erişim tarihi: 20 mayıs 2023. https://www.unutulmayansozler.com/moliere-sozleri-12.html

Morreal, John. (1997). *Gülmeyi ciddiye almak.* İstanbul: İris Yayıncılık

Morreal, John. (2009). Humour as Cognitive Play. *Journal of Literary Theory.* Vol.3, Issue 2, 241-260

Nitszche. (2016). Erişim tarihi: 3 eylül 2023. https://eksiseyler.com/friedrich-nietzscheden-hayat-dersi-niteliginde-muhtesem-alintilar

Özçelik, Zeynep. (2022). Milyonlarca yıldır gülüyoruz. Erişim tarihi: 28 ağustos 2023. https://www.hayatpsikoloji.com.tr/makale-detay/348-milyonlarca-yildir-guluyoruz-bakirkoy-hayat-psikoloji-psikolog.html

Özden, Hilmi. (2021). Mizah, tarih ve insan. Erişim tarihi: 17 ağustos 2023. https://www.belgeseltarih.com/mizah-tarih-ve-insan/

Salman, Yurdanur. (1997). Ön söz. *Arthur Koestler. Mizah yaratma eylemi. eylemi (Çev. Sevinç Kabakçıoğlu, Özcan Kabakçıoğlu).* İstanbul: İris

Sanders, Barry. (2001). *Kahkahanın zaferi: yıkıcı tarih olarak gülme.* İstanbul: Ayrıntı yayınları

Sevindik, Azem. (2023). *Kahkahanın kültür tarihi*. İstanbul, Ötüken

Uygur, Erdoğan. (2006). *Molla Nasreddin* dergisinde felyetonlar. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, cilt 3, sayı 3, 7-21

Yakar, Fahri. (2013). *Mizahın gücü: Başlangıçtan günümüze kadar türk ve dünya edebiyatında mizah*. İstanbul: Kastaş Yayınevi

ZfWT Vol 15, No.3 (2023) 123-140 // **DOI:** 10.46291/ZfWT/150308

ZfWT Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks

KAZAKİSTAN'DA ADAK KÜLTÜRÜ VE KUTSAL MEKÂNLARDA YAPILAN RİTÜELLER*

VOTIVE CULTURE AND RITUALS PERFORMED IN SACRED PLACES IN KAZAKHSTAN

Banu ALİPBEKOVA[**]
Nezir TEMUR[***]

Özet

Kazakistan'daki modern sosyokültürel, manevi süreçleri anlamak için geçmişten gelen kültürel mirasa atıfta bulunmamak imkânsızdır. Tüm insanlar gibi Kazak halkı da tarih boyunca manevi duygularını ve inançlarını birtakım kutsal değerlerle ilişkilendirmiştir. Bu kutsal ve manevi değerlerden en önemlileri Kazak halkının yaşam kültürüne İslamiyet'ten sonra giren kutsal mekânlar ve adak kültürüdür. İslamiyet'le birlikte Kazakistan'da kutsal sayılan çok sayıda ziyaret ve adak yeri ortaya çıkmıştır. Kutsal mekânlar ve adak yerlerinin kutsal dünyası etrafında gelişen mitolojik unsurlar; ulusal ve kültürel değerlerin oluşmasında, insanların mensubu bulunduğu toplum içinde etik bir norm oluşturmasında bir harç işlevi görmüştür. Benimsedikleri kültürel ananenin bir gereği olarak insanlar, değer verdikleri kişilere öldükten sonra bile saygı gösterilmesi gerektiğine inanmışlardır. Bu kişilere ait meskenleri, yerleri ve kabirleri ziyaret edip buralarda adaklar sunmuşlardır Ziyarette bulunulan adak yerleri ve oradaki kutsal mekânlar (evliya, veli, baba, ata vs olarak bilinen kişiler, yaşayış biçimleri ve kerametleriyle halkın gözünde ulu kişiler hâline gelmiştir. Çalışma alanında bulunan Güney-Kazakistan'da yer alan karakterlerinin bir kısmı tarihi kişilik, bir kısmı dini, bir kısmı da halk kahramanıdır. Bu insanların hem yaşamları boyunca hem de ölümlerini takiben gösterdikleri kerametler, insanların ziyaret etmelerine neden olmuştur. Türkler arasında yaygın olan adak kültürü ve ziyaret geleneği İslamiyet'in kabulünden sonra yaygınlaşsa da temeli İslamiyet öncesi dönemlere kadar uzanmaktadır. Eski kültür ve geleneklerinde "ata-baba", İslam kültüründe ise "veli"

---

* Araştırma Makalesi: **Geliş tarihi:** 01.12.2023, **Kabul tarihi:** 12.12.2023
Kaynak gösterilme: ALİPBEKOVA, B-TEMUR, N. (2023): Kazakistan'da Adak Kültürü ve Kutsal Mekânlarda Yapılan Ritüeller, *Zeitschrift für die Welt der Türken,* 15 /3, s. 123-140.

** Öğr. Gör., Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Filoloji Hazırlık Ankara / TÜRKİYE banu.alipbekova@inbox.ru https://orcid.org/0009-0003-3938-6879

*** Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü Ankara / TÜRKİYE ntemur@gazi.edu.tr https://orcid.org/0000-0002-8052-1927

olarak anılan şeyh ve dervişler, İslam toplumunda her zaman sevilmiş, onurlandırılmış, ölümlerinden sonra efsaneleri ve türbeleri aracılığıyla ölümsüzleştirilmeye çalışılmıştır. Bu çalışma kapsamında, Güney Kazakistan'da en çok ziyaret edilen adak yerleri ve kutsal mekânlar insanların bu yerleri ziyaret etme nedenleri ve ziyaretleri sırasında gerçekleştirdikleri ritüeller incelenmiştir. Dua niteliğinde olan ve bireysel ihtiyaçları karşılayan bu ritüeller, çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kazakistan, adak kültürü, kutsal mekânlar, ritüeller.

Abstract

In order to understand modern sociocultural spiritual process in Kazakhstan is impossible without reference to the historical intellectual heritage. Throughout history, like many other nationalities, the Kazakh people have associated their spiritual feelings and beliefs with the sacred. In Kazakhstan, along with Islam, many sacred places of pilgrimage and sacrifice have emerged. Mythology, centered around the sacred world of holy places and sacrifices, has become the basis of national cultural values, ethical norms about the unity of people, society and nature. As a requirement of the cultural traditions they adopted, people believed that those dear to them should be respected even after their death. To honor this belief, they engaged in practices such as making offerings and visited the belongings of these people, the places they lived and their graves. The revered sites and notable figures associated with them, including saints, elders, fathers and ancestors, achieved eminence in the eyes of the community through their miracles deeds and exemplary lifestyles. Some of the personalities in the South Kazakhstan region focused on in the study are historical figures, some are religious figures, and some are local folk heroes.

The miracles displayed by these individuals, both during their lifetimes and after their deaths, have strengthened people's determination to visit such sites. The votive culture and pilgrimage tradition among Turks have roots in more pre-Islamic times. Figures such as ancestors or fathers in their own historical cultures, and as saints and dervishes in Islamic culture, always have been regarded with love and respect in Islamic society, with efforts made to immortalize their stories and shrines after deaths. In this study, the most frequently visited votive places and sacred places in the Southern Kazakhstan region were examined within the scope of the reasons why people visit these places and rituals they practice at their visits. These rituals, which are prayers to meet individual needs, have been tried to be explained.

Keywords: Kazakhstan, votive culture, sacred places, rituals.

Extended Abstract

This study examines the intricate socio-cultural and spiritual processes in contemporary Kazakhstan, emphasizing the indispensable role of intellectual heritage in understanding these dynamics. Throughout history, the Kazakh people, akin to humanity at large, have intertwined their landscapes and territories with a sense of sacredness driven by profound spiritual sentiments and beliefs.

A focal point of spiritual significance within the Kazakh culture is the emergence of sacred places following the advent of Islam, coupled with the

intricate culture of votive offerings and the subsequent development of cultural relationships surrounding them. The introduction of Islam in Kazakhstan marked the establishment of numerous revered pilgrimage and votive sites, shaping the spiritual landscape of the region.

The mythology woven around the sacred realm of these places and the practice of votive offerings has evolved into a fundamental element of acceptable, and widespread, customs, contributing to the unity of individuals and society, a harmonious relationship with nature, and the preservation of cultural values at a national level. This has fostered an enduring respect for individuals even beyond their own existence. People continue to engage in the tradition of offering votive gifts and visiting the possessions, dwellings, and tombs of these revered individuals.

These individuals, recognized as saints, elders, fathers, ancestors, etc., along with their miracles and ways of life, have ascended to revered status in the eyes of the populace. This study, focusing on the Southern Kazakhstan region, identifies these figures as historical personalities, some entwined with religious elements, and others rooted in legendary heroism. Miraculous occurrences attributed to these figures, both during their lifetimes and posthumously, significantly influence local beliefs and cultural–practices of visiting these sacred sites.

The votive culture and pilgrimage traditions among the Turks can be traced back to pre-Islamic times. Figures identified as ancestors or fathers in historical cultures, and as saints and dervishes in Islamic traditions, have consistently commanded love and respect within Islamic societies. Great efforts have been made to immortalize their stories and consecrate their resting places.

This study extensively explores the Southern Kazakhstan region, focusing on the most frequented votive sites and sacred places. The research investigates the motivations which drive individuals to visit these sites and the rituals performed during these visits. It concludes that visits to votive sites and sacred places in Southern Kazakhstan predominantly involve prayers linked to the individual needs of the local population, including aspirations for marriage, childbirth, and healing.

Giriş

Toplumlar, çeşitli tarihî dönemlerde içinde bulundukları toplumsal zihniyet modeline yeni unsurlar katarak bir sonraki zihniyet dünyasını inşa ederler İnanç ögeleri ise inşa edilen her yeni zihniyet modelinde adeta kurucu bir öge olarak işlev üstlenir ancak hiçbir dönemde bir önceki zihniyet dünyasının kutsal kabul ettiği olgular tamamen reddedilmemiştir. Bazen simgesel olsa da yeni inanç unsurlarında kendine yer edinebilmiştir. Bu çerçevede inanç unsurlarında ve buna bağlı olarak gerçekleştirilen

uygulamalarda çok katmanlı bir yapının varlığı bazen çok ön planda bazen ise arka planda kendini gösterir. Bu tür çok katmanlı yapılar aynı zamanda toplumların geçirdikleri tarihî süreçler, dâhil oldukları medeniyet daireleri ile ilgili kültürel kodlar ve metinler sunar.

Türk kültür tarihiyle ilgili tespit edilen en eski kaynaklar, Türklerin ilk inanç sisteminin animistik bir içeriğe sahip olduğuna işaret etmektedir. Bu inanç sitemine ait birçok unsur daha sonraki tarihî süreçlerde dâhil olunan inanç sistemlerinde kendini muhafaza etmiştir. Günümüzde bütün kültürlerde en eski inanç unsurlarından biri de adak ve buna bağlı uygulamalardır. Adak kurbanı tüm inançlarda bir biçimde bulunan bir inanıştır. Uygulamanın şekli dinler ve kültürler arasında farklılık gösterse de temel tema dua/dilek karşılığında doğaüstü güçlere, ilahi güçlere, tanrılara veya Tanrı'ya bir şeyler sunmaktır. Etkinliğin yapılacağı gün, yer, etkinliğin yapılış şekli, etkinlikte sunulmak istenen şeyler, orijinal ritüele eklenen unsurlar sebebiyle zamanla değişmektedir Adak kültürü, kutsal mekânlar ve adak yerleri halkın yaşantısında ve inancında önemli bir yer kaplayan manevi değerlerdir. Divanü Lügati't-Türk'te *"iduk, ıdık"* olarak geçer ve anlamı *"kutsal ve mübarek olan her türlü nesne"* anlamına gelir. Ayrıca serbest bırakılan tüm hayvanlara da bu ismin verildiği görülmektedir. Bu hayvana yük taşıtılmadığı, sütünün sağılmadığı, yününün kesilmediği, efendisine adak olarak saklandığı ifade edilmektedir. Abdülkadir İnan ise bu duruma şöyle bir açıklama getirmiştir*: "Modern Türk lehçelerinde izık, ıyık, İyik, ıtık olarak adlandırılan bu hayvanlar Şaman Türklerinin koruyucu ruh için binit olarak serbest bırakılan, binilmeyen, boş tutulan atlardır. Serbest bırakmak veya göndermek anlamına gelen "id-" köküne dayanmakta "kutsanmış, kutsal" anlamını çok erken bir zamanda kazandığı tahmin edilmektedir"* (İnan, 1971, s. 100).

Kutsal sözcüğü TDK sözlüğünde, "tapınılacak veya yolunda can verilecek mukaddes, karşı çıkılmaması gereken, Tanrı'ya adanmış olan, Tanrısal olan" olarak tanımlanmaktadır. Mukaddes kelimesinin yalın hali olan 'takdis' sözcüğü de 'kutsamak' şeklinde tanımlanmıştır (Türkçe Sözlük, 1988, s. 939)

"Ziyara" kelimesi; birini veya herhangi bir yeri görmek için gitmek anlamına gelen "zevr" köküne dayanmakta ziyaret eden ve ziyaret etmek terimleri yerine de kullanılmaktadır (Kandemir, 1978; Ünver, Güngör, Taşta, & Sayım, 2001; Gökbel, 1999; Oymak, 2000; Oymak, 2002; Keskin, 1999; Keskin, 2004).

İnanç ve manevi değerler, tarihsel ve toplumsal gelişim sürecinde hayatın hemen her alanında kendini göstermektedir. Türk halklarının örf, adet, gelenek ve kültürlerini günümüze değin sürdüren inançları ve ritüelleri, değişik pek çok değerlerin bünyesinde barındırdığı pek çok uygulamada görmek mümkündür. Türk halklarında adak yerleri ve kutsal mekânların ziyareti geleneği, İslam'dan önceki dönemlerden gelmektedir. Eski kültürlerdeki ata-

baba, İslam kültüründe veli şeklinde anılan birtakım şeyhler-dervişler, İslami toplumda her zaman sevilmiş, saygı duyulmuş, ölümlerinin ardından da menkıbe ve türbeleri aracılığıyla ölümsüzleştirilmeleri için çaba sarf edilmiştir. Halkın defalarca ziyaret ettiği bu adak yerleri ve türbeler, zamanla inanç ve ritüellerin yaşandığı yerler hâline gelmiştir.

Sözlükte ziyaret sözcüğü "bir kişiyi görmek için, biriyle görüşmek için gitmek, görüşmek" olarak açıklanmaktadır (Türkçe Sözlük, 1988, s. 1076). Ziyareti gerçekleştiren bireye de "Ziyaretçi" denir. Arapça ziyaret sözcüğünden gelen ziyaret kelimesine benzer şekilde; Arapça kökten gelen "zeyr" kelimesi de ziyaret etmek anlamının yanı sıra ziyaretçi anlamını da taşımaktadır (Develliogğlu, 1993, s. 59). Ziyaret terimi; dilekler ve duaların kabulü için gidilen yer olarak tanımlandığında; İslam'daki en önemli örneğinin Kâbe'yi kurallarına uygun olarak ziyaret etmekten ibaret olan hac olduğu değerlendirilebilir. Bununla birlikte, ziyaret terimini, bir ibadet türü olan hacdan çok farklı bir kategori olarak değerlendiren popüler hak inançları arasında görmek yerinde olur. Ziyaret edilen yerler dede mezarı, tekke, kümbet, türbe, yatır gibi isimlerle anılmakta ve çoğunlukla şehit, Abdal baba, dede, pir, mübarek, gazi, şeyh, seyit, sofu, âlim, zahit, ermiş, eren, evliya, veli gibi isimlerle anılan kişiler üzerinden belirli murat, istek ve hacetler ile yapılmaktadır (Günay, Harun, & Kuzgun, 1996). Kişinin zor durumlarını ortadan kaldırmak, istek ve arzularını yerine getirmek için gittiği bu yer ve duruşlara *"Adak Yeri"* adı verilmektedir. Ziyaretlerle ilgili inanç, sadece Türk ve İslam inancıyla sınırlı olduğu söylenemez. Natürizm ve animizm olarak tanımlanan doğaya, doğal güçlere ve ruhlara tapınma inançları dünyanın birçok yerinde bulunmaktadır (Günay, Harun, & Kuzgun, 1996, s. 74). Dünya çapında popüler olan ziyaret ve adak yerlerine ilişkin inanç; toplumlar, kültürler, zaman dilimleri ve coğrafi bölgelere göre değişiklik göstermektedir.

Türkçede terim olarak, dini tören, ayin olarak tanımlanan ritüel kelimesi, antropoloji sözlüğünde ise "geleneğin çeşitli aralıklarla oluşturduğu, genellikle dini veya büyüsel bir dizi etkinlik" (Winick, 1970, s. 45).şeklinde tanımlanmıştır.

Gordon Childe (2009), vahşi toplumların, gerçek dünyada görmeyi arzuladıkları değişiklikleri, simgesel eylemler ve sihirli sözlerle (ayinlerle) ortaya koyduklarını belirtir. Childe'a (2009, s. 89) Childe'a göre, ayinler ve sihirli sözler aracılığıyla, doğa olaylarını istenen şekilde etkileyebilme yeteneğine sahiptirler ve bu nedenle ataları olarak gördükleri hayvanların veya bitkilerin çoğalmasını sağlamak için düzenli aralıklarla dramatik törenler düzenlerler. Bu törenlerde, sembolün sonuçla karıştırıldığı -sihirsel eylemler olarak adlandırılabilecek- bir durum ortaya çıkar. Bu ritüeller, "doğanın ve soyun bereketini kontrol etmek ve topluluğun tarihini olumlamak" amacını taşıyan, "belirli bir duygu ve özel bir zihin çerçevesinden türetilen özel eylemlerdir." Childe'a göre, ritüeller, doğanın doğrudan kontrol edilemeyen

güçlerini kontrol etme yöntemleri olarak ortaya çıkar; ancak doğayı yönlendirmez, bunun yerine doğayı yönlendiren tanrılara yöneliktir. İnsanlar, Tanrı'nın bir parçası olarak rol alır ve tanrıları eylemi gerçekleştirmeye sevk eden bir taklit etme sürecine girişirler (Childe, 2009, s. 120).

Eliade'a göre (1991) ise insanlar miti bilmekle nesnelerin "kökenini" de bilir ve bu bilgi sayesinde nesnelere egemen olabilir, onları istedikleri gibi kullanabilirler. Bu bağlamda, "dışsal", "soyut" bir bilgi değil -mitin törensel atmosfer içinde anlatılması veya ritüelin gerçekleştirilmesi yoluyla- "yaşanan" bir bilgiden bahsedilmektedir. *"Başlangıçta olanlar, ritüellerin gücü sayesinde tekrarlanabilir hale gelir"* (Alptürker, 2018, s. 89).

Türk halkları İslam'ı benimsemelerine rağmen, aynı zamanda bazı geleneksel inançlarını korumuş ve yaşadıkları mekânlarda bulunan bazı inançların etkisi altında kalmışlardır. Örneğin, mezarlara ve ağaçlara çaput bağlama geleneği, primitif kabile geleneklerinde de bulunan eski bir uygulamadır. Türklerin İslam öncesi dini sistem içinde var olan Atalar Kültü, İslam'ın kabulüyle birlikte Türklerin kutsal mekân kavramını türbe, yatır, dede mezarı, evliya gibi şekillerde Anadolu'ya taşımalarına yol açmıştır. Bu geçişi İslami motiflerle zenginleştirerek yeni bir kültür oluşturmuşlardır (Atasagun, 2006, s. 16).

İnanç, birey veya toplulukların, genellikle metafizik veya manevi düzlemde yer alan gerçekler hakkında duydukları güven ve kuvvetli bir kabul etme durumunu ifade eden bir kavramdır. İnanç genellikle bir bireyin veya bir topluluğun dünya görüşü, değer sistemleri, etik normları, tanrısal varlıklara veya ruhsal gerçeklere olan inançları gibi temel inanç sistemlerini içerir. İnançlar, kültürel, dini, felsefi veya ideolojik bağlamlarda şekillenebilir ve bireyin dünya ile olan ilişkisini, diğer insanlarla etkileşimini ve yaşamına anlam katmakla biçimlenebilir. Bu bağlamda, inançlar genellikle kişisel deneyimler, öğretiler, kültürel miras ve toplumsal etkileşimlerin bir kombinasyonu olarak gelişmektedir. İnançlar, birey ve toplulukların yaşam tarzlarını, değer yargılarını, kararlarını etkileyebildiği gibi ritüellerle ve uygulamalarla dolu bir içeriğe sahiptir.

İnanç, bir düşünce, olgu, nesne veya varlığın kişi veya toplum tarafından gerçek olarak kabul edilmesi olarak tanımlanır. Bu tanım, "inanç"ın insanlık tarihi boyunca var olan en eski ve evrensel olgulardan biri olduğunu ve hayata anlam, değer ve yönlendirme kazandıran güçlü bir kaynak işlevi gördüğünü vurgular (Alptürker, 2018, s. 95).

Ritüel, genellikle belirli bir gelenek, dini inanç sistemi veya kültürel topluluk içinde yapılan, belirli bir düzeni, sembolizmi ve anlamı olan tekrarlayan davranış veya seremonileri ifade eden bir terimdir. Ritüeller, toplulukları bir araya getiren, kimlik oluşturan, değerleri ifade eden, toplumsal düzeni sürdüren veya kutsal olanla iletişim kuran sosyal pratikler olarak işlev

görebilir. Bu bağlamda, ritüeller genellikle belirli bir topluluk içinde paylaşılan anlam ve sembollerle işlenen tekrarlayan eylemlerin yanı sıra Ritualistik davranışlar genellikle belirli bir topluluk içinde bir anlam taşıyabilir ve bu nedenle sosyal, kültürel veya dini bağlamlarda incelenirler.

"Rit" kelimesi, Batı dillerinde *"bir şey yapmak"* anlamına gelerek Latince kökenli *"ritüel"* kelimesinin temelini oluşturur. Bu kavram, daha spesifik bir tanıma sahip olarak *"inanç sahiplerinin ortak bir şekilde anlam yükledikleri geleneksel uygulamalar"* olarak açıklanır. Ritüel kavramı, değerlendirildiğinde, ritüeli icra eden kişiler tarafından dile getirilen anlaşılması zor söylemlerin ve değişmeyen şekilsel davranışların temsilini ifade eder. Temsil edici ve sembolik davranışlar, genellikle tüm ritüeller için ortak olan katı bir şekilsellik, belirli kuralları olan ve uygulayıcısından başka kimsenin tam olarak anlayamadığı terennüm özelliklerine sahiptir (Rappaport, 1999). Bu bağlamda, ritüel bilinçli bir şekilde oluşturulmuş, tekrarlanabilir, biçimlendirilmiş sembolik ve bedensel davranışları içerir (Zuesse, 1987, s. 405). Ritüeller, genellikle belirli bir gelenek, dini inanç sistemi veya kültürel topluluk içinde yapılan tekrarlayan davranış veya uygulamalı bir seremonilerdir. Genel bir bağlamda ritüellerin temel unsurları şu şekilde tanımlanabilir (Alptürker, 2018, s. 34):

Tekrar edilebilirlik (repetition): Ritüeller, belirli bir düzen içinde tekrar edilen eylemlerden oluşur. Bu tekrar, ritüelin belirli bir anlam ve etki yaratmasına katkıda bulunur.

Sembolizm: ritüellerde kullanılan nesneler, jestler, sözler veya diğer semboller genellikle derin anlamlar içerir. Bu semboller, topluluk içinde paylaşılan anlam ve değerlere işaret edebilir.

Topluluk katılımı: ritüeller genellikle bir topluluğun bir araya gelmesiyle gerçekleşir. Bu, ortak bir deneyim paylaşarak topluluk bağlarını güçlendirebilir.

Belirli bir düzen veya protokol: ritüeller genellikle belirli bir sıra veya düzen içinde gerçekleşir. Bu düzen, ritüelin etkisi üzerinde bir düzen ve anlam oluşturabilir.

Duygusal veya manevi boyutlar: ritüeller, katılımcılarda belirli duygusal veya manevi tepkiler uyandırabilir. Bu, bireylerin veya toplulukların belirli bir anlamı içselleştirmelerine ve deneyimlemelerine yardımcı olabilir.

Kültürel bağlam: ritüeller: genellikle belirli bir kültür veya topluluğun özgün değerleri, normları ve inançları içinde yer alır. Bu nedenle, ritüellerin anlaşılması ve yorumlanması genellikle belirli bir kültürel bağlama dayanır.

Toplumsal fonksiyonlar: ritüeller, topluluk içinde belirli sosyal fonksiyonları yerine getirebilir. Bu fonksiyonlar arasında bir araya getirme,

kimlik oluşturma, toplumsal düzeni sürdürme veya kutsal olanla iletişim kurma gibi unsurlar bulunabilir.

Yine bir değer tanımlamada söz konusu ritüel tanımlarını aşağıdaki gibi belirtmektedir (Olgun, 2016, s. 64):

i. Ritüel, belirgin bir şekilde bedensel bir davranış olarak şekillendirilmiştir. En önemli özelliği, insana ait bir eylem olmasıdır. İnsanlar bu eylemi genellikle açıkça, gözle görülür bir bedensel tarzda gerçekleştirirler. Ancak ritüel, sadece zihinsel veya hayal gücünde var olan bir şey değildir; hem bilinçli hem de semboliktir. Bir davranış tamamen zihinsel ise, bu davranış ritüel olarak kabul edilmez; aynı şekilde, bir takım hatıralara veya fantezilere dayalı davranışlar da ritüel olarak kabul edilmez.

ii. Ritüel, zihinsel bir odaklanma gerektirir. Ritüel davranış, sıradan insan hareketleri gibi gözlenebilir, ancak aslında olağan dışı bir davranıştır. Bu nedenle, ritüel, gündelik davranışa kıyasla daha yoğun ve derin bir bilinç içinde sergilenir; sıradanlıktan ve rutinden farklı bir temele dayanır. Ritüel, sıkça tekrarlanan bir olağanlık izlenimi yaratsa da onu sıradan davranıştan ayıran özellik, olağanüstü ile olan bağlantısıdır.

iii. Ritüeller, katı kurallar ile belirlene gelmiştir. Bireysel olarak gerçekleştirilse bile ya da bir dini liderliğinde topluca yapılmış olsa da ritüel öncesindeki hazırlıklar, ritüelin gerçekleştirilmesi ve sonlandırılması gibi üç aşama, belirli kurallara tabidir. Temel kurallara uyulmadığında, ritüel bozulmuş kabul edilir ve baştan başlanarak kurallara uygun bir şekilde yeniden gerçekleştirilir.

iv. Ritüel, bilinç düzeyindeki düşüncelerin tamamen davranışlara aktarılma çabasını içerir. Bu açıdan, ritüel davranış, sahnelenmeye uygun bir performans gibi değerlendirilebilir. Ritüel sırasında söylenen kelimeler, sahne sunumunda ifade edilen tiratlar gibi etkileyici, ürkütücü ve genellikle anlaşılmaz olabilir.

v. Ritüel, sürekli tekrar edilen davranıştır. Tekrarlamaya uygun bir biçimde şekillendirilmişlerdir ve her fırsatta yeniden sahnelenirler. Günlük ritüeller, mevsimsel ritüeller ve yıllık ritüeller, bazen tarımsal nedenlerle, bazen av bereketi için, bazen de doğum, ölüm ve hastalık gibi durumlarla ilişkilendirilmiş olsalar da her zaman aynı ritüelin yinelenmesi olasıdır.

Yukarıda yapılan tespitler, "ritüel" kavramını bütünlüğüyle tanımlamanın zorluğunu vurgulamaktadır. Bununla birlikte, aynı tespitler çerçevesinde, ritüelin genellikle olağanüstü anlarla ilişkilendirildiğini, katı kurallara bağlı olduğunu, sıklıkla tekrarlandığını ve kendine özgü bir performansa dayalı dini davranış modeli olarak tanımlandığını göstermektedir.

Böylelikle ritüel kavramına yapılmış olan tüm tanımlamalar ritüel kavramının günümüzde sosyokültürel yaşamımızda ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu yine göstermektedir. Kazakistan eski Türk inanışları ile İslam inanışının sentezlendiği bir coğrafyadır. Kazakistan'da adak kültürü hâlen canlılığını korumaktadır. Bu bölge kutsal mekânlar yönünden de zengindir. Bu çalışma Güney Kazakistan bölgesindeki adak kültürü ve kutsal mekânlarla sınırlandırılmıştır. Çalışmada Güney Kazakistan'da en çok ziyaret edilen adak yerleri ve kutsal mekânlar insanların bu yerleri ziyaret etme nedenleri ve ziyaretleri sırasında gerçekleştirdikleri ritüeller incelenmiştir.

1.Güney Kazakistan'da Adak Kültürü ve Kutsal Mekânlarda Uygulanan Ritüeller

Güney Kazakistan'ın adak yerleri ve kutsal mekânları, Andronovlar ve Sakalar'dan günümüz Kazaklarına kadar farklı halkların etnik kültürünün önemli bir parçasını oluşturmaktadır. "Kazaklar (Türkler) için, şamanlığın devamı olarak bilinen kült varsayılan ritüelleri gerçekleştirmek ve uygulamak, hâlâ kutsal kabul edilmektedir. Derin tarihlerden beri, kutsal mekânlar, adak yerleri ve tapınak yerlerinin konumu düşünülerek seçilmiştir. Bu düşüncenin temelini adak ve tapınak yerlerinin insanlar tarafından değil, yukarıdan gelen işaretlerin (totem hayvanın tepkisi, kehanet, şamanın işareti vb. olabilir) okunarak bunların güçlü duygular, içgüdülerin keskinleşmesi, bilincin ve farkındalığın uyanması ile birleşerek belirlendiğine dair inançtır". (Naurzbayeva, 2013, s. 704). Böylece eski manevi semantik anlamların dünya görüşü kutsal mekânlar ve adak yerleri ile çağdaş insanlara Türk kültürünün karmaşık hacimli bir dünyasını sunmaktadır.

Güney Kazakistanda Arslan Baba Türbesi, Hoca Ahmet Yessevi Türbesi, Domalak Ana Türbesi, İbrahim Ata Türbesi Ukaş Ata Türbesi, Kara Şaş Ana Türbesi gibi adak yerleri, ziyaret mekânları, ritüel yerleri olarak dikkat çekmektedir.

1.1. Arslan Baba (Arıstan Bab) Türbesinde Yapılan Ritüeller

Arslan Baba Türbesi, antik Otrar'ın mimari bir anıtı olarak önem taşımaktadır. Kazakçada "Arıstan Bab" olarak bilinen türbe, doğum ve ölüm tarihleri hakkında net bilgiler bulunmayan bir kişiye adanmıştır. Bazı kaynaklarda ismi Baba Arslan, Arslan Baba veya Arap Arslan Baba [1] olarak geçmektedir. "Arslan Baba, Ahmet Yesevi'nin ilk hocası olarak bilinir ve Ahmet Yesevi'nin manevi yükselişinde önemli bir rol oynamıştır. Doğum ve vefat tarihleri net olmamakla birlikte, Arslan Baba'nın Türk asıllı olduğu ve aslen Taşkentli olduğu rivayet edilmektedir. Bir dönem Mezar-ı Şerif'te

[1] Baba: Türkistan lehçesinde "büyük baba" yerine kullanılır, Yesevîlik yolunun Arslan Baba gibi önde gelenleri de "Baba" ünvanı ile anılırlar.

bulunduğu ve İmam Rıza'nın öğrencisi olduğu söylenen Arslan Baba, Ahmet Yesevi'nin geleceği hakkında aldığı bir işaret üzerine Türkistan'a gitmiş ve uzun yıllar orada yaşadıktan sonra Ahmet Yesevi'yi bulup ona ilim öğretmiştir. Arslan Baba'nın görevi, Muhammed'in emanet ettiği hurmayı Ahmet Yesevi'ye ulaştırmaktır. Bu görevi aldıktan sonra Sayram'a gelip vazifesini ifa eden Arslan Baba ertesi yıl vefat etmiştir. Türbe, Arıstan Bab'ın vefatından sonra XII. yüzyılda inşa edilmiş olup Moğol istilası sırasında yıkılmıştır. Ancak, XIV. yüzyılda Emir Timur'un fermanıyla yıkılan türbenin üzerine yeni bir türbe inşa edilmiştir. Arslan Baba Türbesi, Otrar kasabasından ve Şauildir köyünden 2 km, Çimkent şehrinden 150 km uzaklıkta bulunmaktadır ve bölgedeki Müslümanlar arasında önemli bir ziyaret noktasıdır" (Bice, 2016, s. 70). Bu türbedeki ahşap direkler, günümüze sağlam olarak ulaşmıştır. XVIII. yüzyılda meydana gelen bir deprem, eski mezar alanını tahrip ederek yerine çift kubbeli bir türbenin inşa edilmesine sebep olmuştur. Ancak bu türbe daha sonra zarar görmüş ve yalnızca 1909 senesinde onarılmıştır. 1971 senesinde yer altı sularındaki yükseklik sebebiyle türbe bir kez daha zarar görmüş ve bu sefer yerine yeni bir türbe inşa edilmiştir.

Adak yerleri ve kutsal mekanlarda farklı yaklaşımlar ve ritüeller görülmektedir. Ziyaret amacına göre uygulamalarda değişiklikler görülmektedir. Arıstan Bab Türbesine gelen ziyaretçiler genellikle türbeyi selamlar, dua okur ve Kur'an-ı Kerim okuma geleneğini sürdürür. Kur'an okuyamayanlar için türbedeki hocalardan yardım alınır. Bazı ziyaretçiler tarafından koç getirilerek kurban adağı da yapılır. Ayrıca, türbedeki mezarlara dokunma ve etrafında dolaşma âdeti de vardır. Bazı ziyaretçiler belirli nesneleri bırakarak dileklerini ifade eder ve para bırakma geleneğini sürdürür. Bazı insanların, ziyaret ettikleri yerin çevresini belirli zamanlarda belirli sayılarda (örneğin, 3 veya 7 defa) dolaşma ritüelini uyguladıkları gözlemlenmektedir. Bu ritüeller arasında, dileklerinin kabul olması için bazı insanların bu mekâna havlu, seccade veya tespih gibi objeler bıraktığı da görülmektedir. Arıstan Bab Türbesi ziyaretçileri arasında yaygın olarak gerçekleştirilen ritüellerden biri, türbenin önündeki kuyudan su çekip içmek veya şişelere doldurarak evlerine götürmektir. Bu ritüel, ziyaretçilerin türbe deneyimini zenginleştiren ve manevi bir anlam taşıyan uygulamalardan birini oluşturmaktadır.

Fotoğraf 1. *Arslan Baba Türbesi.*

1.2. Hoca Ahmet Yesevi Türbesinde Yapılan Ritüeller

Hoca Ahmet Yesevi'nin 1093 yılında İsbicâb (şimdiki adıyla Sayram)'da doğduğu, ömrünün büyük bir kısmını Yesi'de geçirdiği ve 1166 yılında burada vefat ettiği bilinmektedir. Hoca Ahmet Yesevi, Türk şair ve mutasavvıf geleneğinin önemli isimlerinden biridir. Hoca Ahmet Yesevi Orta Asya'da ve Türkçe konuşulan coğrafyalarda çok saygın olmakla beraber halk tarafından tasavvuf ehli olarak tanınmaktadır. Hoca Ahmet Yesevi Külliyesi, Orta Çağ mimarisinin göz kamaştırıcı bir örneği olan muazzam bir anıttır. Yesevi Külliyesi, Emir Timur döneminde inşa edilen ve çeşitli binalar, saraylar ve ibadethaneleri içeren mimari sanatın önemli eserlerinden biridir. Bu külliye, UNESCO tarafından dünya mirası olarak kabul edilen Kazakistan'daki ilk büyük yapıdır. Türkistan şehri, bu büyüleyici külliyenin bulunduğu Kazakistan'ın güney bölgesinde konumlanmıştır. Ahmet Yesevi'nin vefatının ardından mezarının üzerine inşa edilen türbe, birkaç asır sonra önemli hasarlarla karşılaşmıştır. Orta Asya'daki önemli hükümdarlardan Emir Timur tarafından verilen emir ile, Hoca Ahmet Yesevi'nin vefatının ardından 233 yıl geçtikten sonra, yeni bir türbe inşası gerçekleşmiştir (Muhtarov, 2007). Bu türbe, Kazakistan'ın en çok ziyaret edilen türbelerinden biridir hem ülke içinden hem de yurt dışından birçok ziyaretçiyi ağırlamaktadır. Ahmet Yesevi Külliyesi Kazakistan sınırları dışında Timur dönemine ait ayakta kalan tek eserdi (Koshenova, 2019).

Ahmet Yesevi Türbesi ziyaretçileri, geleneksel ritüelleri gerçekleştirirken belirli adımları takip etmektedir. Ziyaretçiler, türbeyi selamlar ve özellikle kadınlar başlarını kapatırlar. Türbede yatan Han, Sultan, Bey, Kahramanlar gibi kişilerin ruhlarına Kur'an okunarak bağışta bulunulur. Kur'an'ı bilen ziyaretçiler kendi başlarına okurken, bilmeyenler türbedeki hocalardan yardım alarak okuma ritüelini gerçekleştirirler. Dileklerinin kabul olması ve türbedeki ruhani varlığın ziyaret edenlerden haberdar olabilmesi için ziyaretçiler, türbeye yüzleri ve ellerini sürerler. Türbeye beyaz bez getirerek teslim etmek, öpmek, tavaf etmek, türbe çalışanlarına yedişer çörek vermek ve

evlerinde yazdıkları dilek mektuplarını özel kutulara koymak, en yaygın olarak gerçekleştirilen ritüeller arasında yer almaktadır. Türbeye gelen ziyaretçiler, genellikle camisinde namazlarını kılarlar ve ilahi okurlar. İsteklerin kabulü ve ziyaretin tamamlanması için türbedeki Taykazan'ın içine madeni para atma, türbenin köşelerine para yerleştirme ve para kutularına yedi veya daha fazla para atma, önemli ritüeller arasındadır. Türbeye defnedilmiş olan büyüklerin ruhuna Aş törenleri düzenleme, kesilen kurban etlerinden yapılmış olan yemekleri yeme ve adaklar adamak da sıkça gözlemlenen uygulamalardandır. Ziyaretçilerin tamamı, türbedeki kuyuya madeni para atarak dileklerini ifade ederler. Bu ritüellerin yanı sıra, hastaların şifa bulmak için ziyaret yerindeki kutsallık atfedilen ağaçtan meyve yemeleri, diğer bir ritüeldir.

Fotoğraf 2. *Hoca Ahmet Yesevi Türbesi.*

1.3. Domalak Ana Türbesi Ritüelleri

Domalak Ana Türbesi- Ali Slankızı Nurila'nın mezarı üzerine inşa edilen yapıdır. Halk arasında Domalak Ana olarak adlandırılan Nurila'nın, 1378-1456 yıllarında yaşadığı bilinmektedir. Güney Kazakistan'da Baidybek bölgesi, Balabögen nehri[2] civarında ismi kutsal sayılan annelerden biridir. Tarihi kaynaklarda Domalak Ana hakkında VI-VII yüz yıllarda yaşayan Baidybek Bi'in[3] üçüncü eşi ve Kazak ruları(kabile) Alban[4] Suan Dulat'ın anası olduğu söylenmektedir. Karatag eteğinde Balaböğen nehri boyunda bulunmaktadır. İlk inşası 1456 yılında yapılan kubbeli 4 duvarlı bu türbe sonradan birkaç kez yeniden restore edilmiş olup, günümüzde ana yapı üzerine

[2] Balabögen, Syrdarya havzasındaki Bögen Nehri'nin bir koludur
[3] Bi, geleneksel Kazak toplumunun siyasi ve sosyal sisteminde demokratik gücün sahibidir
[4] Alban (kaz. Alban البان) - Türk kabilesi ve Uluq Zhuz'un klanlarından biri

bir kubbe ile 6 nişli yuvarlak bir şekle sahiptir. Baidybek baturun üçüncü eşi olan Domalak Ana adını alması hakkında birçok anlatılar vardır. Halk arasında boyu küçük olduğu için Domalak adını aldığı söylense de Farsçadan gelme Dehnat Ana'nın, sonradan Domalak Ana olduğu da söylenir. Halk arasında Domalak Ana iyilik ve merhametin sembolü sayılmaktadır. Güney Kazakistan merkezi Şimkent şehrinden 45 km mesafesinde bulunan bu türbe günümüzde de ziyaretçiler tarafından sıkça gidilen yerlerdendir (Kazak Ansiklopedisi, 2005). Domalak Ana, gördüğü rüyada eşi Baydibek-Ata'nın kendisine Karatau'nun eteklerine taşınmasını emrettiğini ifade etmiştir. Bu talimat doğrultusunda, ömrünün son dönemini Karatau'da geçirmiştir. Domalak Ana'nın ilk çocuğunu doğurduğu yerden çıkan su kutsal kabul edilmektedir. Taşkent ve Güney Kazakistan'dan birçok ziyaretçi, bu türbeyi ziyaret etmektedir, özellikle ziyaretçilerin çoğunluğunu kadınlar oluşturmaktadır. Türbeyi genellikle evde kalan kızlar, kısır kadınlar ve sıkıntı yaşayan halk dertlerine çare aramak amacıyla ziyaret ederler.

Ziyaretçiler, genellikle Kur'an bağışlama, çaput bağlama, kurban kesme, tavaf etme, vb geleneksel ritüelleri gerçekleştirmeyi takiben özel ritüeller de uygularlar. Bu özel ritüeller arasında toprak alma, süpürge bırakma ve bebek kıyafetlerini evliya kabrinde bir gece beklettikten sonra evlerine götürme gibi ayinler bulunmaktadır. Ramazan boyunca ve Cumaları türbe ziyaretçilerinin sayısı genellikle artmaktadır. Dilek ve duaları kabul gören insanlar, şükranlarını sunmak ve adakları varsa yerine getirmek için tekrar türbeye gelirler. Kimi ziyaretçiler, art arda cuma günlerinde türbeyi ziyaret ettiklerinde dilek ve dualarının kabul göreceğine inanırlar.

Fotoğraf 3. *Domalak Ana Türbesi.*

1.4. İbrahim Ata Türbesinde Yapılan Ritüeller

"Türbe, Güney Kazakistan Bölgesi'nin Sayram merkezindeki, Sayram köyünün kuzeybatısında, Belıe Vodı köyüne giden yolun kenarındaki yüksek tepe üzerinde yer alır. İbrahim Ata'nın Hoca Ahmed Yesevi'nin babası olduğu ve mezarı üzerine XII.-XIV. yüzyıllarda bir türbe inşa edildiği bilinmektedir" (Budur, 2022, s. 143-144). "İbrahim Ata'nın, İslam dininin yaygınlaştığı ve halkın kalbinde yer edinmeye başladığı bir devirde, yani XI. yüzyılın sonları ile XII. yüzyılın başlarında yaşadığı, oğlu Ahmet yedi yaşına geldiğinde vefat ettiği söylenmektedir" (Argynbayev, 2022, s. 70). Aksu köyü sınırlarında, Çimkent Eyaleti'ndeki Sayram ilçesinde büyük bir tepe üzerinde konumlanmıştır. XVI-XVII. yüzyıllarda yapılan türbe, doğal olaylar sonucunda hasar görmüş ve XIX. yüzyılda yeniden inşa edilmiştir. 1950'li yıllarda meydana gelen bir depremde kubbesi yıkılan türbe, restorasyon çalışmaları sonucunda yeniden yapılmıştır.

Hoca Ahmet Yesevi'nin babası olduğu için ve Güney Kazakistan'da tanınmış bir alim olması nedeniyle İbrahim Ata Türbesi, çokça ziyaret edilen türbelerden biridir. Ziyaretçiler, Kur'an-ı Kerim okuma ve sevabını yatırın ruhuna bağışlama gibi ritüeller gerçekleştirmenin yanı sıra, salavat getirme, ilahiler okuma, tespih çekme ve şükür duası gibi uygulamalar da yapmaktadır.

"Kazak bozkırlarında İslam dininin yaygınlaşmasında büyük rol oynayan Ahmet Yesevî'nin babası İbrahim Ata oğlunun özelliklerini, yetenek ve yatkınlığını zamanında görebilmiş, oğlunu okuması için Buhara medresesine göndermiştir. Bundan dolayı İbrahim Ata insan sarrafı, kişinin özellikleri ile yeteneklerini fark edebilen, onlara yol gösteren bilgin, evliya olarak görülmüştür. Günümüzde ise İbrahim Ata evliyanın türbesini ziyaret edenler arasında *"Çocuğuma yol göster, yolunu açık et"* duasının kaynağı bu inanıştır" (Argynbayev, 2022, s. 72).

"Ziyaret yerindeki sandukanın etrafında belirli sayıda dolaşma, dua kabulü ve ziyaretin tamamlanması amacıyla yapılan bir ritüeldir. Sünnet ettirilecek çocuğun türbeye getirilmesi önemli bir uygulamadır. Ayrıca ziyaret yerindeki kutsal kabul edilen ağacın meyvesinden şifa niyetiyle yeme, suyun içerisine para veya demir parçaları atma gibi adetler sıkça görülmektedir. Dilek dileme sırasında türbe duvarlarının ve sütunlarının kucaklanması, dilek ve duaların kabul görmesi için gerçekleştirilen bir diğer ritüeldir" (Khalikova & Kaymuldinova, 2023, s. 53).

Fotoğraf 4. *İbragim Ata Türbesi.*

Resimler erişim tarihi 9 Mayıs 2021 yılında saha araştırması sırasında yapılmıştır.

1.5. Ukaş Ata (Ukkaşe Ata) Türbesinin Ritüelleri

Ukaş Ata (Ukkaşe Ata) Türbe ve Kuyusu, Türkistan şehrinin 35 km kuzeyinde, Babaykurgan köyü kuzey istikametinde Karadağ eteklerinde konumlanmaktadır. İlk olarak yalnızca kabri yapılan türbenin şu anki yapısının, bölge halkı tarafından 1989-1990 yılları arasında inşa edildiği söylenmektedir. Türbe iki odadan oluşmakta olup girişteki kısım küçük, esas oda ise uzun biçimdedir. İç taraftan bakılması durumunda genişliği ise 4,6m, yüksekliği 4m, uzunluğu ise 22,2 metredir ve yedi adet ufak pencere mevcuttur.

Ukaş Ata, Kazak bozkırlarını İslam ile ilk tanıştıran tarihsel bir figürdür. Türk soyuna sahip olan Ukkaşe, İslam'a muhalif bir grubun kafasını kesmesi ile katledilmiştir. Efsaneler, Ukkaşe'nin kafasının düştüğü bölgede bir kuyunun oluştuğunu söylemekte ve halk kuyudaki suyun zemzem suyu olduğuna, Mekke'den yer altından geldiğine inanmaktadır. "Ukaş Ata Türbesi, Özbekistan ve Kazakistan'dan gelen ziyaretçiler tarafından sıkça ziyaret edilmektedir. Ziyaretçiler, türbeye yaklaştıklarında önce yatırın ruhuna Kur'an bağışlarlar ve ardından kuyudan su çekerek içme ritüellerini gerçekleştirir. Kuyunun bir diğer özelliğiyse, her ziyaretçi için su çıkmaması ve bu durumun, niyetin gerçekleşmediği şeklinde yorumlanmasıdır. Daha sonra ziyaretçiler, yedi adet çöreğin dağıtılması, getirilen beyaz bezin türbe görevlilerine verilmesi ve türbeye bez-çaput bağlanması gibi ritüelleri de gerçekleştirirler. Bunların yanı sıra, bilenlerin Kur'an okuduğu, bilmeyenlerin ise Kur'an okuttuğu gözlemlenmektedir. Kuyudan kaplarına su doldurup evlerine götürmek ise ritüellerden biridir" (Argynbayev, 2022, s. 27-128).

1.6. Kara Şaş Ana Türbesinin Ritüelleri

Karaşaş Ana XII. yüzyılda yaşamış olduğu bilinen Hoca Ahmed Yesevi'nin annesidir. Türbe büyük Sufi vaiz Hoca Ahmet Yesevi'nin annesinin

mezarında Güney Kazakistan'da Sayram bölgesinde Sayram köyünde inşa edilmiştir (Budur, 2022, s. 63).

Kara Şaş Ana Türbesinin ilk yapısı VIII. yüzyıllara aittir. Günümüzdeki yapı ise XIX. yüzyılda inşa edilmiştir. Kara Şaş Ana'nın gerçek ismi Ayşa Bibi, Musa'nın kızıdır. Sayram vilayetinde yer alan bu türbeye Türk milletlerinden birçok ziyaretçi gelmektedir (Ozganbay, 2018, s. 44).

Karaşaş Ana; eğitimli, bilgili ve bilge bir kadındı. Hastalıkları iyileştirebilme ve rüyaları yorumlayabilme yeteneği ile popülerlik kazanmış, çocuk yetiştirme ve yardıma muhtaç kişilere yardım etme konusunda öne çıkmıştır. Türbeyi ziyaret edenler genellikle Güney Kazakistan'dan gelmekle birlikte, ülkenin her tarafından gelen ziyaretçilere ev sahipliği yapmaktadır. Ziyaretçilerin çoğunluğu kadınlardan oluşmakta ve cilt hastalıklarının şifasını bulmak, ev ve iş sahibi olabilmek, çocuk sahibi olabilmek veya sevap kazanabilmek gibi başka da çeşitli niyetlerle türbeyi ziyaret etmektedir. Ziyaretçiler, türbeye yaklaşırken belirli ritüelleri gerçekleştirir, ardından niyetlerine göre çeşitli ritüelleri tamamlarlar. Örneğin, cilt hastalığı olanlar kutsal su ile yıkanma ritüelini gerçekleştirir. Türbeyi art arda üç günde veya üç perşembe gününde ziyaret etmenin daha fazla sevap kazandırdığı düşünülmektedir. Ziyaretçiler; adak adama, yatırın ruhuna kurban kesme ve kesilen kurbanın etinden yapılan yemeği yiyerek ardından Kur'an-ı Kerim bağışlama ritüellerini yerine getirirler. Eve dönerken kutsal kabul edilen kuyudan su çekerek akrabalarına götürmek de uzun süredir tekrarlanan bir uygulamadır.

Sonuç

İnsanlık tüm tarihi süreç boyunca yüksek bir varlıkla bağlantı kurma eğiliminde olmuş ve bu bağlamda çevresindeki varlıklara kutsallık atfetmiş, bu nedenle bu varlıklara saygı göstermiştir. Özellikle İslamiyet öncesi Türk tarihinde, kutsallık atfedilen unsurlar genellikle tabiat ögeleriyken, İslamiyet'in benimsenmesinden sonra bu kutsallık, yaratıcı katında değerli oldukları düşünülen mekânlar ve kişilere yönelmiştir. Kazakistan coğrafyası, bu tür kutsallık atfedilen yerler ve kişiler açısından son derece zengindir. Güney Kazakistan bölgesinde bulunan ve kendilerine üstün nitelikler atfedilen bu kişiler ve mekânlar, Kazak toplumu tarafından düzenli olarak ziyaret edilen adak yerleri ve kutsal mekânlar dönüşmüştür. Kazaklar, çeşitli arzularının gerçekleşmesi amacıyla bu kutsal mekânları, adak yerlerini ziyaret ederler. Sağlık sorunlarından kurtulma, kötülüklerden uzak durma, çocuk sahibi olma, iş ve hayat arkadaşı bulma, manevi ihtiyaçları karşılama, psikolojik rahatlama, toplumsal beklentilere cevap verme, veli kulların ruhunu memnun etme ve Allah'ın rızasın millî kazanma gibi birçok nedenle bu mekânlara yönelmişlerdir. Belirli isteklerin yerine getirilmesi amacıyla özellikle belirli türbeleri ziyaret etmek yaygındır. Yukarıda belirtilen adak yerlerinde Kur'an-ı Kerim okuyarak sevabını orada bulunan yatırın ruhuna bağışlamak, salavat

getirmek, ziyaret yerindeki sandukanın etrafında belirli sayılarda dolaşmak, sünnet ettirilecek çocuğu türbeye getirmek, ilahiler okumak, ziyaret yerinde bulunan ve kutsal kabul edilen ağacın meyvesinden şifa niyetiyle yemek, tespih çekmek, şükür duası okumak, ziyaret yerinde bulunan ve kutsal olduğuna inanılan suyun içine para, demir parçaları vb. atmak, dilek dilerken türbenin duvarlarını ve sütunlarını kucaklamak gibi birçok uygulama ve ritüel gözlemlenmektedir. Kazaklar, sadece ziyaret yerlerine değil aynı zamanda ziyaret adabına da büyük bir önem vermiş ve bu değerleri sürekli olarak uygulamışlardır. Bu tutum, toplumsal kimliğin oluşturulmasında ve devam ettirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Özellikle Kazak kültüründe önemli şahsiyetlerin tanınması ve bu bilgilerin nesiller arasında kuşaktan kuşağa aktarılması, millî bilincin oluşturulmasında etkili olmuştur. Adak yerleri, kutsal mekânlar, ziyaret yerleri, Kazakların tarihlerine ve kültürel miraslarına sahip çıkma duygusunu güçlendirmiştir. Bu nedenle, bu mekânların bakımı, onarımı ve korunması için büyük çaba harcamışlardır.

Yazarların katkı düzeyleri:	Birinci yazar % 50, İkinci yazar %50
Etik komite onayı:	Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur.
Finansal Destek:	Çalışmada finansal destek alınmamıştır.
Çıkar çatışması:	Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

Alptürker, İ. G. (2018). *Geleneksel Tıbbın Şifa Ritüelleri Üzerine Bir Araştırma.* Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Amasya.

Argynbayev, Y. (2022). *Güney Kazakistan'da Atalar Kültü.* Doktora Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.

Atasagun, G. (2006). Ziyaret Fenomeni. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 21*(21), 33-60.

Bice, H. (2016). *Pîr-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî.* Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları.

Budur, R. (2022). *Kazakistan'daki İslâmi Dönem Eserleri.* Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Childe, G. V. (2009). *Tarihte Neler Oldu?* (A. Şenel, & M. Tunçay, Çev.) İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Devellioğlu, F. (1993). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat.* Ankara: Aydın Kitabevi.

Eliade, M. (1991). *Kutsal ve Dindışı.* (M. A. Kılıçbay, Çev.) Ankara: Gece Yayınları.

Gökbel, A. (1999). Kangal Yöresinde Ziyaret Yerleri İle İlgili İnanç ve Uygulamalar. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 3*(165).

Günay, U., Harun, G., & Kuzgun, Ş. (1996). *Kayseri ve Çevresinde Ziyaret ve Ziyaret Yerleri.* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

İnan, A. (1971). Divanü Lügat-it- Türk'te Şamanizme Ait Kelimeler. *Türk Kültürü*(100).

Kandemir, M. Y. (1978).) "Ziyâret", İslâm Ansiklopedisi (I-XIII). *1978-1986*, XII/620. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Kazak Ansiklopedisi. (2005). *Қазақ энциклопедиясы* (Cilt T.II. - ISBN 9965-9746-3-2). Almaty.

Keskin, Y. M. (1999). Turhal, Yeşilyurt ve Sulusaray İlçelerindeki Halk Dindarlığının Bir Boyutunu Oluşturan Ziyaret İnanç ve Uygulamaları. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 4*.

Keskin, Y. M. (2004). Gelenek ve Modernlik İlişkisi Bağlamında Türkiye'de Ziyaret Olgusuna Sosyolojik Bir Bakış (Keçeci Baba Örneği). *Dinî Araştırmalar Dergisi, 6*(18).

Khalikova, A. N., & Kaymuldinova, K. D. (2023). Experıence Of Teachıng The Electıve Course Sacred Geography Of Kazakhstan. *Хабаршы, 51*.

Koshenova, G. (2019). *Kazakistan, Kızılorda İli Türk-İslam Yapıları (10.Yy.-20.Yy. Başı),*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Muhtarov, A. (2007). *Ejelgi Taraz Eskertkişteri (Eski Taraz Abideleri).* Taraz.

Naurzbayeva, Z. (2013). *Vechnoe Nebo Kazakhov.* Almaty: CaJa.

Olgun, H. (2016). İbadet, Ritüel ve Kurban. *Milel ve Nihal Dergisi, 13*(2), 82-99.

Oymak, İ. (2000). Akçadağ ve Çevresinde Kutsal Mekân Anlayışı. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 5*(446).

Oymak, İ. (2002). Gelibolu Yöresinde Ziyaret Fenomeni. *Dinî Araştırmalar Dergisi, 5*(14).

Ozganbay, Ö. (2018). Kiely Zherler. *Qazaqstan*(13).

Rappaport, R. A. (1999). *Ritual and Religion in the Making of Humanity.* Cambridge: Cambridge University Press.

Türkçe Sözlük. (1988). *Türkçe Sözlük.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ünver, G., Güngör, H., Taşta, V., & Sayım, H. (2001). *Ziyaret Fenomeni Üzerine Bir Din Bilim Araştırması-Kayseri Örneği.* Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.

Winick, C. (1970). *Dictionary of Anthropology.* New Jersey: Littlefield Adams & Co.

Zuesse, E. M. (1987). *"Ritual", Encyclopedia of Religion.* New York: Macmillan Press.

ZfWT Vol 15, No.3 (2023) 141 -152 // **DOI:** 10.46291/ZfWT/150309

ZfWT Zeitschrift für die Welt der Türken
Journal of World of Turks

TÜKETİM KÜLTÜRÜNDE MÜZİĞİN ETKİSİ*

THE EFFECT OF MUSIC IN CONSUMPTION CULTURE

*Gülden Filiz ÖNAL***
*Hamit ÖNAL****

Özet

Küreselleşmeyle birlikte Türkiye'de de hızla hayatımıza giren her şey dâhil konsepti, alışveriş merkezleri ve rekreasyon faaliyetleri gibi tüketim kültürü kavramları, farklı uygulamaları da beraberinde getirmiştir. Bunlardan biri de "arka plan müziği" dir. Bu çalışmanın amacı bireylerin gündelik hayatında önemli yer tutan tüketim kültürünün önemli ögelerinden biri kabul edilen arka plan müziğin, farklı parametreler üzerinden etkilerini ortaya çıkarmaktır. Bu amaçla, alış-veriş merkezleri, restoranlar ve rekreasyon alanları gibi farklı tüketim mekânlarında çalınan arka plan müziklerin insanların tüketim davranışlarına etkisi üzerine yapılan ulusal ve uluslararası çalışmalar derlenmiştir. Çalışma kapsamında küreselleşme ve etkisi altına aldığı tüketici davranışları ile arka plan müziği kavramlarına ilişkin açıklamalar yapılmıştır. Çalışma bulgularından elde edilen sonuçlara göre müzik; tarihi süreç içerisinde olduğu gibi gündelik hayatta da farklı türlerde karşımıza çıkmaktadır. Kimi zaman etkileyen/öncü, kimi zaman destekleyici, kimi zaman da etkilenen/sonuç rolleri üstlenen müzik; dil, din, ırk ve cinsiyet kavramı olmadan, her yaştan ve her kültürden bireyin duygularını, düşüncelerini ve davranışlarını olumlu ya da olumsuz şekilde etkilemektedir. Kısacası insan hayatında etkin bir rolü olan müzik, tüketim kültüründe de; atmosfere uygun ruh hali yaratma, belirli davranışlar oluşturma, zaman geçirme ve motivasyon sağlama gibi güçlü bir potansiyele sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye'de tüketim, kültür, arka plan müzik, alışveriş, küreselleşme.

---

* Araştırma Makalesi: **Geliş tarihi:** 09.08.2023; **Kabul tarihi:** 19.10.2023
Kaynak gösterilme: ÖNAL, G.F.-ÖNAL, H. (2023): Tüketim Kültüründe Müziğin Etkisi, *Zeitschrift für die Welt der Türken,* 15 /3, s. 141-152.

** Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Müzik Eğitimi Anabilim Dalı Ankara / TÜRKİYE filizonal@gazi.edu.tr https://orcid.org/0000-0002-5140-8298

*** Doç., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Müzik Eğitimi Anabilim Dalı Ankara / TÜRKİYE hamitonal@gazi.edu.tr https://orcid.org/0000-0001-6990-5279

Abstract

The concepts of consumer culture, including the all-inclusive concept, shopping malls, and leisure activities, have spread rapidly in Turkey due to globalization. This has resulted in diverse practices. One of them is "background music". The aim of this study is to reveal the effects of background music, which is accepted as one of the important elements of consumer culture and has an important place in the daily life of individuals, through different parameters. For this purpose, national and international studies on the effects of background music played in different consumption venues such as shopping malls, restaurants and recreation areas on people's consumption behaviors have been compiled. The study included explanations of the concepts of globalization, the consumer behaviors it affects, and background music. According to the results obtained from the findings of the study, music appears in different genres in daily life as well as in the historical process. Music, sometimes leading, sometimes supporting, and sometimes influencing, positively or negatively influences the emotions, thoughts, and behaviors of people of all ages and cultures, regardless of language, religion, race, or gender. In short, music, which plays an active role in people's lives, has a strong potential to create moods, induce certain behaviors, pass the time and provide motivation in accordance with the atmosphere of consumer culture.

Keywords: Consumption in Turkey, culture, background music, shopping, globalization.

GİRİŞ

Sosyal bir varlık olması sebebiyle "insan", tarih boyunca çevresindeki canlılarla etkileşim halinde olmaya çalışmıştır. Toplumların farklı zamanlarda yaşadığı sosyo-ekonomik gelişmeler ise bu durumun zamanla değişime uğramasına sebep olmuş; kimi zaman artarak kimi zaman da azalarak devam etmiştir. İşte gerek bireylerin gerekse toplumların bu şekilde birlikte hareket etme ve birbirleriyle etkileşim içinde olmaları, küreselleşmenin ilk adımları olarak kabul edilebilir. Yani küreselleşme anlayışının insanlık tarihi kadar eski olduğu, ancak kavram olarak ise yeni zaman moda kavramlarından biri olduğu söylenebilir (Büyükyıldız, 2009).

Küreselleşme kavramının bugünkü anlamında işlerlik kazanmaya başlaması, 4 Nisan 1959 tarihinde "The Economist" dergisinde kullanımı ile olmuştur. Mc Luhan ise 1962 yılında yazdığı bir metinle yeni iletişim teknolojilerinin yaşantımızdaki etkisini kavramak üzere sıkça kullanılan "global village" yani "küresel köy" terimini kullanan ilk kişi olmuştur. Böylece dünya ekonomisinin tek bir "Pazar" haline geleceği düşüncesinin temelini atmıştır (Aktel, 2001, s. 195). Yaygın etkilerinin ülkemizde özellikle 1980'li yıllarda hissedilmeye başladığı küreselleşme; ekonomi, siyaset ve kültür başta olmak üzere birçok alanda karşımıza çıkan önemli bir olgu haline gelmiştir (age., 193). Nakip ve Gökmen (2017) ise küreselleşme gerçeğini, tüketici istek ve beklentilerinin bütünleşmesi ile uluslararası işletmecilik ve ticaret önündeki engelleri azalttığı ve daha kolay karşılandığını dolayısıyla uluslararası pazarda

faaliyette bulunan işletmelerin işlerini kolaylaştırdığı şeklinde ifade etmektedir. Ancak bu durumun her ülke ve bölgede aynı biçimde gerçekleşmemesini ise millî duyguları vurgulayan önemli bir engel olarak belirtmişlerdir.

Bu durum; siyasi alanda liberal demokrasi, ekonomik alanda piyasa ekonomisi ve kültürel alanda farklı toplumlara ait kültürlerin birbirlerini özümseyerek homojen bir yapıya bürünmesiyle, yenidünya toplumu oluşturmak üzere kendini göstermiştir. Birçok alan uzmanı bu gelişmeleri yeni toplumun temelde üretimden uzaklaşarak tüketime yönelik bir anlayışla "tüketim toplumu" şeklinde değerlendirmektedir.

Küreselleşmeyle birlikte ciddi bir ivme kazanan "tüketim ruhu" tüketim odaklı birçok mekânda insanın vazgeçilmezi olmuştur. Net bir ifadeyle tüketim de artık "popüler kültür" haline gelmiştir. Tüketim kararını etkileyen temel unsurlardan bazıları; bireyin yaşı, ekonomik durumu, kişiliği, kültürü, psikolojisi ve aile yapısı durumudur. Bu unsurlar tüketim davranışı sırasında devreye girerek bireyin tüketim davranışını direk ya da dolaylı olarak etkilemektedir. Telsiz (1998), çocuğun gelecekteki tüketim davranışlarını ana-babasının tüketim konusundaki davranışlarının belirlediğini yani bireyin tüketim alışkanlıklarının önce aile içinde dışarıda ise kitle iletişim araçları ve yaşıt gruplarının önemli etkisi olduğunu ifade etmiştir.

Yukarıda sıralanan unsurların hemen hepsinin etkisiyle tercih sebebi olan müzik de duygu ve düşünceleri yönlendirmesi ile tüketim davranışında önemli bir rol üstlenmektedir. Duygu ve düşüncelerini çoğu zaman bu kanalla dışa vuran insanoğlu için müzik aynı zamanda sosyal yaşamın da önemli bir unsurudur. Tüketime arka planda katkı sağlayan müzik her zamanki gibi farkında olalım ya da olmayalım, hayatımıza girerek bizden bir parça haline gelmiştir.

Müzik, evrensel bir olgudur. Dil, din, ırk, cinsiyet ve millet farkı olmadan, her yaştan ve kültürden insana rahatlıkla hitap eder. Hayatımızın içine girdiğinde, temposuyla fiziki ivme kazandırırken, türüyle, melodisiyle ya da sözleriyle duygularımıza, düşüncelerimize ve davranışlarımıza olumlu ya da olumsuz şekilde yön vermektedir. Ya da bütün bu değişkenler farklı bireylerde farklı etkiler ortaya çıkarmaktadır. Kısacası günlük hayatta farklı türlerde karşımıza çıkan müzik; kimi zaman etkileyen/öncü, kimi zaman etkilenen/sonuç, kimi zaman da destekleyici roller üstlenmekte, bireyleri fiziksel, psikolojik, sosyolojik, kültürel olmak üzere birçok yönden etkisi altına almaktadır.

Çalışmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı, tüketim kültüründe arka planda yer alan müziğin etkilerini tüketici davranışları üzerinden incelemektir. Bu amaçla insanların zaman geçirdikleri alış-veriş merkezleri, yemek yedikleri mekânlar ve

rekreasyon alanları olarak kafeler, spor salonları, eğlence merkezleri vb. mekânlarda arka planda yer alan müziklerin etkisi üzerine yapılan çalışmaların bulguları analiz edilmiştir. Çalışma, küreselleşmede, bireylerin gündelik hayatında önemli bir yer tutan tüketim kültürünün önemli ögelerinden biri olarak kabul edilen müziğin farklı parametreleri üzerinden farklı tüketim mekânlarındaki tüketim davranışlarına etkilerinin ulusal ve uluslararası çalışmalarla ortaya çıkarılması bakımından önemlidir.

Yöntem

Bu çalışmada, tüketimde müziğin etkileri ile ilgili çalışmaların bulguları, sonuçları ve önerilerini değerlendirmek üzere sistematik bir derleme yöntemi kullanılmıştır. Sistematik derleme, belirli bir konuda gerçekleştirilmiş çalışmalardan yararlanılarak bazı çıkarımlarda bulunmayı ve bu konuya ilişkin kavramsal bilgi elde etmeyi sağlayan bir araştırma yöntemi olarak tanımlanabilir (Hanley ve Cutts, 2013). Sistematik derleme, belirli bir alana ilişkin problem durumu dikkate alınarak bu alanda yapılmış çalışmaların taranması, belirli ölçütlere göre örneklem grubuna dâhil edilmesi veya dışlanması ve çalışmaya alınacak bulguların sentezlenmesini kapsamaktadır (Higgins ve Green, 2011).

Kavramsal Çerçeve

Arka plan müziğinin, tüketici davranışlarını etkileyebileceği fikri "atmosferik" kavramından gelmektedir (Herrington ve Capella, 1996, s. 26). "Atmosferik" kavramını ilk ortaya atan Kotler (1973-1974), toplam ürünün en önemli unsurunun satın alındığı ya da tüketildiği "yer" olduğunu belirterek, bazı durumlarda yerin atmosferinin, satın alma kararında ürünün kendisinden daha etkili olduğunu, hatta bazı durumlarda atmosferin asıl ürün olduğunu öne sürmektedir (akt., Karkın ve Akkuş, 2009, s. 304). Özellikle son yıllarda küreselleşmenin de etkisiyle kendini gösteren "marka merakı" bu duruma iyi bir örnektir.

Tüketici davranışlarını ve tüketicilerin atmosfere verdikleri tepkileri değerlendiren uzmanlar; müziğin temposu, tarzı, armonisi vb. özelliklerini inceleyerek, bu özelliklerin tüketicilerin demografik özellikleri, zaman algılaması, ruh halleri, harcama miktarları, hızları, vb. üzerindeki etkilerini değerlendirmişlerdir (Karkın ve Akkuş, 2009, s. 304).

> *Satın alma sırasında müşterileri memnun edebilmenin önemli yollarından bir tanesi, mağaza atmosferini müşteri beklentilerine uygun olarak oluşturabilmektir. Mağaza atmosferi; müşterilerin dikkatini çekmek, satın alma isteği yaratmak, mağazada kalma sürelerini uzatmak ve satın alma kararlarını etkilemek amacıyla, ışıklandırma, renk kombinasyonunun oluşturulması, müzik ve koku gibi faktörlerle mağaza ortamının tasarlanması seklinde ifade edilebilir. Müşterilerin tam anlamıyla ürünü denemeden veya fiyatlar hakkında*

> *bilgi sahibi olmadan önce mağaza hakkında ilk yargılarının oluşması, mağaza atmosferi ile oluşmaktadır. Mağazanın dış görünüşü, mağaza girişi, vitrindeki dekor anlayışı ve sergileme yöntemi, mağaza içi sergileme, demirbaşların teşhiri, mağaza içinde yön gösteren işaretler, genel temizlik, içerdeki havanın temizliği, içeride çalan müzik, personelin dış görünüşü, ışıklandırma ve dekorasyon renkler mağaza atmosferini oluşturan etmenlerdir* (Demirci, 2000, s. 15).

Mağaza atmosferinin önemi, perakendeci mağaza sayılarının artmasıyla birlikte daha da önemli bir boyuta ulaşmıştır. Gerek mağaza içerisine gerekse mağaza dışına ait mağaza atmosferi faktörleri, tüketicilerin ilgisini çekmek, satın alma davranışlarını etkilemek ve müşteri bağlılığı yaratabilmek açısından önemli bir pazarlama aracı olarak görülmektedir (Fettahlıoğlu, 2014, s. 28).

Amerikan Pazarlama Birliği ise mağaza atmosferini "Tüketicilerin mağaza içinde (bilinçli veya bilinçsiz olarak) yaşadıkları duygusal ve bilişsel durumlar olarak ifade etmektedir (AMA, 2007, akt., Fettahlıoğlu, 2014, s. 28). Böylece bireylerin bulunduğu ortamda dikkati çekecek vitrin, ortamın dekorasyonu, ışıklandırma ve renk kombinasyonu gibi unsurlarla görsel, müzik ile işitsel ve koku gibi faktörlerle uzun süreli kalmasını sağlamak tüketim sektörüne rekabeti getirmiştir.

Atmosferik unsurları üç grupta sınıflandıran (tasarımsal, sosyal ve ortamsal faktörler) Baker (1996), müziği ortamsal faktörler içerisinde değerlendirmiştir (akt., Karkın ve Akkuş, 2009, s. 307).

> *Müzik; limbik sistemi (özellikle korku, öfke ve seksüel davranışlarla ilgili duygulanım durumunu ve hareketi motive eden faktörlerin kontrolünü sağlayan bölgedir), yani beyinde duyguların olduğu bölümü etkilemektedir (McDonnell, 2007: 227). Müzik, halk arasındaki anlayışa göre genellikle bir eğlence aracı olarak algılanmaktadır. Oysaki müzik, duygu ve düşünceleri seslerle anlatan ya da sesleri düzen ve estetik anlayış içerisinde ifade eden bir sanattır. Müziğin bu özelliği ile sadece bir eğlence aracı olmadığı, insanın ruh, duygu ve düşünce dünyasını da yansıtan bir kavram olduğunun anlaşılması, müziğin insanlar üzerindeki etkileri konusunda birçok bilimsel araştırmaya olanak sağlamıştır* (Gençel, 2006, s. 701).

Yapılan çeşitli çalışmalar müziğin; ruh halini, demografik özellikleri, zaman algılamasını, yiyecek hizmetlerinde satışları, satıcılar ve alıcılar arası etkileşimleri, ürün seçimini, alışveriş zamanını ve satın alınan miktarını etkileyebildiğini göstermektedir (Spangenberg vd., 2005, s. 1584). Bundan dolayı arka plan müziği, müşterilerin değerlendirmelerini, satın alma isteğini, ruh halini, idrakini ve davranışlarını etkileyebilen birkaç atmosferik değişkenden bir tanesi olarak kabul edilir (Herrington ve Capella, 1996, s. 27; akt., Karkın ve Akkuş, 2009, s. 304).

Müziğin mağaza içi kullanımının bir boyutu alışveriş merkezlerinde çalınan müziklerdir. Bu atmosferde kullanılan müziklerin çoğunda, aynı ya da benzer motiflerin birbirini tekrar eden kalıp melodiler (sekvens) içeren eserlerden oluşması ya da popüler olması tercih edilir. Yani, kolay anlaşılır, zihni yormayan, bilinen ve özellikle içinde söz barındırmayacak eserlerden seçilir. Bireyler, hem alışveriş yaparken hem de çıktıktan sonra duyduğu müziği istemsiz olarak tekrar edebilir. Böylece devamlı tekrar etme duygusu oluştuğu için hem dikkat dağınıklığı yaşanmaz hem de alışverişe odaklanma sağlanır. Yani karmaşık bir yapıda olmadığı için dikkat müziğe değil, alışveriş üzerine yoğunlaşır. Bu durum da işletmelerin en çok tercih ettiği sonuçtur.

Müziğin mağaza içi kullanımının bir diğer boyutu ise restaurantlarda kullanımıdır. Restaurantlarda müzik kullanımındaki amaç satışı arttırmak üzere ortamda kalma süresini uzatmak olduğu kadar doğru imajı da yansıtabilmektir. Kutlay (2007) bu durumu şöyle açıklamaktadır: "Müziğin yemek müziği olarak restaurantta kullanımı aslında tarihsel bir süreç içerir. Her ne kadar daha önceleri satış arttırma amaçlı olmadıysa da müzik, Barok dönemden beri yemek sofralarına eşlik etmiş, besteciler yemek müziği bestelemişlerdir. Buna en iyi örnek George Philipp Telemann'ın Tafelmusik (table music, sofra müziği) leridir. 16. ve 17 yüzyıllarda sürdürülen bu gelenek, 18. yüzyılda yerini aynı görevi üstlenecek divertimentolara bırakmıştır. Bugün yemeğimize hala müzik eşlik etmekte ise de müzik seçimi belki de çoğu zaman geçmişteki profesyonellikle ele alınmıyor; nitekim rastgele seçimler olumsuz sonuçlar doğuruyor."

Bulgular ve Yorum

Herrington ve Capella (1994), literatürde müziğin iki özelliğinden söz etmektedir; *yapısal* özellikler (fiziksel özellikler) ve *duygusal* özellikler. Yapısal özellikler müziğin **tempo, ses düzeyi, tarz, armoni ve uyum** gibi dinamiklerinden meydana gelmektedir. Müziğin yapısal özelliklerine müzikle profesyonel olarak ilgilenenler hâkimdir. Ancak dinleyenler müziği duygularıyla değerlendirirler. Duygusal özellikler, kişilerin müziği nasıl algıladıkları ve/veya sevip sevmemelerini etkileyen unsurlardır yani dinleyici ile ilgili özelliklerdir. Aslında müziğin duygusal özellikleri, içinde yapısal özeliklerini de barındırır ancak dinleyici bunun farkında olmaz. Yani çalan müziğin dinleyende duygusal durum yaratması; hem teknik içeriğini oluşturan yapısal özellikleri hem de sevilen/sevilmeyen, bilinen/bilinmeyen, türü vb. duygusal etkilenim sağlayan özellikleridir.

Müziğin yapısal değişkenlerinden ***"Tempo"***, müzikal bir eserin hızını ifade etmek üzere kullanılır. Nispeten daha kolay ölçülebilir ve kıyaslanabilir olması sayesinde, müzik alanından olmayan pek çok araştırmacının çalışabileceği rahat bir alandır.

Milliman (1982) tarafından müziğin temposunun tüketim alışkanlığı üzerine etkisini izlemek üzere süpermarkette yapılan çalışmada; yavaş tempolu müzikte kalış süresinin arttığı, yine Milliman (1986) tarafından restoranda yapılan çalışmada, alkol tüketiminin arttığı ancak yemek tüketiminde farklılık olmadığı belirtilmiştir. Herrington ve Capella (1996) tarafından yapılan başka bir çalışmada ise müziğin temposunun, alışveriş edilen süreyi ve harcama miktarını etkilemediği ifade edilmiştir.

Müziğin yapısal değişkenlerinden **"Ses Düzeyi"** nin tüketim alışkanlığı üzerine süpermarket ve laboratuvar ortamlarında yapılan çalışmalarda; Kellaris ve Altsech (1992), kadınların yüksek sesli müzikli ortamda daha uzun süre kaldıklarını ve yine Kellaris ve Rice (1993) tarafından yapılan başka bir çalışmada ise kadınların düşük sesli müziğe daha olumlu tepki verdiklerini belirtmişlerdir. Baker ve Cameron (1996) ile Kellaris vd. (1996) tarafından yapılan çalışmalarda ise yüksek sesli müzikli ortamda kalış süresinin arttığı algısından bahsedilmektedir. Herrington ve Capella (1996) ise müziğin sesinin ne harcama miktarı ne de alış veriş zamanı üzerinde önemli bir etkisi olmadığını belirtmişlerdir.

Müziğin yapısal değişkenlerinden ***"Armoni-Uyum"*** un tüketim alışkanlığı üzerindeki etkilerinin ölçülmesi, tempo ve ses düzeyi üzerine yapılan çalışmalara göre daha uzmanlık gerektiren karmaşıklıkta olduğundan, çalışmalarda değişkenliği sınırlı kalmıştır. Birçok çalışmada daha çok majör ve minör tonlardaki müziklerin, ortamda kalış süresi ve davranışsal niyetler üzerine etkileri ele alınmıştır. Çalışmalar sonucunda daha baskın olduğu düşünülen majör tonda müziklerin heyecan verici ve daha etkili olduğu, kalış süresini artırdığı yönünde sonuçlara ulaşılmıştır.

Müziğin yapısal değişkenlerinden ***"Müzik Tarzı"*** nın satın alma davranışı üzerine yapılan çalışmalarda, çalışmaların yapıldığı ülke ve kültür bağlamında, genellikle klasik, pop, caz müzik ve müziksiz ortamın etkisi karşılaştırılmıştır. Baker vd. (1994) tarafından yapılan çalışmada, klasik müzik ve yumuşak aydınlatmadaki ürün ve hizmet kalitesinin, popüler müzik ve parlak aydınlatmadakinden daha yüksek olarak algılanmıştır. Ancak North ve Hargreaves (1999) tarafından laboratuar ortamında yapılan bir çalışmada ise yüksek karmaşıklık düzeyindeki pop müzik, sürenin daha kısa olarak algılanmasına yol açmıştır. North vd. (2003) tarafından restoranda yapılan bir başka çalışmada, klasik müzik, müşterilerin daha fazla harcama yapmasına sebep olurken Wilson (2003) tarafından yine restoran ortamında gerçekleştirilen bir çalışmada ise klasik müzik ortama uygun bulunmamış ve müşterilerin daha erken ayrılmasına ve hatta daha az alkol tüketilmesine neden olduğu belirtilmiştir. Jacob (2006) tarafından bar ortamında gerçekleştirilen çalışmada ise ortama uygun olduğu düşünülen bar müziğinin müşterilerin kalış süresini artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Kırkbir vd. (2013) tarafından yapılan çalışmada, yüksek sesli müziğe ve müziğin sevilen ya da sevilmeyen müzik türü olması durumunda tüketicilerin gösterdikleri bilinçli tepkilerin bazı demografik özelliklere göre ölçülmesi amaçlanmıştır. Çalışmaya katılan tüketici grubunda çoğunluğun "2000 ve altı" aylık gelire sahip tüketicilerin mağazada kalma sürelerine kısmen olumlu etkisi olduğu, özellikle orta yaş üzerindeki tüketicilerin yüksek sesli müzikte ve sevmedikleri müzik türünde daha çok rahatsız oldukları, lisansüstü eğitime sahip tüketicilerin ise sevmedikleri müzikte rahatsız oldukları sonuçlarına ulaşılmıştır.

Fettahlıoğlu (2014) tarafından yapılan çalışmada, mağaza atmosferi faktörleri incelenerek müşterilerin satın alma davranışı üzerindeki etkileri ve demografik farklılıklar açısından mağaza atmosferinden etkilenme düzeyleri araştırılmıştır. Araştırmada, hedef alınan kitlenin alışveriş esnasında tercih ettikleri müziğin ne olduğuna ilişkin anket sorusu analiz edilmiş ve sonuçta öğrencilerin büyük bir çoğunluğunun alışveriş sırasında pop müzik (%49,5) tercih ettiği belirlenmiştir. Ayrıca mağazada çalan müziğin temposuna ilişkin soru sonucunda da ankete katılanların büyük çoğunluğunun yüksek tempolu müzik (%47,0) tercih ettiği belirlenmiştir.

Yıldız ve Akçayır (2014) tarafından yapılan çalışmada, AVM'lerin tüketicinin satın alma kararını etkileyip etkilemediğinin tespiti yapılmıştır. Çalışmada, markette daha fazla zaman geçirmeye neden olan içsel faktörlerde katılımcıların market içi fiziki atmosferin ortamda daha fazla zaman geçirmelerine neden olup olmadığını belirlemeye yönelik sorulan soruya verdikleri cevaplar içinde "market içinde müzik çalıyor olması markette daha fazla zaman geçirmeme neden olur" ifadesi %67,4'lük oranda yer almaktadır. Bu sonuç ise çalışmanın, %59'luk oranla, marketlerin müşteriyi içeride daha fazla tutabilmek adına müzik, koku, minik oyun parkları, aydınlatma, çekiliş faaliyetlerinin gerekçesini açıklamak üzere önemli bir sonuç olarak açıklanabilir. Çalışma sonucunda hane halkı gelir grupları içinde en yüksek gelir grubu ve en düşük gelir grubuna dâhil olanların markette daha uzun süre kaldıkları ve dolayısıyla gereksiz alışveriş yaptıkları belirlenmiştir. Buna sebep olan faktörler arasında ise arka plan müzik, koku, aydınlatma ve çocuk parkı gibi aktivitelerin olması ifade edilmektedir.

Kutlay (2007) tarafından yapılan çalışmada, müziğin bekleme süresinin fazla olduğu banka, hastane, kasa önü gibi yerlerde oluşan memnuniyetsizliği azaltarak hizmet deneyimiyle ilgili olumlu duyguları artırabildiğinden bahsedilmektedir. Müziğin;

- Bilişsel boyutta dikkati çektiği, iletilmek istenen, reklamı yapılan mesajın, oluşturulmak istenen marka imajının beyinde işleyişini, öğrenmeyi, ezberlemeyi, tanımayı ve hatırlamayı etkilediği, ürün veya hizmetle ilgili algılanan imajı düzenlediğini,

- Duygusal boyutta, hizmet atmosferini olumlu algılamaya yardımcı olduğu, olumsuz duyguları ya da tercihleri değiştirdiği ve satın alma eğilimini etkilediğini,
- Davranışsal boyutta ise ürün tercihini etkileme gücüne sahip, mağaza içinde geçirilen süreyi, satın alınan ürün niceliğini ve niteliğini ve anlık, önceden planlanmamış alımları etkilediği yönünde görüşler bildirmiştir.

Çakmak (2012) tarafından yapılan çalışmada; ziyaretçilerin alışveriş merkezlerinden beklentilerini ve alışveriş merkezlerini tercih nedenlerini doğru bir şekilde belirlemek üzere Karabük şehir merkezindeki iki alışveriş merkezinin, ziyaretçileri tarafından değerlendirmelerini konu edinmiştir. Araştırma sonucunda katılımcıların ziyaret ettikleri alışveriş merkezinin üstün yanlarıyla ilgili alışveriş merkezi tercih kriterlerine daha yüksek puan verdikleri sonucuna ulaşılmaktadır. Verilen cevaplar içinde; "AVM'de çalınan müziklerin sevdiğim tarzda olması" ifadesinin iki AVM'de %59-61 gibi yüksek oranlarda olduğu dikkat çekmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Müziğin, yüzyıllardır insan psikolojisi üzerinde olumlu etkiler bıraktığı bilinen bir gerçektir. Küreselleşme olgusuyla birlikte hayatımıza giren ve pek çok atmosferde olduğu gibi insanların sıklıkla gittiği tüketim merkezlerinde (alışveriş merkezleri, restoranlar vb.) çalan müzikler de, insanların satın alma kararlarını, mekânda geçirdikleri süreleri ve dolaylı olarak tüketim ve harcama alışkanlığını etkilemektedir.

Tüketim davranışları üzerinde, müziğin yapısal özelliklerine ve etkilerine göre birçok değişkenin belirleyici olmasına karşın; gerek geçen süre algılaması, gerekse harcanan zaman ve para konusunda çelişkili bulgular söz konusudur. Bunun nedeni; bu konuda araştırma yapıldıkça, daha önceki eksikliklerin ortaya çıkması ve/veya yapılan çalışmalarda müziğin tüm değişkenlerinin bir arada değerlendirilmesinin mümkün olamamasıdır. Ancak yapılan araştırmalardaki eksiklere veya sınırlıklara rağmen bu çalışmalar, pazarlama alanında müzik ile ilgili boşluklardan bazılarını doldurma girişimleri olarak değerlendirilebilir ve ortaya konan bulgular her işletme için kendi koşulları göz önüne alınarak ve denenerek uygulanabilir. Bunların yanı sıra farklı disiplinleri iç içe barındıran benzer çalışmalarda, daha objektif ve ayrıntılı sonuçlara ulaşabilmek için her disiplinin uzmanı araştırmacıların birlikte çalışmalarına ihtiyaç olduğu ortaya çıkmaktadır (Müzik-psikoloji, müzik-sosyoloji, müzik-işletme vb.).

Müzik, insan doğasının ayrılmaz bir parçasıdır. Üstelik insanı ve insan ihtiyaçlarını çıkış noktası kabul eden pazarlamacılar, müzikten önemli ölçüde yarar sağlayabilirler. Çünkü tüketim davranışında temel hedef daha çok tüketmektir. Yapılan çalışmalar müziğin satın alma davranışını etkilemede

önemli bir iç faktör olduğunu ortaya koymaktadır. Bu noktadan hareketle, tüketici davranışlarında işletmelerde kullanılan arka plan müziklerinin etkilerine ilişkin elde edilen sonuç ve öneriler şunlardır:

- Müzik, etkileri doğru tespit edildiğinde; istenen pazar bölümlerini çekecek, istenmeyen bölümleri caydıracak şekilde kullanılabilir.
- Müziğin hem yapısal (tempo, ses düzeyi, tarz, perde, armoni ve uyum) dinamikleri hem de duygu durumu özellikleri (yaş, cinsiyet, gelir, eğitim düzeyi, meslek, müzik kültürü vb. değişkenler dikkate alınarak) her kesimden tüketiciyi etkileyeceğinden dolayı hedef pazarın özelliklerinin çok iyi analiz edilmesi gerekmektedir. Çalınan müzik, gerek yapısal gerekse duygu durumu oluşturma özelliklerine göre insanların işletmede geçirdikleri süreye ilişkin algılamalarını ve tüketim davranışlarını değiştirebilir.
- Seçilen müzik, işletme amaçları ile örtüşmelidir. Çünkü müziğin, yapılan harcama miktarı, tüketim hızı ve kalış süresi üzerinde belirgin bir etkisi vardır. Müzik, ortam atmosferinin diğer unsurları ile birlikte değerlendirildiğinde kişilerde farklı beklentiler yaratır. Atmosfere uygun olarak doğru tercih edilmiş bir müzikle, beğenilme derecesine bakılmaksızın, tüketim noktasında, hedef pazar dikkate alınacak şekilde kullanılmasında ve insanların ruh halini iyileştirmede duygusal olarak olumlu katkı sağlanabilir. Örneğin; yavaş tempolu müzik, rahat bir öğlen yemeği atmosferi tercih eden ziyaretçilerin sayısını artırırken, hızlı trafik akışının beklendiği işletmelerde (özellikle AVM) enerji veren hızlı müzikler tercih edilebilir.
- Özellikle müzik dinlemekten hoşlanan insanlar, bulundukları ortamda hoşlandıkları müzik çaldığında ilgili işletmenin kendilerini önemsediğini düşünür ve daha sık gitmek isterler.
- Müzik, sessizliği ve arka planda istenmeyen gürültüleri önleyebilir. Aslında yapılan çalışmalarda dile getirilmemiş olmakla birlikte özellikle kalabalık ortamlarda tempolu ve yüksek sesli müziklerin tercih edilmesinin temel amacı ortamın "hareket" gürültüsünü bastırmaktır.
- Arka planda müzik, sadece tüketicileri değil işletme çalışanlarının performansını veya ruh durumlarını da olumlu etkileyebilir. Bu durum ise müziğin müşteriler ile çalışanlar arasında etkileşimini kolaylaştırıcı bir etki yaratır.
- Müziğin, tüketim mekânlarındaki etkilerine ait çalışmaların ülkemizde de yaygınlaşarak yürütülmesiyle bu alandaki hizmet sektörüne olumlu katkılar sağlaması kaçınılmazdır.

- Benzer çalışmalar yoluyla; tüketim mekânlarında aşina olunan, beğenilen, tercih edilen vb. diğer olumlu unsurların da yer aldığı müziklere yer verilmesi için devlet politikası kapsamında "Fikir ve Sanat Eserleri" kanununun "yenidünya" anlayışına uygun ve işler hale getirilmesi yönünde güncellenmesi sağlanabilir.

Yazarların katkı düzeyleri:	Birinci yazar: %50, İkinci yazar %50.
Etik komite onayı:	Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur.
Finansal Destek:	Çalışmada finansal destek alınmamıştır.
Çıkar çatışması:	Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

Aktel, M. (2001). Küreselleşme süreci ve etki alanları. Süleyman Demirel Üniversitesi, C.6, S.2, s,195, *İdari ve İktisadi Bilimler Fakültesi Yayını.*

Baker, J. & Cameron, M. (1996). The effects of the environment on affect and consumer perception of waiting time: an ıntegrative review and research propositions. *Journal of the Marketing Science*, 24, ss.328-339.

Baker, J., Grewal, D. & Parasuraman, A. (1994). The influence of store environment on quality inferences and store image. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 22, ss.338-349.

Büyükyıldız, H. Z. (2009). Küreselleşme hareketlerinin ulusal müzik kültürüne etkileri. *Musıki Dergisi, Araştırma Yazıları*. http://www.musikidergisi.net/?p=1236

Çakmak, A. Ç. (2012). Ziyaretçilerin alışveriş merkezlerini tercih etme nedenlerinin araştırılması: Karabük şehir merkezinde bir uygulama. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *5*(2), 195-215.

Demirci, F. (2000). *Perakendecilikte mağaza düzenlemesi*. Beta Basın Yayın. İstanbul.

Fettahlıoğlu, S. **(**2014). Tüketicilerin mağaza atmosferinden etkilenme düzeylerinin demografik faktörler açısından incelenmesi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, Sayı: 11, Cilt.6.

Gençel, Ö. **(**2006). Müzikle tedavi. *Kastamonu Eğitim Dergisi,* Cilt:14, No:2, ss. 697-706

Hanley, T. & Cutts, L. (2013). What is a systematic review. Counselling Psychology Review, 28(4), 3-6.

Herrıngton, J. D. & Capella, L. M. (1996). Effects of music in service environments: A field study. *Journal of Services Marketing*, 10 (2), ss.26-41.

Herrington, J. D. & Capella, L. M. (1994). Practical applications of music in service settings. *Journal of Services Marketing*, *8*(3), 50-65.

Higgins, M. D., Green, R. J., & Leeson, M. S. (2011). Optical wireless for intravehicle communications: A channel viability analysis. *IEEE Transactions on Vehicular Technology*, *61*(1), 123-129.

Jacob, C. (2006). Styles of background music and consumption in a bar: An empirical evaluation. *Hospitality Management*, 25, ss. 716-720.

Karkın, G. A. & Akkuş, Ü. (2009). Müziğin tüketim davranışı üzerine etkileri. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 32, Ocak- 304 Haziran, ss.303-317.

Kellarıs, J. J. & Altsech, M. B. (1992). The experience of time as a function of musical loudness and gender of listener. *Advances in Consumer Research*, 19, ss.725-729.

Kellarıs, J. J. & Rice, R. C. (1993). The influence of tempo, loudness, and gender of listener on responses to music. *Psychology & Marketing*, 10, ss.15-29.

Kellarıs, J. J., Mantel, S. P. & Altsech, M. B. (1996). Decibels, disposition, and duration: the impact of musical loudness and internal states on time perceptions. *Advances in Consumer Research*, 23, ss.498-503.

Kırkbir, F., Cançelik, M. & Biçer, M. E. (2013). Mağaza müziklerinde ses ve beğeninin tüketiciler üzerindeki etkisi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, Sayı.8, s.46-57.

Kutlay, E. B. (2007). *Müziğin bir pazarlama elementi olarak tüketici üzerinde duygusal, algısal ve davranışsal etkileri*. İstanbul Üniversitesi SBE, Doktora Lisans Tezi, İstanbul.

Milliman, R. E. (1982). Using background music to affect the behavior of supermarket shoppers. *Journal of Marketing*, Vol: 46, No.3, p.86-91.

Milliman, R. E. (1986). The influence of background music on the behavior of resturant patrons. *Journal of Consumer Research,* Vol:13, No.2, p.286-289.

Nakip, M. & Gökmen, A. (2017). An empirical survey of consumer ethnocentrism in Kazakhstan and the preference of consumers on imported products. *Bilig*, summer, No.82, p.65-90. https://bilig.yesevi.edu.tr/shw_artcl-1952.html

North, A. C. & Hargreaves, D. J. (1999). Can music move people?: the effects of musical complexity and silence on waiting time. Environment and Behavior, 31, ss. 136-149.

North, A. C., Shilcock, A. & Hargreaves, D. J. (2003). The effect of musical style on restaurant customers spending. *Environment and Behavior*, 35, ss.712-718.

Telsiz, M. (1998). Bir tüketici olarak çocuğun sosyalizasyonu sürecine ailesinin etkileri. *Eğitim ve Bilim, 22*(109). http://egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/5207/1354

Wilson, S. (2003). The effect of music on perceived atmosphere and purchase intentions in a restaurant. *Psychology of Music*, 31, ss. 93-112.

Yıldız, Z. & Akçayır, Ö. (2014). AVM'lerin tüketici satın alma davranışlarına etkisi üzerine bir saha çalışması. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, *6*(3).

ZfWTVol 15, No.3 (2023) 153-166//**DOI:** 10.46291/ZfWT/150310

ZfWT Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks

İNTERNET ORTAMINDA MÜZİK TRANSKRİPSİYONUNUN KULLANIMI*

USE OF MUSIC TRANSCRIPTION IN THE INTERNET ENVIRONMENT

Canberk ÖZEN **
Barış KARAELMA ***

Özet

Bu çalışmanın amacı, müzik alanında önemli bir yere sahip olan transkripsiyon yöntemi ve becerisinin günümüzdeki kullanımına ilişkin internet ortamında yer alan çeşitli kaynakların belirlenmesidir. Araştırma sürecinde müzik transkripsiyonunun nasıl yapılacağı ile ilgili çevrimiçi eğitsel rehberlerden oluşan internet siteleri, müzik transkripsiyonu konusu ile ilgili iş ilanlarının bulunduğu çevrimiçi servisler ve müzik transkripsiyonunun sosyal medyadaki kullanımı ve paylaşımı incelenmiştir. Bu çalışmada tarama yöntemi kullanılmıştır ve betimsel niteliktedir. Müzik transkripsiyonuna ilişkin çevrimiçi eğitsel rehberler ve ücret karşılığı hizmet sunan transkripsiyon servislerinden örnekler seçilerek incelenmiş ve müzik transkripsiyonunun sosyal medyadaki kullanımı ile ilgili genel bir değerlendirme yapılmıştır. Araştırmanın sonucunda müzik transkripsiyonu yapma sürecinde kullanılan yöntemler, yazılımsal araçlar ve işlem basamakları ile ilgili yönergelerin bulunduğu çevrimiçi eğitsel rehberlerin birbirlerine yakın öneriler içerdiği, transkripsiyonun önemli bir beceri olmasından dolayı çok sayıda internet servisi bünyesinde ücret karşılığı bir hizmet olarak sunulduğu, sosyal medya platformlarının müzik transkripsiyonlarının paylaşılması ve yayılmasında etkili olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Müzik Transkripsiyonu, Müzikal Beceriler, İnternet Kaynakları, Çevrimiçi Eğitsel Rehberler, Türk Müzik Araştırmaları.

---

* Araştırma Makalesi: Geliş tarihi: 14.09.2023, Kabul tarihi: 04.11.2023
Kaynak gösterilme: ÖZEN C. - KARAELMA B. (2023): İnternet Ortamında Müzik Transkripsiyonunun Kullanımı, *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 15 /3, s. 153-166.
Bu çalışma, "*Müzik transkripsiyonunun müziksel işitme ve yazma eğitiminde kullanılabilirliği*" adlı Doktora tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör., Kırıkkale Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Müzik Bölümü Kırıkkale / TÜRKİYE canberkozen@kku.edu.tr https://orcid.org/0000-0001-7550-6565

*** Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Müzik Eğitimi Ana Bilim Dalı Ankara / TÜRKİYE karaelma@gazi.edu.tr https://orcid.org/0000-0001-9780-3608

Abstract

The aim of this study is to identify various resources on the internet environment regarding transcription method and skill, which has an important place in the field of music. During the study process websites consisting of online educational guides on how to do music transription, online services with commercial job postings regarding music transcription and the use of and sharing of music transcription on social media were examined. In this study, survey method was used and it has a descriptive nature. Examples from online educational guides on music trancription and paid transcription services were selected and examined, and a general evaluation was carried out related to the use of music transcription on social media. As a result of the study, the online educational guides including instructions on the methods, software tools and process steps used in music transcription process contain similar suggestions, and transcripton is available for a fee on many internet service since it is an important skill, and that the social media platforms are effective in sharing and disseminating music transcripton.

Keywords: Music Transcription, Musical Skills, Internet Resources, Online Educational Guides, Turkish Music Studies.

Giriş

Asırlar öncesinden günümüze kadar uygulanmaya devam eden transkripsiyon, müzik sanatı içerisinde önemli bir konumda görülmektedir. Bir çalgı eserinin, başka bir çalgıya uyarlanarak yazılması şeklinde kullanılmaya başlanan bu yöntem, ses kaydına alınmış müziklerin yazıya geçirilmesi ve dinlenerek notaya alınması gibi işlemleri kapsayan bir süreci de ifade etmektedir. Kelly ve Walker (2007) müzik transkripsiyonunu, eğitimli bir müzisyenin bir müzik parçasını dinlemesi ve çalınan notaları yazmasını gerektiren karmaşık bir bilişsel görev olarak ifade etmiştir.

Müzik transkripsiyonu, bir müzik parçasının yazılı kaydını oluşturma işlemidir. Bu işlem kulaktan, hafızadan veya kayıttan yapılabilmektedir. Transkripsiyon, müzisyenlerin fikirlerini doğru bir şekilde iletmelerine ve bunları diğer müzisyenlerle paylaşmalarına olanak tanımaktadır. Besteciler, aranjörler ve sanatçılar için önemli bir beceridir. Müzik transkripsiyonu karmaşık ve zorlu bir işlem olabilmekte, el ile veya çevrimiçi transkripsiyon hizmetlerinin yardımıyla da yapılabilmektedir (Auralcrave, 2023).

Notaları mevcut olmayan müziklerin, ses kayıtları aracılığı ile dinlenerek transkripsiyonunun yapılması, yani notaya alınması ve yazılı hâle getirilmesi, amatör ve profesyonel müzisyenler arasında sıklıkla kullanılan bir beceri ve yöntemdir. Gil (2019)'e göre müzik transkripsiyonu, bir müzik parçasında mevcut olan notaları keşfetme sürecidir (s. 1).

İnformal, serbest ve öznel bir şekilde uygulanabilen müzik transkripsiyonuna ilişkin örneklerin müziksel bütünlük, tutarlılık ve diğer unsurlar açısından eleştirilebilir yönleri de bulunmaktadır. Wollacott (2023)'a göre çok sayıda müzisyen ve müzik grubu, kendi müziklerinin yazıya

dökülmesi fikrine karşı mesafelidir ancak bu işlem, müziğin yalnızca başkaları tarafından değil, bizzat müzisyenler tarafından da korunmasını ve anlaşılmasını sağlayan önemli bir unsurdur.

Yapılan transkripsiyonlar sayesinde, başarılı müzisyenlerin çalgı çalma stilleri, doğaçlamaları ve yorumları anlaşılmakta ve başkalarının da bu müziksel becerileri geliştirmesi mümkün olabilmektedir. Ancak telif haklarına ilişkin ihlallerin meydana gelmemesi, hukuki ve etik açıdan sorunların yaşanmaması adına, doğru müzik kaynaklarının seçilmesi önemli bir konudur.

İnternet kullanımı, müzik alanı ile ilgili üretilen tüm materyal ve medya içeriğine ulaşmanın etkinliğini önemli ölçüde artırmıştır. Müzik endüstrisi ve ilgili medya içerikleri de, internet ile beraber sosyal medya için tasarlanan yazılımlara uyum sağlayacak şekilde bir değişim ve gelişim içerisindedir. Müzikle ilgili bireysel çalışmaların sosyal medya aracılığı ile geniş kitlelere ulaştırılabilmesi sayesinde de, müzik transkripsiyonuna ilişkin paylaşımların yayılması mümkün olmaktadır.

Müzik dinleme deneyimi üzerinde de etkili olan internet kullanımı, birçok bilgiye daha kolay ve hızlı bir biçimde ulaşılmasını sağlamıştır. Günümüzde internet üzerinden çeşitli dosya türlerinde müziklerin indirilmesi ve arşivlenmesi yerine, genellikle yüksek kalitede müzik dinleme imkanı sağlayan yazılımlar kullanılmaktadır. Bu sayede alanında yetkin ve tanınmış müzisyenlerin kendilerine özgü müzik yorumlama biçimlerinin daha yakından incelenebileceği ve değerlendirilebileceği bir ortam oluşmuştur. Özellikle doğaçlamanın önemli olduğu müzik türlerinde, ilgili yoruma ilişkin yazılı notaların genelde bulunmamasından dolayı, transkripsiyon ilgi çekici bir konu olabilmektedir.

Bunların yanında, internet ortamında herhangi bir müziğin transkripsiyonunun yapılması üzerine ticari çevrimiçi servisler de mevcuttur. Serbest (freelance) çalışmaya müsait olan internet ortamı sayesinde, müzik ile ilgili uygulamalar ve işler de bu servisler aracılığıyla yaptırılabilmektedir. Genellikle bu servisler, ilgili müşteri tarafından kendilerine gönderilen müzik ses kayıtlarının transkripsiyonunu yaparak çeşitli dosya türlerinde teslim etmektedir. Bu servislere müzik transkripsiyonunun yaptırılmasıyla, bireysel veya ticari amaçlarla kullanılabilecek birçok müzikal materyal elde edilebilmektedir.

Müzik transkripsiyonunun yapılabilmesini kolaylaştırmak amacıyla tasarlanan birçok yazılım bulunmaktadır. Bu yazılımlar arasında açık kaynak kodlu ve ücretsiz olarak sunulanları da mevcuttur. İnternet aracılığıyla bu yazılımlara ulaşmak ve bunları kullanmak mümkündür. Bu yazılımların kullanılmak üzere seçilmesinde dosyaların içe ve dışa aktarılması, yazdırılması, farklı dosya türlerine dönüştürülmesi, müziğin yavaşlatılması, kullanım kolaylığı gibi işlevsel özellikler önem taşımaktadır. Bunların yanında

Soundslice (2023) gibi yalnızca web tabanlı yazılımlar da müzik transkripsiyonunda kullanılabilmektedir. Bu teknolojik gelişmelere rağmen, transkripsiyonların iyi bir duyum yeteneğine sahip olan kişi veya kişiler kontrolünde yapılması gerektiği söylenebilir.

İnternet sayesinde müzik transkripsiyonu ile ilgili kaynaklara erişimin kolaylaştığı ve dünya çapında uzmanlara, akademisyenlere, müzisyenlere, müzik eğitimcilerine ve bu alana özel ilgi duyan herkese açık bir hâle geldiği söylenebilir. Müzik transkripsiyonunun çeşitli eğitim kademelerinde etkin bir biçimde yer alabilmesi için, temel bilgi teknolojileri kullanımı ve bu alana yönelik internet kaynaklarına ulaşılması, bir ihtiyaç olarak görülmektedir. Yükseköğretimdeki teknolojinin gelişmesi sayesinde aktif öğrenme teşvik edilmiş, materyaller geliştirilmiş, öğretme ve öğrenme üzerinde bir dönüşüm sağlanmıştır (Jun Liang ve Sangsawang, 2023). Eğitim kurumlarında, öğrencilerin beklenti ve istekleriyle birlikte dijital eğitim platformlarının etkin ve verimli bir biçimde kullanılmasına yönelik geliştirme çalışmaları da önem taşımaktadır (Yiğit ve Uluyol, 2023). Bu kapsamda müzik transkripsiyonlarının yapılabilmesi ve bunlara ulaşılabilmesi için internetin etkin bir biçimde kullanılması, günümüz dijital dünyasına uyumlanmak adına adeta bir zorunluluktur. Transkripsiyon alanına yönelik eğitim modellerinin uygulanması ile çeşitli kültürlerin üretmiş olduğu eserlerin yanında, Türk müziğine yönelik ögelerden de faydalanılabilmektedir. Türk müzik kültürü unsurlarına eğitim sisteminde yer verilmesi, bu zengin ve nitelikli kültürün gelecek nesillere aktarılması açısından önem taşımaktadır (Demirel ve Terzioğlu, 2023). Bu bakımdan, Türk müziği icralarına yönelik transkripsiyonların yapılması ve bunun teşvik edilmesinin, müzik eğitimine katkı sağlayıcı nitelikte olduğu söylenebilir.

Bu konuyla ilgili hazırlanan çevrimiçi eğitsel rehberler ve yönergeler sayesinde, müzik transkripsiyonu yapmak isteyenler için öğretici bir ortam oluşmuş durumdadır. İnternet ve sosyal medya aracılığıyla müzisyenler ve transkripsiyon uzmanları, birbirleriyle iletişime geçerek kişisel deneyimleri ve yapmış oldukları transkripsiyon örneklerine ilişkin yazılı, görsel ve işitsel medya paylaşımı yapmaktadır. Dijital ses kayıt teknolojisinin gelişmediği dönemlerden kalanlar da dâhil olmak üzere çeşitli müzik türlerine ilişkin birçok hazır transkripsiyon, ücretli veya ücretsiz bir biçimde internet üzerinden erişilebilir durumdadır.

Bu çalışmada, internet ortamında müzik transkripsiyonunun nasıl kullanıldığının belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu araştırmanın, müzik transkripsiyonunun mevcut tanımlarının yanında, günümüzde fiilî olarak uygulandığı şekliyle ele alınması ve değerlendirilmesi bakımından önemli olduğu düşünülmektedir. Bu çalışmada, verilerin çeşitlendirilmesi için kurgulanmış olan aşağıdaki sorulara yönelik yanıtlar aranmıştır.

- Müzik transkripsiyonu ile ilgili çevrimiçi eğitsel rehberlere ilişkin bulgular nelerdir?
- Müzik transkripsiyonu ile ilgili çevrimiçi servislere ilişkin bulgular nelerdir?
- Müzik transkripsiyonunun sosyal medyadaki kullanımına ilişkin bulgular nelerdir?

1. Yöntem

Bu araştırmada tarama yöntemi kullanılmıştır. Karasar (2013)'ın ifade ettiği şekliyle "tarama modelleri, geçmişte ya da halen varolan bir durumu varolduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır" (s. 77). Müzik transkripsiyonunun internet ortamındaki kullanımına yönelik çeşitli kaynaklardan bilgiler derlenmiş ve konu ile ilgili durum değerlendirmesi yapılmıştır. Bu betimsel çalışmanın araştırma sürecinde, müzik transkripsiyonunun internet ortamındaki kullanımı, aşağıda belirtilen üç kategori içerisinde incelenmiştir.

1. Aşamalı eğitim niteliğine sahip olma ölçütü dikkate alınarak, on adet çevrimiçi eğitsel müzik transkripsiyonu rehberi incelenmek üzere belirlenmiştir.

2. İnternet arama motorlarında öne çıkma, yaygın olarak kullanılma ve güncel olma ölçütleri dikkate alınarak, on adet çevrimiçi müzik transkripsiyonu servisi incelenmek üzere belirlenmiştir.

3. Yaygın olarak kullanılan sosyal medya platformları üzerinden müzik transkripsiyonunun sosyal medyadaki kullanımına değinilmiştir.

2. Bulgular

2.1. Müzik Transkripsiyonu ile İlgili Çevrimiçi Eğitsel Rehberlere İlişkin Bulgular

Müzik transkripsiyonu müzisyenler, müzik eğitimcileri, müzik öğrencileri ve yazılımcılar için ilgi çekici ve önemli bir uygulamadır. İnternet ortamında bu becerinin kazandırılmasına ilişkin bilgi ve önerilere yer verilen çeşitli eğitsel rehberler mevcuttur. Müzik transkripsiyonu yapılırken ihtiyaç duyulabilen araç, yöntem ve teknikler ile ilgili bilgilerin yer aldığı çevrimiçi rehberler için yapılan tarama sonucunda belirlenen on adet internet sitesine ilişkin örnekler Tablo 1'de belirtilmiştir. Bu rehberlerin dışında da birçok seçenek mevcut olup, araştırmanın amaçlarına uygun ve ortak nitelikler taşıyan internet kaynakları seçilmiştir.

Tablo 1. *Müzik Transkripsiyonu ile İlgili Çevrimiçi Eğitsel Rehberler*

Rehber	Açıklamalar
Espresso	Bu internet sitesinde müzik transkripsiyonu ile ilgili yazılımlar,

Translations (2023)	müziğin bilinçli dinlenmesi, tonu ve ölçü işareti gibi unsurlarının belirlenmesi ve bu işlemlerin belirli bir sıraya göre yapılmasına ilişkin öneriler mevcuttur. Ayrıca ücret karşılığı müzik transkripsiyonu hizmeti sunulmaktadır.
Kenyon (2018)	Composer Code isimli bu internet sitesinde müzik transkripsiyonuna yönelik bilgiler, yazılım ve araçlar, ilgili müziğin ölçü işareti, tonu ve formu gibi unsurlarının belirlenmesine ilişkin çalışmalar içeren bir rehber mevcuttur.
Leanmusician (2020)	Bu internet sitesinde müzik transkripsiyonuna ilişkin yazılım kullanılması, kişisel bir transkripsiyon kütüphanesi oluşturulması, yapılan transkripsiyonların başka tonlara transpoze edilmesi, seslendirilmesi, müzikleri oluşturan bölümlerin belirlenmesi ve analizi gibi öneriler yer almaktadır.
My Music Match (2020)	Bu internet sitesinde müzik transkripsiyonu yapımına yönelik yedi adımdan oluşan bir rehber mevcuttur. Müziklerin pasif ve aktif olarak dinlenmesi, müzik ses kayıtlarının yavaşlatılması, ezber çalışmaları ve yapılan transkripsiyonun çözümlenmesine ilişkin önerilere yer verilmiştir.
Ridd (2019)	Soundfly isimli bu internet sitesinde müzik transkripsiyonu yapımı ile ilgili on beş adımdan oluşan bir rehber bulunmaktadır. Uygun seviyede bir müziğin seçilmesi, aktif dinleme, gerekli yazılımların edinilmesi, müziğin ölçü işareti, genel şablonu, söz ve nakarat gibi bölümlerinin belirlenmesi, yavaşlatılması ve döngüye alınması, bas çizgisi ile ilgili çalışmalar gibi konulara yer verilmiştir.
Robinet (2023)	Andy Robinet Guitar isimli bu internet sitesinde transkripsiyon ve kulaktan şarkı öğrenimiyle ilgili bir rehber mevcuttur. Aktif dinleme, dinleme sistemleri, örnek şarkılarla ilgili alıştırmalar, müzik haritalaması çalışması, tonal hafıza, aralık, ritim ve ezgi yapısı, eserin tonu ve akorlarının belirlenmesine ilişkin konular yer almaktadır.
Robinson (2018)	Seventh String isimli bu internet sitesinde "müzik transkripsiyonuna giriş" başlığı altında çeşitli deneyim ve kişisel görüşler ile ifade edilmiş öneriler yer almaktadır. Burası aynı zamanda müzik transkripsiyonu yapılırken sıkça kullanılan "Transcribe" isimli yazılımın da resmî internet sitesidir.
Spooner (2020)	Bu blog yazısında müziğin kulaktan çalınmasının, transkripsiyon açısından başlangıç noktası olduğuna özellikle dikkat çekilmiştir. Aktif dinleme, müziğin haritalanması ve unsurlarının belirlenmesi, bas seslerin hareketlerine odaklanılması, müziklerin gerektiğinde yavaşlatılması ve transkripsiyonun sonuçlandırılmasına ilişkin ayrıntılı öneriler ve kişisel görüşler de yer almaktadır.
Sylvia (2023)	Fineshare isimli bu internet sitesinde yeni başlayanlar için kulaktan müzik transkripsiyonu yapma yöntemine ilişkin ayrıntılı bir rehber yer almaktadır. Transkripsiyon yapma stratejileri, aktif dinleme ile melodi, armoni, ritim, tonalite, ölçü işareti ve form gibi unsurların belirlenmesine yönelik açıklamalar da

	bulunmaktadır.
Wikihow (2021)	Bu internet sitesinde "yazılım aracılığıyla" ve "kulaktan transkripsiyon yapma" şeklinde iki ayrı yöntem için görsellerle desteklenen öneriler yer almaktadır. Bilgisayar, akıllı telefon gibi cihazlar ve çevrimiçi ortamlarda kullanılabilecek yazılımlardan faydalanılması önerilmiştir. Kulaktan transkripsiyon yönteminde ise müziğe ilişkin çalgı partilerinin, kök sesin, tonun ve ölçü işaretinin belirlenmesi gibi öneriler yer almaktadır.

Bu çevrimiçi rehberler incelendiğinde, ilk olarak müzik transkripsiyonunun ne olduğu ve nasıl yapıldığına ilişkin genel açıklamaların yer aldığı görülmektedir. Transkripsiyon işlemlerine basit müzik seçimleriyle başlanması gerekliliğine vurgu yapılarak ilgili müziklerin aktif şekilde dinlenmesi, haritalanması, şablonunun ve biçiminin belirlenmesi, söz ve nakarat gibi bölümlerine ayrılması, bunlarla beraber ölçü işareti, tonalite, tempo, form, akor, ezgisel ve ritmik yapı gibi unsurlarının belirlenmesine ilişkin çalışmalara yer verilmiştir. Bunların yanında, seçilen müziklerde kullanılan her parti için ayrı ayrı transkripsiyon yapılması, yapılan transkripsiyonların analiz edilmesi, konuya yönelik müziksel ezber çalışmalarının yapılması gibi öneriler de mevcuttur.

Bu rehberlerde müzik transkripsiyonunun yapılmasına yardımcı olabilecek yazılımların edinimi ve kullanımına ilişkin bilgilerin yer aldığı görülmektedir. İlgili müziklerde notaya alınacak bölümlerin sık tekrarlarla dinlenecek şekilde döngüye alınması, ses kayıtlarında belirlenen bölümlerin yavaşlatılması gibi özelliklerine değinilerek bu yazılımların kullanımına yönelik önerilere yer verilmiştir. Transkripsiyon yapılırken özellikle ses kaydının yavaşlatılmasının önemli olduğu ve tutarlılık düzeyinin artırılması adına bir çalgıdan yararlanılabileceği belirtilmiştir. Bu çevrimiçi eğitsel rehberlerdeki içeriklerin bir kısmında örnek şarkılardan oluşturulmuş alıştırmalar ve video aracılığıyla anlatım yapıldığı da görülmektedir.

Bu çevrimiçi eğitsel rehberlerde yer alan bilgiler ve yöntemler, müzik transkripsiyonunun aşamalı olarak uygulanmasının ortak yönlerini ifade etmektedir. Transkripsiyon yapma sürecine yönelik ayrıntılı adımlardan oluşan ve basitten karmaşık düzeye doğru ilerleyen içeriklere sahip olan bu internet sayfaları, bu alana ilgi duyanlar için rehber niteliği taşımaktadır.

2.2. Müzik Transkripsiyonu ile İlgili Çevrimiçi Servislere İlişkin Bulgular

Müzik transkripsiyonunun doğru bir biçimde yapılabilmesi için bu alana ilişkin gerekli düzeyde ilgi, teknik, yazılım, donanım, müzikal bilgi ve beceriye ihtiyaç vardır. Bu ihtiyaca yönelik olarak internet ortamında müzik transkripsiyonunu bir iş olarak yapan ve bu alanda hizmet veren ticari internet siteleri bulunmaktadır.

Müzik transkripsiyonu yapanların birincil işverenleri müzik yayımcılarıdır. Bu kuruluşlar, kendi popüler sanatçılarının şarkılarına ve bu şarkıların piyano/vokal/gitar gibi unsurlar için yeniden düzenlenmesine ilişkin notaların yer aldığı basılı kitaplar üretmek amacıyla transkripsiyon yapanları tercih etmektedir. Diğer müşteriler arasında amatör müzisyenler, akademik kurumlar, orkestralar, caz ve cover grupları gibi müzik performans grupları yer almaktadır. Transkripsiyon yapanlar çoğunlukla serbest çalışarak müzik hazırlama alanıyla ilgili çeşitli hizmetler sunmaktadır (Berklee College of Music, 2023).

Müzik transkripsiyonu yaptırılabilecek ücretli servisler için yapılan tarama sonucunda belirlenen on adet internet sitesine ilişkin örnekler Tablo 2'de belirtilmiştir. Bu servislerin dışında da birçok seçenek mevcut olup, araştırmanın amaçlarına uygun ve ortak nitelikler taşıyan internet kaynakları seçilmiştir.

Tablo 2. *Müzik Transkripsiyonu ile İlgili Çevrimiçi Servisler*

Servis	**Açıklamalar**
Airgigs (2023)	Bu internet sitesi müzisyenlerin transkripsiyon, miks, mastering, aranje, düzenleme veya çeşitli çalgıların kullanımına ilişkin ücret karşılığı hizmet sağladığı bir platformdur. Müzik transkripsiyonu kategorisinde çeşitli fiyat aralıklarında birçok iş ilanı yer almaktadır.
Black Note Transcriptions (2023)	Bu internet sitesinde transkripsiyon, aranje, eserlerin başka partiler için düzenlenmesi, nota yazımı gibi kategorilerde hizmet verilmektedir. Bu internet sitesi ayrıca kapsamlı bir müzik transkripsiyonu yapma rehberini de içermektedir.
Fiverr (2023)	Bu internet sitesi müzik transkripsiyonu yaptırılmasına yönelik hizmet veren ve yaygın olarak tercih edilen; ek olarak sanat, tasarım, yazılım, veri işleme ve tercüme gibi alanlarda da hizmet sunan ve bağımsız çalışanlarla müşterinin iletişimine aracılık sağlayan; müzik transkripsiyonu alanına ilişkin 1500'den fazla iş ilanının yer aldığı bir platformdur.
Music Transcription Service (2019)	Bu internet sitesinde vokal, orkestra, bakır üflemeli, solo piyano, caz ve akor dizilimleri gibi kategorilere ilişkin müzik transkripsiyonu hizmetleri sunulmaktadır.
Music Transcription Service (2023)	Bu internet sitesinde akustik gitar, elektro gitar, bas, klavye, davul ve diğer çalgılar için transkripsiyonlar yapılmaktadır. Yapılan transkripsiyonlar standart müzik notasyonu, tablatür ve akor çizelgeleri gibi türlerde yazılı hâle getirilmektedir.
My Sheet Music Transcriptions (2023)	Bu internet sitesinde vokal, piyano, davul, keman, gitar, bas gitar gibi çalgılara yönelik transkripsiyonlar yapılmaktadır. Müşteri talebi üzerine transkripsiyonlar üzerinde revizyonlar, değişiklikler veya aktarımlar yapılabilmektedir.
Notable Score (t.y.)	Bu internet sitesinde müşteriler tarafından talep edilen müzikler Sibelius nota yazma yazılımı aracılığıyla hazırlanarak teslim edilmektedir. Bu servis tiyatro müziği bestecileri, küçük veya büyük caz grupları gibi çeşitli müşteri profillerine hitap

	etmektedir.
Transcribe a Song (2023)	Bu internet sitesinde istenilen bir müziğin akorlarının belirlenmesi, akor şifrelerinin dizilimi, ses dosyasının MIDI dosyasına çevrilmesi ve nota yazımı gibi işlemlere yönelik çalışan bir müzik transkripsiyonu servisidir.
Tunescribers (2023)	Bu internet sitesi müzik transkripsiyonu, aranje, müzik altyapısı hazırlama gibi hizmetlerin yanında piyano, gitar, vokal, org, keman, saksafon, klarinet gibi çalgıların partilerine yönelik uyarlanmış 5000'den fazla transkripsiyonu yapılmış ve satışa sunulmuş şarkının mevcut olduğu bir platformdur.
Upwork (2023)	Bu internet sitesi tasarım, yazılım, tercüme ve sanatın birçok alanında hizmet veren, bünyesinde 150'den fazla müzik transkripsiyonu iş ilanı bulunan çevrimiçi bir markettir.

Bu çevrimiçi servisler ayrıntılı olarak incelendiğinde, ilgili servise müşteriler tarafından bir ses kaydı, video bağlantısı veya dosyasının gönderilmesi, transkripsiyon ücretinin belirlenmesi ve belirtilen geri dönüş süresine göre tamamlanarak teslim edilmesi gibi ortak işlemlerin yapıldığı görülmektedir.

Bu servislerde genellikle nota yazma yazılımları aracılığı ile notaya alınan müziklere ilişkin çıktılar ve PDF, MIDI, MusicXML gibi dosya türleri, sonradan düzenlemeye açık şekilde ve diğer yazılımlara uyum sağlayacak bir biçimde kullanıcıya teslim edilmektedir. Bu transkripsiyon servislerinde yapılan işlemlerden sonra, ek düzenleme gerektiren durumlarda, ilgili servisle tekrardan iletişime geçmek mümkün olmaktadır.

Rekabetin ön plana çıktığı bu ticari internet sitelerinde yapılan müzik transkripsiyonlarının, ilgili müziklerle benzerlik ve tutarlılık düzeyi, bu çalışmayı yapan kişilerin müziksel becerilerine bağlı olarak değişebilmektedir. Transkripsiyonların teslim süresi, ilgili müzik ses kaydının kalitesi, ne kadarlık bir bölümünün çalışılacağı ve diğer teknik unsurlar bu süreci etkilemektedir. Tüm bu internet sayfaları üzerinden transkripsiyonu yapılmış müziklere yönelik örneklere ulaşılabilmektedir. Ayrıca burada hizmet veren kişilerin yapmış olduğu işler, önceki müşteriler tarafından puanlanmakta ve yorumlanabilmektedir.

Müzik transkripsiyonuna ilişkin çok sayıda iş ilanının bulunması, bu alanda bir hizmet ihtiyacı olduğunu göstermektedir. Bu alanda iş bulmak için genel müzik bilgisi, müziksel işitme ve yazma, müzik teorisi, müzik biçimleri ve nota yazma becerisi gibi kapsamlı nitelikler gerekmektedir. Bunların yanında notasyon, ses kayıt ve düzenleme gibi özelliklere sahip yazılım kullanım bilgisi ve becerisi de önem taşımaktadır.

2.3. Müzik Transkripsiyonunun Sosyal Medyadaki Kullanımına İlişkin Bulgular

Müzik transkripsiyonu ile ilgili yapılan çalışmaların yayımlanması ve sergilenebilmesine imkan veren birçok sosyal medya platformu bulunmaktadır. Sosyal medya için geliştirilen yazılımlar aracılığıyla, bu transkripsiyonların diğer kullanıcılara ulaştırılması mümkündür. Sosyal medya teknolojileri, insanların müzik tüketim ve üretim pratiklerinin hızla değişmesi ve gelişmesi anlamına gelmektedir (Chamberlain vd., 2015).

Bu açıdan sosyal medya, müzik alışkanlıkları ve müzik transkripsiyonunun uygulamalı yönü üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Genelde emek verilen ve zor aşamalardan oluşan bir süreç içeren müzik transkripsiyonu çalışmaları, sosyal medya aracılığıyla paylaşılarak ve yaygınlaştırılarak daha ulaşılabilir bir hâle gelmiştir. Bu paylaşımlarla kullanıcıların kendisinin veya başkasının yaptığı müzik transkripsiyonları ile ilgili görsel ve işitsel içeriklere ulaşılmaktadır.

Müzik transkripsiyonlarının paylaşılması genellikle Youtube, Instagram, Soundcloud gibi sosyal medya uygulamaları aracılığıyla yapılmaktadır. Bu alana ilgi duyanlar, üzerinde çalışabilecekleri müzik transkripsiyonlarına bu platformlar aracılığıyla erişebilmektedir. Youtube içerisinde neredeyse her müzik türüne yönelik çok sayıda müzik transkripsiyonu örneğine rastlanmaktadır. Bu medya içeriklerinde, genellikle video arka planına yerleştirilen notasyon görselleri ve ses kayıtlarının birlikte sunulduğu görülmektedir. Ayrıca video oynatma ayarları içerisinde yerleşik olarak bulunan yavaşlatma ve hızlandırma seçenekleri, bireysel müzik transkripsiyonu çalışmalarında da kullanılabilmektedir. Bazı kullanıcı hesapları ve kanal içeriklerinde, ilgili transkripsiyonun yazılı notaları da paylaşılabilmektedir. Bu açıdan, müzik transkripsiyonuna yönelik bireysel çalışmaları da teşvik eden bir platform ve kaynak olduğu söylenebilir.

Ücretsiz bir nota yazma yazılımı olan Musescore (musescore.com) internet sitesinde, kullanıcılarının yazdıkları notaları paylaşabileceği ve dolayısıyla yapılan transkripsiyonlara ulaşılabilecek bir organizasyon yer almaktadır. Bu platformda geleneksel anlamda kullanılan müzik transkripsiyonuna yönelik uyarlama ve düzenleme çalışmaları da mevcuttur. Popüler müziklerin de transkripsiyonlarının bulunabilmesi sayesinde müzisyenler, müzik eğitimcileri ve müzik öğrencileri açısından ilgi çekici bir ortam sağlamaktadır.

Görsel ve işitsel medya içerikli platformlarda, müzik transkripsiyonuna yönelik teknikler ve yazılımsal araçların kullanımıyla ilgili eğitim amaçlı yayımlanan videolar da bulunmaktadır. Kullanıcıların birbirileriyle iletişime geçebileceği çevrimiçi topluluklar ve forumlarda da, müzik transkripsiyonunun yapılmasıyla ilgili birçok konu başlığı mevcuttur. Ayrıca bu forumlar, kullanıcıların birbirleriyle iletişime geçmesine, yaptıkları transkripsiyonları paylaşabilmesine ve çeşitli işbirliklerine zemin hazırlamaktadır. Bu yönüyle hem kendi çalışmalarını sergileme hem de

başkalarına yardımcı olabilme imkanı oluşmaktadır. Bu bakımdan internet ve sosyal medyanın, yayımlanan müzik transkripsiyonları açısından bir arşiv niteliğinde olduğu söylenebilir.

3. Sonuç

Müzik transkripsiyonunun internet ortamındaki kullanımına ilişkin sonuçlar, araştırma sorularından elde edilen verilere göre üç kategoride değerlendirilmiştir.

Müzik transkripsiyonu ile ilgili çevrimiçi eğitsel rehberler, müzik transkripsiyonunun nasıl yapılacağına ilişkin ayrıntılı adımlardan oluşan çeşitli öneriler ve faydalı uygulamalara yer veren içeriklere sahiptir. Bu da müzik transkripsiyonu kavramının, bu araştırmada tanımlandığı ve örneklendirildiği güncel şekliyle kullanıldığını destekler niteliktedir. İnternet ve dijital teknolojilerin gelişimi ile müzik transkripsiyonunun kullanım alanlarının da yeni boyutlar kazandığı görülmektedir. Bu bağlamda diğer birçok alanda olduğu gibi, müzik transkripsiyonu ve bunun yapılma sürecine yönelik uygulamalar da değişim ve dönüşüm içerisindedir. Bu çevrimiçi rehberlerin, müzik transkripsiyonuna ilgi duyan müzisyenler, müzikologlar, müzik eğitimcileri ve öğrencileri için yol gösterici ve öğretici niteliğe sahip oldukları söylenebilir.

İnternette yer alan çevrimiçi servislerin sayfalarına bakıldığında, müzik transkripsiyonunun yaptırılması adına çok sayıda iş ilanına rastlanmakta ve aynı zamanda bunun bir iş kolu olduğu görülmektedir. Ücreti karşılığında herhangi bir müzik ses kaydının notaya alınması, çeşitli dosya türlerinde ilgili müşteriye teslim edilmesi, bu işlemlerin sonrasında düzeltme ve düzenleme imkanlarının sunulması gibi özellikler sayesinde, günümüzde ihtiyaç duyulan müziklerin transkripsiyonlarına ulaşmak daha kolay hâle gelmiştir. Bu servislerin, bireysel veya toplu şekilde icra edilen müzik türleri için transkripsiyon yapılmasına yönelik iş yükünü azaltması ve bu alanda uzmanlaşan müzisyenlere bir iş imkanı sağlaması açısından önemli olduğu söylenebilir.

Sosyal medya platformlarına bakıldığında, kullanıcıların kendileri veya başkaları tarafından yapılan müzik transkripsiyonlarıyla ilgili medya paylaşımları yaptığı gözlemlenmektedir. Bu platformların kullanıcıları, tanınmış müzisyenlerin çeşitli performanslarından elde edilen ses kayıtlarının transkripsiyonlarıyla ilgili içerikler paylaşmaktadır. Bu transkripsiyonlar, müziğin çalınması, söylenmesi, eğitim amaçlı kullanımı veya notalarının doğrudan yayımlanması amacıyla sosyal medya ve internet aracılığıyla paylaşılmaktadır. Sosyal medya yazılımlarının geniş kitlelerce kullanılması, müzik transkripsiyonunun da yaygınlaşmasına katkı sağlamıştır. Ayrıca bu platformlardaki paylaşımların işitsel ve görsel ögeleri bir arada bulundurması, müzik transkripsiyonlarını daha anlaşılır ve çekici hâle getirmektedir. Bu

içeriklerin sosyal medyada kullanılması, özellikle doğaçlama gibi özelliklerin öne çıktığı müzik türlerine ait canlı performans kayıtlarının ve özgün, tekrarı mümkün olmayan müzik yorumlarının gelecek nesillere aktarılması açısından önemli bir rol oynayacağı söylenebilir.

Bu sonuçlara göre internet ve sosyal medya kullanımına yönelik alışkanlıkların ortaya çıkması ve gelişmesiyle, müzik transkripsiyonunun uygulanmasına ilişkin tanımlamalar güncellenmekte ve yeni işlem basamakları ortaya çıkmaktadır. Bu durum müzikologlar, müzik eğitimcileri, amatör ve profesyonel müzisyenler açısından ilgi çekici olabilmektedir. Bu bağlamda, internet kullanımı sayesinde müzik ses kayıtlarının dinlenerek notaya alınması, yorumlanması ve üzerinde çeşitli analizlerin yapılması gibi becerilerin geliştirilebileceği bir ortamın oluştuğu da söylenebilir.

Günümüzde internet aracılığıyla birçok müziğe ve bunların yazılı notalarına ulaşmak mümkün hâle gelmiştir. Ancak her kaynağa ulaşmanın mümkün olmamasından dolayı, araştırmada ifade edildiği biçimiyle müzik transkripsiyonuna yönelik uygulamaların yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu alanla ilgili internet ortamında yapılan uygulamalar, dünyanın dört bir yanından çok sayıda müzisyenin birbirleri ile bağ kurmasına olanak sağlayabilmektedir. Müzik transkripsiyonunun, bu alana yönelenler için maddî gelir sağlayabilecek bir iş kolu olması da önemli görülmektedir. Bunların yanı sıra, müzik transkripsiyonunun nasıl yapılacağını anlatan çevrimiçi rehberler ve ücret karşılığı müzik transkripsiyonu hizmeti veren servislerin Türkçe olarak sunulması ve buna yönelik organizasyonlar oluşturulması oldukça önemli bir ihtiyaçtır. Bu durumun teşvik edilmesi, ülkemizdeki müzisyenler, müzikologlar, müzik eğitimcileri ve müzik öğrencilerinin müzik transkripsiyonundan verimli bir biçimde faydalanabilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Müzik transkripsiyonunun, müzik eğitimi açısından da önemli becerilerin gelişmesine olanak sağlayabilen, yenilikçi ve üzerinde çalışılabilecek bir yöntem olduğu söylenebilir.

Yazarların Katkı Düzeyleri:	Birinci yazar: %50, İkinci yazar: %50
Etik Komite Onayı:	Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur.
Finansal Destek:	Çalışmada finansal destek alınmamıştır.
Çıkar Çatışması:	Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

Airgigs (2023). *Transcription services*. https://www.airgigs.com/search?query=music%20transcription

Auralcrave (2023, Şubat 8). *Music transcription - an essential skill for music comprehension*. https://auralcrave.com/en/2023/02/08/music-transcription-an-essential-skill-for-music-comprehension/

Berklee College of Music (2023). *Transcriber*. https://www.berklee.edu/careers/roles/

transcriber

Black Note Transcriptions (2023). *Music transcription.* https://www.blacknotetranscriptions.com/

Chamberlain, A., McGrath, S., & Benford, S. (2015, Aralık 22). *Understanding social media and sound: music, meaning and membership, the case of SoundCloud* [Poster Sunumu]. DMRN+10: Digital Music Research Network One-day Workshop 2015. Queen Mary, University of London, United Kingdom.

Demirel, S. & Terzioğlu, A. M. (2023). Denizli türkülerinin ilköğretim müzik dersinde kullanılabilirliğine yönelik bir araştırma. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (59), 120-140. http://dx.doi.org/10.9779/pauefd.1114362

Espresso Translations (2023, Temmuz 4). *Music transcribing services – what you should know.* https://www.espressotranslations.com/music-transcribing-services-what-you-should-know/

Fiverr (2023). *Music transcription.* https://www.fiverr.com/categories/music-audio/music-transcription?source=category_tree

Gil, A. F. (2019). *Automatic transcription of music using deep learning techniques.* [Yüksek Lisans Tezi, Polytechnic Institute of Leiria]. IC-Online. https://iconline.ipleiria.pt/bitstream/10400.8/4041/1/André%20Ferreira%20Gil%20-%20Report_Model.pdf

Jun Liang, P. & Sangsawang, T. (2023). Organization learning via information technology teaching for Foshan University of higher education. *The Turkish Online Journal of Educational Technology, 22*(4), 153-167.

Karasar, N. (2013). *Bilimsel araştırma yöntemi* (25. baskı). Nobel Yayıncılık.

Kelly, R., & Walker, J. (2007, Aralık 5-7). *Automatic transcription of polyphonic piano music using a note masking technique [Konferans Sunumu].* The Inaugural International Conference on Music Communication Science, Sydney, Australia. http://marcs.uws.edu.au/links/ICoMusic

Kenyon, M. (2018, Ekim 26). *How to transcribe music: the ultimate guide.* Composer Code. https://composercode.com/ultimate-transcription-guide/

Leanmusician (2020, Kasım 25). *Transcribing music.* https://www.leanmusician.com/post/transcribing-music

Music Transcription Service (2019). https://www.musictranscription.co.uk adresinden 5 Eylül 2023 tarihinde erişilmiştir.

Music Transcription Service (2023). https://www.musictranscriptionservice.com adresinden 5 Eylül 2023 tarihinde erişilmiştir.

My Music Match (2020, Temmuz 7). *Music transcription in 7 easy steps.* https://mymusicmatch.org/blog/music-transcription-gabriel

My Sheet Music Transcriptions (2023). https://www.mysheetmusictranscriptions.com adresinden 23 Mayıs 2023 tarihinde erişilmiştir.

Notable Score (t.y.). *Music transcription services.* https://notablescore.com/our-services/ adresinden 4 Eylül 2023 tarihinde erişilmiştir.

Ridd, W. (2019, Kasım 20). *How to transcribe music in 15 easy steps.* Flypaper. https://flypaper.soundfly.com/write/how-to-transcribe-music

Robinet, A. (2023). *Transcribing music: a complete guide to learning songs by ear.* Andy Robinet Guitar. https://andyrobinetguitar.com/transcribing-music/

Robinson, A. (2018). *Introduction to transcribing music.* Seventhstring. https://www.seventhstring.com/resources/howtotranscribe.html

Soundslice (2023). https://www.soundslice.com/transcribe/ adresinden 8 Eylül 2023 tarihinde erişilmiştir.

Spooner, B. (2020, Mayıs 22). *The awesome power of transcribing music. Whatever your level.* Medium. https://benspooner.medium.com/the-awesome-power-of-transcribing-music-whatever-your-level-cfe60b69a50a

Sylvia (2023, Haziran 29). *How to transcribe music by ear: a detailed guide for beginners.* Fineshare. https://www.fineshare.com/voice-tips/how-to-transcribe-music.html

Transcribe a Song (2023). *Music transcription service.* https://transcribeasong.com adresinden 7 Eylül 2023 tarihinde erişilmiştir.

Tunescribers (2023). https://www.tunescribers.com adresinden 6 Eylül 2023 tarihinde erişilmiştir.

Upwork (2023). *Music transcription.* https://www.upwork.com/services/music-transcription

Wikihow (2021, Aralık 6). *How to transcribe music*. https://www.wikihow.com/Transcribe-Music

Wollacott, M. (2023, Ağustos 27). *What is music transcription?* Wisegeek. https://www.wisegeek.net/what-is-music-transcription.htm

Yiğit, E., & Uluyol, Ç. (2023). Examining the usability of an educational platform designed for human computer interaction. *Hacettepe University Journal of Education, 38*(1), 39-51. http://dx.doi.org/10.16986/HUJE.2022.476

ZfWT Vol 15, No.3 (2023) 167 -185 // **DOI:** 10.46291/ZfWT/150311

ZfWT Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks

KIRIM TATAR DİASPORASININ HALK TÜRKÜLERİ VE TÜRK MÜZİK EĞİTİMİNE DAYALI PİYANO EKSENİNDE KULLANIMI (ESKİŞEHİR ÖRNEĞİ)*

FOLK SONGS OF THE CRIMEAN TATAR DIASPORA AND THEIR USE IN THE PIANO AXIS BASED ON TURKISH MUSIC EDUCATION (ESKİSEHİR EXAMPLE)

*Busenur PULDEMİR***
*Barış KARAELMA****

Özet

Kültür, bir toplumun ortak duygularını ve düşüncelerini oluşturan geleneksel yaşam tarzı, fikir ve sanat eserlerinin tümüdür. Sürgün yaşayan toplumlar için kültürlerini koruyup kuşaktan kuşağa aktarmak zor olmuştur. Kırım Tatarları da tıpkı sürgün yaşamış diğer toplumlar gibi kültürel deformasyona uğramışlardır. Göç ettikleri yerlerde kültürleşme yaşamalarının da etkisiyle kültürel unsurları gün geçtikçe değişime uğramaktadır. Bu bağlamda Kırım Tatarlarının göç ettikleri yerlerde kültürel bağlarını kuvvetlendirecek çalışmalara ihtiyaç vardır. Bu çalışmada Kırım Tatarlarının kültürel unsurlarından biri olan müzikleri ele alınmıştır. Kırım Tatar müziği ile Türk müziği arasındaki teorik bazı benzerlik ve farklılıklar tarama yöntemi ile tespit edilmiş ve betimsel araştırma modeli kullanılmıştır. Müzik unsurunun alt başlığı olarak yırları (türküleri) ele alınıp, müzik eğitiminde kullanımı uygun olacak şekilde seçilen Kırım Tatar halk türkülerinin başlangıç seviyesi piyano metodu üzerinde çocuklara öğretimi ile toplumun kültürünün en genç nesillerden başlayarak öğretilmesinin hem Kırım Tatarları hem de Türkler için daha kalıcı etkiler yaratacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kırım Tatarları, Müzik Eğitimi, Halk Türküsü, Diaspora, Piyano

---

* Araştırma Makalesi: **Geliş tarihi:** 11.11.2023**; Kabul tarihi**: 26.11.2023
Kaynak gösterilme: PULDEMİR B.-KARAELMA B. (2023): Kırım Tatar Diasporasının Halk Türküleri ve Türk Müzik Eğitimine Dayalı Piyano Ekseninde Kullanımı (Eskişehir Örneği), *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 15 /3, s.167-185.

** Yüksek Lisans, Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Müzik Eğitimi Ana Bilim Dalı Ankara / TÜRKİYE busepldmr@gmail.com https://orcid.org/0009-0001-2095-2995

*** Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Müzik Eğitimi Ana Bilim Dalı Ankara / TÜRKİYE karaelma@gmail.com https://orcid.org/0000-0001-9780-3608

Abstract

Culture is all of the traditional lifestyle, ideas and works of art that form the common feelings and thoughts of a society. It has been difficult for societies living in exile to preserve their culture and transfer it from generation to generation. Crimean Tatars have also suffered cultural deformation, just like other societies that experienced exile. Their cultural elements are changing day by day due to the influence of acculturation in the places they migrate to. In this study, music, one of the cultural elements of the Crimean Tatars, is discussed. Some theoretical similarities and differences between Crimean Tatar music and Turkish music were determined by scanning method and a descriptive research model was used. It is thought that teaching Crimean Tatar folk songs, which are chosen to be suitable for use in music education, by considering the songs (folk songs) as the subheading of the musical element, to children on the beginner level piano method, and teaching the culture of the society starting from the youngest generations, will create more permanent effects for both Crimean Tatars and Turks.

Key Words: Crimean Tatars, Music Education, Folk Songs, Diaspora, Piano

1. GİRİŞ

Dünyada diaspora konumunda olan pek çok toplum bulunmaktadır. Kırım Tatarları bunlardan yalnızca biridir. 1783 yılında Rus İmparatorluğunun Kırım'ı ilhak etmesi ile Kırım Tatar Diasporası başlar. 1917'ye kadar dalgalar halinde göç etmeye zorlanırlar. 1944 yılı Stalin'in emri ile bölgeden sürülen Kırım Tatarlarının diasporası şekillenmeye başlar. Bu ve beraberinde gelişen olaylar, kültürlerinin birçok unsurunu geldikleri yerde bırakmalarına neden olmuştur. Yıllar önce Kırım'dan Türkiye'nin çeşitli bölgelerine göç eden Tatarlar, kültürlerini korumak ve değişime direnç göstermek konusunda büyük zorluklar yaşamışlardır.İsmail Gaspuralı başta olmak üzere araştırmacıların edindiği bilgiler ışığında, Kırım'da yaşayan Kırım Tatarları arasında bile kültürel farklılıklar bulunduğu, bu ayrımın kendisini "Yalı Boyu" ve "Çöl Tatarları" olarak gösterdiği görülmektedir.

1985 yılında Yahya Şerfeddinov tarafından yazılan "Kırım Tatarlarının Türkü ve Dansları" adlı makalede, Çöl Tatarları için esas Kırım halk müziğinin bu bölgede bulunduğunu, bölgedeki müzik faaliyetlerinin çoban türküleri ve danslarından ilham aldığını, bu bölge tatarlarının Yalı Boyu Tatarlarına göre daha canlı ve hareketli bir tempoda olduğunu, Yalı Boyu Tatarları içinse daha çok Türkiye etkisinin hissedildiğini ifade etmektedir. Diasporada yaşayan Kırım halkı arasında homojenlik aramak, pek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Çok sayıda araştırma, Kırım Tatarlarının "çoklu kimlik" taşıdığını belirtmektedir. Kırım Tatarlarının özellikle Anadolu'da yaşayanları, hem Türklüklerini hem de Tatarlıklarını aynı anda içerisinde barındırdıklarını düşünmektedir. (Ersoy, 2010, s. 22). Kırım Tatar halkının yaşadıkları

şavaşları, göçleri, sürgünleri anlatırken kendilerini en iyi türkülerinde ifade ettikleri gözlemlenmiştir.

Küçük yaşlarda müziğe daha meraklı, öğrenmeye olan istek ve arzularının daha yüksek olması sebebiyle toplumun kültürünün genç nesillerden başlayarak öğretilmesinin daha kalıcı etkiler yaratacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda yapılacak olan bir literatür taramasıyla Kırım Tatar müziğinin Türk müziği ile benzerlik ve farklılıklarının incelenip, Kırım Tatar halk türkülerinin derlenip müzik eğitiminde kullanılabilirliğinin tespitiyle başlangıç seviyesi piyano metodu üzerinde çocuklara aktarımının kültürün varlığına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1.1. DİASPORA

Diaspora, kökleri botanikten gelen bir terim olarak kullanılır. Bu terim, bitkinin ana kökten ayrılarak uzaklaşmasını ve bu ayrılmanın sonucunda farklı bir yerde gelişmesini ve yayılmasını tanımlar. Diaspora kelimesi, Yunanca "dia" (saçılmak) ve "spora" (tohumlar) sözcüklerinin birleşmesiyle ortaya çıkmıştır. Botanikten ödünç alınan bu terim, antropoloji ve sosyoloji alanında da botanikteki anlamını sürdürerek; dağılmış, vatan topraklarından ayrılmış ve yayılmış, yani vatan dışında yerleşik yaşayan toplumlar için kullanılan bir terim haline gelir (Ersoy, 2008 s. 8).

Diasporik her topluluk, göç öncesinde kendine ait kültürel unsurlarını da beraberinde götürmektedir. Böylelikle kültür, kendi topraklarından yeni yerleşilen toplara taşınır ve üretilmeye devam eder.

İlk kez, Yunanlıların ekonomik nedenlerle Yunanistan dışında yerleşik hale gelmeleri için "Diaspora" terimi kullanılmıştır. Kelimenin yaygın kullanımı, Yahudilerin Babil Sürgünü nedeniyle düzensiz bir şekilde yaşamaya başlamalarıyla birlikte ortaya çıkmıştır.

Göç, toplumsal yapıda sosyal, kültürel, ekonomik ve politik değişimlere yol açmaktan kaçınılmaz bir olgudur. Sosyal yapı ve normlar içerisinde, bireyin düşünceleri, duyguları ve eylem kalıpları üzerindeki temel değişimleri içeren sosyal değişim, inanç ve değerlerdeki bilgide, teknolojide ve maddi kültürde, ailede eğitimde, dinde, ekonomide, sanatta, sosyal sınıflandırmada, gruplar arası ilişkilerde, bireyin yaşam algısında ve kimlik oluşturmasında gerçekleşebilir (Kartal, 2005:111, akt. Ersoy, 2008, s. 20).

Diasporik davranış farkındalık ve deneyimdir. Aynı anda hem "burada" hem de "başka bir yerde" olmak; birden fazla yere bağlı hissetme; Evrensel ve özel düzeni deneyimlemek, vatandan uzakta yeni bir vatan inşa etmek gibi unsurlar bu bilincin temel özellikleridir (Kaya, 2000:58, akt. Ersoy, 200, s. 20).

1.2. KIRIM TATAR MÜZİĞİ

Türkiye'de hemen her alanda varlıklarını hissettiren Kırım Tatarları için müzik önemli bir unsurdur. Bu bağlamda Tatar müzisyenlerin bir kısmı geleneksel bir kısmı popüler müzik türlerine yönelmişlerdir.

Kırım'daki müzisyenlerin tutumları, Türkiye'deki yapıya benzerlik göstermektedir. Bazıları geleneksel müziğe hizmet etmeye devam ederken, diğerleri Kırım Tatar kimliklerini koruyarak ve vurgulayarak popüler müzik performanslarına devam etmektedir (Ersoy, 2019, Türk Musikisi Atlası, s. 279).

Müzik, bir topluluğun değer verdiği kültürel ifade biçimini yansıtır ve bu değerler bir sonraki kuşağa (süreklilik ve değişim açısından) aktarılır. Müziğin içeriğinde, yalnızca sesleri değil, aynı zamanda birçok farklı unsuru da barındıran bir tını vardır. Bu tını, sadece seslerin ötesinde birçok olguyu da ifade eder. Bu durumların bazen tümüne, bazen de sadece bir kısmına yönelik ifadeler topluluk içinde dolaşım yaratır. Bu nedenle, müzikle ilgili kullanılan terimlerin hepsi aslında seslere odaklı değildir. These concepts also represent the formations beyond and behind the sounds. Kırım Tatarlarına ait olan "kolorit" kavramı, kendine özgü bir kavram olarak öne çıkar. (Ersoy, 2008 s. 78).

1.2.1 “Kolorit” Kavramı

Kolorit terimi, Akmescit/Bahçesaray Tatarları tarafından da Rusça sözlüklerde yer aldığı şekliyle kullanılarak, kendi müziklerine ilişkin "özellik", "eserin karakteristik yönü", "kendine özgü, aynı zamanda" anlamlarında ifade edilir.

Tatar müziğinin diğer müziklerden ayrılmasında kolorit, Tatar müziğinin hem müzikal hem de performansla ilgili öğelerini diğerlerine göre yerleştirerek birleştiren bir faktör olarak hizmet verir. Kolorit, öteki ile temas ya da karşılaştırma anında bu eksenden bakıldığında gündeme gelir. Bu sebeple, Kırım Tatar müzik çevrelerinde, kolorit kavramı geniş bir şekilde bir aitlik / kimlik tanımlayıcısı olarak kabul edilmektedir.

Kolorit temel demek. Misal, sen Türkçe konuşuyorsun Rusça öğrensen yine Türkçe gibi Rusça konuşursun. Türk koloriti olur. Sende Türkçe aksent var (Akmescit, 2004, akt. Ersoy, 2008: 81).Tatarların koloriti nedir? Bizim “lad”larımız (dizi, mod) vardır: Friginsky, Germaninsky, bizim en büyük özelliliğimiz, ikinci derece alçaklanır (Taraktaş, 2004, akt. Ersoy, 2008: 82).

Abbasov ise kolorit tanımında öncelikle çalgılara ve çalgılardan çıkan tınılara ve diğer bir açıklamasında “lad”ların içerisinde muhakkak “sekunda” (artık ikili) bulunması durumunda koloritin oluşabileceğini söylemektedir.

1.2.2. Ses Dizgeleri "Lad"

Ses dizgeleri, müziklerin irdelenmesi için önemli unsurlardan biridir. Fakat kendi başlarına ayrım oluşturamayan ses dizgeleri, birçok müzik kültüründe aynı anda kullanılabilmektedir. Kırım Tatar müziğinde ses dizgeleri ifadesi "lad" sözcüğüne karşılık gelmektedir. En yaygın kullanılan ladlar: "Friginsky" ve "Germaninsky" 'dir.

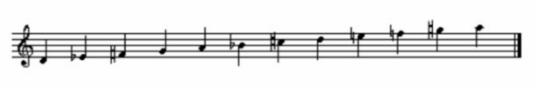

Şekil 1.
"Friginsky" Aşıt

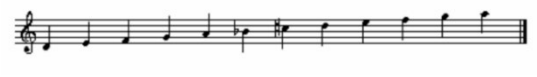

Şekil 2.
"Germaninsky" Aşıt

Şekil. 1 *"Yosmam" Yırı Koloritsiz ve Koloritli Performansı (Ersoy, 2008)*

1.2.3. Oturtum (Çalgı)

Çalgılar, müziği seslendirmede kullanılan bir araç olmaktan ziyade ilgili oldukları müzik kültüründe bir kimlik taşımaktadırlar. Kırım Tatar müziğinde de kimlikleri ile özdeşleşen çalgılar bulunmaktadır ve bunlar Kırım Tatarlarının kimliklerinden işlevler üstlenmektedir.

"Oturtum" sözcüğü, müziklerin seslendirilmesinde tercih edilen görevlendirme yaklaşımını tanımlama özelliği bakımından önemlidir. Oturtum, bir eserin icra edilme biçiminde insan sesleri veya çalgılar yani ses kaynaklarının görevlendirilmesi düzenine denir. Müziğin seslendirilme tarzı, müziğin kalitesi açısından önemlidir. Oturtum değiştikçe ilgili tını da değişir, bu nedenle müzik türü diğerlerinden farklılaşır. (Ersoy, 2014, s. 103).

Her diasporik topluluk için farklılaşan oturtum, Kırım'da yaşayan Kırım Tatarları ile Türkiye'de; Eskişehir bölgesinde, Polatlı bölgesinde ya da İzmir bölgesinde yaşayan Kırım Tatarları arasında da farklılık göstermektedir. Kırım'da yaşayan Kırım Tatarlarının başlıca çalgıları için; Truba(trompet), Goboy(klarnet), Kemane(keman), Zurna, Saz, Dâre(def)'i sıralamak doğru olacaktır.

Oturtuma kimi zaman müziğin işlevi ve türüne bakılarak udarnig(bateri), bayan(akardeon), sintizayzır(org) ve ud gibi kimi çalgılar eklenebilmektedir. Araslı (2008), Kırımlı Türklerin çalgılarını, "Kaval, Dilsiz Kaval, Zurna, Tulum-zurna, Saz, Bağlama, Santur, Davul ve Dümbelek" olarak sıralamaktadır.

1.2.4. Süresel Dalgalanmalar

Kırım Tatar müziği performanslarında en dikkat çeken özellik, seslendirme sırasında her nota için belli ve düzenli bir sürenin olmamasıdır. Kırım Tatar müziği seslendirmesinin düzensiz ve standart dışı süreler içermesi, bu müziğe karakteristik bir özellik katmaktadır.

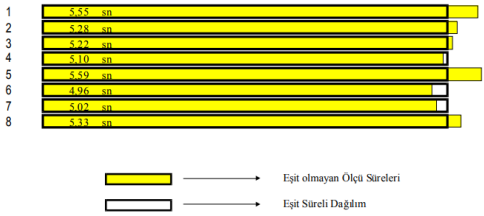

Şekil 7. *Erecebim* Yırının Süresel Analizi (İlk Sekiz Ölçü)

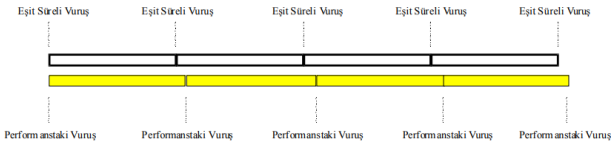

Şekil 8.
***Erecebim* Yırındaki Vurgular (ilk 4 ölçü)**

Şekil 2. *"Erecebim" Yır Notası (Ersoy, 2008)*

1.2.5. Süslemeler

Kırım Tatar müziğinde süsleme; eşit süreli nota kümelerinde bazen ilk süre, bazen ikinci süre uzatılarak yapılmaktadır.

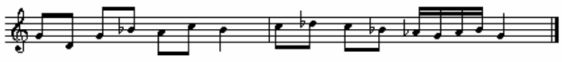

Şekil 9.
***Dolu* Yırının Notası (İki Ölçü)+**

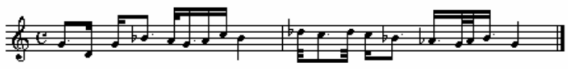

Şekil 10.
***Dolu* Yırının Seslendirilmiş Hali (İki Ölçü)**

Şekil 3. *"Dolu" Yır Notası (Ersoy, 2008)*

1.3. Problem Cümlesi

"Eskişehir'de yaşayan Kırım Tatar Diasporasının Halk Türkülerinin İncelenmesi ve Türk Müzik Eğitimine Dayalı Piyano Ekseninde Kullanım Durumu nasıldır?"

1.3.1 Alt Problemler

1. Kırım Tatar müziğindeki "kolorit" kavramı, hangi yönleriyle Türk müziği ile benzerlik göstermektedir?
2. Kırım Tatar müziği söyleniş üslubu ile Türk Müziği söyleniş üslubu arasında benzerlikler ve farklılıklar nelerdir?
3. Seçilen Kırım Tatar halk türkülerinin başlangıç seviyesi piyano düzenlemeleri nasıldır?

1.4. Önem

Kırım Tatar halkının müziklerinin, Türk eğitiminde yer almaması durumu, bu ülkede yaşayıp kültürlerinin bilinmemesi açısından Tatar halkının kültür benliklerini gelecek nesle aktaramama sorunuyla karşı karşıya kalacak ve unutulmaya yüz tutacaktır. Diaspora yaşamış toplumların ülkemizde var olduğunun bilinciyle kültürel unsurlarının küçük yaştan itibaren çocuklara öğretilmesi önemlidir. Bu sebeple Kırım Tatar türkülerinin müzik eğitiminde kullanılabilirliği tespiti ile eğitim metoduna eklenmesi önem arz etmektedir.

1.5. Sınırlılıklar

Bu çalışma; kullanılan yöntem ve model, ulaşılabilen kaynaklar, Eskişehir'de yaşayan Kırım Tatar halkı ve "Şampol, Ural Dagı, Kınalı Parmak, Cez Tırnak, Ey, Güzel Kırım, Papiyim" isimli 5 (Beş) adet Kırım Tatar Halk türküleri ile sınırlıdır.

2. YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, alt problemler, evren ve örneklem, veri toplama araçları, verilerin analizi hakkında bilgiler verilmiştir.

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada betimsel araştırma modeli benimsenmiştir. Aynı zamanda betimsel araştırmanın türü olan tarama ve nitel veri analizi tekniklerinden yararlanılmıştır.

"Betimsel araştırma, yaşayanların hali hazırda var olanların, yaşananların ne olduğunu betimleyip açıklanarak ortaya konulması olarak ifade edilebilmektedir"(Sönmez ve Alacapınar, 2011, s.46). "Tarama, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle tespit etmeyi amaçlayan araştırma modelidir. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır." (Karasar, 2020, s. 109). Nitel araştırmaları ise "Gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama tekniklerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konulmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırmalar" olarak tanımlamak mümkündür (Yıldırım & Şimşek, 2016, s. 41).

2.3. Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evreni; Kırım Tatar halk türkülerinden oluşmaktadır. Evren, araştırma sonuçlarının genellemek istediği elemanlar bütünüdür (Karasar, 2015, s. 109). Örneklem ise, Eskişehir'de yaşayan Kırım Tatar halk türküleridir. Örneklem, evreni temsil etmek üzere çeşitli tekniklerle evren elemanlarından seçilen ve üzerinde inceleme yapılan gruptur (Özen, 2007, s. 397)

2.4. Veri Toplama Araçları

Araştırmada problem durumunu incelemek için araştırmacı tarafından tarama yöntemiyle veriler elde edilmiştir.

2.5. Verilerin Analizi

Örneklem olarak Eskişehir'de yaşayan Kırım Tatar halkından elde edilen veriler betimsel analiz yöntemiyle çözümlenmiştir.

3. BULGULAR ve YORUMLAR

Bu bölümde alt problemlerine ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

3.1. Kırım Tatar Müziğindeki "Kolorit" Kavramının Türk Müziği ile Gösterdiği Benzerliklere İlişkin Bulgu ve Yorumlar

"Kolorit" kavramı bugün Türkiye'de yaşayan Kırım Tatarlarınca bilinmeyen fakat Kırım'da yaşayan Tatarların müziğinde sıkça kullandığı "kendine özgülüğü"nü tanımlayan bir kavramdır. Aynı zamanda belli bir repertuar ve aşıt içerisinde 'oturtum' (orchestration) ve 'seslendirme' biçemidir.

"Kolorit olmak için temellerinden başlamak gerek. "Kolorit" için; sözün, aletlerin (çalgıların), kültürün, dinin hepsinin beraber olması gerek (Akmescit, 2004, akt. Ersoy, 2008)."

Türk müziğinde de durum böyledir. Makam dizileri, çalgılar, kültür her birinin toplamı bize "Türk koloriti" vermektedir.

Kırım Tatar müziğinde yer alan "lad"lar, Türk müziğindeki makamlar ile benzerlik göstermektedir. Tatar müzisyenler "lad"ın doğasında olsun ya da olmasın büyük ikili aralığı "karar"a giderken birinci dereceye yaklaştırarak (pesleştirerek), ikiliyi küçük hale getirirler. Bu Türk müziğinde "yeden ses" e karşılık gelmektedir. Bu olay her iki halkın müziğinde de bitiş duygusunu güçlendirmek için yapılan bir harekettir.

Kırım Tatar müziğinde "lad"ların içinde mutlaka "sekunda" (artık ikili) bulunması durumu bize "Tatar koloriti"ni göstermektedir. Türk müziğinde ise makamlar Kırım Tatar müziğinden daha fazla olarak karşımıza çıkmaktadır. Her makam kendine özgü "inici, çıkıcı, inici-çıkıcı" özelliklere sahiptir. Bu özellikler ve beraberinde gelen birçok Türk müziği karakteristik özellikleri bize makamlar hakkında bilgiler vermektedir. Bu da bize "Türk koloriti"ni göstermektedir.

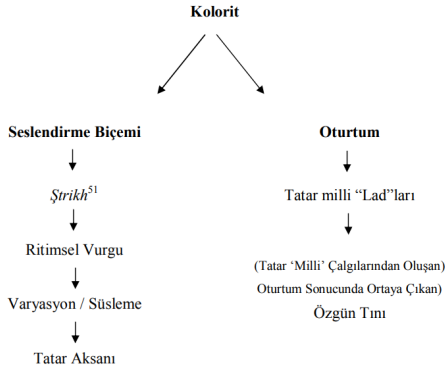

Şekil 6. Kolorit Kavramının İçeriği ve Taşıdığı Anlamlar

Şekil 4. "*Kolorit Kavramının İçeriği ve Taşıdığı Anlamlar" (Ersoy,2008)*

3.2. Kırım Tatar Müziği Söyleniş Üslubu ile Türk Müziği Söyleniş Üslubu Arasında Benzerlikler ve Farklılıklara İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Türk müziği genel karakteri bakımından söze dayalıdır. Batı müziğinde insan sesinde enstrüman mükemmelliği aranırken, Türk müziğinde enstrümanlar daha çok insan sesine eşlik konumundadır. Kullanılan sesler tabiatta olan seslere yakın ve kendi içerisinde düzeni bozulmamış sesler olarak karşımıza çıkmaktadır. Yanaşık seslerin fazla kullanımı insan sesine yakın olmasının bir sonucudur.

Çalgı için bestelenen eserlerin bile genel olarak yegah-tiz neva arasında bestelenmesi bu seslerin insana ait ses aralığında olmasından kaynaklanmaktadır.

Türk müziğini nasıl seslendirildiği ise "tavır" ile alakalı bir durumdur.

Tavır; "Bir sanatçının, bir yörenin, bir topluluğun kendine özgü görüş, anlayış ve anlatış özelliği; söyleyiş biçimi; biçem. Bir yörenin ezgilerinde bulunan özelliklerin tümüdür. Halk ezgilerinin yörelere, topluluklara ve kişilere göre değişen söyleniş özelliği, mahalli üslup. Bir ezginin yöresinin, türünün ve biçiminin gerektirdiği gibi çalınmasını sağlayan seslendirme yöntemi. Bu yöntemi uygularken takınılan davranış, vaziyet, hallerin bütünü" (Özbek, 1998:123).

Tavır; "Türk musikisinde okuyuş Üslup ve usulüdür. Büyük hânendelerin kendilerine mahsus tavırları vardır ki, peyrevleri (izinden gidenler) tarafından taklit edilir. Sazendeler için de bu terim kullanılır" (Öztuna, 2000: 137).

Tavır; "(1) Geleneksel sanat müziğimizde seslendirme stili. Tavır, genel bir yaklaşımı değil, derinlikli, öznel üslûbu içerir. (2) Halk müziğimizde belli bir çeşidi belirleyen Üslup. Aslında bir duyuş, anlatış özelliğidir" (Say, 2002: 33).

Kırım Tatar müziği daha çok enstrümana dayalı bir müzik olarak karşımıza çıkmakta ve bu yönü ile Türk müziğinden ayrılmaktadır. Kırım Tatar müziği de Türk müziğindeki "Tavır" kavramında olduğu gibi yörelere, bölgelere, yaşadığı diaspora sonucu göç ettiği yerlere göre bile farklılıklar göstermektedir.

Örneğin; Akmescit / Bahçesaray'da yaşayan Kırım Tatarlarının, Eskişehir'de yaşayan ve bir milli marş gibi bildikleri "Seyitosmansaray" türküsünü bilmedikleri gözlenmektedir. Bu bağlamda başka türküler göz önüne alındığında ise Bahçesaray'da yaşayan Kırım Tatarları ile Eskişehir'de yaşayan Kırım Tatarlarının söyleyiş üslupları arasında farklılıklar bulunmaktadır. Bu da diaspora geçirmiş ve göçün de etkisiyle dillerinin, üslup ve tavırlarının farklılaştığının bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bunu dışında Türk müziğine bir başka benzerliği ise Kırım Tatar müziğinde de daha çok bileşik ölçüler kullanılmaktadır. Kullanılan sesler tabiatta olan seslere yakın ve kendi içerisinde düzeni bozulmamış sesler olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk müziğinde olduğu gibi yanaşık sesler de sıkça görülmektedir.

Özellikle diaspora sonucu Anadolu'nun belirli bölgelerine göç etmiş Kırım Tatarlarının müzikleri, hali hazırda hala Kırım'da yaşayan Tatarlara göre Türk müziği ile daha fazla benzerlik göstermektedir. Bu da yıllar içerisinde görülen kürtürleşmenin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.3. Kırım Tatar Halk Türkülerinin Başlangıç Seviyesi Piyano Düzenlemeleri

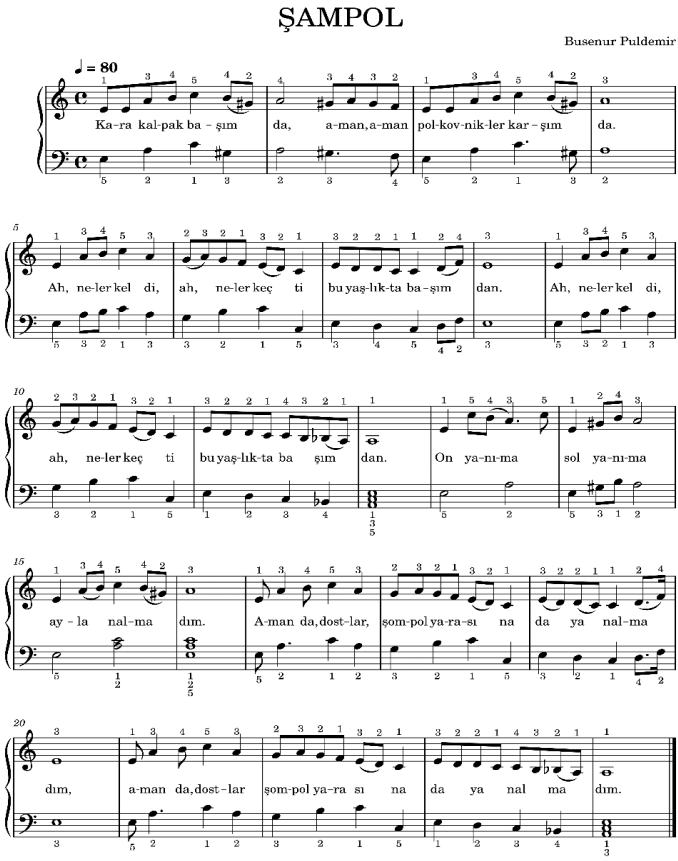

Şekil 5. *"Şampol" Yırı Piyano Partisyonu*

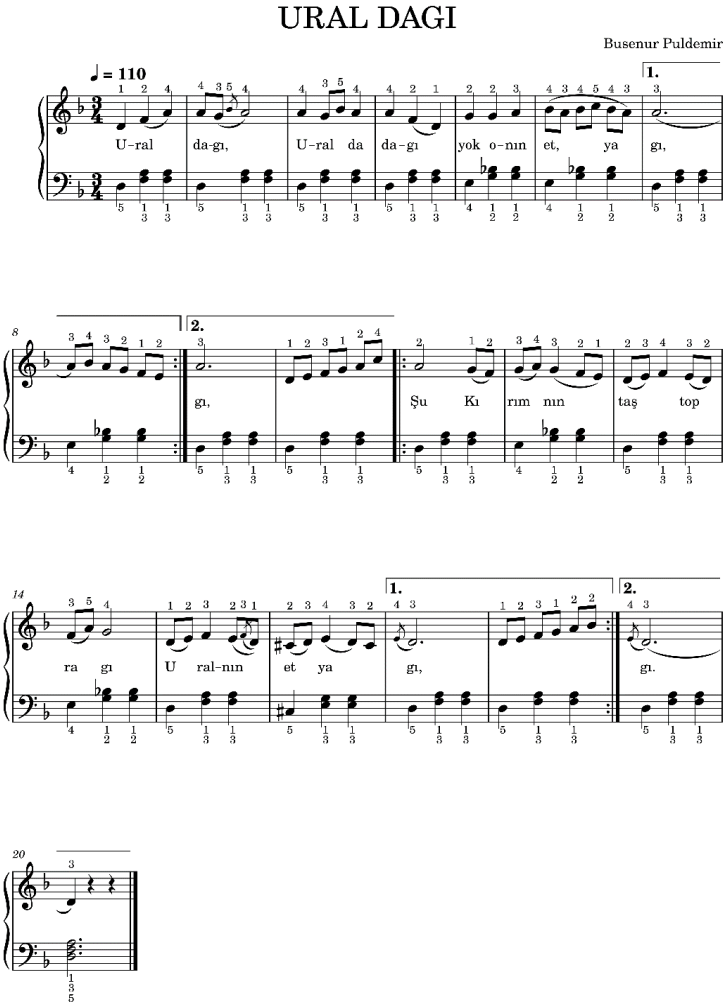

Şekil 6. *"Ural Dağı" Yırı Piyano Partisyonu*

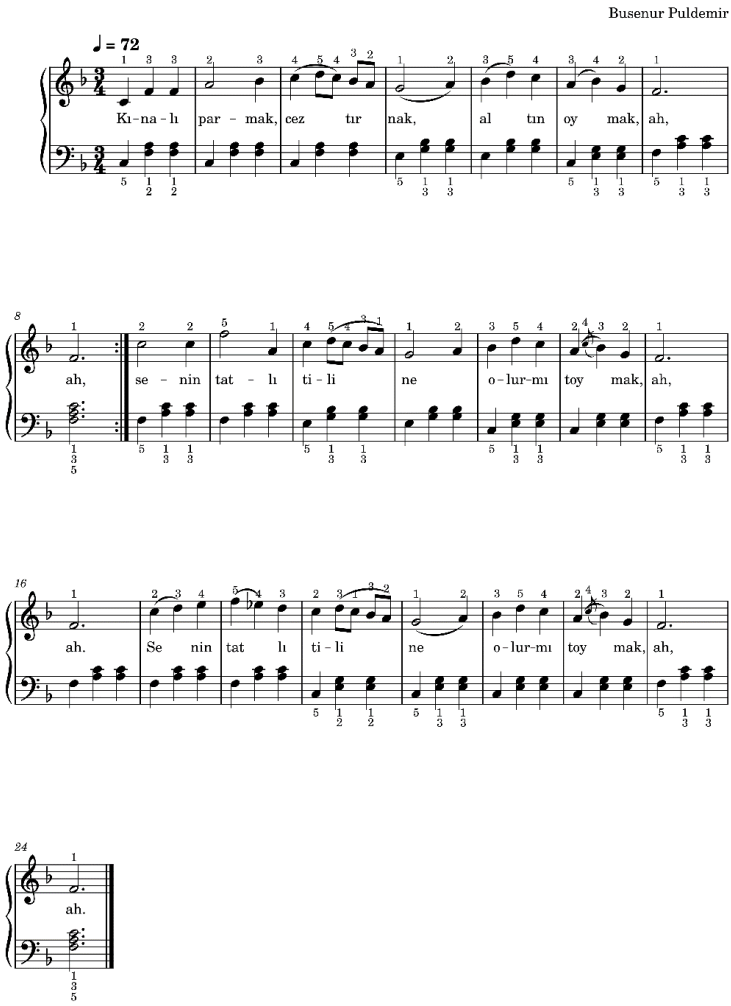

Şekil 7. *"Kınalı Parmak Cez Tırnak" Yırı Piyano Partisyonu*

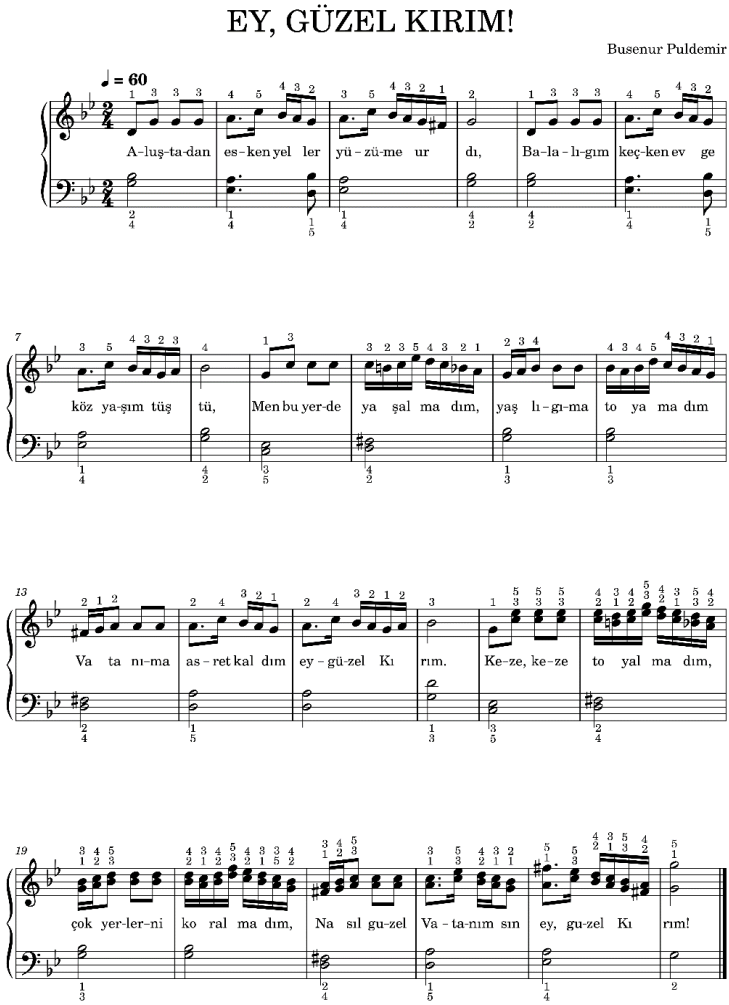

Şekil 8. *"Ey Güzel Kırım" Yırı Piyano Partisyonu*

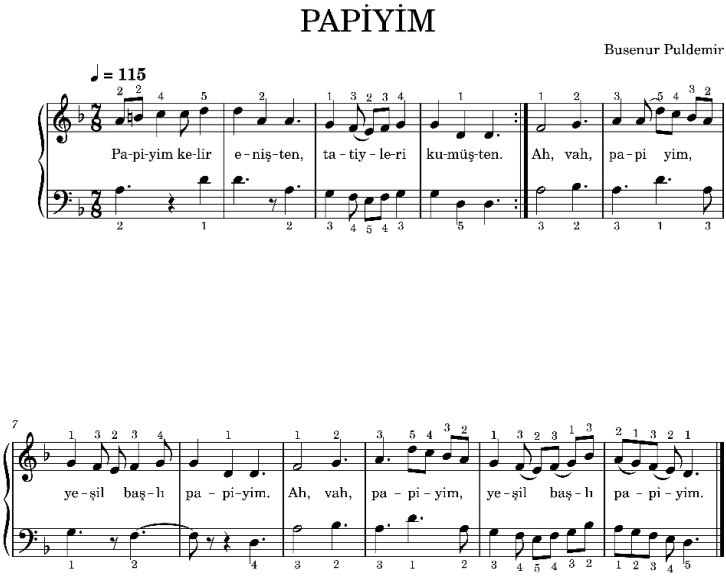

Şekil 9. *"Papiyim" Yırı Piyano Partisyonu*

4. SONUÇ ve ÖNERİLER

4.1 Sonuçlar

Diaspora konumundaki toplumlardan biri olan Kırım Tatarları'nın kültürlerinin araştırıldığı ve bu bağlamda kültürel unsurlarınından olan olan müziklerinin konu alındığı bu çalışmada detaylı kaynak taraması ile ilk olarak "Diaspora" kavramı ve devamında Kırım Tatar müziği ile ilgili bilgiler toplanmıştır.

Toplanan bilgiler sonucunda Kırım Tatarlarının 1475-1774 yılları arasında Osmanlı hakimiyeti altında yaşaması ile kültürel anlamda Türkler ile birçok benzerliğinin bulunduğu ve kendilerini "Türk" olarak ifade ettikleri gözlemlenmiştir. Yaşadıkları zorunlu göç sonrası Türkiye'ye yerleşen Kırım Tatarları için bu bölgeye alışmalarının zor olmadığı açıktır.

Bu bilgilerden yola çıkarak yapılan Kırım Tatar müziğinin detaylı araştırılmasından elde edilen bulgular bizlere Kırım Tatar müziği ile Türk

müziği arasında bir benzerliğin görüldüğünü, bunun sebebinin uzun yıllar boyu birlikte yaşam sürmelerinden dolayı ortaya çıkan kültürleşme sonucu olabileceğini düşündürmektedir.

Araştırmanın bulguları göz önüne alındığında, "kolorit" kavramının bugün Türkiye'de yaşayan Kırım Tatarlarınca bilinmeyen fakat Kırım'da yaşayan Tatarların müziğinde sıkça kullandığı "kendine özgülüğü"nü tanımlayan bir kavram olduğu aynı zamanda belli bir repertuar ve aşıt içerisinde 'oturtum' (orchestration) ve 'seslendirme' biçemi olduğu görülmektedir.

Kolorit kavramı içerisinde yer alan "lad" ların Türk müziğindeki makamlar ile benzerlik gösterdiği, Türk müziğinin söze dayalı, Kırım Tatar müziğinin ise daha çok çalgıya dayalı olduğu, iki halkın müziğklerinde de bileşik ölçüler kullanıldığı ve kullanılan seslerin tabiatta olan seslere yakın ve kendi içerisinde düzeni bozulmamış sesler olarak karşımıza çıktığı, Türk müziğinde olduğu gibi Kırım Tatar müziğinde de yanaşık seslerin sıkça görüldüğü tespit edilmiştir.

Gerek seslendirme biçemleri gerek motifleri gerekse ezgi yapıları arasındaki benzerlik dikkat çekicidir. Bunun yanı sıra farklılıkları da yok değildir. Sonuçta her toplumun kültürünün birbirinden farklı olduğu bilinmektedir.

Araştırmanın sonunda tüm bu bilgiler ışığında Kırım Tatar müziğinin Türk eğitiminde kullanımının mümkün olacağı, diaspora yaşamış bu toplumun kültürünün bu şekilde unutulmasının önüne geçileceği, seçilen Kırım Tatar halk türkülerinin başlangıç seviyesi piyano metoduyla çocuklara aktarımının kültürün varlığına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

4.2 Öneriler

Araştırmadan elde edilen sonuçlar ışığında aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir:

- Kolorit kavramının içerisinde yer alan Kırım Tatar "lad" larının, Türk müziği makamları ile olan benzerlikleri ve farklılıkları derinlemesine incelenebilir.
- Türk müziği söyleniş üslubuna benzerliği göz önüne alınarak seçilecek bir Kırım Tatar halk türküsünün koro ve çalgı partisyonlarına aktarımı ile çocuklara öğretimi sağlanabilir.

- Seçilecek olan halk türkülerinin, rahat bir şekilde icra edebilmeleri için öğrencilerin ses sınırlarına uygun olan türkülerin seçilmesine önem verilmelidir.
- Kırım Tatar müziği ile Türk müziği arasındaki benzerlik ve farklılıklar, yapılacak olan şarkı analizleri ile daha da detaylandırılabilir.

Yazarların katkı düzeyleri:	Birinci yazar %50, İkinci yazar % 50
Etik komite onayı:	Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur.
Finansal Destek:	Çalışmada finansal destek alınmamıştır.
Çıkar çatışması:	Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

Akat, A. (2013). The ınfluences and changes of the crimean tatars music in the process. *Rast Müzikoloji Dergisi*, *1*(1), 1-7.

Bektöre, Y. (2014). Kırım Türküleri *Yaşamdan müziğe yansımalar.* Eskişehir

Ersoy, İ. (2008). *Diaspora ve Kimlik: Eskişehir ve İstanbul'da Yaşayan Kırım Tatarları'nda Çoklu Kültürel Kimliğin İfade Alanı Olarak "Tepreş".* Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir.

Ersoy, İ. (2012). "Kolorit" kavramı bağlamında nota yazısının Kırım Tatar müziğindeki işlevselliği. *Akademik Bakış Dergisi, 28, 1-14.*

Ersoy, İ. (2018). Kırım Tatar kültürel kimliğinin müzik aracılığıyla görünümü: "Derviza ritüeli ekseninde kırım ansamblı performans analizi. *Bilig*, *1*(84), 273-299.

Ersoy, İ. (2019). *Türk Musikisi atlası Kırım Tatar müziği etnografik bir prespektif.* Ankara: Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi.

Konçevsky, A. (1929). *Kırım'ın Şarkıları*. Moskova.

Yaygıngol, H. S. (1990). *TATAR FOLK MÜZİĞİ* . Kurgu , 7 (1) , 350-384

Zengin, Ü. N. (2020). *Identity of Crimean Tatars* . Bilig , (92) , 163-184 . https://doi.org/10.12995/bilig.9207

ZfWTVol 15, No.3 (2023) 187 -202// **DOI:** 10.46291/ZfWT/150312

ZfWT Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks

MÜZİK YETENEĞİNİ KONU ALAN ARAŞTIRMALARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ*

BIOMETRIC ANALYSIS OF RESEARCH ON MUSICAL ABILITY

*Yusuf DURSUN***
*Turan SAĞER****

Özet

Bu araştırmanın amacı, müzik yeteneği ile ilgili Türkçe ve İngilizce dillerinde yazılmış makale, yüksek lisans ve doktora tezlerinin çeşitli değişkenler aracılığıyla bibliyometrik analizini çıkarmaktır. Bu amaç doğrultusunda veriler; YÖK Ulusal Tez Merkezi, Dergi Park, TR Dizin, Yıldız Teknik Üniversitesi EBSCO EDS, Google Akademik ve ProQuest veri tabanları kullanılarak elde edilmiştir. Araştırmada, bibliyometrik araştırma deseni kullanılmıştır. Veri tabanlarında aramalar; Türkçe olarak müzik, müzikal, müziksel ifadeleri ile yetenek, beceri; İngilizce'de ise, music, musical ifadelerinin ability, talent ve skills ifadeleriyle çeşitli kombinasyonları oluşturularak yapılmıştır. 10.09.2023 tarihinde yapılan son literatür taraması sonucunda 344 tez ve makaleye ulaşılmıştır. Araştırmalar Türkiye (n=103) ve diğer (n=241) olarak gruplandırılmıştır. 1916-2023 yılları arasını kapsayan araştırmalardan, en çok araştırmanın 2017-2023 yılları arasında (n=104) yapıldığı; Türkiye'de ise 1990-2023 yılları arasını kapsayan araştırmalardan, en çok araştırmanın ise 2007-2012 yılları arasında (n=28) yapıldığı, en çok makalenin Psychology of Music dergisinde yayınlandığı, Türkiye'de en fazla Gazi Üniversitesi'nde bu konuyla ilgili lisansüstü tez yazıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmada, metin madenciliği analiziyle araştırmaların başlıkları incelenmiş ve kullanılan en çok 10 kelime belirlenmiştir. Yapılan analiz sonucunda başlıklarda, en çok "eğitim" (n=72) kelimesinin kullanıldığı bilgisine ulaşılmıştır.

---

* **Araştırma Makalesi:** Geliş tarihi: 11.10.2023, Kabul tarihi: 18.11.2023
Kaynak gösterilme: DURSUN, Y.-SAĞER, T.(2023): Müzik Yeteneğini Konu Alan Araştırmaların Bibliyometrik Analizi, *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 15 /3, s. 187-202.
Bu araştırma, ikinci yazarın danışmanlığında birinci yazarın doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müzik ve Sahne Sanatları İstanbul / TÜRKİYE yusufdrsn@gmail.com
https://orcid.org/0000-0003-1576-0806

*** Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi Müzik ve Sahne Sanatları Bölümü İstanbul / TÜRKİYE trnsager@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-1059-678X

Anahtar Kelimeler: Müzik yeteneği, Müzik becerisi, Bibliyometrik analiz, Metin madenciliği

Abstract

The aim of this study is to conduct a bibliometric analysis of articles, master's and doctoral theses written in Turkish and English about musical ability through various variables. For this purpose, data were obtained by using YÖK National Thesis Centre, Dergi Park, TR Index, Yıldız Technical University EBSCO EDS (Mass Search Engine), Google Scholar and ProQuest databases. Bibliometric research design was used in the study. Searches in the databases were made by creating various combinations of the expressions music, musical, musical and ability, talent and skills in Turkish and music, musical and ability, talent and skills in English. As a result of the last literature search on 10.09.2023, 344 theses and articles were reached. The studies were grouped as Turkey and other. It was concluded that among the studies covering the period between 1916-2023, the most research was conducted between 2017-2023; in Turkey, among the studies covering the period between 1990-2023, the most research was conducted between 2007-2012, the most articles were published in the Psychology of Music journal, and the most postgraduate thesis on this subject was written at Gazi University in Turkey. It was found that the word "education" was mostly used in the titles of the studies.

Keywords: Musical ability, Musical skills, Musical talent, Bibliometric analysis, Text mining

Giriş

Yetenek kavramı, insanoğlunun doğasında var olan karmaşıklığı, kendi içindeki çeşitliliği ve bireysel farklılıkları yansıtan ifadelerden biridir. Carroll (1993) yetenek kavramının, psikologlar, eğitimciler ve diğer uzmanlar arasında günlük konuşmada ve bilimsel tartışmalarda yaygın olarak kullanılan bir ifade olduğunun fakat bu kavramın kesin bir tanımının nadiren açıklandığını veya hiç düşünülmediğini ifade etmektedir. Bu tartışmalı yapısına rağmen yetenek geçmişten günümüze farklı şekillerde tanımlanmaktadır ve bu tanımlar yapıları itibariyle çeşitli görüşleri de beraberinde getirmektedir. Yeteneğin en ilgi gören tanımını Lohman (2001) şu şekilde ifade eder: bireysel farklılıkların örüntülerindeki tutarlılıklardan çıkarılan gizli bir özellik. Türk Dil Kurumu (2023) ise yetenek kavramını kapsamı itibarıyla, bilişsel açıdan dışarıdan gelen etkiyi alabilme gücü olarak tanımlamanın dışında doğuştan gelen güç olarak da tanımlamaktadır. Kalıtımsal ve bilişsel faktörlere daha yakın olan bu tanımlamaların dışında Karşal (2004) yetenek kavramının, toplumsal, ailesel, kültürel etkilere göre de farklılık gösterdiğini vurgulamıştır. Bunu ise, kişinin yetişme tarzı, fizyolojik durumu, kalıtsal farklılıkları, rastlantısal nedenler gibi pek çok etken yüzünden değişebileceği görüşüyle desteklemektedir.

Yetenek; bilim, sanat, teknoloji ve spor gibi çok farklı alanlarda karşımıza çıkabilir ve kişinin kalıtımsal faktörlerin yanında ilgi, eğitim, deneyim ve gösterdiği çaba gibi değişik faktörlere bağlı olarak da değişim

gösterdiği söylenebilir. Yeteneğin ortaya çıktığı bu alanlarından biri ise, müzik yeteneğidir. Uçan (2018) müzik yeteneğini, en temel seviyede bir müziksel etkiyi ya da uyarıcıyı alabilme ve etkiye ya da uyarıcıya uygun bir müziksel tepkide bulunabilme olarak belirterek müzik yeteneğinin, doğası gereği çok yönlü, çok boyutlu, çok katmanlı ve kapsamlı, bileşik-bireşik bir yetenek olduğunu ifade etmiştir. Faßhauer ve diğerleri (2015) ise müzik yeteneğinin, müziğe olan duyarlılığı, müziği anlama becerisini ve/veya müzik üretme becerisini tanımlamak için kullanıldığını ve müzik yeteneğinin standart bir tanımı olmadığını belirtmişlerdir. Bu ifadeyle bağlantılı olarak, bireyde müzik yeteneği açısından hangi özelliklerin bulunması gerektiğinin öteden beri tartışılan bir konu olduğunu ifade eden Bakıner (2004), bu tartışmalarda; ritim duygusu, bölgesel işitme, aynı anda tınlayan iki ve daha çok sesi algılayıp çözümleme, duyduğunu söyleme-çalma ve yaratıcı tasarlama özelliklerinin öne çıktığını bunların yanı sıra da müziğe yönelme, müzikten etkilenme gibi özelliklerinde müzik yeteneğinin birer göstergesi olarak kabul edildiğini belirtmiştir. Müzik yeteneğinin genel kabul görmüş bir tanımının bulunmadığını ifade eden araştırmacılardan bir diğerleri ise Rozman ve Kovačič (2010)'tir. Rozman ve Kovačič kendi tanımlarını sunmak için bütünsel ve bütünleştirici yaklaşımları kullanmışlardır. Bu bağlamda, müzik yeteneğini altı alana ayırmışlardır:

1. Müzikal yetenekler (ritmik yetenek, melodik yetenek, şarkı söyleme/çalma becerisi, dinleme/anlama becerisi, vb.);
2. Müzikal yaratıcılık (ritim yaratma becerisi, melodi yaratma becerisi, ritmik doğaçlama, melodik doğaçlama, özgünlük, vb.);
3. Müzikal performans (estetik şarkı söyleme, estetik enstrüman çalma, dinleyicilerle iletişim, vb.);
4. Müzikal bilgi (müzik kavramlarına ilişkin bilgi, vb.);
5. Müzikal aktivite (müzikal aktivitelere katılım, vb.);
6. Diğer kişisel özellikler (motivasyon, konsantrasyon, çalışma ve öğrenme isteği, ilgi, vb.).

Yukarıda belirlenen müzik yeteneğinin bu alanları ve önerilen kriterlere göre müzik yeteneğini bu alanlardan birinde veya bazılarının kombinasyonu olarak tanımlanabileceğini belirtmişlerdir. Müzik yeteneği kavramının bu çok yönlü yapısı çeşitli araştırmalarla desteklenmektedir. Örneğin; tarihsel süreçte, müzik yeteneğinin işitsel yeteneklerle ilişkili olarak kavramsallaştırıldığını ifade eden Hallam ve Prince (2003), bu genel görüşün dışında müzik yeteneği kavramını farklı kültürlerde, kültürler içindeki alt gruplarda ve bireysel düzeyde farklı anlamlar kazanan sosyal bir yapı olarak görüldüğünü belirtmişlerdir. Müzik yeteneğinin şarkı söylemek ya da çalgı çalarak müzik yapmaya aktif olarak dahil olmanın müzik yeteneğinin bir göstergesi olduğu ifadesinin dışında müzik dinlemek, müziğe yorum yapmak ve müziğe tepkiler vermek gibi müzik yeteneği kavramlarının genel olarak karmaşık ve çok yönlü

olabileceğini saptamışlardır. Bu noktada, yetenek kavramının müzikle olan ilişkisi üzerine veya müzik yeteneğini konu alan çalışmaların incelenmesi önemli görülmektedir. Çalışmaların detaylı olarak incelenmesi, analiz edilmesi ise bibliyometrik analiz yöntemiyle mümkündür.

Bibliyometri terimi, Otlet tarafından 1934 yılında yayınların nicel analizi kavramından doğmuş ve 1960'lardan sonra olmak üzere geçtiğimiz yarım yüzyılda hızla gelişme göstermiştir (Jing vd., 2023). Rajeswari ve Praveena (2017) bibliyometrinin, kütüphane ve bilgi bilimi alanında kullanılan bir araştırma yöntemi olduğunu ifade ederek; bibliyometrinin temel amacının, incelenen alandaki bilginin büyüme dinamiklerini anlamak, bir araştırma alanındaki bilgi akışının analizine yardımcı olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca bibliyometrinin, araştırmacılara literatürün evrimini ve büyüme trendlerini izleme ve araştırma stratejilerini geliştirme konularında yardımcı olacağını eklemişlerdir. Donthu ve diğerleri (2021) ise, bibliyometrik çalışmaların bir alanı yeni ve anlamlı bir şekilde ilerletmek için sağlam temeller oluşturabileceğini ve araştırmacıların tek noktadan genel bir bakış elde etmelerini sağladığını, bilgi boşluklarını belirleyebileceklerini, araştırma için yeni fikirler üretebileceklerini ve alana yapmayı amaçladıkları katkıları konumlandırabileceklerini ifade etmişlerdir. Bunlara ek olarak Yalçın (2010), bibliyometrik yöntemler kullanılarak disiplinlere göre farklılıkların ortaya çıkarılabilmesinin mümkün olduğunu ifade etmiştir. Al ve diğerleri (2010) ise, bibliyometrik araştırmalar ile yayınların belirli özelliklerini incelemek suretiyle bilimsel iletişime ilişkin çeşitli bulgular elde etmenin mümkün olacağını belirtmişlerdir.

Al (2008), Türkiye'de ilk bibliyometrik çalışmanın 1970 yılına kadar gittiğini ve bu çalışmanın Özinözü tarafından 1970'te "Growth in Turkish Positive Basic Sciences" adlı temel bilimler alanlarındaki bilimsel verimliliği ölçen bir çalışma olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, Türkiye'de 1975-1990 yılları arasında az sayıda bibliyometrik çalışma yapıldığını buna karşı 1990 yılı ve sonrasında ise bibliyometrik çalışmaların sayısında ciddi bir artışın olduğunu ifade etmiştir. Müzik alanında da bu çalışmaların giderek arttığı söylenebilir (Demirbatır, 2001; Ece, 2007; Tatar & Ece, 2012; Önal, 2017; Önal, 2018; Yılmaner & Delen, 2020; Turhal & Varış, 2022; Önal & Aksaray 2023; Bak, 2023).

Bu bilgiler ışığında, araştırmanın problem cümlesi, "Müzik yeteneğini konu alan araştırmaların bibliyometrik analizi nasıldır?" olarak belirlenmiştir. Araştırmanın alt problemleri ise aşağıdaki şekilde belirlenmiştir;

1. Müzik yeteneğini konu alan araştırmaların genel dağılımı nedir?
2. Müzik yeteneğini konu alan araştırmaların yıllara göre dağılımları nedir?
3. Türkiye'de müzik yeteneğini konu alan araştırmaların yıllara göre dağılımları nedir?

4. Diğer ülkelerde müzik yeteneğini konu alan araştırmaların yıllara göre dağılımları nedir?
5. Müzik yeteneğini konu alan araştırmaların yayın türüne göre dağılımları nedir?
6. Türkiye'de müzik yeteneğini konu alan araştırmaların yayın türüne göre dağılımları nedir?
7. Diğer ülkelerde müzik yeteneğini konu alan araştırmaların yayın türüne göre dağılımları nedir?
8. Müzik yeteneğini konu alan makalelerin yayınlandıkları dergilere göre dağılımları nedir?
9. Türkiye'de müzik yeteneğini konu alan lisansüstü tezlerin yayınlandıkları üniversitelere göre dağılımları nedir?
10. Müzik yeteneğini konu alan araştırmaların başlıklarında en çok kullanılan kelimelerin dağılımları nedir?

1.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, müzik yeteneğini konu alan araştırmaların incelenmesidir. Bu amaç doğrultusunda araştırmada, müzik yeteneğini konu alan araştırmaların çeşitli değişkenlerle bibliyometrik analizlerini sunmak hedeflenmiştir.

1.2. Araştırmanın Önemi

Bu araştırma, müzik ve yetenek ilişkisinin akademik araştırmalarda ne kadar yer edindiğinin belirlenebilmesi açısından ve ileride yapılacak araştırmalara veri sağlaması açısından önemli görülmektedir.

1.3. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma, Türkçe ve İngilizce dillerinde son erişim tarihi 10.09.2023 olan, YÖK Ulusal Tez Merkezi, Dergi Park, TR Dizin, Yıldız Teknik Üniversitesi EBSCO EDS (Toplu Tarama Motoru), Google Akademik ve ProQuest veri tabanlarında Türkçe müzik, müzikal, müziksel ifadeleri ile yetenek, beceri; İngilizce'de ise, music, musical ifadelerinin ability, talent ve skills ifadeleriyle çeşitli kombinasyonları oluşturularak kullanılan anahtar kelimelerle ulaşılan 344 araştırma ile sınırlıdır.

Yöntem

Çalışmada, bibliyometrik araştırma deseni kullanılmıştır. Bibliyometrik araştırma; makale, kitap, bildiri, gibi yazılı belgelerin kısacası akademik literatürün istatistiksel analizi yoluyla sayısal hale getirilmesidir (Altunışık vd., 2022). Literatür taraması, YÖK Ulusal Tez Merkezi, Dergi Park, TR Dizin, Yıldız Teknik Üniversitesi EBSCO EDS (Toplu Tarama Motoru), Google Akademik ve ProQuest veri tabanları kullanılarak yapılmıştır.

2.1. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini, müzik yeteneğini konu alan makaleler ve lisansüstü tezler oluşturmaktadır. Örneklemini ise, son erişim tarihi 10.09.2023 olan, YÖK Ulusal Tez Merkezi, Dergi Park, TR Dizin, Yıldız Teknik Üniversitesi EBSCO EDS (Toplu Tarama Motoru), Google Akademik ve ProQuest veri tabanlarında Türkçe müzik, müzikal, müziksel ifadeleri ile yetenek, beceri; İngilizce'de ise, music, musical ifadelerinin ability, talent ve skills ifadeleriyle çeşitli kombinasyonları oluşturulan anahtar kelimelerle ulaşılan 344 araştırma oluşturmaktadır.

1.2. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmada veriler; YÖK Ulusal Tez Merkezi, Dergi Park, TR Dizin, Yıldız Teknik Üniversitesi EBSCO EDS (Toplu Tarama Motoru), Google Akademik ve ProQuest veri tabanları kullanılarak elde edilmiştir. Veri tabanlarında aramalar; Türkçe olarak müzik, müzikal, müziksel ifadeleri ile yetenek, beceri; İngilizce'de ise, music, musical ifadelerinin ability, talent ve skills ifadeleriyle çeşitli kombinasyonları oluşturularak yapılmıştır.

Elde edilen verilerin genel dağılımı, yıllara göre dağılımı, yayın türüne göre dağılımları, en çok yayın yapılan dergiye göre dağılımları, en çok lisansüstü tez yayınlayan üniversitelere göre dağılımlarının frekans (*f*), yüzde (%) ve yığılmalı frekans (%) değerleri Jamovi 2.4 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırmaların hangi yıllarda kaç adet yazıldığı, araştırmaların başlıklarında hangi kelimelerin daha sık kullanıldığını belirlemek için RStudio programında "tm" *Text Mining Package* (Metin Madenciği Paketi)'i kullanılarak analiz edilmiştir.

Araştırmaların başlıklarında en çok kullanılan 10 kelimenin belirlenebilmesi için araştırmaların çoğunluğunun (n=241) İngilizce olması ve Türkçe araştırmaların çoğunun İngilizce başlıklarının bulunması sebebiyle veriler tüm araştırmaların İngilizce başlıkları listelenerek elde edilmiştir, İngilizce başlığı olmayan araştırmaların ise çevirileri yapılarak araştırmada kullanılmıştır.

Bulgular

Müzik yeteneğini konu alan makale ve tezlerin incelenmesi sonucunda elde edilen bulgular, aşağıda istatistiksel verilerle tablolar halinde yorumlanarak verilmiştir.

Tablo 1. *Müzik Yeteneğini Konu Alan Araştırmaların Genel Dağılımı*

	f	%
Türkiye	103	29.9
Diğer	241	70.1
Toplam	**344**	**100**

Tablo 1'de, veri tabanlarından ulaşılan araştırmaların Türkiye ve diğer ülkelerdeki dağılımları verilmiştir. Araştırmalarla ilgili detaylı bilgilere aşağıdaki tablolarda yer verilmiştir.

Tablo 2. *Müzik Yeteneğini Konu Alan Araştırmaların Yıllara Göre Dağılımı*

Yayın Yılı	*f*	%	Yayın Yılı	*f*	%
1916	1	.3	**1989**	4	1.2
1918	2	.6	**1990**	3	.9
1920	1	.3	**1991**	2	.6
1922	1	.3	**1992**	3	.9
1923	3	.9	**1993**	3	.9
1928	2	.6	**1994**	5	1.5
1929	4	1.2	**1995**	4	1.2
1930	3	.9	**1996**	4	1.2
1931	2	.6	**1997**	2	.6
1932	1	.3	**1998**	4	1.2
1933	6	1.7	**1999**	4	1.2
1936	2	.6	**2000**	5	1.5
1938	1	.3	**2001**	1	.3
1939	1	.3	**2002**	4	1.2
1940	2	.6	**2003**	6	1.7
1941	6	1.7	**2004**	6	1.7
1948	2	.6	**2005**	6	1.7
1952	2	.6	**2006**	6	1.7
1953	2	.6	**2007**	9	2.6
1957	1	.3	**2008**	5	1.5
1961	1	.3	**2009**	8	2.3
1965	1	.3	**2010**	9	2.6
1967	1	.3	**2011**	12	3.5
1968	1	.3	**2012**	15	4.4
1969	2	.6	**2013**	11	3.2
1972	2	.6	**2014**	15	4.4
1974	1	.3	**2015**	8	2.3
1977	1	.3	**2016**	9	2.6
1978	2	.6	**2017**	14	4.1
1979	1	.3	**2018**	12	3.5
1982	2	.6	**2019**	10	2.9
1985	1	.3	**2020**	16	4.7
1986	2	.6	**2021**	15	4.4
1987	3	.9	**2022**	22	6.4
1988	1	.3	**2023**	15	4.4
Genel Toplam				**344**	**100**

Tablo 2'de, yapılan tarama sonucunda müzik yeteneğini konu alan ilk araştırmaya 1916 yılında yapıldığı bilgisine ulaşılabilir (Evelyn Fletcher, 1916) ve 1916 yılı itibariyle özellikle 1927-1937 yılları arasında 20 araştırmayla (%5.8) ilginin arttığı ve 1937 itibariyle bu konuyla ilgili yapılan

araştırmalara ilgilinin azaldığı dikkat çekmektedir. Bununla birlikte 1982 yılı itibariyle yeniden ilgi görerek yapılan araştırmalar özellikle 2017-2023 yılları arasında (%30.1) yani son altı yılda en üst seviyeye ulaşarak araştırmaların çoğunluğunu oluşturmaktadır.

Tablo 3. *Türkiye'de Yapılmış Müzik Yeteneğini Konu Alan Araştırmaların Yıllara Göre Dağılımı*

Yayın Yılı	ƒ	%	Ger. %	Yığ. %	Yayın Yılı	ƒ	%	Ger. %	Yığ. %
1990	1	.3	1.0	1.0	**2010**	3	.9	2.9	36.9
1995	1	.3	1.0	1.9	**2011**	8	2.3	7.8	44.7
1996	3	.9	2.9	4.9	**2012**	5	1.5	4.9	49.5
1998	1	.3	1.0	5.8	**2013**	3	.9	2.9	52.4
1999	1	.3	1.0	6.8	**2014**	3	.9	2.9	55.3
2001	1	.3	1.0	7.8	**2015**	4	1.2	3.9	59.2
2002	3	.9	2.9	10.7	**2016**	3	.9	2.9	62.1
2003	3	.9	2.9	13.6	**2017**	9	2.6	8.7	70.9
2004	4	1.2	3.9	17.5	**2018**	4	1.2	3.9	74.8
2005	3	.9	2.9	20.4	**2019**	6	1.7	5.8	80.6
2006	2	.6	1.9	22.3	**2020**	5	1.5	4.9	85.4
2007	5	1.5	4.9	27.2	**2021**	4	1.2	3.9	89.3
2008	4	1.2	3.9	31.1	**2022**	6	1.7	5.8	95.1
2009	3	.9	2.9	34.0	**2023**	5	1.5	4.9	100.0
Toplam						**103**	**29.9**	**100**	
Diğer						**241**	**70.1**		
G. Toplam						**344**	**100**		

Tablo3'te Türkiye'de yapılmış müzik yeteneğini konu alan araştırmaların yıllara göre dağılımları ve bu araştırmaların hem kendi içinde hem de araştırmanın bütününde sıklığı yüzde olarak ayrı ayrı verilmiştir. "Yüzde (%)", tüm araştırmada Türkiye'de yapılan araştırmaların sıklığını; "Gerçek Yüzde (%)" ise, kendi içinde Türkiye'de yapılan araştırmaların yüzdesini göstermektedir. Buna göre, araştırmada kullanılan veri toplama yöntemleriyle Türkiye'de bu konuyla ilgili yapılan ilk araştırmanın 1990 yılında gerçekleştirildiği (Tatar, 1990) bilgisine ulaşılabilir. En çok araştırma 9 araştırmayla 2017 yılında (%8.7) yapılmıştır.

Tablo 4. *Diğer Ülkelerde Yapılmış Müzik Yeteneğini Konu Alan Araştırmaların Yıllara Göre Dağılımı*

Yayın Yılı	f	%	Ger. %	Yığ. %	Yayın Yılı	f	%	Ger. %	Yığ. %
1916	1	.3	.4	.4	**1989**	4	1.2	1.7	29.5
1918	2	.6	.8	1.2	**1990**	2	.6	.8	30.3
1920	1	.3	.4	1.7	**1991**	2	.6	.8	31.1
1922	1	.3	.4	2.1	**1992**	3	.9	1.2	32.4
1923	3	.9	1.2	3.3	**1993**	3	.9	1.2	33.6
1928	2	.6	.8	4.1	**1994**	5	1.5	2.1	35.7
1929	4	1.2	1.7	5.8	**1995**	3	.9	1.2	36.9
1930	3	.9	1.2	7.1	**1996**	1	.3	.4	37.3
1931	2	.6	.8	7.9	**1997**	2	.6	.8	38.2
1932	1	.3	.4	8.3	**1998**	3	.9	1.2	39.4
1933	6	1.7	2.5	10.8	**1999**	3	.9	1.2	40.7
1936	2	.6	.8	11.6	**2000**	5	1.5	2.1	42.7
1938	1	.3	.4	12.0	**2002**	1	.3	.4	43.2
1939	1	.3	.4	12.4	**2003**	3	.9	1.2	44.4
1940	2	.6	.8	13.3	**2004**	2	.6	.8	45.2
1941	6	1.7	2.5	15.8	**2005**	3	.9	1.2	46.5
1948	2	.6	.8	16.6	**2006**	4	1.2	1.7	48.1
1952	2	.6	.8	17.4	**2007**	4	1.2	1.7	49.8
1953	2	.6	.8	18.3	**2008**	1	.3	.4	50.2
1957	1	.3	.4	18.7	**2009**	5	1.5	2.1	52.3
1961	1	.3	.4	19.1	**2010**	6	1.7	2.5	54.8
1965	1	.3	.4	19.5	**2011**	4	1.2	1.7	56.4
1967	1	.3	.4	19.9	**2012**	10	2.9	4.1	60.6
1968	1	.3	.4	20.3	**2013**	8	2.3	3.3	63.9
1969	2	.6	.8	21.2	**2014**	12	3.5	5.0	68.9
1972	2	.6	.8	22.0	**2015**	4	1.2	1.7	70.5
1974	1	.3	.4	22.4	**2016**	6	1.7	2.5	73.0
1977	1	.3	.4	22.8	**2017**	5	1.5	2.1	75.1
1978	2	.6	.8	23.7	**2018**	8	2.3	3.3	78.4
1979	1	.3	.4	24.1	**2019**	4	1.2	1.7	80.1
1982	2	.6	.8	24.9	**2020**	11	3.2	4.6	84.6
1985	1	.3	.4	25.3	**2021**	11	3.2	4.6	89.2
1986	2	.6	.8	26.1	**2022**	16	4.7	6.6	95.9
1987	3	.9	1.2	27.4	**2023**	10	2.9	4.1	100.0
1988	1	.3	.4	27.8					
Toplam						**241**	**70.1**	**100**	
Türkiye						**103**	**29.9**		

G. Toplam	**344**	**100**

Tablo 4'e göre, diğer ülkelerde müzik yeteneğini konu alan ilk araştırmaların 1916 yılında yapıldığı bilgisine ulaşılabilmektedir. Yapılan araştırmalar 2009 itibariyle 2023 yılına kadar araştırmaların çoğunluğunu oluşturmaktadır (%49.8).

Tablo 5. *Müzik Yeteneğini Konu Alan Araştırmaların Yayın Türüne Göre Dağılımı*

Yayın Türü	*f*	%
Makale	237	68.9
Doktora Tezi	57	16.6
Yüksek Lisans Tezi	50	14.5
Toplam	**344**	**100**

Tablo 5'e göre, müzik yeteneğini konu alan araştırmaların %68.9'unu makaleler, %16.6'sını doktora tezleri ve son olarak %14.5'ini yüksek lisans tezleri oluşturmaktadır.

Tablo 6. *Türkiye'de Yapılmış Müzik Yeteneğini Konu Alan Araştırmaların Yayın Türüne Göre Dağılımı*

Yayın Türü	*f*	%	Geç. %	Yığ. %
Makale	47	13.7	45.6	45.6
Yüksek Lisans Tezi	40	11.6	38.8	84.5
Doktora Tezi	16	4.7	15.5	100
Toplam	**103**	29.9	**100**	
Diğer	**241**	70.1		
Genel Toplam	**344**	**100**		

Tablo 6 incelendiğinde, Türkiye'de yapılan araştırmaların %45.6'sını makaleler, %38.8'nin yüksek lisans tezleri ve %15.5'ni doktora tezleri oluşturmaktadır.

Tablo 7. *Diğer Ülkelerde Yapılmış Müzik Yeteneğini Konu Alan Araştırmaların Yayın Türüne Göre Dağılımı*

Yayın Türü	*f*	%	Geç. %	Yığ. %
Makale	190	55.2	78.8	78.8
Yüksek Lisans Tezi	10	2.9	4.1	83
Doktora Tezi	41	11.9	17	100
Toplam	**241**	70.1	**100**	
Türkiye	**103**	29.9		
Genel Toplam	**344**	**100**		

Tablo 7'de diğer ülkelerde yapılmış müzik yeteneğini konu alan araştırmaların yayın türlerine göre dağılımları verilmiştir. Buna göre, araştırmaların %78.8'nin makaleler, %4.1'ni yüksek lisans tezleri ve %17'sini doktora tezleri oluşturmaktadır. Yayın türlerine göre, Türkiye ve diğer ülkeler

karşılaştırıldığında Türkiye'de yapılan doktora tezlerine göre diğer ülkelerde doktora seviyesinde bu konuya daha fazla ilgi gösterildiği dikkat çekmektedir. Türkiye'de ise bu tezlerin yüksek çoğunluğu yüksek lisans tezlerinden oluşmaktadır.

Tablo 8. *Müzik Yeteneğini Konu Alan Makalelerin Yayınlandıkları Dergilere Göre Dağılımları*

Dergiler	*f*	**%**
Psychology of Music	9	3.8
Journal of Applied Psychology	8	3.4
Frontiers in Psychology	7	2.9
Journal of Research in Music Education	7	2.9
e-Journal of New World Sciences Academy	4	1.7
Music Education Research	4	1.7
Journal of Genetic Psychology	4	1.7
Research Studies in Music Education	4	1.7
Psychological Monographs	4	1.7
Journal of Educational Psychology	4	1.7
Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi	4	1.7
International Journal of Social Science	3	1.3
Perceptual and Motor Skills	3	1.3
Psychological Science	3	1.3
The Musical Quaterly	3	1.3
Diğer Dergiler	166	70.2
Toplam	**237**	**100.0**

Tablo 8'e göre, 237 makalenin %70,2'sinin diğer dergilerde yayınlandığı görülmektedir. En fazla makale Psychology of Music (3,8%) ve Journal of Applied Psychology (3,4%) dergilerinde yayınlanmıştır. Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (1,7%) ve International Journal of Social Science (1,3%) dergileri de listede yer alan Türk dergileridir.

Tablo 9. *Türkiye'de Müzik Yeteneğini Konu Alan Lisansüstü Tezlerin Yayınlandıkları Üniversitelere Göre Dağılımı*

Üniversite	*f*	**%**
Gazi Üniversitesi	12	21.42
Marmara Üniversitesi	9	16.07
İnönü Üniversitesi	6	10.71
Dokuz Eylül Üniversitesi	5	8.93
Abant İzzet Baysal Üniversitesi	4	7.14
Gaziantep Üniversitesi	3	5.36
Ankara Üniversitesi	2	3.57
Haliç Üniversitesi	2	3.57
Afyon Kocatepe Üniversitesi	1	1.79
Amasya Üniversitesi	1	1.79
Atatürk Üniversitesi	1	1.79

Bahçeşehir Üniversitesi	1	1.79
Bursa Uludağ Üniversitesi	1	1.79
Cumhuriyet Üniversitesi	1	1.79
Ege Üniversitesi	1	1.79
Erciyes Üniversitesi	1	1.79
Hacettepe Üniversitesi	1	1.79
İstanbul Medeniyet Üniversitesi	1	1.79
İstanbul Teknik Üniversitesi	1	1.79
Kırıkkale Üniversitesi	1	1.79
Pamukkale Üniversitesi	1	1.79
Toplam	**56**	**100.0**

Tablo 9'da, 56 tane lisansüstü tezin yayınlandığı üniversitelerin frekansları ve frekans yüzdeleri gösterilmiştir. Tabloya göre, Gazi Üniversitesi, Marmara Üniversitesi ve İnönü Üniversitesi en çok müzik yeteneği konusuyla ilgili tez yayınlayan üniversitelerdir.

Tablo 10. *Müzik Yeteneğini Konu Alan Araştırmaların Başlıklarında En Çok Kullanılan Kelimelerin Dağılımı*

Sık kullanılan kelimeler	*f*	**%**
Eğitim	72	19.7
Öğrenci	49	13.4
Öğretmen	48	13.2
Çocuk	43	11.8
Sınav	31	8.5
Okul	30	8.2
Özel	30	8.2
Öğretme	26	7.1
Algı	21	5.8
Duyma	15	4.1
Toplam	**365**	**100.0**

Tablo 10'da, araştırmaların başlıklarında geçen en sık 10 kelime verilmiştir. Buna göre araştırmaların büyük bir çoğunluğunda "eğitim" kelimesinin kullanıldığı (n=72) bunu "öğrenci" kelimesinin takip ettiği (n=49) gözlemlenmektedir. Diğer seçeneklere bakıldığında araştırmaların çoğunluğunun eğitim ve okul odaklı oldukları söylenebilmektedir.

Sonuç:

Bu çalışmada, son erişim tarihi 10.09.2023 olan, YÖK Ulusal Tez Merkezi, Dergi Park, TR Dizin, Yıldız Teknik Üniversitesi EBSCO EDS (Toplu Tarama Motoru), Google Akademik ve ProQuest veri tabanlarında Türkçe müzik, müzikal, müziksel ifadeleri ile yetenek, beceri; İngilizce'de ise, music, musical ifadelerinin ability, talent ve skills ifadeleriyle çeşitli kombinasyonları oluşturulan anahtar kelimelerle yapılan tarama sonucunda 344 araştırmaya ulaşılmıştır. Bu araştırmaların genel dağılımları incelendiğinde, araştırmalardan 103 tanesinin Türkiye'de yazıldığı, 241

tanesinin ise diğer ülkelerde yazıldığı bilgisine ulaşılmıştır. Tarama sonucunda ulaşılabilen ilk araştırma 1916 yılında aittir. Bu araştırma Copp (1916) tarafından yazılan "Musical Ability" (Müzikal Yetenek) adlı makaledir. Türkiye'de ise tarama sonucunda ulaşılan ilk araştırma 1990 yılına aittir. Bu araştırma Tatar (1990) tarafından yazılan "Eğitim Fakülteleri Müzik Eğitimi Bölümlerinin Giriş Sınavlarında Müzikal İşitme Yeteneğinin Ölçülmesi ve Değerlendirilmesi" adlı yüksek lisans tezidir.

Araştırmaların yıllara göre dağılımları on yıllık periyotlarla incelendiğinde; 1916-1926 yılları arasında 8, 1927-1937 yılları arasında 20, 1938-1948 yılları arasında 12, 1949-1959 yılları arasında 5, 1960-1970 yılları arasında 6, 1971-1981 yılları arasında 7, 1982-1992 yılları arasında 21, 1993-1998 yılları arasında 22, 1999-2004 yılları arasında 26, 2005-2010 yılları arasında 43, 2011-2016 yılları arasında 70, 2017-2023 yılları arasında 104 araştırma yapıldığı saptanmıştır. Bu bilgiler doğrultusunda en az araştırmanın 1949-1959 yılları arasında, en çok araştırmanın ise 2017-2023 yılları arasında yapıldığı söylenebilir. Bu bilgilerle birlikte müzik yeteneği konusunun son yıllarda giderek ilgi gördüğü, özellikle son 5 yılda diğer yıllara göre bu konuda yapılan çalışmaların arttığı dikkat çekmektedir. Türkiye'de ise yıllara göre araştırmaların dağılımlarını 5 yıllık periyotlarda incelediğimizde; 1990-1995 yılları arasında 2, 1996-2001 yılları arasında 6, 2002-2007 yılları arasında 20, 2008-2013 yılları arasında 26, 2014-2019 yılları arasında 29, 2020-2023 yılları arasında 20 araştırma yapıldığı bilgisine ulaşılmıştır. Bu bilgiler doğrultusunda Türkiye'de en az araştırmanın 1990-1995 yılları arasında yapıldığı, en çok araştırmanın ise 2014-2019 yılları arasında yapıldığı söylenebilir. Diğer ülkelerde yapılan araştırmalar on yıllık periyotlarla incelendiğinde; 1916-1926 yılları arasında 8, 1927-1937 yılları arasında 20, 1938-1948 yılları arasında 12, 1949-1959 yılları arasında 5, 1960-1970 yılları arasında 6, 1971-1981 yılları arasında 7, 1982-1992 yılları arasında 20, 1993-1998 yılları arasında 17, 1999-2004 yılları arasında 14, 2005-2010 yılları arasında 23, 2011-2016 yılları arasında 44, 2017-2023 yılları arasında 65 araştırma yapıldığı saptanmıştır. Buna göre; en az araştırmanın 1949-1959 yılları arasında yapıldığı, en çok araştırmanın ise 2017-2023 yılları arasında yapıldığı bilgisine ulaşılmıştır. Bu bilgiler incelendiğinde, son 5 yılda müzik yeteneğini konu alan araştırmaların yıllara göre dağılımlarında, Türkiye'de yapılan araştırmaların diğer ülkelerde yapılan araştırmalara göre daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Müzik yeteneğini konu alan araştırmaların yayın türüne göre dağılımlarına baktığımızda; 237 tanesinin makale, 50 tanesinin yüksek lisans tezi ve 57 tanesinin doktora tezinden oluştuğu görülmektedir. Türkiye'de yapılmış araştırmaların yayın türleri incelendiğinde ise; 47 tanesinin makale, 40 tanesinin yüksek lisans tezi ve 16 tanesinin doktora tezinden oluştuğu bilgisine ulaşılmıştır. Diğer ülkelerdeki yayın türlerinde ise; 190 makale, 10 yüksek lisans tezi ve 41 doktora tezi türünde yayın bulunmaktadır. Bu bilgilere

göre, araştırmaların çoğunluğunun makale türünde olduğu, diğer ülkelerde doktora tezleri daha fazla, Türkiye'de ise yüksek lisans tezlerinin sayıca daha fazla olduğu dikkat çekmektedir.

Müzik yeteneğini konu alan makalelerin yayınlandıkları dergiler incelendiğinde, en fazla makale Psychology of Music ve Journal of Applied Psychology dergilerinde yayınlanmıştır. Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi ve International Journal of Social Science dergileri de listede yer alan Türk dergileri olduğu belirlenmiştir.

Türkiye'de müzik yeteneğini konu alan 56 lisansüstü tezin yayınlandığı üniversitelerin dağılımlarına incelendiğinde; Gazi Üniversitesi, Marmara Üniversitesi ve İnönü Üniversitesi en çok müzik yeteneği konusuyla ilgili tez yayınlayan üniversiteler olarak belirlenmiştir. Bu üniversiteleri Dokuz Eylül Üniversitesi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Gaziantep Üniversitesi takip etmektedir.

Müzik yeteneği konu alan araştırmaların başlıklarında en çok geçen 10 kelime incelendiğinde; araştırmaların büyük bir çoğunluğunda "eğitim" (n=72) kelimesinin kullanıldığı bunu "öğrenci" (n=49) ve "öğretmen" (n=48) kelimelerinin takip ettiği gözlemlenmektedir. En sonda ise "duyma" (n=15) kelimesi vardır. Bulunan diğer kelimeler ise; "çocuk" (n=34), "sınav" (n=41), "okul" (n=30), "özel" (n=30), "öğretmen" (n=26) ve "algı" (n=21) şeklindedir. Kelimelerin genel yapısı itibariyle eğitim ve okul odaklı olduğu söylenebilmektedir.

Yazarların katkı düzeyleri:	Birinci yazar % 50, İkinci yazar % 50
Etik komite onayı:	Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur.
Finansal Destek:	Çalışmada finansal destek alınmamıştır.
Çıkar çatışması:	Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

Al, U. (2008). *Türkiye'nin bilimsel yayın politikası: atıf dizinlerine dayalı bibliyometrik bir yaklaşım* (Yayın No. 257576) [Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Al, U., Soydal, İ. & Yalçın, H. (2010). Bibliyometrik özellikleri açısından bilig'in değerlendirilmesi. *Bilig, 55*, 1-20. https://bilig.yesevi.edu.tr/shw_artcl-1215.html

Altunışık, R., Boz, H., Gegez, E., Koç, E., Sığrı, Ü., Yıldız, E., & Yüksel, A. (2022). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri: Yeni Perspektifler.* Seçkin Yayıncılık.

Bak, G. (2023). Türkiye'de müzik ve iletişim konularında yazılmış lisansüstü tezlerin bibliyometrik profili. *Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Dergisi, 8*, 1-21. https://doi.org/10.59577/belgu.1276778

Bakıner, A. (2004). Anadolu güzel sanatlar liseleri ve özel güzel sanatlar liseleri müzik öğrencilerinin müzik ön yaşantıları, müzik yetenekleri, müziğe yönelik tutumları ve eğitim programlarını değerlendirme özelliklerinin karşılanması. (Yayın No. 148825) [Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Carroll, J. B. (1993). *Human cognitive abilities: a survey of factor-analytic studies.* Cambridge University Press.

Demirbatır, R. E. (2001). Müzik alanı yüksek lisans, doktora ve sanatta yeterlik tez bibliyografyası. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 14*(1).

Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N. & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: an overview and guidelines. *Journal of Business Research, 133*, 285-296. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070

Ece, A. S. (2007). Bilimsel dergilerde yayınlanan müzik makaleleri (bir bibliyografya denemesi) (2000-2006). *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2*(15), 45-81.

Faßhauer, C., Frese, A., & Evers, S. (2015). Musical ability is associated with enhanced auditory and visual cognitive processing. *BMC neuroscience*, *16*(59). https://doi.org/10.1186/s12868-015-0200-4

Feinerer I, Hornik K (2023). *tm: Text Mining Package*. R package version 0.7-11, https://CRAN.R-project.org/package=tm

Feinerer I, Hornik K, Meyer D (2008). "Text Mining Infrastructure in R." *Journal of Statistical Software*, *25*(5), 1–54. doi:10.18637/jss.v025.i05

Fletcher Copp, E. (1916). Musical ability: Bases of it inherited by nearly everyone-difference in ability due more to training than to heredity-means for bringing latent ability ınto expression. *Journal of Heredity*, *7*(7), 297-305. https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.jhered.a110728

Hallam, S., & Prince, V. (2003). Conceptions of musical ability. *Research Studies in Music Education*, *20*(1), 2-22. https://doi.org/10.1177/1321103X030200010101

Jing, Y., Wang, C., Chen, Y., Wang, H., Yu, T. & Shadiev, R. (2023). Bibliometric maping techniques in educational technology research: a systematic literatüre review. Education and Information Technologies, 2023. https://doi.org/10.1007/s10639-023-12178-6

Karşal, E. (2004). *Okul öncesi dönemi çocuklarda müzik yeteneği ve matematik yeteneği ilişkisi ve müzik eğitiminin matematik performansı üzerine etkileri* (Yayın No. 148729) [Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Lohman, D. F. (2001). Issues in the definition and measurement of abilities. In J. M. Collis & S. Messick (Eds.), *Intelligence and personality: Bridging the gap in theory and measurement* (pp. 79–98). Lawrence Erlbaum Associates Publishers.

Önal, G. F. (2017). Bildirilerin Bibliyometrik Profili: IX. Ulusal Müzik Eğitimi Sempozyumu. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 18*(3), 1079-1097.

Önal, G. F. & Aksaray, Ö. (2023). Müziğin farklı disiplinlerle ilişkisi ve müzik alanında yazılan tezlerin bibliyometrik analizi. *Journal of World of Turks, 15*(2), 131-150. DOI: 10.46291/ZfWT/150210

Önal, H. (2018). Bağlama konulu tezlerin bibliyometrik analizi (1995-2017). *Social Sciences Studies Journal, 4*(19), 2111-2120. DOI : 10.26449/sssj.605

R Core Team (2022). R: A Language and environment for statistical computing. (Version 4.1) [Computer software]. Retrieved from https://cran.r-project.org.

Rajeswari, S. & Praveena, K. (2017). Bibliometric analysis of Indian Journal of Library and Information Scince. Indian Journal of Library and Information Science, 11(2), 195-198. https://doi.org/10.21088/ijlis.0973.9548.11217.14

Rozman, J. Č. ve Kovačič, B. (2010). Musical talent. *Didactica Slovenica pedagoska obzorja, 25*(3-4), 48-59.

RStudio Team (2020). RStudio: Integrated Development for R. RStudio, PBC, Boston, MA URL http://www.rstudio.com/

Tatar, C. C. & Ece, A. S. (2012). Bilimsel dergilerdeki müzik makalelerinin bibliyometrik profili. *Akademik Bakış Dergisi, 30*.

Tatar, J. (1990). *Eğitim fakülteleri müzik eğitimi bölümlerinin giriş sınavlarında müziksel işitme yeteneğinin ölçülmesi ve değerlendirilmesi* (Yayın No. 19433) [Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

The jamovi project (2023). jamovi. (Version 2.4) [Computer Software]. Retrieved from https://www.jamovi.org.

Turhal, E. & Varış, Y. (2022). Türkiye'de müzik ve değerler eğitimi konularında yapılmış çalışmaların bibliyometrik analizi. *Online Journal of Music Sciences, 7*(2), 264-283. https://doi.org/10.31811/ojomus.1203790

Türk Dil Kurumu, (2023, 28 Eylül). Güncel Türkçe sözlük. https://sozluk.gov.tr

Uçan, A. (2018). *Müzik eğitimi temel kavramlar – ilkeler – yaklaşımlar ve Türkiye'deki durum.* Arkadaş Yayınevi.

Yalçın, H. (2010). Millî Folklor dergisinin bibliyometrik profili (2008-2009). *Millî Folklor, 85*, 205-211. https://www.millifolklor.com/PdfViewer.aspx?Sayi=85&Sayfa=202

Yılmaner, E. & Delen, H. (2020). Kabak kemane ile ilgili akademik yayınların bibliyometrik analizi. *Social Sciences Studies Journal, 6*(64), 2740-2750. DOI: 10.26449/sssj.2513

ZfWT Vol 15, No.3 (2023) 203 -222 // **DOI:** 10.46291/ZfWT/150313

ZfWT Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks

HAZAR GÖLÜ TABİAT PARK'ININ (ELAZIĞ) GÜLEZ YÖNTEMİNE GÖRE REKREASYON POTANSİYELİNİN BELİRLENMESİ*

DETERMINATION OF THE RECREATIONAL POTENTIAL OF THE HAZAR LAKE NATURE PARK (ELAZIĞ) ACCORDING TO THE GÜLEZ METHOD

*Muhammed AKTAŞ***
*Zeki BOYRAZ****

Özet

Bu çalışma Elazığ İli'nin Sivrice İlçesi'nin içerisinde yer alan Hazar Gölü Tabiat Parkı'nın rekreasyon potansiyelini belirlenmesi amacıyla yapılmıştır. Ülkemizde bulunan tabiat parklarının rekreasyon potansiyelini belirlemesinde bir ölçüt olarak kullanılan Gülez yöntemi kullanılmıştır. Gülez'in geliştirdiği yönteme göre Hazar Gölü Tabiat Parkı'nın rekreasyon potansiyelini değerlendirilmiştir. Hazar Gölü Tabiat Parkı'nın rekreasyon potansiyelin belirlenmesi için yılın farklı dönemlerinde çalışma alanına birçok kez gidilip tabiat parkı içerisinde yerinden gözlemler yapılmıştır. Gülez'in Ormaniçi Rekreasyon Potansiyelinin Saptanması başlıklı makalesinde yer alan ormaniçi rekreasyon potansiyelini değerlendirme formuna göre yapılan değerlendirmeler sonunda Hazar Gölü Tabiat Parkı'nın rekreasyon potansiyelinin %85 olduğu sonucuna varılmıştır. Rekreasyon alanı içerisinde yer alan mevcut günübirlik kullanım alanlarında yapılacak iyileştirmeler ve düzenlemelerin yapılması Hazar Gölü Tabiat Parkı'nın mevcut rekreasyon potansiyelini olumlu yönde artıracaktır.

Anahtar Kelimeler: Gülez Yöntemi, Hazar Gölü Tabiat Parkı, Sivrice, Rekreasyon Potansiyeli, Korunan Alanlar.

Abstract

This study was performed to determine the recreational potential of Hazar Lake Nature Park, which is located in Sivrice District of Elazığ Province. The Gülez method, which is used as a criterion in determining the recreational potential of nature parks in our country, was also used in this study. According to the method developed by Gülez,

---

* Araştırma Makalesi: **Geliş tarihi:** 16.11.2023, **Kabul tarihi:** 13.12.2023
Kaynak gösterilme: AKTAŞ, M.-BOYRAZ, Z. (2023): Hazar Gölü Tabiat Park'ının (Elazığ) Gülez Yöntemine Göre Rekreasyon Potansiyelinin Belirlenmesi, *Zeitschrift für die Welt der Türken,* 15 /3, s.203-222.

** Yüksek Lisans, İnönü Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Malatya / TÜRKİYE mhmdakt.23@gmail.com https://orcid.org/0000-0003-0541-1370

*** Prof. Dr., İnönü Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Malatya / TÜRKİYE zeki.boyraz@inonu.edu.tr https://orcid.org/0000-0002-3333-2402

the recreational potential of the Hazar Lake Nature Park was evaluated. In order to determine the recreational potential of the Hazar Lake Nature Park, we visited the study area many times in different periods of the year and made on-site observations in the nature park. According to the evaluations made according to the "Forest Area Recreation Potential Evaluation Form" in Gülez's article titled Determination of Forest Area Recreation Potential, the recreational potential of Hazar Lake Nature Park was found to be 85%. Improvements and arrangements to be made in the existing daily use areas within the recreational area will positively increase the existing recreational potential of the Hazar Lake Nature Park.

Keywords: Gülez Method, Hazar Lake Nature Park, Sivrice, Recreation Potential, Protected Areas.

1.GİRİŞ

Korunan alanlar turizm faaliyetlerinin önemli bir basamağını oluşturan temel alanlardan biridir. Korunan alanlar turizm içerisinde önemli bir yere sahiptir. Çünkü korunan alanlar doğal bitki türleri ve yabani hayatı içerisinde barındığından turizm açısından ilgi çekmektedir. Bundan ötürü turizm için korunan alanlar önemli bir kaynak değer durumuna gelmektedir. (Doğanay, Zaman, 2013: 167-237). Milli Parklar, Tabiatı Koruma Alanları, Tabiat Anıtları, Tabiat Parkları, Özel Çevre Koruma Bölgeleri, Yaban Hayatı Koruma Alanları, Doğal ve Kültürel Miras Alanları, Uluslararası Öneme Sahip Sulak Alanlar, Ramsar Alanları ve Biyosfer Alanları başlıca koruma statüsü alanlarıdır (Zaman ve Coşkun, 2012).

Korunan alan sınıflandırmasının içerisinde yer alan doğal tabiat parkları dışarıdan herhangi bir beşeri etkiye maruz kalmamış, bitki ve hayvan türleri bakımından kendine özgü park alanlarıdır. Günümüzde tabiat parkları koruma alanları turizm faaliyetlerine açılmıştır. Korunan tabiat parklarının en önemli özelliği en az beşeri faaliyete maruz kalarak varlığını devam ettirmesidir. Bu tabiat parkları toplumun ortak mirası olduğu için bilimsel çalışmalar sportif faaliyetler ve doğa ile iç içe toplum bireylerinin vakit geçirdiği alanlar olarak yer alır (Doğanay ve Zaman 2013: 237).

Doğal tabiat park alanları genel itibari ile bitki örtüsünün ve hayvan çeşitliliğin geniş yer kapladığı alanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Tabiat parkları sanayileşme ve plansız kentlerin ortaya çıktığı sahalarda insanların bu kentlerin sıkıntısından ve stresinden uzaklaşarak bireysel veya kitlesel dinlenip ve bu sıkıntılardan uzaklaştığı alanlardır. Bu olaylardan ötürü tabiat parklarının rekreasyon alanları ön plana çıktığı görülmektedir. Bu alanlar kentlerde stres altında yaşayan insanlar tarafından tercih edilmektedir. Son yıllarda ortaya çıkan tabiat parkları kavramı doğal ve kültürel cazibe merkezleri oldukları için insanlar tarafından ilgi görmektedir. Burayı tercih eden insanların fiziksel veya ruhsal olarak kendilerini daha iyi hissetmelerine yardımcı olmaktadır (Birinci, ve diğ., 2016).

Günümüzde kentlerde meydana gelen değişimlere paralel olarak özellikle kentleşmenin doğurduğu olumlu veya olumsuz sonuçlar meydana getirdiği görülmektedir. Kentsel mekanlarda meydana gelen bu değişim ve gelişmeler rekreasyon ve turizm alanlarına insanları yönlendirmektedir. Çünkü kentlerde yer alan mevcut açık yeşil alanların nitelik ve nicelik bakımından yetersizliği kentlerde yaşayan insanları mevcut yakın doğa alanlarına sevk etmektedir. Mevcut bulunan bu tabiat parkları rekreasyon açısından zengin turizm potansiyeline sahiptir. Bitki çeşitliliği, yaban hayat ve doğal peyzaj çeşitliliği gibi özelliklerinde bulunması nedeniyle kentlerde yaşayan insanlar için bu tabiat parkları cazibe merkezleri haline gelmektedir (Akten ve Gül, 2014).

Korunan alanlar geçmişte insan faaliyetlerinin yasaklandığı veya sınırlandığı alanlar olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Günümüzde ise korunan alanların bilimsel ve estetik değerlerinin yanında sahip oldukları bitki çeşitliği, yabani hayvan çeşitliği ve doğal peyzaj alanlarıyla ekonomik değerlere katkıda bulunmaktadırlar. Bundan ötürü sürekli artan ve yoğunlaşan nüfusun faydalanma biçimiyle doğal tehdit altında olan tabiat parklarının planlama ve yönetim stratejisinin belirlenmesi önem taşımaktadır (Surat ve diğ., 2014). Ayrıca korunan alanların önemi de her geçen gün artmaktadır. Dolayısıyla mevcut bu alanların sayısının arttırılması ve kalitesinin iyileştirilmesi gerekmektedir. (Atmiş, ve diğ., 2020).

Sürdürebilirlik ve korunan alanlar içerisinde yer alan tabiat parklarının rekreasyon ve turizm potansiyellerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Tabiat parklarının ziyaretçilerine doğal çekiciliklerinin yanı sıra ziyaretçilere sağladığı kolaylıklar ve imkanlar önemlidir. Bu rekreatif kolaylıklar tabiat parkının yöneticilerinin ziyaretçiler için; konaklama, piknik alanları, lavabolar, içme suları, araba parkları, engelli bireylere yönelik kolaylaştırıcı düzenlemeler yapılırsa tabiat parklarının tercih edilebilirliğinin artmasına sebep olacaktır. Bu turizm faaliyetlerinin kesintisiz olarak devam etmesi sonucunda asıl sermayesi doğa olan tabiat parklarının korunması ve sürdürülebilirliği konusunda daha ciddi önlemler alınmaya başlanacaktır (Polat ve Aktaş, 2016).

Günümüzün en büyük sorunu haline gelen yoğun iş temposundan dolayı psikolojik olarak ortaya çıkan yıpranmışlık duygusu bizi doğaya doğru çekmektedir. Bu alanların kendine özgü flora ve fauna çeşitliliği bulundurmasıyla tabiat parkları son yıllarda en dikkat çekici alanlar olmayı başarmıştır. Tabiat parklarının kendine özgü olan doğal, kültürel ve tarihi değerlerinin uzun yıllar sürdürebilmesi için bu alanların koruma altına alınması zorunlu hale gelmiştir. Tabiat parkları birçok doğal ve kültürel değerleri toplu olarak görme imkanı sunduğundan ötürü turist çekim merkezleri haline dönüşmüşlerdir (Koday, ve diğ., 2018).

Doğal çevre içerisinde meydana gelen sanayileşme ve kentleşme olguları ile doğal çevrenin hızlı bir şekilde tahrip edildiği gerçek bir durumdur. Bu

durumun insanlar üzerinde zihinsel ve fiziksel olarak etkilendikleri görülmektedir. Bundan ötürü mevcut var olan tabiat parklarının sürdürülebilirlik açısından korunması ve toplum yararına kazandırılması önem arz etmektedir. Ayrıca tabiat parklarının endemik bitki türlerini bulundurmasının yanı sıra zengin bir bitki çeşitliliği, yabani hayatın gözlemleneceği görsel bir ekolojik alanların insanların zihinsel veya fiziksel olarak sağlığına olumlu katkılar sağlayacağının yanında tabiat parkları turizm açısından da önemli bir rekreasyon potansiyellerini de içinde barındırmaktadır (Altunöz, ve diğ., 2014).

1.2.Araştırma Alanının Konumu ve Genel Özellikleri

Harita 1. *Hazar Gölü Tabiat Parkı'nın Lokasyon Haritası*

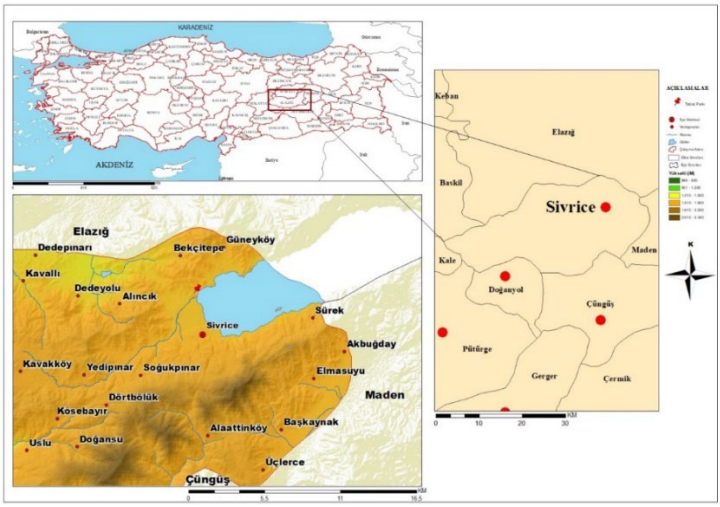

Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü'nde yer alan Elazığ İlinin idari sınırları içerisinde bulunan Hazar Gölü Tabiat Parkı çalışma sahamızı oluşturmaktadır. Çalışma alanının kuzeyinde Elazığ İli ve Baskil İlçesi, güneyinde Maden, Doğanyol ve Çüngüş İlçeleri, doğusunda Gezin İlçesi, batısında ise Kale ve Pötürge İlçeleri yer almaktadır (**Harita 1**).

1.3.Materyal ve Yöntem

Hazar Gölü Tabiat Parkı'nın Gülez Yöntemine Göre Rekreasyon Potansiyelinin Belirlenmesi adlı çalışma büro çalışması ve arazi çalışmalarından meydana gelmektedir. Tabiat parkının çalışma alanı ve konuyla alakalı literatür taraması yapılarak daha önce yapılan çalışmalar incelenmiştir. Daha sonraki aşamada ise Hazar Gölü Tabiat Parkı alanına gidilerek yerinden gözlemler yapılmış ve Tabiat Parkı'nda çalışan görevliler, işletme sahipleriyle yapılan mülakatlarda gerekli veriler temin edilmiştir.

Gülez (1990) tarafından kaleme alınan Ormaniçi Rekreasyon Potansiyelinin Saptanması İçin Geliştirilen Bir Değerlendirme Yöntemi adlı çalışmasının içerisinde yer alan 'Ormaniçi Rekreasyon Potansiyeli Değerlendirme Formundan' yararlanılmaya çalışılmıştır. Gülez yönteminde Ormaniçi Rekreasyon Potansiyelin Belirlenmesinde kullanılan beş ana ölçüt yer almaktadır. Bunlar sırasıyla; Peyzaj Değerleri, İklim, Ulaşılabilirlik, Rekreatif Kolaylıklar, Olumsuz Etkenlerden meydana gelmektedir(Tablo 1). Değerlendirme formunun içerisinde bulunan bu ölçütlere göre puanlama sistemi yapılarak çalışma alanın mevcut rekreasyon potansiyeli belirlenmektedir.

$$P + İ + U + RK + OSE = \%RP$$

Rekreasyon potansiyelin hesaplanmasında kullanılan formülün içerisinde yer alan semboller, anlamları ve maximum alabilecekleri puanlama sistemleri aşağıda yer alan **Tablo 1** içerisinde gösterilmiştir.

Tablo 1. *Gülez Yöntemine Göre Değerlendirme Formu İçerisinde Yer Alan Semboller, Anlamları, Puanlandırma Değerleri*

Sembol	Anlamı	Maximum Puan (Öğenin Ağırlık Puanı)
P	Peyzaj Değerleri	35
İ	İklim Değeri	25
U	Ulaşılabilirlik	20
RK	Rekreatif Kolaylık	20
OSE	Olumsuz Etkenler	0 (Minimum -10)
%RP	Rekreasyon Potansiyeli(%)	100

Kaynak: Gülez (1990)

Gülez yönteminin içerisinde yer alan Peyzaj Değerleri, İklim, Ulaşılabilirlik, Rekreatif Kolaylıklar, Olumsuz Etkenler gibi ölçütlerin daha kolay ve ayrıntılı hesaplanmasını gösteren bir Ormaniçi Rekreasyon Potansiyeli Değerlendirme Formu yeniden düzenlenmiştir (Gülez,1990: 135)(Tablo 2). Ayrıca değerlendirme formunun içerisinde yer alan ölçütlerin puanlanması için büro çalışması yapılmış olmakla birlikte tabiat parkının içerisinde yerinden yapılan gözlem, mülakatlar sonucunda elde edilen veriler sebep-sonuç ilişkisi içerisinde detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Hazar Gölü Tabiat Parkı ve yakın çevresinin harita çizimleri için Arcmap 10.5 programı kullanılmakla birlikte, iklim değerlerinin belirlenmesi için gerekli veriler Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nden sağlanmıştır.

Hazar Gölü Elazığ İli'nin Sivrice İlçe'sinin idari sınırları içerisinde yer almaktadır. Elazığ İli'nden 22 km uzaklıkta yer alan Hazar Gölü şehrin hemen güneydoğusunda bulunmaktadır. Hazar Gölü Güneydoğu Torosları'nın meydana getirdiği depresyon alanlarının içerisinde bulunmaktadır. Ayrıca Güneydoğu Torosları'nın meydana getirdiği kıvrım sistemlerinden ötürü Hazar Gölü GB-KD yönlü uzanmaktadır. Güneybatı ve kuzeydoğu yönlü uzanan havzasının alanı 274 km^2 olup uzunluğunun 20 km, genişliği ise 3-5 km'dir. Göl havzasının etrafında yer alan dağlar sırasıyla; kuzeyinde Mastar (2171m), Çelemlik (1658m) dağları, güneyinde Hazarbaba

(2347m) dağı, batısında ise Kuşakçı (1908m) dağı yer almaktadır (Tonbul ve Yiğit, 1995: 42).

Harita 2. *Hazar Gölü Tabiat Parkı ve Yakın Çevresinin Fiziki Haritası*

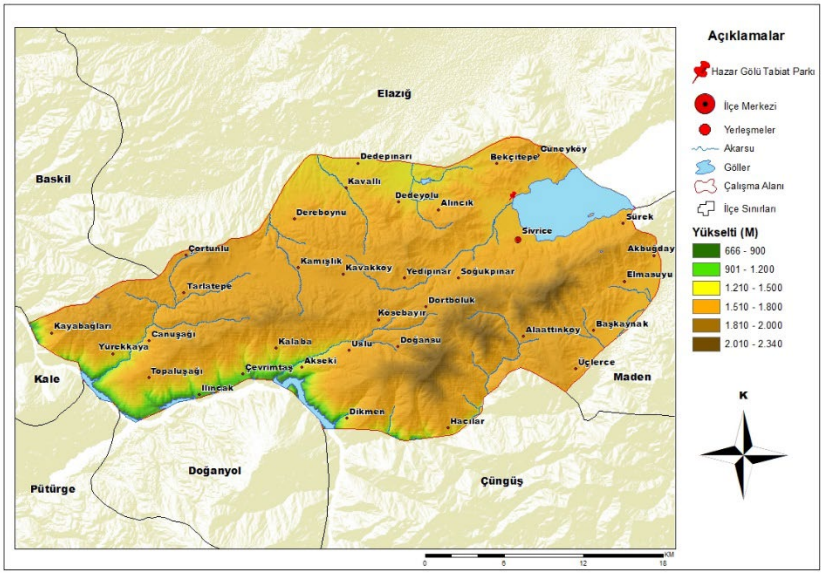

Harita 3. *Hazar Gölü Tabiat Parkı ve Yakın Çevresinin Jeoloji Haritası*

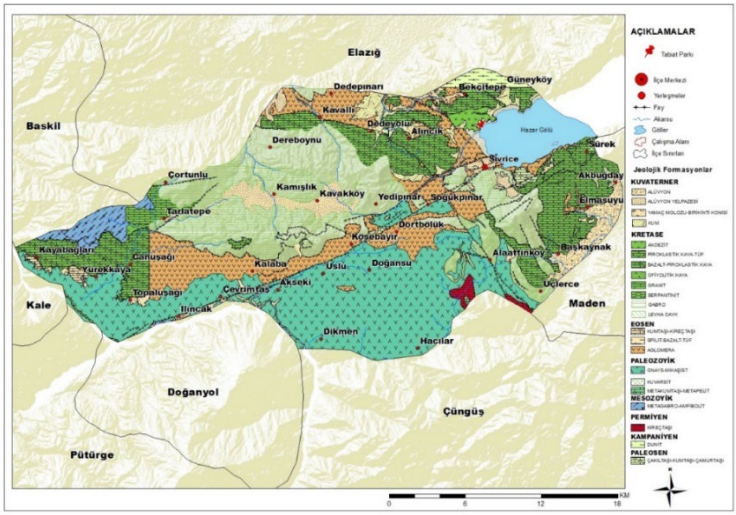

Çalışma alanı ve yakın çevresini meydana getiren jeolojik yapı incelendiğinde; Kuvaterner yaşlı çökeller gölsel depolar, deltalar ve birikinti konilerinin dışında üç büyük birimden meydana geldiği görülmektedir. Bunlar sırasıyla Yüksekova Karmaşığı kireçtaşı-şeyl sıralanmasının yanı sıra inceleme sahasının içerisinde yer alan bazalt, diyabaz, granodiyorit ve tüfitlerle genellikle temsil edilmektedir. Yüksekova karmaşığı gölalanın kuzey ve kuzeybatısındaki alan içerisindeki geniş bir alanı kaplamaktadır. Gölalanın doğu ve kuzeydoğusunda yayılım gösteren Hazar formasyonu ise bir fliş fasiyesinde olup kireçtaşı-şeyl ve kumtaşının ardalanmasıdır. Ayrıca göl alanın güneyine mostra veren Maden karmaşığı grubu ise batıdan doğuya doğru gidildikçe sırasıyla split, bazalt ve diyorit daha sonra ise kireç taşı, kum taşı ve şeyl birbirini takip etmektedir(Tonbul ve Yiğit, 1995: 42).

2. HAZAR GÖLÜ TABİAT PARK'ININ GENEL ÖZELLİKLERİ

Hazar Gölü Tabiat Parkı Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölüm'ünde yer alan Elazığ İli sınırları içerisinde bulunur. Elazığ İli, Sivrice İlçe'si sınırları dâhilinde bulunan Hazar Gölü Tabiat Parkı; kuzey 38° 28'29.52", enlemleri ile doğu 39° 17'59.02" boylamları arasında yer alır. Elazığ İli'nin Güneydoğusunda yer alan Hazar Gölü Tabiat Parkı kent merkezine 30 km uzaklıkta bulunmaktadır. Hazar Gölü Tabiat Parkına ulaşım öncelikle şehrin güneyinden geçen D-885 karayolu ile sağlanmaktadır. Tabiat parkının alanının toplam büyüklüğü ise 230 dekar olup arazi kullanım özellikleri incelendiğinde orman alanları, tarım yapılmayan araziler ve günü birlik gelen ziyaretçilerin kullandığı alanlar olarak görülmektedir.

Hazar Gölü ve yakın çevresi bitki örtüsü bakımından incelendiğinde yapılan tahribatlar sonucunda doğal bir orman örtüsüne rastlanılmadığı görülmektedir. Bu tahribatlar sonucunda bazı ağaç türlerine küçük gruplar halinde veya tek olarak çalışma alanın çeşitli bölgelerinde yer aldığı görülmektedir. Bunların içerisinde en yaygın olarak görülen meşe türleri; (Quarcus infectoria, Q.cerris, Q.brantii, Q.libani) ve ardıçlar (Juniperus oxycedrus) olduğu görülmektedir. Ayrıca Hazar Gölü ve çevresinde meşe ve ardıçlar kadar çok fazla yaygın olmamakla birlikte bazı yabani meyve türlerine; yabani armut (Pirus communis), yabani badem (Amygdolus webbi), alıç (Cractegus aronia), yemişen (Cractegus mongyra) ile çitlembik (Celtis australis), yaban gülü (Rosa canina), cehri (Rhammus tinetoria) karaçalı (Paliurus spinechistii) gibi ağaç türlerine de rastlanılmaktadır. Akdeniz ikliminin Hazar Gölü ve yakın çevresini etkilemesinden ötürü Akdeniz Florasına ait bazı bitki türleri; sakız (Pistacia terebinthus), incir (Ficus carica), boylu ardıç (Juniperus excelsa) çalışma alanın içerisinde yer almaktadır. Görüldüğü üzere Hazar Gölü ve yakın çevresinin bitki örtüsü bakımından zengin olmakla birlikte yapılan bir flora çalışmasında 75 familya ve 329 cinse ait 636 bitki türü bulunmuştur (Yurdakulol ve Altan, 1985).

Fotoğraf 1: *Hazar Gölü Tabiat Parkı*

Hazar Gölü Tabiat Park'ının hemen girişinde güvenlik birimleri tabiat parkının hemen içerisine giriş yapıldıktan sonra otopark alanları, kamelyalar, wc, kır lokantası, piknik alanları, spor alanları, konaklama üniteleri, sahil büfesi, mescit, plaj, yönlendirme tabelaları ve çadır kent yer almaktadır (Fotoğraf 2).

Tabiat parkında orman ekosistemleri ve su ekosistemleri bulunmaktadır. Ayrıca Hazar Gölü olarak adlandırılan gölümüz tabiat parkına estetik bir görüntü katmakla birlikte ziyarete gelen insanların ilgi odağı haline gelmiştir. Gelen ziyaretçiler için tabiat parkı içerisinde doğa gezilerine imkan sağlayan birçok yürüyüş yolu tabiat parkı alanı içerisinde mevcuttur. Tabiat parkının kuzey kapısından içeriye girildiğinde güneyine doğru yaklaşık 500 m'lik bir yürüyüş yolu ve Hazar Gölü çevresinde ise yaklaşık olarak 700 m'lik bir yürüyüş yolu yer almaktadır. (Fotoğraf 3).

Fotoğraf 2. *Hazar Gölü Tabiat Parkı İçerisinde Yer Alan; A: Güvenlik Birimi, B: Sahil Büfe, C: Çardaklar, D: Yönlendirme Tabelaları*

Fotoğraf 3. *Hazar Gölü Tabiat Parkı Yürüyüş Yollarından Bir Görünüm*

Ayrıca Hazar Gölü Tabiat Parkı içerisinde yer alan Hazar Gölü gelen ziyaretçiler için hem gölün kenarında yer alan banklarda oturup fotoğraf çekmek ve hem de piknik alanları kullanımı açısından tabiat parkı için önem arz etmektedir. Hazar Gölü bulunan kayıklar, su bisikletleri, tekne turları Hazar Gölü Tabiat Parkının rekreasyon potansiyelini artırmaktadır.

Fotoğraf 4. *Hazar Gölü Tabiat Parkı İçerisindeki; A: Su Bisikleti, B: Kayıklar*

Hazar Gölü Tabiat Parkı içerisinde günübirlik kullanımlar açısından toplamda 3 tesis yer almaktadır. Bunlardan birincisi kır kahvehanesi, tabiat parkına kuzey kapısından giriş yapıldıktan sonra yaklaşık olarak 500 m

ilerisinde yer almaktadır. Kır kahvehanesi hemen içerisinde yer alan market ikinci tesisimizi oluşturmaktadır. Kır kahvehanesi hemen batısında yer alan Hazar Gölü'nün hemen yanında yer alan üçüncü tesisimiz ise kır lokantasıdır. Tabiat parkı içerisinde yer alan bu tesislerde Galaksi Basın Yayın A.Ş. tarafından hizmet verilmektedir. Ayrıca gelen ziyaretçilerin çocukları için tabiat parkı içerisinde rahat vakit geçirebilmeleri açısından 2 çocuk oyun parkı ve 3 adet spor alanı yer almaktadır.

Hazar Gölü Tabiat Parkı içerisinde yer alan ormanlık alanlarda günübirlik kullanımlar açısından çadır kampları ve orman köşkleri (butik otel) gibi tesisler yer almaktadır.

Fotoğraf 5. *Hazar Gölü Tabiat Parkı İçerisindeki Günübirlik Kullanım Alanları; A: Kır Lokantası, B: Çocuk Oyun Parkı, C: Kır Kahvehanesi, D: Spor Alanları*

Fotoğraf 6. *Hazar Gölü Tabiat Parkı İçerisindeki Günübirlik Kullanım Alanları; A: Orman Köşkleri, B:Çadır Kamp Alanı*

3. BULGULAR

Hazar Gölü Tabiat Parkı'ndaki arazi çalışması sırasında yapılan gözlemler ve elde edilen veriler doğrultusunda " Hazar Gölü Tabiat Parkı'nın Gülez Yöntemine Göre Rekreasyon Potansiyelinin" belirlenmesi için uygulanan Gülez Yöntemine Göre Ormaniçi Rekreasyon Potansiyeli Değerlendirme Formu aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 2. *Hazar Gölü Tabiat Parkı'nın Gülez Yöntemine göre Rekreasyon Potansiyeli Değerlendirme Formu*

Formüldeki Öğeler	Öğenin Özellikleri	Max. Puan	Açıklama	Puan
Peyzaj Değeri (P)	Alanın Büyüklüğü	4	10 ha.'dan büyük (Alan 230 dekar)	4
	Bitki Örtüsü	8	Ağaçlık, çalılık, çayırlık	8
	Deniz, Göl, Akarsular	8	1 adet göl bulunmaktadır	6
	Yüzeysel Durum	5	Düz alanda yer almaktadır.	5
	Görsel Kalite	4	Panoramik görünümler	4
	Diğer Özellikler	6	Kuş türleri ve tarihsel ve kültürel değerler	5
İklim Değeri (İ)	Sıcaklık	10	Yaz aylarındaki sıcaklık ortalaması (25,6. °C'dir.)	9
	Yağış	8	Yaz aylarındaki yağış toplam (14,6 mm)	8
	Güneşlenme	5	Yaz aylarındaki bulutluluk ortalaması (0-2)	5
	Rüzgarlılık	2	Yaz aylarında ortalama rüzgâr hızı 1 m/sec'den az	2
Ulaşılabilirlik (U)	Bulunduğu Bölgenin Turistik Önemi	4	Önemli karayolu güzergâhları	2
	Bulunduğu Bölgede En Az 100.000 Nüfuslu Kent Olması	5	50 km'ye kadar uzaklık	4
	Ulaşılan Zaman Süresi (Yakındaki	4	Yürüyerek 1 saate kadar ya da taşıtla 0-1/2 saat	4

Formüldeki Öğeler	Öğenin Özellikleri	Max. Puan	Açıklama	Puan
	en az 5.000 nüfuslu kentten)			
	Ulaşım (taksi ve özel oto dışında)	4	Her an taşıt bulabilme	4
	Ulaşımda Diğer Kolaylıklar	3	Bulunmamaktadır	-
Rekreatif Kolaylık (RK)	Piknik Tesisleri	4	Sabit piknik masa, ocak v.b	3
	Su Durumu	3	İçme ve kullanma su olanakları	3
	Geceleme Tesisleri	2	Sabit geceleme tesisleri, Sabit geceleme tesisleri	2
	WC'ler	2	Niteliklerine göre	1
	Otopark	2	Niteliklerine göre	1
	Kır Gazinosu, Satış Büfesi	2	Niteliklerine göre	2
	Bekçi ve Görevliler	2	Sürekli bekçi / görevli	2
	Diğer Kolaylıklar	3	Plaj, kabin ve duş tesisleri, kiralık sandal olanakları, top vb. oyun ve spor alanları, tesisleri vb.	3
Olumsuz Etkenler (OSE)	Güvenceli olmaması	-2	Sorun mevcut değildir.	-
	Hava Kirliliği	-3	Sorun mevcut değildir.	-
	Su Kirliliği	-1	Deniz, göl ve akarsular için	-1
	Bakımsızlık	-1	Alanda yeterli bakımın yapılmaması	-1
	Gürültü	-1	Sorun mevcut değildir.	-
	Diğer Olumsuz Etkenler	-2	Örneğin plaj alanında taş ve çakıl kalıntıları	-
Genel Toplam Puan ya da Ormaniçi Rekreasyon Potansiyeli (%): 85				

Kaynak: Gülez (1990)

3.1.Peyzaj Değeri

Çalışma alanının rekreasyon potansiyelinin belirlenmesinde en önemli özelliklerin başında alanın peyzaj değerleri gelmektedir. Peyzaj değerleri %35'lik ağırlıkla rekreasyon potansiyelinin değerlendirilmesinde ilk sırada yer almaktadır(Gülez, 1990:134) .

Alanın Büyüklüğü: Tabiat parkının büyüklüğü 10 ha'dan büyük ise 4 puan, 5-10 ha arası ise 3 puan, 1-5 ha arası ise 2 puan, 0,5-1 ha 1 puandır. Hazar Gölü Tabiat Parkı 23 ha olduğundan ötürü 4 puan almıştır.

Bitki Örtüsü: Tabiat parklarının peyzaj değerlerinin belirlenmesinde ikinci kriter olarak bitki örtüsü yer almaktadır. Rekreasyon alanının ağaçlık, çalılık, çayırlık ise 7-8 puan, yalnız ağaçlık ve çayırlık ise 6-7 puan, çalılık, çayırlık seyrek ağaç 5-6 puan, çayırlık seyrek ağaçlık 4-5 puan, yalnız çalılık ve çayırlık 3-4 puan, çalılık, seyrek ağaçlık 3-4 puan, çayırlık, seyrek çalılık 2-3 puan, yalnız çayırlık ise 1-3 puandır. Yapılan arazi çalışmalarında Hazar

Gölü Tabiat Parkı ağaçlık, çalılık ve çayırlık alanları ile kaplı olması nedeniyle 8 puan almıştır.

Deniz, Göl ve Akarsular: Üçüncü kriter olarak deniz, göl ve akarsular yer almaktadır. Alanın deniz kıyısı ise 7-8 puan, göl kıyısı 6-7 puan, akarsu kıyısı 4-5 puan, dereler ise 1-4 puandır. Hazar Gölü Tabiat Parkı'nın içerisinde yer alan Sivrice Gölü'nden ötürü tabiat parkına 6 puan verilmiştir.

Yüzeysel Durum: Dördüncü kriter olarak tabiat parkının yüzeysel durumudur. Düz alan için 5 puan, hafif dalgalı 4 puan, az meyilli yer yer düzlük 3 puan, az engebeli 2 puan, orta engebeli ise 1 puandır. Tabiat parkının yapılan fiziki haritasında görüldüğü gibi Hazar Gölü Tabiat Parkı düz bir alanda yer aldığından ötürü 5 puan almıştır.

Görsel Kalite: Beşinci kriter olarak tabiat parklarının görsel kalitesidir. Panoromik görünümler 3-4 puan, güzel görüş ve vistalar 2-3 puan, alanın genel görsel estetiği 1-3 puandır. Tabiat parkına gelen ziyaretçilerin dikkatini çekebilecek panoromik görünümler sunduğu için tabiat parkına 4 puan verilmiştir.

Diğer Özellikler: Peyzaj değerlendirilmesinin son kriteri olarak yer alan tarihsel ve kültürel değerleri, yaban hayvanları, kuşlar 1-6 puandır. Hazar Gölü Tabiat Parkı'nın içerisinde yer alan göl ve çevresi birçok kuş türüne ev sahipliği yapmaktadır. Yapılan çalışmalar sonucunda göl ve yakın çevresinde 48 farklı cinse ait 64 farklı kuş türü keşfedilmiştir (Ayvaz, 1982). Barındırdığı farklı kuş türlerinden ötürü tabiat parkına 5 puan verilmiştir.

3.2.İklim Değerleri

İklim değerleri rekreasyonel faaliyetlere %25'lik ağırlıkla peyzaj değerlerinden sonra ikinci sırada yer almaktadır. İklim değerlerinin ana unsurları; sıcaklık, yağış, güneş ışığı ve rüzgar. Rekreasyon alanlarını etkileyen iklim değerlerinin puanlaması şu şekilde yapılmaktadır (Gülez,1990:134-137).

İklim Değeleri: Sıcaklık+Yağış+Güneşlenme+Rüzgarlılık
25 : 10 + 8 + 5 + 2

Sıcaklık: Rekreasyon alanlarına etkili olan sıcaklık değeri puanlanırken ayların (Haziran, Temmuz, Ağustos) ortalama sıcaklıkları hesaplanır. Sıcaklık değeri 16°ile 34° 1 puan, 17° ile 33° 2 puan, 18°ile 32° 3 puan, 19° ile 31° 4 puan, 20°ile 30° 5 puan, 21°ile 29° 6 puan,22°ile 28° 7 puan, 23°ile 27° 8 puan, 24° ile 26° 9 puan, 25° ise 10 puandır. Elazığ İli sıcaklık değerleri incelendiğinde Haziran ayının 22,8°, Temmuz ayının 27,3°, Ağustos ayının ise 26,7° olduğu görülmektedir. Haziran, ağustos ve temmuz aylarının ortalama sıcaklığı 25,6°C'dir. Bu nedenle Hazar Gölü Tabiat Parkı'na 9 puan verildi.

Yağış: İklim değerlerinin hesaplanmasında ikinci kriter yağıştır. Bölgenin yaz aylarındaki yağış durumu; 50 mm ise 8 puan, 100 mm 7 puan,

150 mm 6 puan, 200 mm 5 puan, 250 mm 4 puan, 300 mm 3 puan, 350 mm 2 puan, 400 mm 1 puandır. Başka bir şekilde ifade edilmek istenirse rekreasyon alanının yağış miktarı arttıkça aldığı puan azalmaktadır. Elazığ İli yağış değerleri incelendiğinde Haziran ayının 12,4 mm Temmuz ayının 1,7 mm Ağustos ayının ise 0,5 olduğu görülmektedir. Haziran, ağustos ve temmuz aylarının ortalama sıcaklığı 4,8mm'dir. Bu nedenle yağış miktarının 50 mm az olması nedeniyle Hazar Gölü Tabiat Parkı'na 8 puan verildi.

Güneşlenme: İklim değerlerinde yer alan bir diğer kriter ise güneşlenmedir. Yaz aylarında ortalama bulutluluk 0-2 arası 5 puan, 2-4 arası 4 puan, 4-6 arası 3 puan, 6-8 arası 2 puan, 8-9 arası 1 puandır. Elazığ İlinin haziran, temmuz ve ağustos aylarında güneşlenme süresi 11,3 saattir. Rekreasyon alanında yaz aylarında havanın genel olarak güneşli ve açık olması nedeniyle 5 puan verildi.

Rüzgarlılık: Yaz aylarında bölgedeki ortalama rüzgar hızı 1 m/sn'den az ise 2 puan, 1-3 m/sn ise 1 puandır. Rekreasyon alanında yaz aylarında ortalama rüzgar hızının 1 m/sn'yi geçmemesi nedeniyle 2 puan verildi.

3.3. Ulaşılabilirlik

Bir alanın rekreasyon potansiyeli erişebilirliği olduğu oranda anlam kazanmaktadır. Başka bir şekilde ifade edilmek istenirse o alandan kaç kişi yararlanır ve alana ulaşımda bir sorun ile karşılaşmazsa o alanın rekreasyon potansiyeli için uygunluğu önemli ölçüde artar (Gülez, 1990:137) .

Bulunduğu Bölgenin Turistik Önemi: Tabiat parkının bulunduğu bölgenin turistik önemine göre; Akdeniz, Ege ve Marmara kıyıları 3-4 puan, Karadeniz kıyıları 2-3 puan, önemli otoyol güzergahları ve turizmde öncelikli bölgeler 1-3 puandır. Hazar Gölü Tabiat Parkı'nın hemen kuzeyinden geçen D-885 karayolu, turizmde öncelikli alanlardan biri olması nedeniyle 2 puan verildi.

Bulunduğu Bölgede En Az 100.000 Nüfuslu Kent Olması: Rekreasyon alanının konumuna göre en az 100.000 nüfuslu olan bir şehir merkezine yakınlığı puanlanmaktadır. Rekreasyon alanına 20 km'ye kadar mesafe 4-5 puan, 50 km'ye kadar mesafe 3-4 puan, 100 km'ye kadar mesafe 2-3 puandır. Hazar Gölü Tabiat Parkı'na şehir merkezine uzak olması nedeniyle 4 puan verildi.

Ulaşılan Zaman Süresi(Yakındaki en az 5000 Nüfuslu Kentten): Rekreasyon alanın hemen yakınlarında yer alan 5000 nüfuslu kentten yürüyerek veya taşıtla 0-1/2 saat 4 puan, taşıtla 1/2-1 saat 3 puan, taşıtla 1-2 saat 2 puan, taşıtla 2-3 saat 1 puandır. Tabiat parkının hemen yakınında yer alan 10,710 Sivrice İlçesi'nden ötürü 4 puan verildi.

Ulaşım (Taksi ve Özel Oto Dışında): İstediğiniz saatte bölgeye yürüyerek ulaşabilmek veya araç bulabilmek 3-4 puan, belirli saatlerde araç

bulabilmek ise 1-3 puandır. Hazar Gölü Tabiat Parkı Gezin, Maden ve Diyarbakır'a giden araçların güzergahı üzerinde olduğundan her an araç bulunması nedeniyle 4 puan verildi.

Ulaşımda Diğer Kolaylıklar: Ulaşılabilirliğin son kriterinde tabiat parkına teleferik veya deniz yoluyla erişim 1-3 puandır. Hazar Gölü Tabiat Parkı'nda böyle bir ulaşım faaliyeti bulunmadığından puanlama yapılmadı.

3.4. Rekreatif Kolaylıklar

Rekreasyon potansiyelinin belirlenmesinde, alan içerisinde yer alan tüm dinlenme tesislerinin rekreasyon potansiyelinin artırılmasında olumlu bir etkisi vardır. Çünkü ormanlık ve güzel manzaraya sahip bir alanın; piknik masaları, çeşmeler, lavabolar, dinlenme alanlarının artan ziyaretçi sayısını ve bu alanın rekreasyon potansiyelini artıracağı açıkça görülmektedir. (Gülez, 1990:137-138)

Piknik Tesisleri: Tabiat parkı içerisinde yer alan sabit piknik masası, ocak v.b (niteliklerine göre) 1-4 arasında puanlama yapılmaktadır. Hazar Gölü Tabiat Parkı'nda 450 adet sabit masa, 50 adet kamelya bulunmaktadır. Ayrıca tabiat parkı içerisindeki mangal ocağı eksikliğinden ötürü 3 puan verildi.

Su Durumu: Rekreasyon alanı içerisindeki içme ve su kullanma olanakları (niteliklerine göre) 1-3 puan arasında puanlanmaktadır. Tabiat parkında çevre illerden gelen ziyaretçiler için 35 adet çeşme bulunurken, rekreasyon alanının su durumu kriterlerini sağladığı uygunluktan ötürü 3 puan verildi.

Geceleme Tesisleri: Rekreasyon alanındaki sabit geceleme olanakları 2 puan, çadırlı ve çadırsız kamp olanakları ise 1-2 puan değerindedir. Hazar Gölü Tabiat Parkı'nda bulunan 23 kalıcı orman köşkünden ötürü 2 puan verildi.

WC'ler: WC niteliklerine göre 1-2 puandır. Hazar Gölü Tabiat Parkı plaj alanında 10 adet tuvalet kabini, kır lokantası bölümünde ise 12 adet tuvalet kabini bulunmaktadır. Yaz aylarında tabiat parkındaki tuvaletlerin artan ziyaretçi sayısını karşılamada yetersiz kalması nedeniyle 1 puan verildi.

Otopark: Sosyal tesisler içerisindeki otoparklar niteliklerine göre 1-2 puan değerindedir. Yaz aylarında otopark alanının çevre illerden gelen ziyaretçileri ağırlamada yetersiz kalması nedeniyle Hazar Gölü Tabiat Parkı'na 1 puan verildi.

Kır Gazinosu-Satış Büfesi: Eğlence tesisleri niteliklerine göre 1-2 puan değerindedir. Hazar Gölü Tabiat Parkı içerisinde yer alan ve Galaksi A.Ş. tarafından işletilen satış büfesi, kır gazinosu gibi sosyal tesisler nedeniyle 2 puan verildi.

Bekçi ve Görevliler: Rekreasyon alanlarında sürekli bekçi-görevli 2 puan, hafta sonlarında ise 1 puandır. Hazar Gölü Tabiat Parkı'nda içerisinde sürekli bekçi-görevli çalışanlarından ötürü 2 puan verildi.

Diğer Kolaylıklar: Plaj, kabin ve duş olanakları, tekne olanakları, top ve spor alanları olanakları 1-3 puan değerindedir. Hazar Gölü Tabiat Parkı, içerisinde sayılan tüm niteliklere sahip olduğu için 3 puan verildi.

3.5. Olumsuz Etkenler

Ormaniçi rekreasyon potansiyeli belirlenirken alandaki mevcut olumsuz faktörlerin dikkate alınması gerekmektedir. Tabi ki en iyi durum olumsuz faktörlerin olmaması ve rekreasyon alanlarının olumsuz faktörlerden sıfır puan almasıdır. Ayrıca olumsuz faktörlerden dolayı (-10) puana kadar alınabileceği varsayılmaktadır. Negatif faktörlere ilişkin puanlar (–) olarak alınacak ve toplam puandan düşülecektir (Gülez, 1990:138)

Hava Kirliliği: Rekreasyon alanlarının kirlilik derecesine göre -1 ile -3 puandır. Hazar Gölü Tabiat Parkı'nda böyle bir sorun olmadığı için puanlama yapılmadı.

Güvenceli Olmaması: Güvence durumuna göre -1 ile -2 puandır. Hazar Gölü Tabiat Parkı'nda böyle bir sorun olmadığı için puanlama yapılmadı.

Su Kirliliği: Deniz, göl ve akarsuların kirlilik derecesine göre -1 puandır. Hazar Gölü Tabiat Parkı'na gelen yerli ve yabancı ziyaretçilerin çöplerini Sivrice Gölü'ne atması nedeniyle gölün kirlenmesi nedeniyle -1 puan verildi.

Bakımsızlık: Bölgede yeterli bakımın sağlanmaması -1 puandır. Hazar Gölü Tabiat Parkı'nda göze çarpan ilk şey tabiat parkının bakımsızlığıdır. Tabiat parkındaki çöpler, mevcut spor alanlarını kaplayan otlar, plaj alanındaki çakıl taşları ve sazlıklardan dolayı -1 puan verildi.

Gürültü: Rekreasyon alanında trafik, kalabalık ve gürültü -1 puandır. Hazar Gölü Tabiat Parkı'nda böyle bir sorun olmadığı için puanlama yapılmadı.

Diğer Olumsuz Etkenler: Bölgede taş ve çakıl ocakları, inşaat veya fabrika kalıntıları -1 ila -2 puandır. Hazar Gölü Tabiat Parkı'nda böyle bir sorun yaşanmadığı için puanlama yapılmadı.

Gülez Yöntemine göre Hazar Gölü Tabiat Parkı'nda yapılan değerlendirme sonucunda ; peyzaj değeri 32 puan, iklim değeri 22 puan, ulaşılabilirlik değeri 13 puan, rekreatif kolaylıklar 17 puan ve olumsuz etkenler -3 puan olarak hesaplanmıştır. Buna göre ;

P + İ + U + RK + OSE = %RP
32 + 24 + 14 + 17 + (-2): % 85

Yukarıda belirtilen ve Gülez Yöntemi içerisinde yer alan tüm değerlendirme kriterlerini toplandığında ortaya çıkan rekreasyon değeri (puanı) %81 olarak saptanmıştır. Gülez yöntemi (1990)'na göre bir alanın rekreasyon potansiyeli puanı;

- Ormaniçi rekreasyon potansiyeli çok düşük (% 30'dan aşağı)
- Ormaniçi rekreasyon potansiyeli düşük (% 30 - % 45)
- Ormaniçi rekreasyon potansiyeli orta (% 46 - % 60)
- Ormaniçi rekreasyon potansiyeli yüksek (% 61 - % 75)
- Ormaniçi rekreasyon potansiyeli çok yüksek (% 75'den yukarı) şeklinde değerlendirilmektedir.

Hazar Gölü Tabiat Parkı'nda yapılan değerlendirmeler sonucunda tabiat parkının rekreasyon potansiyelinin %85 olarak çıkmıştır ve yapılan değerlendirme sonucunda %75'ten yüksek bir sonuç bulunduğu için Hazar Gölü Tabiat Parkı'nın rekreasyon potansiyeli çok yüksektir. Bu bağlamda Hazar Gölü Tabiat Parkı'nın içerisinde yer alan mevcut günübirlik kullanım alanlarının ve doğal kaynakların korunup geliştirilmesine daha fazla önem verilmelidir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Prof. Dr. Sümer Gülez tarafından geliştirilen Ormaniçi rekreasyon potansiyeli değerlendirme formuna göre Hazar gölü Tabiat Parkı'nın; peyzaj değerleri toplamı 32 puan, iklim değerleri toplamı 24 puan, ulaşılabilirlik değeri 14 puan, rekreatif kolaylıklar toplamı 17 puan, olumsuz etkenler bakımından toplamı (-2) puan olarak değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda Hazar Gölü Tabiat Parkı'nın ormaniçi rekreasyon potansiyelin %85 olarak bulunulmuştur;

- Ormaniçi rekreasyon potansiyeli çok düşük (% 30'dan aşağı)
- Ormaniçi rekreasyon potansiyeli düşük (% 30 - % 45)
- Ormaniçi rekreasyon potansiyeli orta (% 46 - % 60)
- Ormaniçi rekreasyon potansiyeli yüksek (% 61 - % 75)
- Ormaniçi rekreasyon potansiyeli çok yüksek (% 75'den yukarı) şeklinde değerlendirilmektedir.

Ormaniçi rekreasyon potansiyelinin %75'ten yüksek bir sonuç bulunulduğundan ötürü Hazar Gölü Tabiat Parkı'nın rekreasyon potansiyelinin çok yüksek olduğu şeklinde değerlendirilmektedir.

Hazar Gölü Tabiat Park'ının rekreasyon potansiyelinin belirlenmesi açısından birçok araştırmacı tarafından kullanılan (Akten, 2003; Korkut ve Şimşek,2009;Çavuş ve Aker,2021; Gül, Yılmaz,2019; Özçalık ve Kumru, 2019; Surat,2017; Ak,2022; Yiğit,2021; Atayeter, Tozkoparan ve Yayla,2020; Rüzgar, Koçak ve Demir,2022; Altunöz, Arslan ve Tırıl,2014; Birinci, Bulut ve Zaman,2016; Polat ve Polat,2016) 1990 yılında Prof. Dr. Sümer Gülez tarafından oluşturulan ve bir alanın rekreasyon potansiyelinin belirlenmesini

sağlayan 'Orman içi Rekreasyon Potansiyelini Değerlendirme Formu kullanılmıştır.

Tabiat parkı içerisinde yer alan Sivrice Gölü'nün plaj alanı, görüntüsü ve sunduğu manzaranın çevre illerden gelen ziyaretçileri tabiat parkına çeken unsurlardan biridir. Fakat plaj kesiminin batısında kalan sazlık ve yosunluk alanların kokuya sebep olması gelen ziyaretçileri rahatsız etmektedir. Ayrıca çevre illerden gelen ziyaretçilerin Sivrice Gölü'nü kirletmesi sebebiyle Galaksi A.Ş ve Tabiat Parkı Müdürlüğünde çalışan görevliler tarafından periyodik aralıklarla yapılmalıdır.

Yaz aylarında tabiat parkı alanı içerisinde yer alan otopark alanının mevcut potansiyeli karşılamada yetersiz kaldığı görülmekle birlikte çevre illerden gelen ziyaretçilerin arabalarını düzensiz bir şekilde park ettikleri bununda görüntü kirliliğine yol açtığı görülmektedir. Tabiat parkı içerisindeki otopark alanlarının tekrardan oluşturulması, araçlar için park çizgilerinin daha belirgin hale getirilmesi ve gelen ziyaretçilere tabiat parkı içerisinde çalışan görevlilerin araç park etme konusunda yardımcı olmaları mevcut sorunların giderilmesine yardımcı olacaktır.

Hazar Gölü Tabiat Park'ının içerisindeki yerleşim planını gösteren pano, yönlendirme tabelalarının iyileştirilip, sayısının artırılması ile çevre illerden gelen ziyaretçiler için tabiat parkı içerisinde mevcut oluşabilecek sorunları ortadan kaldırmaya yardımcı olacaktır.

Elazığ İl merkezine 30 km uzaklıkta yer alan Hazar Gölü Tabiat Parkı yaz aylarında artan ziyaretçi sayısından ötürü mevcut ulaşım araçlarının yanında ek seferler düzenlenip tabiat parkının daha fazla ziyaretçi tarafından kullanılması bu sorunun ortadan kaldırılmasını sağlayacaktır. Ayrıca çevre illerden gelen ziyaretçiler için Elazığ-Diyarbakır karayoluna Hazar Gölü Tabiat Parkı'na rahatça ve sorunsuz bir şekilde ulaşımlarını sağlayacak tabelalarının sayısının artırılması gerekmektedir.

Tabiat parkı içindeki piknik alanlarındaki çöp konteynırlarının sayısı artırılmalı ve sık aralıklarla arka arkaya konulmalıdır. Çevre illerden gelen ziyaretçilerin çöplerini yere atmamaları için uyarı levhaları yerleştirilmelidir. Bu sayede çöplerden dolayı oluşabilecek görüntü kirliliği sorunu da ortadan kalkmış olacaktır. Çevre illerden gelen ziyaretçilerin kullandığı mevcut günübirlik kullanım alanlarının; spor alanları, çadır kamp alanı, orman köşkleri, kır lokantası, sahil büfesi, kamelya ve mangal alanlarının iyileştirilip sayısının artırılması tabiat parkına çevre illerden gelen ziyaretçi sayısında artışa yol açacaktır.

Tabiat Parkı içerisinde yer alan Hazar Gölü'nün plaj kısmında yer alan çakıl ve taşların kaldırılıp gerekli peyzaj düzenlemelerinin yapılması ile Hazar Gölü Tabiat Park'ının rekreasyon potansiyelini olumlu yönde katkıda bulunulacaktır.

Hazar Gölü Tabiat Park'ına ziyaret eden yerli ve yabancı turistler için Elazığ ve Sivrice Belediyelerinin tanıtım ve reklam çalışmaları yapması tabiat parkı içerisinde organizasyonlar düzenlemesi Hazar Gölü Tabiat Park'ının bilinirliğini artırmakla birlikte gelen ziyaretçi sayısında artışa sebep olacaktır.

Yazarların katkı düzeyleri:	Birinci yazar % 50, İkinci yazar %50
Etik komite onayı:	Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur.
Finansal Destek:	Çalışmada finansal destek alınmamıştır.
Çıkar çatışması:	Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

Akten, S. & Gül, A . (2014). Korunan doğal alanlarda ziyaretçilerin olası etki düzeyleri önlem ve standartların belirlenmesi (Gölcük Tabiat Parkı örneği). *SDÜ Orman Fakültesi Dergisi,* 15, 130-139

Altunöz, Ö., Tırıl, A. & Arslan, Ö. (2014). Hamsilos Tabiat Parkı'nın Rekreasyon Potansiyelini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. *Journal Of Recreation And Tourism Research*, 21-38

Arınç, K. (2002). Rekreasyonel açıdan değerlendirilmesi gereken bir yöre; Günpınar çağlayanı ve çevresi (Şuhul Vadisi/Darende). *Türk Coğrafya Dergisi*, 19, 1-21.

Atmiş, E., Günşen., H.B., Yıldız, D. (2020). Tabiat Parklarının Korunan Alan Statülerinin Değerlendirilmesi: Batı Karadeniz Örneği. *Turkish Journal of Forestry*, 21 (2), 148-158.

Ayvaz, Y.1982,"Elazığ Hazar Gölü Kuşları" *Atatürk Üniv. Fen Fak. Derg*.2 (1), 54-64, Erzurum

Birinci, S., Zaman, M. & Bulut, İ. (2016). Limni Gölü Tabiat Parkı'nın (Gümüşhane) rekreasyon potansiyeli. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(46), 285-2944

Çavuş, A., & Aker, P., (2021). Turgut Özal Tabiat Parkı'nın Rekreasyon Potansiyelinin Belirlenmesi. *Turizm Akademik Dergisi*. 8 (1), 193-212.

Çetin, D., (2022). Uşak Kent Merkezinde Bir Açık Alan Rekreasyon Kaynağı Olarak Bazı Orman İçi Dinlenme Yerlerinin Mevcut Rekreasyon Potansiyellerinin Gülez Yöntemi İle Değerlendirilmesi. *International Journal of Contemporary Tourism Research*, 6(2), 148-161.

Doğanay, H. & Zaman, S. (2001). Kurşunlu ve Düden çağlayanları: coğrafi bir tanıtım. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 7(5), 1-33

Doğanay, H. & Zaman, S. (2013). *Türkiye Turizm Coğrafyası.* Pegem Kitabevi, Ankara

Doğanay, H. (2013). *Türkiye Turizm Coğrafyası*. Pegem Akademi Kitabevi Yayınları, Erzurum

Gül, S., & Yılmaz, A., (2019). Samsun Şehri Kıyı Şeridinin Rekreasyon Potansiyelinin Gülez'in Açık Hava Rekreasyon Potansiyelinin Değerlendirilmesi Yöntemi ile Belirlenmesi. *Coğrafi Bilimler Dergisi,* 17(2), 318-344.

Gülez, S. (1990). Ormaniçi Rekreasyon Potansiyelinin Saptanması İçin Geliştirilen Bir Değerlendirme Yöntemi, *Orman Fakültesi Dergisi*, 40(2), 132-145.

Koday, S., Kaymaz, H. & Kaya, G. (2018). Kuzulan Tabiat Parkı'nın Doğa Turizm Potansiyeli (Dereli-Giresun). *Marmara Coğrafya Dergisi*, 124-143

Koday, Z. & Demir, M. (2011). Keklik Şelalesi (Sarıkamış/Kars) doğal çevre özellikleri ve beşeri ekonomik potansiyeli. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 2(15), 289-306.

Özçalık, M. ve Kumru, S.N. (2019). Kapiçam Tabiat Parkı'nın Gülez Yöntemine Göre Rekreasyon *Potansiyelinin Belirlenmesi. Turkish Journal of Forest Science*, 3(2): 129-141.

Özgüç, N. (2007). Turizm Coğrafyası. Çantay Kitabevi, İstanbul

Polat, S. & Aktaş, S. (2016). Rekreasyonel Tabiat Parklarının Korunan Alanlar Kapsamında İncelenmesi: Mersin İli Örneği. *Social Sciences,* 16 (3), 86-115

Rüzgar, A., Koçak, H., & Demir, M., (2022). Malatya İli Turgut Özal Tabiat Parkının Rekreasyon Potansiyelinin Belirlenmesi. *Mimarlık Bilimleri ve Uygulamaları Dergisi*, 7 (1), 1-25

Surat, H., Surat, B. & Özdemir, M. (2014). Korunan Alanların Rekreasyonel Kullanımı ve Yerel Halkın Farkındalığı: Borçka Karagöl Tabiat Parkı Örneği. *II. Ulusal Akdeniz Orman ve Çevre Sempozyumu,* 9(46), 331-342

Surat, H.,(2017). Gülez Yöntemine Göre Deriner Baraj Gölü ve Yakın Çevresi Rekreasyonel Potansiyelinin Değerlendirilmesi ve Alan Kullanım Önerilerinin Geliştirilmesi. *KSÜ Doğa Bil. Dergisi*. 20(3), 247-257.

Tonbul, S., Yiğit, A., 1995, Pleistosen'den Günümüze Hazar Gölü'ndeki Seviye Değişmeleri, Çevresel Etkileri ve Hatunköy Kapması, *1. Hazar Gölü ve Çevresi Sempozyumu Bildiriler,* Sivrice Kaymakamlığı Yayın 2, 41–68.

Tozkoparan, U., Atayeter, Y., Yayla, O.,(2020), Altınpınar (Limni) Gölü ve Yakın Çevresinin Rekreasyon Potansiyelinin Belirlenmesine Yönelik Bir Yöntem Uygulaması. *Doğu Coğrafya Dergisi* 25(44), 61-84.

Uslu, O. (1990). *Turizm ve Çevresel Etkileri. Turizm ve Çevre Konferansı.* Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yay. Kavaklıdere, Ankara. s. 19-47.

Yiğit, Ş., (2021). Harbiye (Daphne) Şelalesi Mesire Alanının Rekreasyonel Potansiyelinin Belirlenmesi. *Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 22 (2), 247-256.

Yurdakulol, E., Altan, Y. (1984) Contribution to the flora of Hazar Mountains. *Communications, serie C: Biologie*, 2, 59-86.

Zaman, S. & Coşkun, O. (2012). Milli Parklarda Kaynak Değer Kullanımı İçin Bir Öneri: Nene Hatun Tarihi Milli Parkı. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16 (3), 117-134.

ZfWT Vol 15, No.3 (2023) 223-235 // **DOI:** 10.46291/ZfWT/150314

ZfWT Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks

OKUL ÖNCESİ EĞİTİMDE KAYNAŞTIRMA: FARKLI ÜLKELERDEKİ YAKLAŞIMLAR*

INCLUSION IN PRESCHOOL EDUCATION: APPROACHES IN DIFFERENT COUNTRIES

Mehmet İNCE[1**]
Hasan Hüseyin YILDIRIM[2***]

Özet

Kaynaştırma, öğrencilerin farklı ihtiyaçlarına ve yeteneklerine saygı duyan bir eğitim yaklaşımı olarak kabul edilmektedir. Birçok ülke, öğrencilerin farklı yeteneklere sahip olduğunu kabul ederek, kaynaştırma eğitimine büyük önem vermektedir. Bu araştırma, dünya genelinde okul öncesi eğitimde kaynaştırma uygulamalarının farklı ülkelerdeki çeşitli yaklaşımlarını incelemeyi hedeflemektedir. Araştırmanın yöntemi, doküman incelemesini temel almakta ve dünya genelindeki farklı ülkelerdeki okul öncesi dönemdeki kaynaştırma politika ve uygulamalarını karşılaştırmak için akademik makaleler, resmî belgeler ve raporlar gibi kaynakları incelemeyi içermektedir. Sonuçlara bakıldığında, İskandinav ülkeleri gibi bazı ülkeler özel gereksinimlere sahip öğrencileri geleneksel sınıflara dahil etmek için bireyselleştirilmiş eğitim planlarına odaklanmaktadır. Diğer ülkeler ise, özel gereksinimli çocuklara ayrı sınıflarda veya okullarda eğitim vermeyi tercih etmektedir. Ayrıca, bazı ülkelerde, kaynaştırma eğitimi uygulamaları hükümet düzenlemeleri ve finansmanla desteklenirken, bazılarında ise daha özerk bir yaklaşım benimsenmektedir. Bu sonuçlar, her ülkenin kendi eğitim sistemi ve kültürel bağlamına dayalı olarak farklılık gösterdiğine işaret etmektedir. Bu araştırma sonuçları itibariyle araştırma ve deneyimlerin paylaşılması, bu alandaki iyi uygulamaların geliştirilmesine yardımcı olabilir ve okul öncesi eğitimde kaynaştırma eğitiminin daha etkili ve kapsayıcı hale gelmesine katkı sağlayabilir. Bu, alandaki iyi uygulamaların paylaşılmasını ve okul öncesi eğitimde kaynaştırma eğitiminin daha etkili ve kapsayıcı hale gelmesini teşvik edebilir.

---

* Araştırma Makalesi: Geliş tarihi: 13.09.2023 , Kabul tarihi: 30.10.2023
Kaynak gösterilme: İNCE M. – YILDIRIM H. H. (2023): Okul Öncesi Eğitimde Kaynaştırma: Farklı Ülkelerdeki Yaklaşımlar, *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 15 /3, s. 223-235.

** Arş. Gör., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Özel Eğitim Bölümü Bolu / TÜRKİYE *mehmetince17@gmail.com* https://orcid.org/0000-0003-0849-9101

*** Arş. Gör., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Özel Eğitim Bölümü Bolu / TÜRKİYE *hhyildirim96@gmail.com* https://orcid.org/0000-0001-5125-8069

Anahtar Kelimeler: Kapsayıcı eğitim, kaynaştırma, okul öncesi eğitim, doküman incelemesi, özel eğitim.

Abstract

Inclusion is recognized as an approach to education that respects the different needs and abilities of students. Many countries give great importance to inclusive education, recognizing that students have different abilities. This study aims to examine the various approaches to inclusion in preschool education in different countries around the world. The research methodology is based on document review and involves examining sources such as academic articles, official documents and reports to compare inclusion policies and practices in preschool education in different countries around the world. The results show that some countries, such as Scandinavian countries, focus on individualized education plans to include students with special needs in traditional classrooms. Other countries prefer to educate children with special needs in separate classes or schools. Furthermore, in some countries, inclusive education practices are supported by government regulations and funding, while in others a more autonomous approach is adopted. These results indicate that each country differs based on its own educational system and cultural context. Based on the results of this research, sharing research and experiences can help to improve good practices in this field and contribute to making inclusive preschool education more effective and inclusive. This can encourage the sharing of good practices in the field and promote more effective and inclusive inclusive education in pre-school education.

Keywords: Inclusion, mainstreaming, pre-school education, document review, special education

Giriş

Okul öncesi eğitim, çocukların sosyal, akademik ve kişisel gelişimleri için önemli bir fırsattır. Bu dönemde çocuklar, akranlarıyla etkileşime girmekte, temel beceriler edinmekte ve dünyayı keşfetmektedir. Özel gereksinimli çocuklar da bu gelişim sürecinin bir parçası olmalıdır. Farklı yeteneklere ve ihtiyaçlara sahip olan özel gereksinimli çocuklar, kaynaştırma yaklaşımı ile normal gelişim gösteren akranlarıyla bir arada eğitim alarak, kendilerini ifade etme, sosyal etkileşimde bulunma ve öğrenme becerilerini geliştirme fırsatı bulabilirler. Bu durum sadece bireysel gelişimleri için değil içinde bulundukları topluma entegre olmaları ve anlamlı katkılar sağlamaları açısından da son derece önemlidir. Bu nedenle, okul öncesi eğitimde özel gereksinimli çocukların yer alması ve ihtiyaçlarına uygun desteklerin sağlanması eğitim sisteminin temel hedeflerinden biri olmalıdır. Bu sayede toplumlar daha kapsayıcı, adil ve destekleyici bir eğitim ortamı yaratabilir. Bu bağlamda farklı ülkelerdeki, özellikle gelişmiş ülkelerdeki, okul öncesi eğitimde kaynaştırma uygulamalarının incelenmesi araştırmaya değer bir konu olarak değerlendirilmektedir.

Okul öncesi eğitim, çocukların gelişimini bireysel özellikleri dikkate alınarak kapsamlı bir şekilde ele alan, doğdukları andan itibaren ilköğretime kadar olan süreçte bilişsel, sosyal-duygusal ve dil gelişimini kültürel değerlerle

şekillendiren aile destekli, planlı ve sistemli bir eğitim modeli olarak tanımlanmaktadır (Baran vd., 2007; Çelik & Gündoğdu, 2010; Çolak, 2019; Sezer & Yoleri, 2022; Yıldırım, 2008). Bu dönem, çocukların öğrenme potansiyellerinin yüksek olduğu ve her yönden desteklendiği kritik bir evre olarak kabul edilmektedir (Yapıcı & Ulu, 2009). Özellikle 0-6 yaş aralığındaki okul öncesi eğitim dönemi, çocukların ileriki yaşamlarını etkileyebilecek önemli bir dönemi temsil etmektedir. Çünkü bu dönemde yaşanan olumsuz gelişmeler, yetişkinlik döneminde olumsuz sonuçlara yol açabilir (Aslanargun & Tapan, 2011; Senemoğlu, 2020). Çocuklara okul dönemlerinin ilerleyen aşamalarında daha karmaşık konu ve becerilerin öğretimleri yapıldığı için okul öncesi dönemdeki eğitim programlarının gelecek okul dönemlerinde verilecek eğitimin temelini oluşturmalıdır (Bakkaloğlu vd., 2018; Çolak, 2019). Bu bağlamda okul öncesi dönem normal gelişim gösteren çocukların ve özel gereksinimli çocukların bireysel farklılıklara bakılmaksızın kendilerine sunulan öğrenme fırsatları doğrultusunda yaşamlarının ileriki aşamalarında önemli gelişimsel kazanımlar sağlayacakları bir dönem olarak değerlendirilmektedir.

Kaynaştırma eğitimi, özel gereksinimli çocukların eğitimine yönelik önemli bir paradigmadır ve bu paradigma son yıllarda büyük bir değişim ve dönüşüm geçirmiştir. Başlangıçta, özel gereksinimli çocukların özel eğitim okullarında veya sınıflarında eğitilmesi yaygın bir uygulama iken, daha sonra özel gereksinimli çocukların sosyal kabul seviyelerini artırmak ve topluma daha iyi entegre olmalarını sağlamak amacıyla kaynaştırma eğitimine dönüşmüştür (Acarlar, 2013; Diken & Batu, 2020; İnce & Yıkmış, 2021; Olçay Gül & Vuran, 2015; Mastropieri & Scruggs, 2014; Salend, 2008; United Nations Educational Scientific and Cultural Organization [UNESCO], 1994; Yılmaz & Karasu, 2017). Özel gereksinimli bireylerin de toplumun bir parçası olabilmeleri, topluma uyum sağlamaları ve potansiyellerini en üst düzeyde kullanabilmeleri için eğitim gereksinimleri vardır (Odluyurt & Batu, 2009). Bu ihtiyaçların karşılandığı önemli bir eğitim modeli ise kaynaştırma uygulamasıdır (Sığırtmaç vd., 2011). Dünya çapında, kaynaştırma eğitimi 1994 yılında Dünya Özel Eğitim Konferansı'nda (World Conference on Special Needs Education: Access and Quality) kabul edilen ve 92 ülke tarafından imzalanan Salamanca Bildirgesi'nin (The Salamanca Statement) ardından büyük bir önem kazanmıştır. Bu bildirge, kaynaştırma eğitimini teşvik eden politika değişikliklerini içermekte olup bu alandaki gelişmeleri hızlandırmıştır. Bildirgeye göre, kaynaştırma eğitiminin başarısı büyük ölçüde erken tanılama, değerlendirme ve özel gereksinimli çocukların eğitim sürecine aktif katılımına dayanmaktadır. Ayrıca altı yaşına kadar olan çocuklar için erken çocukluk bakım ve eğitim programlarının fiziksel, zihinsel ve sosyal gelişimi ilerletmek amacıyla yeniden düzenlenmesi veya geliştirilmesi gerekmektedir. Bu programlar, elverişsiz koşulların kötüleşmesini önlemek açısından bireyler, aileler ve toplumlar için temel bir değere sahiptir ve

kaynaştırma eğitimi ilkesini benimsemelidir (UNESCO, 1994). Ancak okul öncesi dönemde etkili bir kaynaştırma eğitimi nasıl uygulanacağı konusu, uzun yıllardır üzerinde çalışılan önemli bir araştırma alanıdır. Çünkü okul öncesi eğitime katılım, ülkelere ve kültürlere göre değişen karmaşık bir konudur. Dahası kaynaştırma, çocukların ihtiyaçlarına bağlı olarak değişiklik gösterebilen bir dizi faktörü içerir, bu faktörler çocukların kaynaştırma eğitimine katılma sayısı, katılan çocukların akranları ile geçirdiği süreler ve eğitime katılan profesyoneller gibi çeşitli boyutları içermektedir (Hurley & Horn, 2010). Fakat kaynaştırma her ne kadar ülkeden ülkeye farklılık gösteren karmaşık bir konu olsa da kaynaştırmanın önemi ve tüm çocukların kaliteli erken çocukluk eğitimine erişimini sağlamaya yönelik çabalar giderek daha fazla kabul görmektedir (Charema, 2010; Lundqvist, 2021; Rogic, 2021). Bu bağlamda, ülkemizdeki kaynaştırma eğitimi uygulamalarının geliştirilmesi ve iyileştirilmesi için farklı ülkelerdeki olumlu uygulamaların gözden geçirilmesi önemli bir adım olacaktır. Bu bağlamda makalenin amacı farklı ülkelerdeki okul öncesi dönem kaynaştırma uygulamalarını incelemektir. Ayrıca yapılan incelemeler sonucunda Türkiye adına iyi örneklerden çıkarımlar yaparak etkili bir kaynaştırma uygulaması için öneriler sunmaktır.

Farklı ülkelerdeki kaynaştırma uygulamalarının analiz edilmesinin altında Türkiye'deki uygulamalara katkı sağlama düşüncesi yatmaktadır. Okul öncesi dönemde çocukların bilişsel, sosyal-duygusal ve dil gelişimlerinin temelinin atıldığı bir evre olduğu göz önüne alındığında, kaynaştırma eğitimi bu dönemde özel gereksinimli çocukların eğitimine yönelik önemli bir yaklaşımı temsil etmektedir. Farklı ülkelerdeki başarılı uygulamaların incelenmesi, Türkiye'de kaynaştırma eğitimi modelinin daha etkin bir şekilde geliştirilmesine ve çocukların eğitimden daha fazla fayda sağlamasına olanak tanıyabilir. Bu makale sonuçları itibariyle, eğitimciler, ebeveynler ve politika yapıcılar için kaynaştırma eğitimi konusundaki bilgi birikimini artırmak ve çocukların en iyi eğitim deneyimini elde etmelerine katkı sağlamak açısından önemli görülmektedir. Bu düşünceden hareketle araştırmanın amacı, farklı ülkelerdeki okul öncesi dönem kaynaştırma uygulamalarının incelenmesidir. Bu amaç doğrultusunda araştırmaya dahil edilen ülkelerde akademik makaleler, resmî belgeler ve raporlar gibi kaynakları incelemeyi içermektedir.

Yöntem

Araştırma Deseni

Bu araştırma, farklı ülkelerdeki (ABD, Almanya, Avustralya, Çin, Finlandiya, Güney Kore, Hollanda, İngiltere, Norveç ve Rusya) okul öncesi eğitimde kaynaştırma uygulamalarını incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu inceleme, nitel doküman analizi yoluyla gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırma, olayları ve algıları doğal ortamlarında kapsamlı ve gerçekçi bir şekilde ortaya koymayı amaçlayan bir araştırma sürecini ifade eder ve bu süreçte veriler mülakatlar, gözlemler ve dokümanlar gibi kaynaklardan elde

edilir (Creswel, 2015; Patton, 2002; Yıldırım & Şimşek, 2018). Doküman analizi, yazılı belgelerin içeriğini titizlikle ve sistematik bir şekilde incelemek için kullanılan bir nitel araştırma yöntemidir. Bu analiz, araştırmanın odaklandığı olay veya konularla ilgili bilgi içeren yazılı materyallerin ayrıntılı bir incelemesini içerir. Bu yöntem, doğrudan kişilere veya kurumlara ulaşmanın mümkün olmadığı durumlarda veri toplama sürecini kolaylaştırır. Doküman analizi, basılı ve elektronik belgeler de dahil olmak üzere her türlü dokümanı incelemek ve değerlendirmek için kullanılır (Corbin & Strauss, 2008).

Veri Kaynakları

Araştırmanın veri kaynakları, farklı ülkelerdeki akademik makaleler, resmî belgeler ve raporlardan oluşmaktadır. Söz konusu kaynakların seçiminde ve incelenmesinde yıl sınırlamasına gidilmeksizin tarama yapılmıştır. Ancak son yıllardaki raporlara ve yayınlara daha fazla odaklanılmıştır. Ülkelerin programlarını çağın gerekliliklerine göre yenilediği ve düzenlediği düşüncesinden hareketle böyle bir uygulamaya gidilmiştir. Seçilen kaynakların seçiminde odaklanılan nokta farklı ülkelerdeki uygulamaları detaylı olarak incelemek ve analiz etmektir. Bu araştırmada, kapsamlı bir veri havuzu oluşturmak için ilgili ülkelerdeki yayınlara ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda ProQuest LLC, Google Akademik, Scopus, WoS ve ilgili ülkenin eğitimden sorumlu olan resmî kurumların sayfaları incelenmiştir. Yapılan taramalardan elde edilen makaleler, raporlar ve resmî belgeler araştırmanın veri kaynaklarını oluşturmuştur.

Veri Toplama

Araştırmanın ilk aşamasında ilgili ülkelerin milli eğitimden sorumlu olan resmî kurumların sayfalarına erişilmiştir. Daha sonra siteden okul öncesi eğitim ve kaynaştırma ile ilgili bölümler bulunmuştur. Ülkelerin yayınladıkları raporlar ve uygulamalar erişilen site üzerinden incelenerek klasörlenmiştir. İlgili ülkedeki araştırmacıların okul öncesinde kaynaştırma eğitimiyle ilgili makaleleri ve tezleri ProQuest LLC, Google Akademik, Scopus, WoS veri tabanlarından ulaşılarak incelenmiştir. Bu incelemelerde, yapılan akademik çalışmalarda ilgili ülkedeki okul öncesi dönem kaynaştırma uygulamaları ile ilgili bilgilere ulaşmak hedeflenmiştir. Yapılan taramalar sonucunda elde edilen veriler kategorilere ayrılarak klasörlenmiştir.

Verilerin Analizi

Veri analizinin ilk adımında veriler, farklı ülkelerdeki kaynaştırma uygulamalarının özelliklerini ve yaklaşımlarını belirlemek için sistematik bir kodlama sürecinden geçirilmiştir. Her ülkenin politika ve uygulamaları farklı kodlarla işaretlenmiştir. Veriler, farklı ülkeler arasındaki benzerlikler ve farklılıkları belirlemek amacıyla karşılaştırmalı bir analize tabi tutulmuştur.

Özellikle, özel gereksinimli öğrencilere yönelik eğitim politikaları ve uygulamalarındaki farklı yaklaşımlar incelenmiştir. Veriler üzerinde yapılan analizler sonucunda ortaya çıkan bulgular tanımlanmıştır. Bu, farklı ülkelerin kaynaştırma uygulamalarının genel bir resmini sunmak amacıyla yapılmıştır. Veri analizi sonuçları, farklı ülkelerdeki okul öncesi eğitimde kaynaştırma uygulamalarının çeşitliliğini ve bu uygulamaların farklı eğitim sistemleri ve kültürel bağlamlara nasıl uyum sağladığını açıklamak için kullanılmıştır.

Etik Kurul Onay Bilgileri

Araştırma, erişime açık yayınlar üzerinde yapıldığından etik kurul izni alınmamıştır. Ancak araştırmanın planlanmasından, uygulanmasına, verilerin toplanmasından verilerin analizine kadar olan tüm süreçte "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler" başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

Bulgular

Almanya'da, 3-6 yaş arasındaki çocuklar için anaokulu ve anasınıfına katılma kararı tamamen isteğe bağlıdır. Okul öncesi eğitim, sosyal bakanlıklar tarafından yönetilir. Hem kamu hem de özel sektör okul öncesi eğitim hizmeti sunar, genellikle kiliseler ve yardım dernekleri gibi kurumlar tarafından da desteklenir. Eğitim grupları yaşa göre düzenlenmez, genellikle karma gruplar içinde 3-6 yaş arası çocuklar bulunur ve her grupta bir eğitimci ve bir yardımcı görev yapar. Almanya, özel eğitime ihtiyacı olan çocukların kaynaştırılması konusunda en gelişmiş ülkelerden biridir. Eyaletlere değişmekle birlikte özel eğitime ihtiyacı olan çocuklar, yaş, gelişim seviyesi, ihtiyaçlar ve etnik köken gibi faktörleri dikkate alarak geliştirilen destek programları ile normal sınıflarda eğitim görmektedir.

Avustralya'da okul öncesi eğitimde kaynaştırma, çocukların farklı yetenekleri, ihtiyaçları ve özelliklerine göre eğitimlerine uygun destek sağlama amacıyla uygulanan bir yöntemdir. Bu yaklaşım çeşitli öğrenci profillerine ve özel gereksinimlere sahip çocukların aynı eğitim ortamında bir arada bulunmasını teşvik ederken farklılıkları kabul etmeyi ve değer vermeyi esas almaktadır. Bu anlamda Avustralya'da, kaynaştırma eğitimi yasalaştırılmıştır. Ülkede eğitim kurumları, özel gereksinimi olan çocukların eğitim haklarına saygı duymak ve onlara uygun eğitim sağlamakla yükümlüdür. Ancak birçok ülkede olduğu gibi kaynaştırma eğitiminin nitelikli ve yaygın bir hale gelmesi için zorluklar bulunmaktadır.

Çin'de okul öncesi eğitimde kaynaştırma uygulamaları ve yöntemlerindeki detaylar, yerel eğitim politikaları, bölgeler ve okullar arasında değişiklik gösterebilmektedir. Çin, büyük ve çeşitli kültürel yapıya sahip bir ülke olduğundan dolayı kaynaştırma konusundaki uygulamalar farklılıklar

göstermektedir. Çin Hükümeti eğitimde daha kapsayıcı bir yaklaşımı desteklemektedir. Ülkede 2020 yılına kadar her il, ilçe düzeyinde şehir ve 300.000'den fazla nüfusa sahip ilçenin en az bir özel eğitim okuluna sahip olması zorunluluğu getirilmiştir. Ancak, özel eğitim kurumlarında görev yapan öğretmenlerin yeterlilik düzeyi bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır.

Finlandiya'da, özel eğitim iki farklı türe ayrılır: Yarı zamanlı özel eğitim ve resmi özel eğitim. Yarı zamanlı özel eğitim, özel eğitim öğretmeni tarafından haftada bir ila birkaç saat arasında tek tek veya küçük gruplar halinde öğrencilere eğitim vermesi şeklindedir. Resmi özel eğitim, çocuğun resmi olarak özel desteğe geçmesini içerir. Bu çocuklar genellikle okul müdürü tarafından verilen bir kararla bu süreç içine dâhil olurlar. Finlandiya'da anaokullarında kaynaştırma eğitimi, ana akım anaokullarının içinde var olan sınıflarda ya da özel eğitim sınıflarında verilmektedir. Kaynaştırma sınıflarında görev yapan öğretmenlerin özel eğitim alanında bilgi sahibi olmaları ve öğretmen yetiştirme programlarında özel eğitim içeriklerinin dâhil edilmesi önemli olarak görülmektedir.

Güney Kore, kaynaştırma eğitimini yasal olarak destekleyen ilk ülkelerden biridir. 1991 yılında çıkarılan "Özel Eğitim Yasası", özel gereksinimli çocukların eğitime erişimini ve kaynaştırma yoluyla eğitim alma haklarını güvence altına almaktadır. Güney Kore'de kaynaştırma eğitimi sınıf fark etmeksizin özel gereksinimli çocukların bireysel ihtiyaçlarına göre uyarlanmaktadır. Bu doğrultuda, sınıflarda özel eğitim öğretmenleri ve destek personeli görevlendirilmekte, özel gereksinimli çocuklar için gerekli eğitim materyalleri ve araçları sağlanmakta, ayrıca veliler ve öğretmenler için kaynaştırma eğitimi konusunda bilgilendirici eğitimler verilmektedir. Güney Kore'de özel gereksinimli çocuklara yönelik kaynaştırma eğitimi, idari ve mali olarak ulusal düzeyde desteklenmektedir. Kaynaştırma eğitimi uygulamaları ülkede, kaynaştırma uygulamalarının yanı sıra yapılan yasal düzenlemeler ile okul öncesi eğitim kurumları da dâhil olmak üzere özel alt sınıfların oluşturulması yoluna da gidilebilmektedir. Eğitim uzmanları ve öğretmenlerin, sunulan kaynaştırma eğitimi çalışmalarının Kore kültürüne ve ülkeye uyumlu olmayan, Batı ülkelerinden uyarlanmış olması konusunda eleştirileri bulunmaktadır.

Hollanda'da 1991 yılından bu yana, özel gereksinimli çocukların genel eğitim ortamına dahil edilmesi konusunda genel bir politika vardır. 2014'te değiştirilen "Uyarlamalı Eğitim (Adaptive Education)" yasasına göre genel eğitim veren okullar, özel gereksinimli çocukların ihtiyaç duydukları desteği almasını sağlamalıdır. Ebeveynler, özel gereksinimli çocuklarını istedikleri okula kaydedebilir ve uygun desteği garanti etmek okulun sorumluluğundadır. Kaynaştırma eğitiminde çocukların olanakları ve eğitim ihtiyaçları belirleyicidir. Araştırmalar temel okullardaki öğretmenlerin, özellikle davranışsal problemler ve öğrenme problemleri ile ilgili olduğu durumlarda,

özel gereksinimli öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılama konusunda zorluk yaşadıklarını göstermektedir. Hollanda'da okul öncesi eğitimde kaynaştırma uygulaması, özel gereksinimli çocukların eğitime erişimini ve eğitimde fırsat eşitliğini sağlamaya yönelik önemli bir adımdır. Bu uygulama sayesinde, özel gereksinimli çocuklar normal sınıflarda akranlarıyla birlikte eğitim görme fırsatı bulmakta ve bu sayede sosyal, akademik ve kişisel gelişimlerini sürdürebilmektedir.

İngiltere'de, özel gereksinimli çocukların eğitim hakları 2010 Eşitlik Yasası ile korunmaktadır. Okul Öncesi Eğitim Stratejisi (OÖES), tüm çocukların mümkün olan en iyi eğitimsel ve gelişimsel sonuçları elde etmelerini, kendi görüşlerini ifade etmede güvenli olmalarını ve zorunlu eğitime geçiş yapmaya hazır olmalarını sağlayan bir eğitim hakkına sahip olduğunu vurgulamaktadır. İngiltere'de, özel gereksinimi olan çocukların mümkün olduğunca erken belirlenmesi ve özel eğitim programı olan SEN/SEND (Special Educational Needs / Special Educational Needs and Disabilities) ile izlenmesi sağlanmaktadır. SEN/SEND programı, çocuğun eğitim ihtiyacını ve sürecini detaylandırmaktadır. İngiltere'de okul öncesi eğitimde kaynaştırma, özel gereksinimli çocukların normal sınıflarda akranlarıyla eğitim almasını sağlayarak eşit fırsatlar sunmaktadır. Kaynaştırma kapsamında çocukların bireysel ihtiyaçlarına özel programlar hazırlanır, akranlarıyla etkileşimleri teşvik edilir ve eğitim materyalleri uyarlanır. Ayrıca, özel eğitim öğretmenleri ve destek personeli ile velilere yönelik bilgilendirici eğitimlerle çocukların uyum sağlamaları desteklenir.

Norveç'te eğitimin kapsayıcı değer, ilke ve hedeflerindeki temel kavramlar; eşitlik, kaynaştırma, erken müdahale, bireysel uyum, çeşitlilik ve sosyal eşitsizliklerin azaltılmasıdır. 1990'larda gerçekleştirilen eğitim reformlarıyla devletin özel eğitim için ayırmış olduğu okullar durdurulmuş ve özel gereksinimi olan tüm çocukların yaşadıkları bölgelerdeki sıradan anaokullarına gitmeleri sağlanmıştır. Norveç'te, özel gereksinimli çocukların kaynaştırılması konusundaki politikalar ve uygulamalar şu şekilde özetlenebilir: Kapsayıcı eğitim, Norveç'te, özel gereksinimi olan tüm çocukların genel eğitim ortamında eğitim görmesi ve diğer çocuklarla birlikte sosyalleşmesi esastır. Bireyselleştirilmiş eğitim, özel gereksinimli çocukların ihtiyaçlarına göre Bireyselleştirilmiş Eğitim Planları (BEP) hazırlanmaktadır. Erken müdahale, özel gereksinimli çocukların mümkün olduğunca erken belirlenmesi ve bu çocuklara gerekli desteğin sağlanması için erken müdahale yapılması önemlidir. Ebeveyn katılımı, özel gereksinimli çocukların eğitim sürecine ebeveynlerin aktif olarak katılımı teşvik edilmektedir.

Rusya'da, 2014 yılında yayınlanan 1598 ve 1599 sayılı bakanlık kararnameleri ile özel gereksinimi olan çocukların eğitimi ile ilgili yaşanan karmaşa ve belirsizlik sona ermiştir. Bu tarihten itibaren, özel gereksinimi olan her çocuk okul öncesi eğitimden faydalanabilir ve her eğitim kurumu özel

eğitim ihtiyacı olan çocukları okula kabul etmek zorundadır. Rusya'da okul öncesi dönemde kaynaştırma eğitimine alınacak çocuklar için bir dizi resmi işlem yürütülmektedir. Bu işlemlerden ilkini tıbbi tanılama oluşturmaktadır. Daha sonra her çocuğa uygun eğitim desteği verilebilmesi için çocuğun özel gereksinim türüne göre bir özel eğitim öğretmeni, terapist ve fizyolog, okul öncesi öğretmeni ve psikolog birlikte çalışırlar. Ağır derecede özel gereksinimi olan çocuklar ve aileleri ise maaşı devlet tarafından ödenen bireysel bir öğretmen tarafından desteklenirler. 2014 yılı ulusal istatistiki verilerine göre, özel gereksinimi olan çocukların %57,4'ü okul öncesi eğitime katılım göstermiştir.

ABD'de, 1991 yılında yürürlüğe giren Engelli Bireyler Eğitim Yasası (IDEA), tüm devlet okullarında, 3 ila 5 yaş arası (okul öncesi) engelli çocuklara ücretsiz ve uygun bir eğitim verilmesini şart koşmuştur. Bu eğitim mümkün olduğu oranda tipik gelişim gösteren akranlarıyla bir arada ve en az kısıtlayıcı çevrede verilmelidir. 1990'lı yılların ortalarından günümüze kadar Özel Eğitim Programları Ofisi (ÖEPO), erken çocukluk dönemi kaynaştırma uygulamalarıyla ilgili konularda konuları ele alan iki kurumun oluşturulmasına destek olmuştur: Erken Çocukluk Katılım Araştırma Enstitüsü (EÇKAE; 1994-2000) ve Ulusal Mesleki Gelişim Merkezi (UMGM; 2006-2012). 14 Eylül 2015 tarihinde ise Eğitim Bölümleri (EB) ve Sağlık ve İnsan Hizmetleri (SİH) ortak bir beyan yayınlamıştır. Bu "Engelli Çocukların Erken Çocukluk Programlarına Dahil Edilmesine İlişkin Politika Beyannamesi", tüm engelli çocukların nitelikli erken çocukluk programlarına eşit erişime sahip olması gerekliliğini belirtmektedir.

Sonuç olarak her ülkenin kendi eğitim sistemine ve kültürel yapısına göre özel gereksinimli çocuklar için eğitim politikalarını ve uygulamalarını belirlediği görülmektedir. Her birinin farklı zorlukları ve başarıları bulunsa da ortak amaçları özel gereksinimli çocukların eğitim haklarını korumak ve onlara uygun eğitimi sağlamak olarak öne çıkmaktadır.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada farklı ülkelerdeki okul öncesi eğitimde kaynaştırma eğitimi uygulamalarını incelemiş ve bu ülkelerin politikaları ve uygulamaları karşılaştırılmıştır. Sonuçlar her ülkenin farklı bir yaklaşım benimsemesine rağmen, kaynaştırma eğitiminin özel gereksinimli çocukların eğitimine erişimini artırmak ve eğitimde fırsat eşitliği sağlamak için önemli bir adım olduğunu göstermektedir. Türkiye'nin dinamikleri düşünüldüğünde herhangi bir ülkedeki uygulamanın birebir uygulanması oldukça güçtür. Çünkü paragrafın başında da belirtildiği gibi her ülke kendi dinamiklerine göre bir yol izlemektedir. Fakat ortak olan sonuç özel gereksinimli çocukların okul öncesi dönemde kaynaştırmaya dahil edilerek çocukların sosyal, akademik ve kişisel

gelişimini desteklemektir. Bu yönüyle Türkiye'de de okul öncesi dönemde özel gereksinimli çocuklar kaynaştırmaya dahil edilmeli ve desteklenmelidir.

Kaynaştırma eğitimi, özel gereksinimli çocukların eğitimsel ve sosyal gelişimlerini desteklemeyi amaçlar (Batu & Kırcaali-İftar 2005; İnce & Yıkmış, 2021; Salend, 2008). Bu anlamda kaynaştırma uygulamalarının temelini oluşturan düşünce, özel gereksinimli çocukların eğitimlerinin yetersizliklerine değil, yeterliliklerine göre şekillendirilmesi önemlidir (Anılan & Kayacan, 2015). Bu sayede, bu çocuklar akranlarıyla birlikte eğitim alabilir, özgüvenlerini geliştirebilir ve bağımsız yaşam becerileri kazanabilirler. Öte yandan çocuklar Çolak'ın (2019) da belirttiği üzere farklılıkları olan akranlarını daha kolay kabul ederler. Okulöncesi dönemdeki bu kabul sonraki yıllardaki sosyal kabullerini de olumlu yönde etkileyebilir. Ancak, bu başarıyı elde etmek için okul öncesi kaynaştırma uygulamalarının nitelikli hale getirilmesi gereklidir. Bu, öğrencilerin yetersizliğinden etkilenen sınıf özelliklerinden, öğretmen deneyimlerine ve ebeveyn iş birliğine kadar birçok yapısal ve süreçsel özelliği içerir. Sürecin profesyonelce geliştirilmesi ve uygulanması gereklidir (Yılmaz & Karasu, 2017). Bu anlamda özellikle PISA gibi uluslararası değerlendirmelerden iyi puanlar elde eden ülkelerdeki uygulamaların incelenmesi ve uyarlamaların yapılması uygulamaların kalitesini arttırabilir.

Okul öncesi dönem, özel gereksinimli bireylerin kaynaştırma uygulamalarından en fazla fayda sağladıkları dönem olarak kabul edilir (Batu & Kırcaali-İftar, 2005). Ancak ülkemizde, özel gereksinimli bireylerin kaynaştırma eğitimine katılma oranının düşük olduğu belirtilmektedir (Özaydın & Çolak, 2011; Seçer vd., 2010). Bunun nedenlerinden biri olarak özel eğitim ve özel gereksinimli çocukların eğitimlerinin maliyetli olduğu düşünülebilir. Fakat uluslararası kaynaklara göre, yetersizliği olan çocuklara kaynaştırma ortamlarında eğitim sağlamanın maliyeti, yaygın bir inanışın aksine, ayrıştırılmış ortamlardakinden daha pahalı değildir (Barton & Smith, 2014; Odom vd., 2001). Kaynaştırma eğitiminin başarısı, çocuklar ve aileler için sağladığı avantajlar, sunulan hizmetlerin kalitesi ve kaynaştırma ile ilişkilendirilen personelin yeterlikleri gibi birçok boyutu içerir. Hem uzun hem de kısa vadedeki faydaları ve düşük maliyetli uygulama olasılığı, ülkeleri okul öncesi kaynaştırmaya yönlendirmektedir. Bu nedenle son yıllarda kaynaştırma uygulamalarının kalitesi, uluslararası literatürde sıkça ele alınan ve önemli bir odak noktası haline gelmiştir. Bu odaktan hareketle ülkelerin yaptıkları çalışmaların ve uygulamaların incelenmesi önemlidir. Çünkü yapılan uygulamalardan hangisinin en verimli ve etkili olduğunun belirlenmesi ve incelenmesi uygulanan programın uyarlanmasına imkân sağlayabilir.

Sonuç

Sonuç olarak araştırma bulguları, özel eğitime ihtiyacı olan çocukların erken dönemde kaynaştırılmasının, çocukların eğitimsel ve sosyal gelişimleri

için önemli bir fırsat olduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda, tüm ülkelerde kaynaştırma eğitiminin yaygınlaştırılması ve kalitesinin artırılması için gerekli önlemlerin alınması gerekmektedir. Ayrıca iyi örneklerin uyarlanarak uygulanması kaynaştırma uygulamalarının etkililiğini ve verimliliğini arttırabilir. İyi örneklerin uygulanmasında şu noktalara dikkat edilmesi gerekmektedir; öğretmen yeterliliği, erken tanı ve müdahale, bireyselleştirilmiş eğitim planları, ebeveyn katılımı ve kültüre uygunluk. Bu öneriler, özel gereksinimli çocukların eğitim haklarının korunması ve kapsayıcı eğitim politikalarının geliştirilmesi açısından önemlidir.

Öneriler

Kaynaştırma eğitiminin yaygınlaştırılması ve kalitesinin artırılması için şunlar önerilebilir: Kaynaştırma eğitimine yönelik politikalar ve uygulamalar, özel eğitime ihtiyacı olan çocukların bireysel ihtiyaçları ve gelişim düzeyleri dikkate alınarak geliştirilmelidir. Kaynaştırma eğitiminin yürütülmesinde görev alan öğretmenler, özel eğitim alanında yeterlilik sahibi olmalıdır. Kaynaştırma eğitiminin yürütülmesinde, ebeveynlerin aktif katılımı sağlanmalıdır. Kaynaştırma eğitiminin yaygınlaştırılması için toplumda farkındalık çalışmaları yapılmalıdır. Bu önerilerin hayata geçirilmesi, özel eğitime ihtiyacı olan çocukların eğitimsel ve sosyal gelişimlerine katkıda bulunabilir. Araştırmaya yönelik olarak ise farklı ülkelerde uygulamalar uyarlanarak müdahale araştırmaları gerçekleştirilebilir. Farklı ülkelerdeki uygulama örnekleri incelenebilir. Okul öncesi dönem kaynaştırma uygulamasının yaygınlaştırılmasına yönelik proje çalışmaları yapılabilir.

Yazarların katkı düzeyleri:	Birinci yazar %50, İkinci yazar %50
Etik komite onayı:	Araştırmada, nitel analiz tekniklerinden doküman analizinden yararlanılmış, herhangi bir denekle çalışılmamıştır. Dolayısı ile araştırma etik kurul izni gerektiren bir tasarıma sahip değildir.
Finansal Destek:	Çalışmada finansal destek alınmamıştır.
Çıkar çatışması:	Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

Acarlar, F. (2013) Kaynaştırma modeli ve özel gereksinimli çocukların özellikleri. B. Sucuoğlu & H. Bakkaloğlu (Ed.), *Okul öncesinde kaynaştırma içinde* (s:21-72) Kök Yayıncılık.

Anılan, H. & Kayacan, G. (2015). Sınıf öğretmenlerinin gözüyle kaynaştırma eğitimi gerçeği. *Bartın University Journal of Faculty of Education, Special Issue*, 74-90. https://doi.org/10.14686/BUEFAD.2015USOSOzelsayi13199

Aslanargun, E. & Tapan, F. (2011). Okul öncesi eğitim ve çocuklar üzerindeki etkileri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 11*(2), 219-238.

Bakkaloğlu, H., Yılmaz, B., Altun-Könez, N. & Yalçın, G. (2018). Türkiye'de okul öncesi kaynaştırma konusunda yapılan araştırmalar bize neler söylüyor?. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 19* (1), 119-150. https://doi.org/10.17679/inuefd.30203

Barton, E. E., & Smith, B. J. (2015). Advancing high-quality preschool inclusion: A discussion and recommendations for the field. *Topics in Early Childhood Special Education, 35*(2), 69-78. https://doi.org/10.1177/0271121415583048

Baran, M., Yılmaz, A., & Yıldırım, M. (2007). Okul öncesi eğitimin önemi ve okul öncesi eğitim yapılarındaki kullanıcı gereksinimleri Diyarbakır huzurevleri anaokulu örneği. *Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi, (8*), 0–27.

Batu, S., & Kırcaali-İftar, G. (2005). *Kaynaştırma.* Kök Yayınları

Bönsch, M. (2012). *Gemeinsam verschieden lernen*. http://www.amazon.com/Gemeinsam-verschieden-lernen-ManfredBönsch/dp/3589051825

Charema, J. (2010). Inclusive education in developing countries in the Sub Saharan Africa: From theory to practice. *International Journal of Special Education*, *25*(1), 87-93.

Corbin, J. & Strauss, A. (2008). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures fordeveloping grounded theory.* Thousand Oaks: Sage.

Creswell, J. W. (2015). Beş farklı nitel araştırma yaklaşımı (M. Aydın, Çev.). M. Bütün & S.B. Demir (Eds.), *Nitel araştırma yöntemleri* içinde (ss. 71-112). Siyasal Kitapevi. (Orijinal kitabın yayın tarihi 2013).

Çelik, M. & Gündoğdu, K. (2007). Türkiye'de okulöncesi eğitimin tarihsel gelişimi. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, 0*(16), 172-190.

Çolak, A. (2019). Farklı öğretim kademelerinde kapsayıcı eğitim uygulamaları. H. Gürgür & S. Rakap (Ed.), *Kapsayıcı eğitim özel eğitimde bütünleştirme* içinde (ss. 208-228). Pegem Akademi.

Diken, İ. H. & Batu, S. (2020). Kaynaştırmaya giriş. İ. H. Diken (Ed.), *İlköğretimde kaynaştırma* içinde (ss. 2-23). Pegem Akademi.

Hess, R. (2017). *Förderung von Kindern mit besonderen Bedürfnissen in Tageseinrichtungen ein Beitrag zum Western des pädagogische Förderung im Kontext inklusiver Versagung Bildung und Betreuung in Kindertageseinrichtungen* http://kindergartenpädagogik.de/fachartikel-kinder-mit-besonderen-bedürfnissen-integration- vernetzung/integration-und-inklusion/59

Hurley, J. J., & Horn, E. M. (2010). Family and professional priorities for inclusive early childhood settings. *Journal of Early Intervention*, *32*(5), 335-350. https://doi.org/10.1177/1053815110385

İnce, M., & Yikmis, A. (2021). Opinions and recommendations of academics training special education teachers about applicability of integration in Turkey. *International Education Studies*, *14*(11), 54-74. https://doi.org/10.5539/ies.v14n11p54

Lundqvist, J. (2021). Ways to implement preschool inclusion: A multiple-case study. *International Journal of Educational Research Open, 2,* 100097 https://doi-org.ezp.sub.su.se/10.1016/j.ijedro.2021.100097

Mastriopieri, M. A., and T. E. Scruggs. (2014). *The Inclusive classroom: Strategies for effective differentiated instruction*. 5th ed. Pearson Education

Müller, B. (2008). Förderung aus der perspektive der sozialpädagogik. Handbuch Förderung Grundlagen Berichte und Methoden des individuellen Förderung Wohnsitz Schülern (84-92). *Handbuch förderung Grundlagen Berichte und Methoden des individuellen Förderung Wohnsitz Schülern* (84-92). Betz.

Odluyurt, S., & Batu, E. S. (2009). Okul öncesi dönemdeki kaynaştırmaya hazırlık becerilerinin öğretmen görüşlerine ve alanyazın taramasına dayalı olarak belirlenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 9*(4), 1819-1851.

Odom, S. L., Hanson, M. J., Lieber, J., Marquart, J., Sandall, S., Wolery, et al. (2001). The costs of preschool inclusion. *Topics in Early Childhood Special Education, 21*(1), 46-55. https://doi.org/10.1177/027112140102100104

Olçay Gül, S. & Vuran, S. (2015). Normal sınıflara devam eden özel gereksinimli öğrencilerin kaynaştırma uygulamasına ilişkin görüşleri ve karşılaştıkları sorunlar. *Eğitim ve Bilim, 40*(180). http://dx.doi.org/10.15390/EB.2015.4205

Özaydın, L., & Çolak, A. (2011). Okul öncesi öğretmenlerinin kaynaştırma eğitimine ve okul öncesi eğitimde kaynaştırma eğitimi hizmet içi eğitim programına ilişkin görüşleri. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, *1*(1), 189-226.

Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research and evaluation methods.* SAGE Publishing.

Rogic, R. (2021). *Inclusive early childhood education: Similarities and differences of ecosystems in four european countries through the lens of provision, protection and participation.* (Master Dissertation). Jönköping University.

Salend, J. S. (2008). *Creating inclusive classrooms: Effective and reflective practices* 4. PrenticeHall.

Seçer, Z., Çeliköz, N., Sarı, H., Çetin, Ş. & Büyüktaşkapu, S. (2010). Okulöncesi eğitim kurumlarında çalışan öğretmenlerin kaynaştırma eğitimine yönelik tutumları (Konya ili örneği). *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi, 29*, 393-406.

Senemoğlu, N. (2020). *Gelişim öğrenme ve öğretim kuramdan uygulamaya.* Anı Yayıncılık.

Sezer, T. ve Yoleri, S. (2011). Okul öncesi çocuğunun temel özellikleri ve gereksinimleri. G. Uyanık Balat (Ed.), *Okul öncesi eğitime giriş* İçinde (s. 44-78). Pegem Akademi Yayıncılık.

Sığırtmaç Dikici, A., Hoş, G., & Abbak, B. S. (2011). Okul öncesi öğretmenlerinin kaynaştırma eğitiminde yaşanan sorunlara yönelik kullandıkları çözüm yolları ve önerileri. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 12*(4), 205-223.

UNESCO. (1994). *The Salamanca statement and framework for action on special needs education.* https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000098427

Yapıcı, M & Ulu, F. B. (2010). İlköğretim 1. sınıf öğretmenlerinin okul öncesi öğretmenlerinden beklentileri. *Kuramsal Eğitimbilim, 3*(1), 43-55.

Yıldırım, M. C. (2008). Avrupa birliği ülkelerinde ve Türkiye'de okulöncesi eğitim. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 7*(25), 91-110.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri.* Seçkin Yayıncılık.

Yılmaz, B. & Karasu, N. (2018). Okul öncesi kaynaştırmada kalite: kapsam ve değerlendirme. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi, 19*(1), 181-198. https://doi.org/10.21565/ozelegitimdergisi.279652

ZfWT Vol 15, No.3 (2023) 237 -255 // **DOI:** 10.46291/ZfWT/150315

ZfWT Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks

INHALTSANALYSE ALS SOZİALWİSSENSCHAFTLİCHE METHODE ZUR BESCHREİBUNG VON KOMMUNİKATİONSİNHALTEN*

CONTENT ANALYSIS AS A METHOD OF SOCIAL SCIENCES TO DESCRIBE COMMUNICATIONAL CONTENTS

*Gürsel GÜR***

Zusammenfassung

Im Gegensatz zu einer rein hermeneutischen Vorgehensweise ist die Inhaltsanalyse eine empirische Methode zur systematischen und weitgehend objektiven Beschreibung von Kommunikationsinhalten. Zunächst wurde Inhaltsanalyse nur als Technik zur Beschreibung von Kommunikationsinhalten verstanden. Im Zuge der methodologischen Entwicklung wurde die Inhaltsanalyse erweitert zu einer Methode der sozialwissenschaftlichen Datenerhebung. Inhaltsanalytisches Arbeiten ist in einem breiten Spektrum sozialwissenschaftlicher Forschungsrichtungen etabliert; Die Methode der Inhaltsanalyse ist bei Kommunikationswissenschaftlern schon seit langem Standard und erfährt bei empirisch arbeitenden Pädagogen, Psychologen, Soziologen, Linguisten und Politikwissenschaftlern eine Renaissance. Die Vorgehensweise des folgenden Artikels lässt sich kurz wie folgt skizzieren: Zuerst wird die historische Entwicklung und die theoretischen Grundlagen der Inhaltsanalyse behandelt. Nach diesem kurz skizzierten historische Entwicklung und die theoretischen Grundlagen der Inhaltsanalyse wird es mit der Frage der Definition der Inhaltsanalyse auseinandergesetzt. Abschließend wird der Ablauf-und Durchführungsplan einer Inhaltsanalyse vorgestellt. Inhaltsanalyse als eine empirische Methode zur Erhebung sozialer Wirklichkeit ist auch in der Türkei innerhalb verschiedenster sozialwissenschaftlicher Forschungsrichtungen etabliert.

Schülüsselwörter: Inhaltsanalyse, Inhaltsanalyse als eine empirische Methode in der Türkei, Kategorienbildung, Kategoriensystem, Kodieren, Auswertungsverfahren.

Abstract

In contrast to a purely hermeneutic approach, content analysis is an empirical method for the systematic and largely objective description of communicational content. Initially, content analysis was understood merely as a technique for describing communicational content. In the course of methodological development, content

---

* Araştırma Makalesi: **Geliş tarihi:** 15.07.2023; **Kabul tarihi:** 17.10.2023
Kaynak gösterilme: GÜR, G. (2023): Inhaltsanalyse als sozialwissenschaftliche methode zur beschreibung von kommunikationsinhalten, *Zeitschrift für die Welt der Türken,* 15 /3, s. 237-255.

** Dr. Öğretim Üyesi, Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü - Eskişehir / TÜRKİYE ggur@anadolu.edu.tr https://orcid.org/0000-0002-4114-1198

analysis was expanded into a method of social science data acquisition. Content analytic work is established in a broad spectrum of social science research institutions; The method of content analysis has long been standard among communication scholars and is experiencing a renaissance among empirically working educators, psychologists, sociologists, linguists and political scientists. The approach of the following article can be briefly summarised as follows: First, the historical development and the theoretical foundations of content analysis are treated. After a brief outline of the historical development and the theoretical foundations of content analysis, the question of the definition of content analysis is addressed. Finally, the process and implementation plan of a content analysis is presented. Content analysis as an empirical method for surveying social reality is also established in Turkey within a wide variety of social science research directions.

Keywords: Content Analysis, Content analysis as an empirical method in Turkey, Category Formation, Category System, Encode, Evaluation Procedure.

1. Einführung

Der Blick ins eigene Portemonnaie, auf die Straßenschilder, in den Anzeigenteil der Tageszeitungen, auf den Flugplan oder auf die Speisekarte im Restaurant - das alles ist nichts anderes als Inhaltsanalyse. Auch wenn der Koch die Suppe abschmeckt, der Zollbeamte am Grenzübergang ein Fahrzeug kontrolliert und der Kaffeesatzleser auf den Boden der Mokkatassen blickt, um die Zukunft zu prophezeien, führen sie Inhaltsanalysen durch. Allerdings: Diese alltäglichen Inhaltsanalysen geschehen eher instinktiv, nicht nach fest festgelegten, systematischen, objektiven und nachvollziehbaren Regeln der Informationsverarbeitung.

Anders die Inhaltsanalyse, die sich als Konstruktion zur Erfassung sozialwissenschaftlicher Realität und damit gesellschaftlicher Wirklichkeit versteht: Sie besteht - wie andere Methoden der sozialwissenschaftlichen Datenerhebung auch - aus zwei Operationen mit weitgehend standardisierten Anwendungsregeln: der Definition von Einheiten und dem Registrieren von Merkmalen dieser Einheiten. Dieses spezielle Verfahren dient der Untersuchung von Mitteilungen im Kommunikationsprozess. Durch die Inhaltsanalyse können alle Formen von manifesten Inhalten erfasst werden. Dazu gehören sowohl schriftlich wie mündlich geäußerte Aussagen als auch jegliche Arten der bildlichen Darstellung, so z. B. Formelemente bei Bildern, Plakaten, Karikaturen, Filmen usw.

Bei der Inhaltsanalyse handelt es sich um eine wissenschaftliche Forschungsmethode, die Anfang des 20. Jahrhunderts an verschiedenen empirischen Medienanalysen in den USA entwickelt wurde. Durch die Ausbreitung der Massenmedien und das Aufkommen der elektronischen Datenverarbeitung erfuhr die Inhaltsanalyse einen rasanten Schub, vielfältige Anwendungsmöglichkeiten und ein stetig verfeinertes Untersuchungsinstrumentarium.

2. Zur Geschichte der Inhaltsanalyse

In der Entwicklungsgeschichte der Inhaltsanalyse vom einem intuitiven zu einem systematischen Erhebungsinstrument unterscheidet Merten fünf Phasen, die nicht völlig trennscharf voneinander abzugrenzen sind, teilweise parallel verlaufen und durch das Aufkommen der Massenmedien einen entscheidenden Schub erfuhren (Merten, 1995: 34ff).

2.1. Phase der Institution (bis 1900)

Die Verwirklichung der Grundidee der Inhaltsanalyse, nämlich Schlussfolgerungen aus der systematischen Untersuchung von Mitteilungen zu ziehen, ist so alt wie die Menschheit selbst. Merten verweist auf den in vielen Kulturen durchgängig vorfindbaren Eigenschaften erkennbare Inhalte (Handlinien, Beschaffenheit der Organe von Opfertieren etc.) auf die nicht erkennbare Aspekte (Gunst des Schicksals, Laune der Götter etc.). Die Vorgehensweise ist intuitiv und daher willkürlich, ihre Regeln werden oft zum Geheimnis erklärt (Merten, 1995: 34).

2.2. Quantitativ-deskriptive Phase (7. Jhd. - 1926)

Der Anspruch auf intersubjektive Überprüfbarkeit, der durch Quantifizierung garantiert werden soll, unterscheidet diese Phase von der der Intuition. Das erste Beispiel stammt aus dem 7. Jahrhundert: eine in Palästina erstellte exakte Häufigkeitsstatistik nach Worten des hebräischen Alten Testaments, also eine Textanalyse auf syntaktischer Ebene. Das zweite Beispiel liegt etwa 1000 Jahre später. Mitte des 18. Jahrhunderts überprüfte die lutherische Staatskirche in Schweden die neue Lehre der Pietisten auf ihre Orthodoxie. Dazu zählt es die Vorkommen bestimmter zentraler religiöser Begriffe in pietistischen Kirchenliedern und vergleicht sie mit den entsprechenden Mengen in der Bibel und im offiziellen Gesangbuch (Merten, 1995: 34; Noelle-Neumann et al., 1989: 34; Früh, 2007: 11).

Das Aufkommen der Massenpresse in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts gab der säkularen Inhaltsanalyse Auftrieb. Als eine der ersten empirischen Untersuchungen von Massenmedien gilt die vergleichende Inhaltsanalyse New Yorker Zeitungen von J. Gilmer Speed aus dem Jahr 1893 (Merten, 1995: 39). Die erste Studie, in der die Methode der Inhaltsanalyse systematisch und umfassend angewendet wurde, war jedoch das Werk "Militärstereotypen in preußischen Schulbüchern" aus dem Jahr 1925 von Harold D. Laswell, der als Pionier auf diesem Gebiet gilt (Merten, 1995: 39). Wegweisend für die weitere Entwicklung der deskriptiven Inhaltsanalysen sind vor allem die Studien der Columbia School of Journalism in Missouri, die Überschriftengröße, die Plazierung auf Seiten, Illustrationen etc. ins Forschungsdesign miteinbeziehen (Merten, 1995: 40).

2.3. Phase der Reife zum eigenständigen Erhebungsinstrument (1926–1941)

In dieser neun Phase treten neben die Presse als neue Medien das Radio und der Film und damit neue Anwendungsmöglichkeiten für die Inhaltsanalysen. İm Mittelpunkt stand die Frage nach der Wirkung von Inhalten der Massenkommunikationsforschung (vor allem im Bereich der Werbung). Als Konsequenz darauf etablieren sich Inhaltsanalysen, die Folgerungen auf gezielte Wirkungen beim Rezipienten ermöglichen sollen. Wissenschaftler beginnen, durch verschiedene Indices (Kategorien) Sensationalismus zu messen und vom Inhalt von Tageszeitungen auf die öffentliche Meinung zu schließen. Die Analyse politischer Propaganda gewinnt auch durch die Weltkriegserfahrung an Bedeutung. Vor allem befasste sich Harold D. Lasswell mit der Propaganda und ihrer Analyse, basierend auf Erkenntnissen der politischen Psychologie. Unter Lasswells Leitung wurden die berühmten Projekte "World Attention Survey" und "RADİR" (Revolution and the Development of İnternational Relations) durchgeführt. Sie sollten Aufschluss darüber geben, "wie sich verschiedene politisch-ideologische Konzepte in der internationalen Zeitungsberichterstattung manifestieren." (Früh, 2007: 11-12).

2.4. Phase der interdisziplinären Erweiterung (1941–1967)

1941 gilt als das Geburtsjahr der Inhaltsanalyse als eigenständige Methode. Ausschlaggebend ist die Konferenz für Massenmedien der Universität Chicago im August 1941 - die erste Konferenz über interdiziplinäre Kommunikationsforschung und gleichzeitig die erste Konferenz, auf der die Methode der Inhaltsanalyse systematisch aus verschiedenen Perspektiven und Ansätzen her diskutiert wurde (Merten, 1995: 38).

Nach dem Zweiten Weltkrieg setzte man sich verstärkt in den U.S.A. mit den theoretischen und methodischen Grundlagen der Methode auseinander. İm Jahre 1955 fand an der Üniversität von İllionois/Monticello mit den namhaftesten İnhaltsanalytiker die so genannte "Allerton House Conference" statt. Es war ein Arbeitstreffen der namhaftesten İnhaltsanalytiker, bei dem man sich auch Gedanken darübermachte, "wie die Methode einem größeren Kreis von Wissenschaftlern bekannt und nahegebracht werden könnte." (Früh, 2007: 12). Die Entwicklung der Methode nahm dann einen rasanten Verlauf, dass allein in den Jahren 1950 bis 1959 mehr Publikationen über İnhaltsanalysen erschienen sind als in dem halben Jahrhundert zuvor. Zu Beginn der sechziger Jahre wurde auch die Entwicklung der maschinellen Inhaltsanalysen vorangetrieben (Früh, 2007: 12).

2.5. Phase der theoretisch-methodischen Fundierung (ab 1967)

Es ist erneut eine internationale Konferenz, die eine neue Phase einleitet. 1967 konzentrierte sich die "Annenberg School-Conference" zur

Inhaltsanalyse in Philadelphia auf die Frage nach den Grenzen der Inhaltsanalyse. Mehr als 400 Wissenschaftler trafen sich an der Üniversität von Pennsylvania (Philadelphia), "um erneut eine Bestandsaufnahe der Inhaltsanalytischen Forschung vorzunehmen, die theoretischen und methodologischen Grundlagen des Verfahrens zu erörtern und Perspektiven für die Weiterentwicklung der Methode aufzuzeigen." (Früh, 2007: 12).

Im weiteren Verlauf ist neben einer zunehmenden Nutzung der elektronischen Text-und Datenverarbeitung, etwa auch im Prozess der Codierung des Materials durch Personen, für die neuere Entwicklung der Inhaltsanalyse vor allem die Ausweitung ihrer Anwendungsmöglichkeiten auf sehr viele verschiedenartige Problemstellungen und Forschungsgebiete kennzeichnend (Früh, 2007: 13 ff). In methodischer Sicht sind vor allem die Anstrengungen bemerkenswert, spezifische Verfahren der Inhaltsanalyse für audiovisuelle Medien und für nonverbale Mitteilungen zu entwickeln, zum Beispiel Verfahren zur Bild-, Film- und Fernsehanalyse oder zur Analyse von Mimik, Gestik und Körperhaltung. Die Entwicklung des Internets stellt die Inhaltsanalyse vor ganz neue Herausforderungen. Durch die Ausbreitung der Massenmedien und das Aufkommen der elektronischen Datenverarbeitung erfuhr die Inhaltsanalyse einen rasanten Schub, vielfältige Anwendungsmöglichkeiten und ein stetig verfeinertes Untersuchungsinstrumentarium.

3. Kommunikationstheoretische Grundlage

In der Methode der sozialwissenschaftlichen Inhaltsanalyse beschränkt sich der Inhaltsbegriff zwangsläufig auf die Kommunikationsinhalte, die in den sozialen Prozessen der Kommunikation entstehen. Aus dem Kommunikationsmodell lassen sich auch Zweck und Ziel der Inhaltsanalyse ableiten. Geht man von einem einfachen Grundmodell aus, versteht man unter Kommunikation den Zeichenverkehr von Signalen zwischen "Sender" und "Empfänger". Der Absender ist die Quelle der Nachricht, die "gesendeten Zeichen" stellen die zu übermittelnde Nachricht dar und der Empfänger ist die Person, die die Nachricht empfängt. Darüber hinaus muss ein Übertragungsmedium vorhanden sein. Laut Harold D. Lasswell lautete die Frage, die bei der Analyse des Massenmedienprozesses gestellt werden musste: "Wer sagt was, auf welchem Kanal, zu wem, mit welcher Wirkung?" (Noelle-Neumann et al.,1989: 100). Diese vielzitierte Formel gibt Aufschluss über die Struktur des Kommunikationsprozesses und die theoretische Einbindung der Inhaltsanalyse.

Aufgrund ihrer Einfachheit hat sich die Lasswell-Formel sehr schnell als das zentrale Modell innerhalb der Kommunikationsforschung etabliert. Dadurch wurde sie auch immer wieder als Bezugspunkt methodologischer Forschung innerhalb der Inhaltsanalyse genannt. Das Fehlen des Situationsbegriffs, dessen Bedeutung in der Kommunikationsforschung ständig gewachsen ist, bildet jedoch einen Hauptkritikpunkt an der Lasswell-

Formel. Außerdem wird der statische Aspekt kritisiert, der die Dynamik des Kommunikationsprozesses verzerrt, sowie das Fehlen einer raum-zeitlichen Zuordnung. So wird bei der Frage "With what effekt" nicht deutlich, dass auch Strukturen des Rezipienten Einfluss haben auf die Wirkung der Zeichen (Noelle-Neumann et al.,1989: 101.

Die Erstellung und Formulierung des Inhalts liegt nicht allein in der Verantwortung des Kommunikators (wer macht die Benachrichtigung?), sondern stets im Blick auf den/die Empfänger (an wen ist die Benachrichtigung gerichtet?). Darüber hinaus wird der Kommunikationsprozess von vielen Bedingungen vor allem sozialer Natur bestimmt, die Merten als Situation bezeichnet (Merten, 1995:15). Mertens Modell besteht aus vier Komponenten: Kommunikator (Absender, Adressat, Quelle, Organ), Kommunikationsinhalt (Aussage, Adresse, Mitteilung, Nachricht), Rezipient (Empfänger, Adressat, Ziel, Zielgruppe) und soziale Situation (Rahmen, Umgebung, Gesamtkontext), wobei der "Kommunikationsinhalt" durch unterschiedliche Ausdrucksformen bestimmt wird (Merten, 1995: 15). Anders ausgedrückt: Der Kommunikationsinhalt wird maßgeblich bestimmt durch seinen Kontext, unter dem Merten das Kommunikationsgefüge aus Kommunikator, Rezipient und Situation versteht. Ausgehend davon lässt sich - und das ist der Grundgedanke sozialwissenschaftlicher Inhaltsanalyse - auch umgekehrt aus den Eigenschaften expliziten Inhalts auf die Eigenschaften eines nicht offensichtlichen Kontexts schließen (Merten, 1995: 15).

Eine komplette Rekonstruktion des Kommunikationsprozesses ist jedoch nicht möglich: Nach Merten sollte sich die Inhaltsanalyse auf die Untersuchung der Kommunikationsinhalte beschränken und auf eine Analyse des Kommunikationsprozesses verzichten, da er es für logisch ausgeschlossen hält, "(...) von einem statischen Relikt (Inhalt) gar auf einen dynamischen Zustand (vergangener Kommunikationsprozess) zurückzuschließen" (Merten, 1995: 84).

4. Zur Methode der Inhaltsanalyse

Unter Methoden werden sämtliche systematische, das heißt nach festgelegten Regeln ablaufende Vorgehensweisen der Sozialforschung von der dimensionalen bzw. semantischen Analyse bis zur Datenauswertung verstanden (Kromrey, 1990: 167; Friedrichs, 1990: 14).

Im Gegensatz zu einer rein hermeneutischen Vorgehensweise ist die Inhaltsanalyse eine empirische Methode zur systematischen und objektiven Beschreibung von verbalen und nonverbalen Kommunikationsinhalten (Holsti, 1969: 127).[1] Das grundsätzliche Ziel dieser Methode ist es, "die

[1] Zur Begriffsbestimmung und zu den Wesensmerkmalen der Inhaltsanalyse vgl. Bessler, Hansjörg. (1970). Ausssagenanalyse. Die Messung von Einstellungen

Realität, so wie sie sich durch die Untersuchung der jeweiligen Fragestellung in einem Text darbietet, möglichst adäquat zu erfassen und zu analysieren, indem die prinzipiell vorfindbare Information auf die in Bezug zur Fragestellung relevante Information reduziert wird" (Lisch/Kriz, 1978: 69). Ursprünglich wurde die Inhaltsanalyse nur als Technik zur Beschreibung von Kommunikationsinhalten verstanden. Im Zuge der methodischen Weiterentwicklung wurde die Inhaltsanalyse zu einer sozialwissenschaftlichen Datenerhebungsmethode ausgebaut.

Bernard Berelson fasst 1952 in seinem einflussreichen "Buch Content Analysis[2] in Communication Research" die Regeln der der quantitativen Inhaltsanalyse erstmals systematisch zusammen. Er definiert "die Inhaltsanalyse als eine Forschungsmethode zur objektiven, systematischen und quantitativen Beschreibung des manifesten Kommunikationsinhalts" (Merten, 1995: 48). Diese Definitionsbestandteile sollen die Inhaltsanalyse vor allem von der hermeneutischen Textinterpretation unterscheiden.

Danach werden vier Anforderungen an die Inhaltsanalyse gestellt:

- Sie muß objektiv sein.
- Sie muß systematisch sein.
- Sie muß sich auf manifeste Inhalte beschränken.
- Sie muß quantifizierend vorgehen.

---

im Text der Aussagen von Massenmedien, Bielefeld.; Früh, Werner. (1981). Inhaltsanalyse. Einführung in die Theorie und Praxis, München; Mayring, Philipp. (1990). Qualitative Inhaltsanalyse. Grundlagen und Techniken, Weinheim; Ritsert, Jürgen. (1972). Inhaltsanalyse und Ideologiekritik. Ein Versuch über kritische Sozialforschung, Frankfurt am Main; Rust, Holger. (1980). Qualitative Inhaltsanalyse – Begrifflose Willkür oder wissenschaftliche Methode? Ein theoretischer Entwurf, Publizistik, 25: 5–23; Lisch, Ralf/Kritz, Jürgen. (1978). Grundlagen und Modelle der Inhaltsanalyse. Bestandsaufnahme und Kritik, Reinbek b. Hamburg; Merten, Klaus. (1995). Inhaltsanalyse. Einführung in Theorie, Methode und Praxis, 2. Aufl., Opladen.

2 Was die anglo-amerikanische Literatur als Content Analysis bezeichnet, wird sowohl mit Inhalts- als auch mit Aussagenanalyse übersetzt. Nach Maletzke ist der Begriff Aussagenanalyse treffender, da er nicht nur den Inhalt, sondern auch Form, Stil und Gestaltung umfaßt und die formalen Aspekte des Materials, die für die theoretische Problemstellung und die empirische Beurteilung von Bedeutung sein können, mitberücksichtigt. Siehe Maletzke, Gerhard. (1963). Psychologie der Massenkommunikation. Theorie und Systematik, Hamburg: 57. Siehe dazu auch: Bessler, 1970: 29 ff.

Berelsons erstes Postulat, die Objektivität, ist im Sinne von "Verläßlichkeit" (Reliabilität) zu verstehen, wie Ritsert sie formuliert: Unter "Verläßlichkeit eines Untersuchungsinstrumentes wird im allgemeinen seine Fähigkeit verstanden, unter gleichen (konstanten) Bedingungen ein identisches Untersuchungsresultat hervorzubringen (Objektivität). Die Anwendung der gleichen Forschungstechniken auf das gleiche Material muß unter den gleichen Voraussetzungen zu einer genauen Wiederholung der Untersuchungsergebnisse führen – wenn man vom Problem 'rein zufällig' bedingter Abweichungen abstrahiert" (Ritsert, 1972: 60; Vgl. auch Lisch/Kriz, 1978: 84 ff.). Wie bei sämtlichen Methoden der empirischen Sozialforschung gilt es auch bei der Inhaltsanalyse, vor dem Verfahren der systematischen Datengewinnung explizite Regeln des Vorgehens zu formulieren. Nach Kromrey kann sich Objektivität als Definitionsmerkmal der Inhaltsanalyse nur auf diese Objektivierung des Verfahrens beziehen (Kromrey, 1990: 172); Lisch/Kriz, 1978: 46). Merten kommt zu dem Schluß, daß "die Forderung nach Objektivität (...) daher auf ein vorsätzliches Nichtverstehen von Texten hinausläuft. Der Kodierer solle demnach sein eigenes Vorwissen und seine eigenen Perspektiven sozusagen wegdefinieren" (Merten, 1995: 49).

Berelsons zweites Postulat betrifft die Systematik der Inhaltsanalyse. Sein Verweis auf die Notwendigkeit systematischen Vorgehens hat dabei zwei Bedeutungen: Zum einen soll die Analyse "alles an relevantem Inhalt vermittels aller relevanten Kategorien für das vorhandene Problem berücksichtigen, zum anderen beabsichtigt Berelson, eine partiale oder verzerrte Analyse zu eliminieren, in der nur jene Elemente aus dem Inhalt ausgewählt werden, die zu der These des Analytikers passen" (Iwand, 1974: 32 ff.). Vielmehr müssen alle relevanten Aspekte berücksichtigt und in einen logischen Kontext gestellt werden.

Berelsons dritte Anforderung an die Inhaltsanalyse betrifft die Quantifizierung der Textmaterialien (quantitative Beschreibung). Seiner strikten Forderung nach quantifizierendem Vorgehen im Sinne der statistischen Semantik stellte Kracauer bereits 1952 ein Plädoyer für die qualitative Inhaltsanalyse entgegen. Damit löste er eine langanhaltende Kontroverse zwischen den Vertretern sogenannter quantitativer und qualitativer Methoden und Verfahrensweisen aus, die oft als einander ausschließende Strategien bezeichnet wurden[3] (Lisch/Kriz, 1978: 47 ff.;

[3] An dieser Stelle kann nicht auf den Methodenstreit zur Zweckmäßigkeit oder Lückenhaftigkeit des jeweils favorisierten Systems eingegangen werden. Da sich quantitative sowie qualitative Analysetechniken nicht ausschließen, sondern komplementär ergänzen, plädieren inzwischen viele Autoren für Mischformen von Inhaltsanalyse. Vgl. u.a. Lisch/Kriz, 1978: 49; Merten, 1995: 50 f.

Ritsert, 1972: 14 ff). Merten konstatiert drei wesentliche Argumente, die gegen eine rein quantifizierende Vorgehensweise bei der Inhaltsanalyse sprechen.

1) "Quantifizierung ist ein selektives Vorgehen, das den Gesamtzusammenhang eines Inhaltes zerstört und daher die Zuverlässigkeit der Analyse herabsetzt.

2) Bedeutungstragende Indikatoren verändern ihre Bedeutung unter dem Einfluß unterschiedlicher kultureller oder situationaler Kontexte.

3) Quantifizierende Analyse sucht nach häufig auftretenden Schlüsselbegriffen oder Assoziationen und kann daher relevante, aber singulär auftretende Variablen allenfalls als residual behandeln" (Merten, 1995: 50).

Berelson fordert in seinem vierten Punkt die Beschränkung auf manifeste Inhalte.[4] Weder latente Absichten des Kommunikators noch Wirkungen beim Rezipienten sollen also in die Analyse Eingang finden. Unter manifestem Inhalt versteht Berelson black marks on white, also nur das, was schwarz auf weiß geschrieben steht. Ein Lesen zwischen den Zeilen, mit dem latente Sinnstrukturen bestimmt werden könnten, ist nicht vorgesehen (Merten, 1995: 49).

Vor dem Hintergrund mehrerer Definitionen fasst Früh die Ziele der Inhaltsanalyse wie folgt zusammen: "Die Inhaltsanalyse ist eine empirische Methode zur systematischen und intersubjektiven Beschreibung von Inhalten und formalen Merkmalen" (Früh, 1981: 23).

Merten, schließt vom Inhalt der Mitteilungen auf den Kontext: "Inhaltsanalyse ist eine Methode zur Erhebung sozialer Wirklichkeit, bei der von Merkmalen eines manifesten Textes auf Merkmale eines nicht manifesten Kontextes geschlossen wird. Gegenstand der Inhaltsanalyse sind alle Kommunikationsinhalte, sofern sie in irgendeiner Weise manifest, also als Text abgebildet werden können" (Merten, 1995: 15 f.). Unter dem Begriff Kontext versteht Merten das Kommunikationsgefüge aus Kommunikator (Sender, Adressant, Quelle, Organ), Rezipient (Empfänger, Adressat, Ziel, Publikum) und Situation (Rahmen, Umwelt, Feld, Gesamtzusammenhang), durch dessen verschiedenartige Ausprägung der Kommunikationsinhalt bestimmt wird (Merten, 1995: 15 f.).

Nach Merten sollte sich die Inhaltsanalyse auf die Untersuchung dieser Kommunikationsinhalte beschränken und auf eine Analyse des Kommunikationsprozesses verzichten, da er es für logisch ausgeschlossen hält,

[4] Zur Kontroverse über das Problem der manifesten und latenten Bedeutung der Sprache für die Inhaltsanalyse vgl. Ritsert, 1972: 32 ff. sowie Lisch/Kriz, 1978: 44 ff.

"von einem statistischen Relikt (Inhalt) gar auf einen dynamischen Zustand (vergangener Kommunikationsprozeß) zurückzuschließen" (Merten, 1995: 84).

5. Arten der Inhaltsanalyse

In der heutigen Forschung kommen unterschiedliche Varianten der Inhaltsanalyse zum Einsatz. Nach Mayring (2010: 15ff.) gibt es drei unterschiedliche inhaltsanalytische Verfahren

a) Häufigkeitsanalyse/Frequenzanalyse

Häufigkeiten von Ausdrücken (Textelementen) werden mit Hilfe eines inhaltsanalytischen Kategoriensystems ermittelt. Die anschließende Auswertung dieser Zuordnungen hängt davon ab, wie oft bestimmte Elemente innerhalb des Kategorienschemas vorkommen. Dabei werden statistische Eigenschaften des verschlüsselten Textes ausgenutzt, um Rückschlüsse auf die unverschlüsselte Nachricht zu ziehen. Dazu werden für alle Textelemente oder Zeichen deren Anzahl im Text gezählt (Mayring, 2010: 15).

Ablaufschritte von Häufigkeitsanalysen/ Frequenzanalysen:
● Formulierung der Fragestellung
● Bestimmung der Materialstichprobe
● Aufstellen des Kategoriensystems (in Abhängigkeit von der Fragestellung), d. h. Bestimmung der Textelemente, deren Häufigkeit untersucht werden soll
● Definition der Kategorien, eventuell Anführen von Beispielen

● Bestimmung der Analyseeinheiten, d. h. Festlegung, was als minimaler Textbestandteil unter eine Kategorie fallen kann (Kodiereinheit), was als maximaler Textbestandteil unter eine Kategorie fallen kann (Kontexteinheit) und welche Textbestandteile jeweils nacheinander kodiert werden (Auswertungseinheit); solche Textbestandteile können Silben, Wörter, Sätze, Abschnitte usw. sein.

● Kodierung, d. h. Durcharbeiten des Materials mithilfe des Kategoriensystems, um das Auftreten der Kategorien aufzuzeichnen

● Verrechnung, d. h. Feststellen und Vergleichen der Häufigkeiten

● Darstellung und Interpretation der Ergebnisse (Mayring, 2010: 15).

b) Die Valenzanalyse

Die Valenzanalyse ist eine Form der Inhaltsanalyse. Im Gegensatz zu einer Frequenzanalyse, bei der nur das Vorkommen von Begriffen, Themen oder anderen interessierenden Merkmalen gezählt wird, soll bei der Valenzanalyse auch erfaßt werden, welche Bewertungen mit den betreffenden Untersuchungsgegenständen verbunden werden, ob also z.B. im untersuchten

Material bestimmte Personen, Themen usw. eher positiv, neutral oder negativ beurteilt werden. Bei der Valenzanalyse innerhalb der qualitativen Inhaltsanalyse soll erfasst werden, welche Bewertungen mit den betreffenden Untersuchungsgegenständen verbunden werden, ob also im untersuchten Material bestimmte Personen, Themen usw. positiv, neutral oder negativ beurteilt werden (Mayring, 2010:15,16).

Ablaufschritte von Valenz- und Intensitätsanalysen:

● Formulierung der Fragestellung

● Bestimmung der Materialstichprobe

● Aufstellen und Definition der Variablen, die untersucht werden sollen

● Bestimmung der Skalenpunkte (Ausprägungen pro Variable); bei Valenzanalysen bipolar (z.B. plus – minus), bei Intensitätsanalysen mehrstufig (z.B. sehr stark – stark – mittel – weniger stark – gar nicht)

● Definition und eventuell Anführen von Beispielen für die Skalenpunkte der Variablen (Variablen und Skalenpunkte stellen zusammen das Kategoriensystem dieser Analysearten dar)

● Bestimmung der Analyseeinheiten (Kodiereinheit, Kontexteinheit, Auswertungseinheit)

● Kodierung, d. h. Skalierung der Auswertungseinheiten nach dem Kategoriensystem

● Verrechnung, d. h. Feststellen und Vergleichen der Häufigkeiten der Skalierungen, eventuell weitere statistische Verarbeitung

● Darstellung und Interpretation der Ergebnisse (Mayring, 2010:15,16).

c) Kontingenzanalyse:

Eine weitere Spezifizierung des Verfahrens der Inhaltsanalyse stellt die sogenannte Kontingenzanalyse dar. Dabei wird nicht allein nach der Häufigkeit eines Textelements gefragt, sondern danach, wie oft es im Zusammenhang mit anderen sprachlichen Elementen erscheint. Ziel ist es dabei festzustellen, ob bestimmte Textelemente (z.B. zentrale Begriffe) besonders häufig im gleichen Zusammenhang auftauchen, im Text auf irgendeine Art miteinander verbunden sind, bzw. kontingent sind. Durch viele solcher Kontingenzen will man aus dem Material eine Struktur miteinander assoziierter Textelemente herausfiltern (Mayring, 2010:16).

Ablaufschritte von Kontingenzanalysen:

● Formulierung der Fragestellung
● Bestimmung der Materialstichprobe

● Festlegung und Definition der Textbestandteile, deren Kontingenz untersucht werden soll (Aufstellen des Kategoriensystems)
● Bestimmung der Analyseeinheiten (Kodiereinheit, Kontexteinheit, Auswertungseinheit)
● Definition von Kontingenz, d. h. Aufstellen von Regeln dafür, was als Kontingenz gilt
● Kodierung, d. h. Durcharbeiten des Materials mithilfe des Kategoriensystems
● Untersuchung des gemeinsamen Auftretens der Kategorien, Bestimmung der Kontingenzen
● Zusammenstellung und Interpretation der Kontingenzen (Mayring, 2010:16).

6. Inhaltsanalytisches Kategoriensystem

Bei der Inhaltsanalyse muss der Text nach Kategorien beschrieben werden. "Kategorien sind Klassen eines übergeordneten und damit abstrakten Klassifikationsschemas, das aus unterschiedlichen Perspektiven entsprechend entwickelt werden kann" (Merten,1995:147). Ihre Bildung erfordert ein gezieltes und selektives Vorgehen. Berelson betont die Bedeutung des Kategoriensystems für die Gesamtanalyse: "Content analysis stands or fall by its categories" (Berelson zitiert nach Merten, 1995: 147). Dieses Zitat von Berelson weist auf die zentrale Bedeutung der sorgfältigen Kategorienbildung hin. Kategorien dienen dazu, einzelne, als Ganzes erfahrbaren Aspekte aus der Realität (der Botschaft im Kommunikationsprozess) auszuwählen und in Daten umzuwandeln. Es werden Kategorien festgelegt, welche Merkmale der Mitteilungen untersucht werden und wie dies geschieht. Die Ausprägung der Merkmale wird im Allgemeinen mit einem Zifferncode verschlüsselt und registriert, so dass diese in die elektronische Datenverarbeitung eingehen kann. Unter Bezug auf diese technischen Aspekte wird der Analyse- und Datenerhebungsvorgang bei der Inhaltsanalyse im Allgemeinen Codierung genannt (Merten, 1995: 314f.).

Beim Erstellen von Kategorien kann man theoriegeleitet oder empiriegeleitet vorgehen (Früh,1981: 135ff). Im ersten Fall bilden die Fragen beziehungsweise Hypothesen der Untersuchung den Ausgangspunkt für die Erstellung der Kategorien, im zweiten Fall werden die Kategorien aus einer impressionistischen Untersuchung des zu analysierenden Materials entwickelt. Damit die Zuordnung von Kategorien und Material verlässlich möglich ist, bekommen die Codierer zu jeder Kategorie eine mehr oder weniger umfangreiche operationale Definition an die Hand. Die Kategoriendefinitionen sind zusammen mit anderen Anleitungen für die Codierer im sogenannten Code-Buch zusammengefasst. Im Allgemeinen gilt: Je mehr Sorgfalt und Mühe auf die Kategoriendefinitionen verwandt werden, desto verlässlicher ist die Untersuchung (Noelle-Neumann et al.,1989: 39 ff).

Merten formuliert in Anlehnung an Holsti sechs allgemeine Forderungen, denen ein inhaltsanalytisches Kategoriensystem entsprechen soll (Merten, 1995: 98 ff).

1.Theoretische Ableitung des Kategorienschemas, d.h. das Schema soll den Zielen der Untersuchung entsprechen: Daher sollte jede ausgewählte Kategorie möglichst exakt operationalisiert sein, so dass sie gültig (valid) in Bezug auf das theoretische Konzept und zuverlässig (reliabel) in Bezug auf die Eintragungen des Kodierers ist.

2. Vollständigkeit des Kategorienschemas, d. h. das Schema soll alle zu untersuchenden Inhalte erfassen: Kategoriensysteme lassen sich grundsätzlich unterscheiden in offene und geschlossene Kategoriensysteme. Ein offenes Kategoriensystem wird meist induktiv auf der Grundlage des verfügbaren Materials aufgebaut. Als Inhalt wird eine undefinierte Klasse Sonstiges eingeführt, um die Vollständigkeitsbedingung zu erfüllen. Ein geschlossenes Kategoriensystem ist logisch zu begründen und wird im einfachsten Fall durch die Gliederung eines Oberbegriffs in einen darin enthaltenen Begriff und sein Gegenteil gebildet.

3. Wechselseitige Exklusivität der Kategorien, d. h. jede sprachliche Einheit, die sich auf die semantische Dimension des Kategoriensatzes bezieht, muss sich nur einer Kategorie zuordnen lassen.

4. Unabhängigkeit der Kategorien voneinander, d.h. Die Einordnung eines Textelements in eine bestimmte Kategorie darf nicht die Kodierung anderer Textteile des Texstes beeinflussen.

5. Abteilung der Kategorien – sowohl übergeordnete als auch untergeordnete Kategorien – basieren auf einem einheitlichen Klassifizierungsprinzip, d.h. sie können sich nur auf eine Bedeutungsdimension beziehen.

6. Klare Definition der Kategorien, d.h. Alle Kategorien müssen so klar definiert sein, damit Textelemente eindeutig einer oder mehreren der Kategorien zugeordnet werden können.

Die Eindeutigkeit der Kategorien ist Voraussetzung für die Selektivität der Aufgabenstellung, die grundsätzlich durch drei Ansätze erreicht werden kann:

a) durch die vollständige Definition der Kategorie,

b) durch umfassende Aufzählung,

c) durch logische Abgrenzung von einer bereits bestehenden Kategorie.

7. Ablauf und Durchführungsplan einer Inhaltsanalyse

Ein Ablaufplan vereinfacht die Durchführung empirischer Projekte. Das gilt auch für die Durchführung einer Inhaltsanalyse. Merten hat einen praxisorientierten Ablaufplan für die Durchführung von Inhaltsanalysen

erstellt, der im Folgenden vorgestellt wird (Merten, 1995: 312 ff.). Wie bei jeder empirischen Untersuchung bildet die Dreiteilung in Entdeckungs-, Begründungs- und Verwertungszusammenhang den Rahmen auch für den Ablauf der Inhaltsanalyse.

Tablo 1: Ablauf- und Durchführungsplan einer Inhaltsanalyse nach Merten[5]

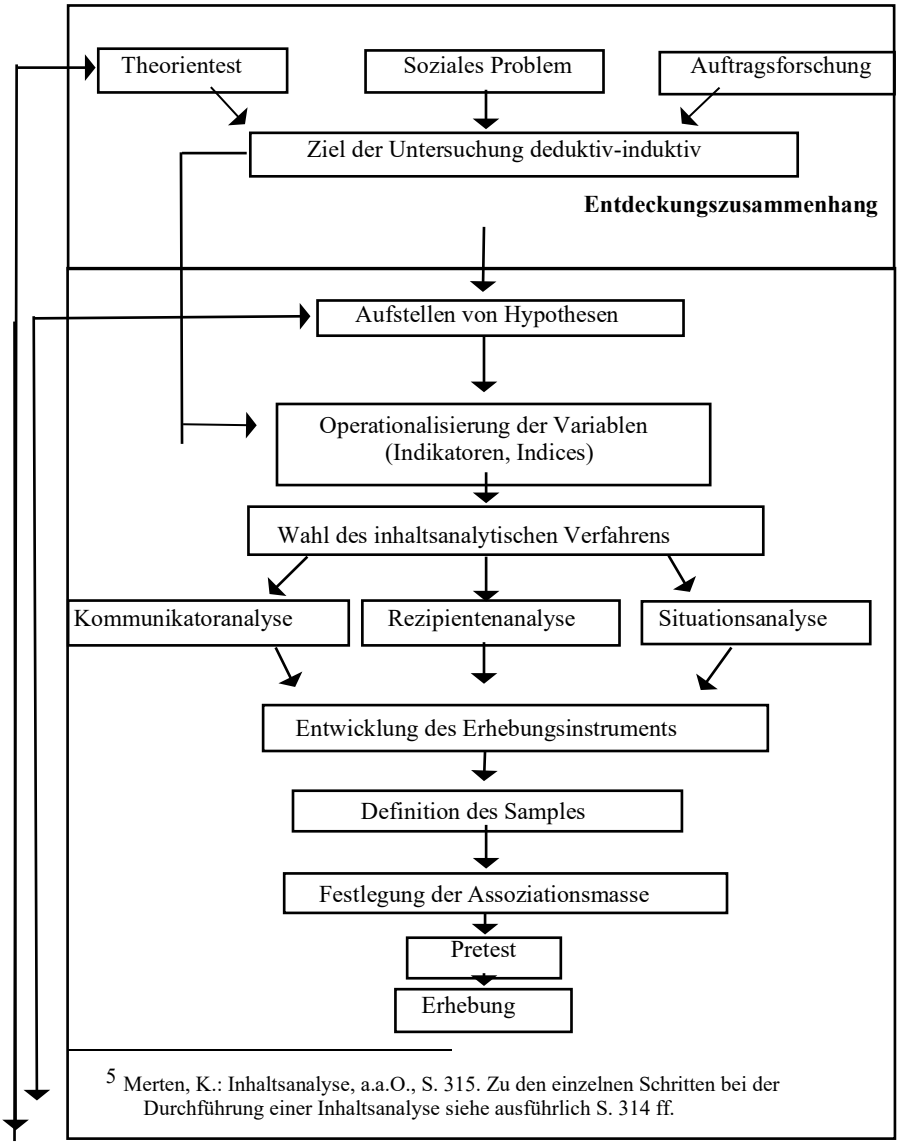

[5] Merten, K.: Inhaltsanalyse, a.a.O., S. 315. Zu den einzelnen Schritten bei der Durchführung einer Inhaltsanalyse siehe ausführlich S. 314 ff.

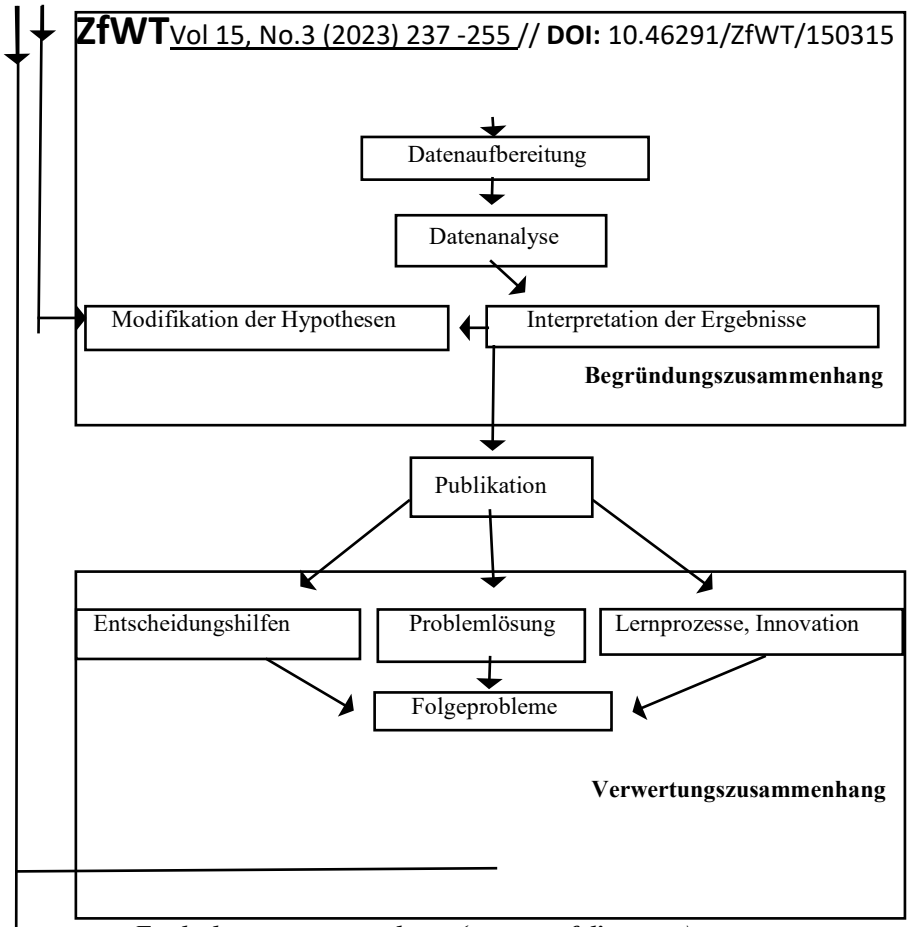

Entdeckungszusammenhang (context of discovery):

Der Entdeckungszusammenhang präzisiert die Frage nach dem Ziel einer Untersuchung. Er fragt also nach dem Was und dem Warum einer "Untersuchung, also nach den Motiven, Interessen, die die Durchführung einer Untersuchung nicht nur auslösen, sondern die Anlage dieser Untersuchung sowohl positiv wie negativ beeinflussen können. Solche Motive innerhalb des Entdeckungszusammenhangs können sein" (Friedrichs, 1990: 50).

a) ein soziales Problem, das zu lösen ist (gesellschaftlichhes Motiv)

b) Widerlegung einer Theorie

c) Auftragsforschung (kommerzielles Motiv)

Das Ziel einer Untersuchung hat unmittelbaren Einfluss auf "alle weiteren Schritte der Untersuchung. Daher sollte bei jeder Untersuchung vorher geklärt werden, ob es sich um eine induktive oder eine deduktive Untersuchung handelt." Induktiv sind alle Untersuchungen, "die nicht von einer vorgegebenen, expliziten oder impliziten Theorie ausgehen und daraus

Hypothesen formulieren, sondern Untersuchungen, die deskriptiv vorgehen." Deduktiv sind Untersuchungen "die von einer schon bekannten Theorie oder daraus ableitbaren Hypothesen ausgehen und diese überprüfen" (Merten, 1995 :314). Daher müssen die entsprechenden Hypothesen formuliert werden, bevor die möglichen Analyseergebnisse bekannt sind.

Begründungszusammenhang (context of justification):

Die Umsetzung des Ziels in eine sinnvolle Abfolge methodischer Schritte wird durch den Begründungszusammenhang, die Frage nach Wie, geleistet. Dabei wird nach den methodischen Standards gefragt, den vorgeschriebenen Regeln und den zulässigen Verfahrensweisen, die die Gültigkeit, Zuverlässigkeit und Genauigkeit bestimmen.

Mit der Operationalisierung fällt schon eine Vorentscheidung für ein bestimmtes inhaltanalytisches Verfahren. Dabei ist das Ziel der Analyse (Kommunikator, Rezpient oder Situation) ein erstes Kriterium für die Wahl des Verfahrens. Kommunikator ist der Absender des Inhalts. Rezipient ist der Empfänger des analysierten Inhalts, und unter Situation wird die relativ offene Zielangabe des Kommunikatiosnprozesses verstanden. Unter Situationsanalyse könnte man folglich die Analyse über gesellschaftliche Vorstellungen, Werte, Normen, Wissens- und Meinungsbestände etc. subsumieren. Das Codierbuch bildet das operationalisierte inhaltsanalytische Verfahren ab. "Es spezifiziert alle Erhebungsschritte, die zur Analyse der gewählten Untersuchungseinheit notwendig sind und enthält für jede zu codierende Variable vorgegebene Codes, nach denen verschlüsselt wird" (Merten, 1995: 314).

Mit der Definition des Samples ist zugleich eine Festlegung der Auswahleinheit und indirekt auch der Analyseeinheit verbunden. "Die Definition der Auswahleinheit bzw. Analyseeinheit sollte dabei möglichst eine natürliche Einheit sein, also ein ganzer Satz, Absatz, Artikel, Ausgabe, Kapitel etc.." (Merten,1995:315). Zur Überprüfung, inwieweit man von Ergebnissen einer Analyse (Stichprobe) verallgemeinern kann, wird in den Sozialwissenschaften üblicherweise ein Signifikanztest durchgeführt. Signifikanz bezeichnet dabei die Nichtzufälligkeit eines Zusammenhangs.

Der Pretest ist eine Voruntersuchung, in der das erstellte Messinstrument darauf geprüft wird, ob es die valide und reliable Datenerfassung ermöglicht. Es ist die Regel, dass ein Codierbuch in einem oder mehreren Pretetst geändert werden muss, weil aufgrund der Entstehung neuer Erkenntnisse, die inhaltlich zu einer deutlichen Verbesserung des Codierbuchs führen. Arbeiten bei einer Erhebung mehrere Codierer mit, so muss eine Codierschulung stattfinden, bei der die Codierer unabhängig voneinander mehrere Texte bearbeiten, die Ergebnisse vergleichen und diskutieren. Dies dient der Intercoderreliabilität.

Zur straffen Organisation der Datenerhebung, die gerade bei großem Textmaterial unverzichtbar ist, ist Regelung folgender Schritte notwendig:

1. Es wird kontroliert, ob alle zuvor nummerierten Analyseeinheiten vorhanden sind.
2. Jeder Codierer erhält eine eigene Codierernummer, die zu codierenden Einheit vermerkt wird.
3. Jeder Codierer erhält ein Codierbuch und einen Kommentar zum Codierbuch
4. Die Codierung nach Codierbuch erfolgt zweckmäßiger Weise auf eigens dafür hergestellten Codierbögen.

Nach der Datenerhebung können die Daten auf Datenträger übertragen werden. Die Datenanalyse erfolgt nach einer erneuten Plausibilitätskontrolle mittels des zuvor ausgewählten EDV-Systems. Die Interpretation dient sowohl der Darstellung der Befunde als auch der Formulierung von Folgerungen sowie der Artikulation von Kritik. Wurden im Vorfeld Hypthesen aufgestellt, gilt es sie zu falsifizieren oder zu verifizieren.

Verwertungszusammenhang (context of evulation):

Der Verwertungszusammenhang spezifiziert die Regeln, nach denen wissenschaftliche Ergebnisse der Öffentlichkeit zugänglich gemacht und in der Praxis angewendet werden. Er fragt nach den Auswirkungen, die das Ergebnis einer Untersuchung auf die soziale Wirklichkeit hat.

Resümee und Ausblick

Zu Recht ist die Inhaltsanalyse aus dem Kanon der anderen Methoden der empirischen Sozialforschung nicht mehr wegzudenken. Datenerhebung ist bei der Inhaltsanalyse ein vergleichsweise überschaubarer Prozess, weil die Untersuchungsobjekte - oft in Form von Texten - bereits fixiert vorliegen. Das führt dazu, dass sie leicht zu beschaffen sind, unabhängig von Zeit, Raum und Person bearbeitet werden können, in der Regel reproduziert werden und von mehreren Codierer unabhängig voneinander codiert werden können. Anders als beispielsweise bei einer Befragung können sie sich der Erhebung nicht verweigern. Neben den forschungspraktischen Vorteilen spricht für die Inhaltsanalyse vor allem, dass anders als beispielsweise beim Interview keine Verzerrung der apriorischen sozialen Wirklichkeit auftreten kann, da die Untersuchung immer erst nach der Produktion der Untersuchungseinheiten vorgenommen wird. Daher wird die Inhaltsanalyse auch als nicht-reaktive Erhebungsverfahren bezeichnet, das heißt, die Analyseeinheiten können nicht mehr geändert werden.

Während die Zahl der Einzelbeiträge, in denen die Methode der Inhaltsanalyse angewendet wird, stetig wächst, unterbleibt zurzeit noch weitgehend eine systematische Diskussion der grundsätzlichen

Auseinandersetzung der verschiedenen inhaltsanalytischen Ausrichtungen - ganz abgesehen davon, dass bis heute noch immer kein verbindliches Regelwerk der Methode vorliegt. Einer solchen noch ausstehenden breiten Debatte ist die Auseinadersetzung mit offensichtlichen Defiziten der traditionalen Inhaltsanalyse vorbehalten. So ist die inhaltsanalytische Methode derzeit noch weitgehend vereinheitlicht, obgleich verschiedene, sich ständig weiterentwickelnde mediale Vermittlungsformen in Wort und Bild vorliegen. Es erscheint notwendig, dass die verschiedenen medialen Kommunikationsformen mit ihren spezifischen Besonderheiten eine eigene methodisch-theoretische Position innerhalb inhaltsanalytischer Forschung evozieren. Die Erfordernisse, die an die Inahltsanalyse gestellt werden, sollten jeweils medien-, genre- und themenspezifischen Ansprüchen genügen. Interessant wäre dabei auch, die bislang weitgehende Extrahierung von Kommunikationsformen aufzuheben zu Gunsten einer Aussage bezüglich inhaltsspezifischer Verwobenheit verbaler, nonverbaler und ästhetischer Kommunikationsinhalte.

Ein Grundproblem der Inhaltsanalyse wie auch aller anderen empirischen Untersuchungen ist, dass sich die Datenerhebung nur auf ein Datenerhebungsinstrument stützt. Daraus folgt, dass die gesamte Untersuchung unter dem prägenden Einfluss eines einzigen Instruments steht. In den Naturwissenschaften ist man schon seit langem dazu übergegangen, bei empirischen Untersuchungen mehrere Messinstrumente einzusetzen. Dadurch wird einerseits eine Kontrolle instrumentenspezifischer Verzerrungen oder Effekte gewährleistet, andererseits - durch eine Umsetzung unterschiedlicher Operationalisierungsstrategien - eine empirisch fundiertere Interpretation oder Überprüfung einer Theorie ermöglicht. Ein solches Vorgehen, also eine Kombination verschiedener Messinstrumente, wird in den Sozialwissenschaften vor allem im Zusammenhang mit der Anwendung non-reaktiver Messverfahren wie der Inhaltsanalyse diskutiert.

Yazarların katkı düzeyleri:	Tek yazar: %100.
Etik komite onayı:	Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur.
Finansal Destek:	Çalışmada finansal destek alınmamıştır.
Çıkar çatışması:	Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Literaturverzeichnis

Bernard, Berelson. (1952). Content Analysis in Communication Research, Glencoe, III.
Bessler, Hansjörg. (1970). Ausssagenanalyse. Die Messung von Einstellungen im Text der Aussagen von Massenmedien, Bielefeld.
Bos, Wilfried/Tarnai, Christian. (1989). (Hrsg.). Angewandte Inhaltsanalyse in Empirischer Pädagogik und Psychologie, Münster.
Friedrichs, Jürgen. (1990). Methoden empirischer Sozialforschung, Reinbek.
Früh, Werner. (1981). Inhaltsanalyse. Einführung in die Theorie und Praxis, München.

Früh, Werner. (2007). Inhaltsanalyse. Theorie und Praxis, 6. Aufl. Konstanz, UVK Verlag.

Ole, R. Holsti. (1969). Content Analysis for the Social Sciences and Humanities, Reading, Mass.

Iwand, Wolf Michael. (1974). Politische Aspekte des Amerikabildes in der überregionalen westdeutschen Presse. Deutsch-Amerikanische Beziehungen zu Beginn der siebziger Jahre (Diss.), Frankfurt a. M.

Kromrey, Helmut. (1990). Empirische Sozialforschung, Opladen.

Lisch, Ralf/Kriz, Jürgen. (1978). Grundlagen und Modelle der Inhaltsanalyse. Bestandsaufnahme und Kritik, Reinbek.

Maletzke, Gerhard. (1963). Psychologie der Massenkommunikation. Theorie und Systematik, Hamburg.

Mayring, Philipp. (1990). Qualitative Inhaltsanalyse. Grundlagen und Techniken, Weinheim.

Mayring, Philipp. (2010). Qualitative Inhaltsanalyse. Grundlagen und Techniken, Weinheim.

Merten, Klaus. (1995). Inhaltsanalyse. Einführung in Theorie, Methode und Praxis, Opladen.

Merten, Klaus/Teipen, Petra. (1991). Empirische Kommunikationsforschung. Darstellung, Kritik, Evaluation, München.

Noelle-Neumann, Elisabeth/Schulz, Winfried/Wilke, Jürgen. (1989). (Hrsg.). Fischer Lexikon Publizistik Massenkommunikation, Frankfurt a. Main.

Reichardt, Helmut. (1976). Statistische Methodenlehre für Wirtschaftswissenschaftler, Opladen.

Ritsert, Jürgen. (1972). Inhaltsanalyse und Ideologiekritik. Ein Versuch über kritische Sozialforschung, Frankfurt a. M.

Rust, Holger. (1980). Qualitative Inhaltsanalyse - Begrifflose Willkür oder wissenschaftliche Methode? Ein theoretischer Entwurf, Publizistik 25, S.5-23.

ZfWTVol 15, No.3 (2023) 257 -268// **DOI:** 10.46291/ZfWT/150316

ZfWT Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks

ENGELLİ BİREYLERİN SOSYAL KATILIMINDA BELEDİYE HİZMETLERİNİN ROLÜ VE ÖNEMİ*

THE ROLE AND IMPORTANCE OF MUNICIPAL SERVICES IN THE SOCIAL PARTICIPATION OF DISABLED INDIVIDUALS

*Abdullah KARATAŞ***

Özet

Belediyeler hizmetleriyle halka en yakın kuruluşlar olarak çok önemli görev ve sorumluluklar üstlenmektedirler. Kentsel altyapıdan çevre sorunlarına, sosyal hizmetlerden mezarlık ve defin işlemlerine kadar günlük yaşama ilişkin pek çok detay bu görev ve sorumluluklar arasında yer almaktadır. Belediyelerin sunmuş oldukları hizmetlerden herkesin eşit bir şekilde yararlanması, demokrasinin hakkıyla işleyişi ve katılım açısından önem taşımaktadır. Ancak dezavantajlı konumda bulundukları için engelli vatandaşların bu hizmetlerden yeterince yararlanma imkânı bulunmamaktadır. Sosyal yaşam içine katılım ve toplumsal ihtiyaçlara ulaşım konusunda, belediyelerin engellilere yönelik hizmetlerini aksatmadan sürdürmesi, çağdaş belediyeciliğin en önemli göstergelerinden biri olarak belirtilebilir. Engelli bireylerin sosyal katılımlarında belediyelerin sunmuş olduğu hizmetlerin rolü ve öneminin, çeşitli örnekler çerçevesinde ele alındığı bu çalışma ile engelli bireylere hizmetler konusunda yapılacak uygulamalara katkı sağlanması amaçlanmaktadır. Yapılan çalışma ile erişilebilirliğin bir kent sakini olarak engelli bireylerin sosyal katılımlarında büyük bir anlam ifade ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Engellilik, katılım, belediye, hizmet, erişilebilirlik.

Abstract

Municipalities, as the institutions closest to the public with their services, undertake very important duties and responsibilities. Many details related to daily life, from urban infrastructure to environmental problems, from social services to cemeteries

---

* Araştırma Makalesi: **Geliş tarihi:** 30.11.2023, **Kabul tarihi:** 12.12.2023
Kaynak gösterilme: KARATAŞ A. (2023): Engelli Bireylerin Sosyal Katılımında Belediye Hizmetlerinin Rolü ve Önemi, *Zeitschrift für die Welt der Türken,* 15 /3, s. 257-268.

** Doç. Dr. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Niğde Sosyal Bilimler MYO Yönetim ve Organizasyon Bölümü/Yerel Yönetimler Programı Niğde /TÜRKİYE akaratas@ohu.edu.tr https://orcid.org/0000-0002-5120-1203

and burial procedures, are among these duties and responsibilities. It is important for everyone to benefit equally from the services offered by municipalities in terms of the proper functioning of democracy and participation. However, disabled citizens do not have the opportunity to benefit from these services sufficiently because they are in a disadvantaged position. In terms of participation in social life and access to social needs, municipalities' continued services for disabled people can be stated as one of the most important indicators of contemporary municipality. This study, in which the role and importance of the services provided by municipalities in the social participation of disabled individuals is discussed within the framework of various examples, aims to contribute to the studies on services for disabled individuals. This study reveals that accessibility means a great deal to individuals with disabilities as city residents.

Keywords: Disability, participation, municipality, service, accessibility.

Giriş

Halkın daha sağlıklı, daha yeşil, alt yapısı güçlü, refah seviyesi yüksek bir çevrede yaşamasının belediye hizmetleriyle yakından ilişkisi bulunmaktadır. Belediyelerin kaliteli hizmet sunabilmeleri için halktan aldıkları güçlerini yine halka yönelik olarak layıkıyla sunmaları gerekmektedir. Çünkü kalkın memnuniyeti, belediye hizmetlerinin kalitesi ile ölçülmektedir. Hizmetin gitmediği ya da geciktirildiği, halkın günlük yaşamının kolaylaştırması yerine zorlaştırıldığı bir durumu elbette hiç kimse istemeyecektir. Bu nedenle yerel ve ortak ihtiyaçların karşılanmasından birinci derecede sorumlu kuruluşlar olarak, belediyelerin verimli olduğu kadar etkin ve hızlı bir şekilde de görevlerini yerine getirmeleri gerekmektedir. Ancak belediyelerin sağlamış olduğu tüm imkanların sadece mükemmel olması yeterli olmamaktadır. Bu imkanlardan tüm vatandaşların eşit bir şekilde yararlanabilmesi, ulaşabilmesi demokrasi adına önem taşımaktadır. Bazı mahallelerde sürekli su, elektrik, yeşil alan, yol, alt yapı sorunu yaşanırken, diğerlerinde bu tür sorunların olmaması ya da kısmen olması eşitlik adına bir ilerleme kaydedilemediğini göstermektedir. Demokratik bir toplum yapısının oluşturulması, toplumda eşitsizliğin giderilmesini gerektirmektedir. Ancak toplum içinde belediyenin sunmuş olduğu hizmetlerden yararlanmada güçlük çeken bireylerin olduğu da unutulmamalıdır. Belediyeler günlük yaşama ilişkin hemen hemen her konuda olduğu gibi bu konuda da engelli vatandaşların yanında yer almalıdır. Zira "2013 yılında çıkarılan Erişilebilirlik İzleme ve Denetleme Yönetmeliği (EİDY) ile artık tüm yaşam alanlarının engelliler için erişilebilir olması zorunlu tutulmuştur" (Elmacı, 2019: 35). Engellilerin sosyal yaşamdan kopmayarak topluma dahil edilmelerinde, belediye hizmetlerinin önemini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışma, uygulamada Türkiye'den ve farklı ülkelerden örnekler çerçevesinde ele alınarak değerlendirilecektir.

Engelli Hakları ve Kavramsal Çerçevede Engellilik

Halkın ortak ve yerel nitelikli ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlü kuruluşlar olarak belediyeler, anayasaya güvencesi altında olup, yasalarla uyumlu hareket etmek durumundadırlar. 5393 sayılı belediye kanunda da belirtildiği üzere "Belde sakinlerinin mahallî müşterek nitelikteki ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan" (5393 Sayılı Belediye Kanunu/md.3) belediyeler, bu görevlerini her vatandaşın hizmetlere eşit bir şekilde ulaşmasını sağlayarak yerine getirmeleri gerekmektedir. Ancak bazı vatandaşlar bu hizmetlerden yararlanabilme konusunda dezavantajlı durumda olabilirler. Engelli bireyler toplumun bu kesimini oluşturmaktadır.

Bedensel ya da zihinsel yönden dezavantajlı durumuna bağlı olarak, belirli aktivitelerinde ve çevresiyle etkileşiminde zorluk yaşayan bireyler engelli olarak ifade edilebilir (CDC, 2020). "Engellilik bireyin normal sayılan ölçüler dahilinde bir rolü yerine getirmesini engelleyen veya sınırlayan bir dezavantajdır ya da özürlülük ve sakatlık sonucu oluşan bir dezavantajlı olma durumudur" (Şat ve Göver, 2017: 524). Bir başka yönden, engellilik bireyin kişisel, sosyal veya mesleki yaşamında dezavantaj yaşamasına neden olabilecek bir bozukluğun çevresel olarak belirlenmiş etkisi olarak da tanımlanabilir (Encyclopaedia of Occupational Healh & Safety, 2011). Engelli kavramının tam olarak ne anlama geldiğini belirlemenin o kadar da kolay olmadığı söylenebilir. Yaygın görüşün, engelli olmanın bireyi çeşitli aktiviteleri yerine getirme konusunda daha az yetenekli kıldığı yönünde olduğu söylenebilir. Engelliliğe neden olan durum, bireyin kişisel yaşamını, ailesi ve toplumla olan ilişkilerini farklı yönlerden ve değişen derecelerde etkileyebilecektir. Buna bağlı olarak, engelli birey engelliliği kendisini diğerlerinden ayıran ve yaşamın düzenini olumsuz yönde etkileyen bir durum olarak algılayabilmektedir. Aslında engelliliğin anlamı ve etkisi, çevrenin ve toplumun engelli bireylere karşı davranış ve tutumlarına göre değişmektedir. Örneğin bazı toplumlar tekerlekli sandalye kullanan kişilerin de işlerini normal insanlar gibi yürütebileceklerine inanırken, bazı toplumlar bağımsız hareket edemeyeceklerine inanmaktadır. Oysa engelli olan bir birey, işinde oldukça verimli olabilir. Engelli olmanın hastalık ya da hasta olma durumu ile bir ilişkisi bulunmamaktadır. Burada önemli olan, fiziksel engellerin kaldırılması konusunda toplumda ne kadar önlemler alındığı ya da alınmadığıdır. Fiziksel engellere karşı düzeltici, telafi edici, teknolojik ve buna uyumlu önlemlerin yanı sıra, yasal ve hukuki önlemler de alınabilmektedir (Encyclopaedia of Occupational Healh & Safety, 2011).

5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun, engelli bireylerin haklarına ilişkin önemli vurgular yapmaktadır. Bu Kanunu'nun amacı, *"engellilerin temel hak ve özgürlüklerden faydalanmasını teşvik ve temin ederek ve doğuştan sahip oldukları onura saygıyı güçlendirerek toplumsal hayata diğer bireylerle eşit koşullarda tam ve etkin katılımlarının sağlanması ve engelliliği*

önleyici tedbirlerin alınması için gerekli düzenlemelerin yapılmasını sağlamaktır" (5378 Sayılı Engelliler Hakkında Kanun/md.1). İlgili Kanun ile birlikte, Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmesi de Türkiye'nin taraf olduğu engelli hakları ile ilgili önemli bir gelişmedir. Bu sözleşme, *"engelli bireylere eşitlik, haysiyet, özerklik ve topluma tam katılım tanıyan ilk kapsamlı sözleşmedir. Sözleşme 21'inci yüzyılın ilk insan hakları belgesi olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle Sözleşme büyük bir öneme sahiptir"* (Azarkan & Benzer, 2018: 3). Türkiye'nin 30 Mart 2007 tarihinde imzaladığı, Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmesi, 28 Ekim 2009 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Şimşek, 2021: 411). İlgili kanun ve sözleşme ile uyumlu olarak, 5393 sayılı Belediye Kanununda geçen *"Belediye hizmetleri, vatandaşlara en yakın yerlerde ve en uygun yöntemlerle sunulur. Hizmet sunumunda engelli, yaşlı, düşkün ve dar gelirlilerin durumuna uygun yöntemler uygulanır"* (5393 Sayılı Belediye Kanunu/md.14); *"Bütçede yoksul ve muhtaçlar için ayrılan ödeneği kullanmak, engellilere yönelik hizmetleri yürütmek ve engelliler merkezini oluşturmak"* (5393 Sayılı Belediye Kanunu/md.14) ifadeleriyle belediyelerin engelli bireylere hizmetleri konusunda görev ve sorumlulukları açıkça vurgulanmaktadır. 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu ise *"engellilerle ilgili faaliyetlere destek olmak üzere engelli merkezleri oluşturmak"* görev ve yetkisini büyükşehir belediye başkanlarına vermektedir (5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu/md.18).

Sosyal Katılımda Engelli Bireylere İlişkin Sorunlar

Engelli bireyler bedensel ya da zihinsel anlamda dezavantajlı durumda olmaları nedeniyle, toplumdaki diğer bireylere göre hizmetlerden yararlanma konusunda daha fazla ihtimam gösterilmesi gereken kesimi oluşturmaktadır. Engelli bireylerin topluma kazandırılması ve bütünleştirilmesi, toplumsal katılımlarının sağlanabilmesi için hizmetlerden eşit bir şekilde yararlanmalarının sağlanması gerekmektedir.

Toplumda sadece normal bireylerin olduğunu varsayarak, engelli bireylerin kamu hizmetlerinden yararlanma haklarının olduğunu göz ardı etmenin eşitlik ilkesi ile bağdaştığı söylenemez. Oysa insan hakları gereğince, kamu hizmetlerinden tüm vatandaşların eşit bir şekilde yararlanması gerekmektedir. *"Ayrımcılık, bütün insanların eşit değerde olduğu ilkesinin ihlalini temsil eder. Ayrımcılık sorunu, engellilik ile ilgili tartışmalarda işaret edilen çekirdek konulardan birisidir."* (İHD, 2005). Bu nedenle hem ulusal hem de uluslararası boyutta insan hakları, eşitlik ve ayrımcılıkla mücadele gibi kavramlar özellikle son yıllarda, engelli hakları ile birlikte kullanılmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2021: 8). Çünkü engelli hakları konusunda eşitlik ilkelerine aykırı davranılması insan haklarının ihlal edilmesi anlamına gelmektedir. Engelli bireylerin de *"tüm hizmet ve olanaklardan yararlanma hakkı bulunmaktadır. Bu doğrultuda, eşitlik ilkesi devreye girmektedir ki, eşitlik ilkesi, hiçbir ayrım gözetilmeksizin*

tüm bireylerin eşit haklara sahip olması anlamına gelmektedir" (Karaahmetoğlu, 2023: 15). Ancak eşitlik ilkesine aykırı olarak, engelli bireylerin sosyal katılımları bağlamında ne yazık ki bazı eksikliklerin olduğu görülmektedir. Örneğin çalışma hayatına katılımları ve istihdam edilmelerinde toplumda hala tereddütlerin olduğu açıktır. Ancak anayasamızın 10. maddesinde yer alan "*Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasî düşünce, felsefî inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir"* hükmüyle eşitliğin önemi vurgularken*; "Çocuklar, yaşlılar, özürlüler, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul ve gaziler için alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı sayılmaz."* ifadeleriyle engelli bireylerin desteklenmesini teşvik edilmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası/md.10).

Engelli bireyler dezavantajlı durumlarından dolayı pek çok sorunla karşılaşmakta, bu sorunlar onların günlük yaşamlarını zorlaştırmaktadır. "*Yaşadıkları yapılandırılmış çevredeki mimari engeller nedeniyle toplumsal alanlara ulaşmada sorunlar yaşamaktadırlar. Konutların, toplu taşıma araçlarının çoğu engellilere uygun tasarlanmamıştır"* (Yenipazarlı, Çondur & Cömertler, 2020:80). Tekerlekli sandalye kullanan bir engelli birey için uygun yolların, durakların ya da kaldırımların yapılması ya da görme engelli bireyler için kabartılı, hissedilir yüzeyi olan yolların tasarlanmasının engelli bireyleri ne kadar özgürleştireceğinin hesaba katılarak çevre düzenlemesinin yapılması, onların günlük yaşamları için büyük önem taşımaktadır. Kaldırım genişliği uygun olmayan bir yerde tekerlekli sandalye kullanılamayacağının, görme engelli yürüme yolunun dik bir rampa, yüksek bir kaldırımla sonlanmasının ciddi yaralanmalara sebebiyet verebileceğinin düşünülmesi ve bununla ilgili belediye hizmetleri kapsamında ciddi tedbirlerin alınması; konuşma ya da duyma engeli olan bireyler için görsel olarak tasarlanmış bilgilendirici levhaların, uyarı işaretlerinin kent merkezlerine yerleştirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda 1997 yılında Kuzey Carolina Eyalet Üniversitesi'nden mimar Ronald Mace liderliğinde diğer mimarlar, ürün tasarımcıları, mühendisler ve çevre tasarımı araştırmacılarından oluşan bir çalışma grubu tarafından geliştirilen 'Evrensel Tasarım İlkelerine' uyum gösterilmesi, sadece engelli bireyler için değil, tüm kent sakinleri için de sağlıklı ve güvenilir bir çevrenin garantisi olabilecektir. Evrensel Tasarımın yedi ilkesi şöyle sıralanmaktadır (Centre for Excellence In Universal Design, 2020):

- **Adil Kullanım:** Tasarımdan, ayrım yapılmadan tüm kullanıcılar eşit bir şekilde yararlanabilmelidir.
- **Esnek Kullanım:** Tasarım, farklı kişisel tercihlere ve yeteneklere uygun olarak planlanmalıdır.
- **Basit Kullanım:** Kullanıcının deneyimi, bilgisi, dil becerileri veya mevcut konsantrasyon düzeyi ne olursa olsun, tasarımın kullanımı basit ve anlaşılır olmalı, karmaşıklık ortadan kaldırılmalıdır.

- **Algılanabilen Bilgi:** Ortam koşulları veya kullanıcının duyusal yetenekleri hangi durumda olursa olsun; tasarım, bağımsızca gerekli bilgileri kullanıcıya etkili bir şekilde iletmelidir.
- **Minimum Hata Toleransı:** Tasarım, kaza ile ya da kasıt olmadan oluşabilecek eylemlerin tehlikelerini ve ortaya çıkabilecek olumsuz sonuçlarını en aza indirecek şekilde planlanmalıdır.
- **Düşük Fiziksel Çaba:** Tasarım, sürekli fiziksel çabayı gerektirmeden; verimli, rahat ve yorulmadan kullanılabilmelidir.
- **Uygun Boyut ve Alan:** Kullanıcının vücut yapısı, duruşu veya hareket kabiliyeti göz önünde bulundurularak, tasarımın kullanımı için uygun boyut ve alan sağlanmalıdır.

Yukarıda sıralanan 'Evrensel Tasarım İlkeleri' doğrultusunda planlanmış bir fiziksel çevre, engelli bireylerin daha özgür ve güven içinde yaşamlarını sürdürebilmelerine olanak sağlayacaktır. Ancak engelli bireylerin sadece fiziksel çevre değil, sosyo-kültürel yapıya bağlı olarak da yalnızlaştıklarının ve toplumsal katılımda zorluklar yaşadıklarının bu bağlamda unutulmaması gerekmektedir. Bir hastalık gibi görülen ve güven duygusuyla yaklaşılmayan engelli bireylerin iş dünyasında istihdam edilmeleri güçleşmekte, toplumsal ayrımcılığa maruz kalmalarına neden olmaktadır. *"Engelli bireylerin karşılaştıkları tüm bu çevresel, sosyal, kültürel, psikolojik ve ekonomik sorunlar toplumla bütünleşmelerine kaynaşmalarına engel olmaktadır"* (Yenipazarlı, Çondur & Cömertler, 2020: 80). Bu sorunların çözümünde öncelikle ayrımcılıkla ilgili tüm uygulamalara son verilerek, yasal çerçevede olduğu kadar toplumsal bilinçlenme boyutunda da ciddi tedbirlerin alınması gerekmektedir.*"Türkiye'de Engellilere Yönelik Ayrımcılıkla Mücadele Programı 2011 yılında başlatılmıştır. Çalışmaların yerel düzeyde de geliştirilmesi engellilere yönelik olumlu tutumların geliştirilmesine, engelli ve engelsiz bireylerin eşit haklar çerçevesinde yaşamını sürdürmesine olanak sağlayacaktır"* (Altıparmak & Yıldırım Sarı, 2011: 116). Bu bağlamda, engelli bireylerin toplumla bütünleşmelerinde ve katılımlarının sağlanmasında, belediye hizmetleri büyük önem taşımaktadır.

Uygulamada Çeşitli Örnekler Çerçevesinde Engelli Bireylere Yönelik Belediye Hizmetleri

İnsanın yaşam ortamı ve koşullarının insana yakışır bir düzeye getirilmesi, korunması ve bireyin yaşam kalitesinin yükseltilmesi yerel yönetimlerin sorumluluk alanına dâhil edilmektedir (Kızılboğa & Batal, 2012: 202). Bu bağlamda belediyeler, kamu hizmetleri konusunda halka en yakın kuruluşlar olarak, günlük yaşama ilişkin pek çok görev ve sorumluluklarla donatılmışlardır (Berkün, 2017: 582). Engelli bireylerin bir kent sakini olarak yaşadığı çevrelerinde çeşitli zorluklarla karşılaşmaları, belediyelerin bu konuda daha hassas hareket etmelerini gerektirmektedir. *"Engellilerin toplum*

ve ekonomik hayata tam ve eşit şekilde katılma hakkının reddi, insan haklarının ihlalidir. Hayata dâhil olunan bir mekân olarak kentteki yaşam kalitesi ise herkes için bir ihtiyaç olmakla birlikte, engelliler için bir zarurettir. Bu kaliteyi sunan ise kentin sosyal ve fiziksel imkânlarına erişim ve ulaşılabilirliktir" (Şat ve Göver, 2017: 522).

Engelli bireyler için sosyal yaşam içinde tüm alanların erişilebilir ya da ulaşılabilir olması büyük önem taşımaktadır. *"Erişebilirlik, engellilerin toplumdaki diğer bireyler gibi bağımsız yaşayabilmelerini ve yaşamın tüm alanlarına tam ve etkin katılımını sağlamak; fiziki çevreye, ulaşıma, bilgi ve iletişim teknolojileri ve sistemlerine eşit koşullarda sahip olmasını ifade etmektedir"* (Tiyek, Eryiğit & Baş, 2016: 228). Engelli vatandaşların ihmalkarlık nedeniyle toplumda bir kenara itilmeleri, yerel hizmetlerden yararlanma haklarını diğer vatandaşlara göre yeterine kullanamamaları insan hakları ile bağdaşmamaktadır. Bu konuda engellilere ilişkin sorunların giderilmesi amacıyla ABD özellikle yerel yönetimlere geniş yetkiler vererek, 'Engelli Katılım Planı'nın uygulanmasını teşvik etmektedir. Bu planın amacı; hem vatandaş hem de ziyaretçilerden görünür ya da görünmez engeli olanlar için güvenli bir çalışma ve yaşama ortamı oluşturmak; bunun için günlük hayata ilişkin erişebilirlik ile ilgili engelleri tespit ederek bunları azaltmak ya da gidermek, böylece yerel hizmetlerden engelli vatandaşların da eşit bir şekilde yararlanmasını sağlamaktır. Yerel yönetimlerde, 'Engelli Katılım Planı'nın temel bileşenleri şöyle sıralanmaktadır (Pangaro, 2023):

- **Misyon:** Engelli Katılım Planı'nın amacı, yerel yönetimlerin organize ettiği bir misyon beyanıyla kamu çalışanlarına ve vatandaşlara açıkça iletilmelidir. Bu planının neden gerekli olduğu ve toplumu engelli topluluk üyeleri için daha adil hale getirmek amacıyla tam olarak neyin uygulanacağı konusunda kamuoyunun bilgilendirilmesi büyük önem taşımaktadır.
- **Kapsam:** Plan dahilinde, engelli bireylerin kendileri için istedikleri hizmetlere ve bunların güncel tutulmasına öncelik verilmesi; engelli kesimi temsil eden gruplara veya kuruluşlara ulaşılması ve onlara yardımcı olabilecek yerel altyapıdaki eksikliklerin tespiti için halka açık toplantılarda engellilerin katılımının teşvik edilmesi gerekmektedir.
- **Stratejik Plan:** Engelli bireylere hizmet edecek altyapı projelerinin tasarlanmasını ve planlanmasını içeren merkezi yönetim tarafından belirlenmiş bir stratejik planın olması Engelli Katılım Planı'na yol gösterecektir. Engelli vatandaşların alt yapı sorunları, engelliliğe özgü politikaların/stratejilerin geliştirilmesi ve engelli katılımı konusunda uzmanlığa sahip yerel ekiplerin oluşturulması ile birlikte tüm bunların gerçekleştirilmesinde gerekli olan bütçenin tasarlanması stratejik plan dahilinde ele alınmalıdır.
- **Örgüt Kültürü:** Kamu hizmetlerinde, engelli vatandaşların diğer vatandaşlarla eşit bir şekilde tüm hizmetlere erişebilmesine olanak

tanıyan bir yerel yönetim sistemi anlayışının oluşturulması ve bunun sürdürülebilirliğinin sağlanmasına gayret gösterilmesi gerekmektedir.

Yukarıda sıralanan 'Engelli Katılım Planı'nın temel bileşenlerinin uygulanmasında başarıya ulaşılması, yerel yönetimlerin tüm hizmetlerinin ve etkinliklerinin engelli bireyler için erişilebilir olmasını sağlamak için gerekli adımları atmasına bağlı bulunmaktadır. Bunun için öncelikle yerel yönetim politikalarının engelli vatandaşları kapsayacak ve koruyacak şekilde yeniden güncellenmesi gerekmektedir. Çünkü bazı devlet hizmetleri, gereklilikler zorunlu olmadan önce oluşturulduğu için engellilerin hizmetlere erişimi konusundaki temel hakları gözden kaçmış olabilmektedir. Eskimiş politikalar engelli bireyleri yeterince dikkate almamış olma ihtimaline karşı, engelliliğe dayalı ayrımcılığı önlemek amacıyla politika ve prosedürlerde makul değişiklikler yapılması; engelli kişileri olumsuz yönde etkileyebilecek yerel yasa, yönetmelik ve düzenlemelerde yapılan değişikliklerin değiştirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, yerel yönetimlerin engelli bireylerle ilgili güncellemeleri veya duyuruları etkili bir şekilde iletmek için tüm iletişim kanallarını açık tutması büyük önem taşımaktadır. Örneğin tarihi bir yerin restorasyonu ya da yeni yapılacak bir yola ilişkin engelli bireylerin karşılaşabilecekleri güçlükler ve bu güçlüklerin önlenmesine yönelik hangi tedbirlerin alındığının kamuoyu ile paylaşılması gerekmektedir (Pangaro, 2023). Ancak böyle ve benzer uygulamalar sayesinde engelli bireyler diğer vatandaşlarla eşit haklara sahip olabilecek, toplumdan soyutlanmak yerine toplumla bütünleşebilecektir. Bu nedenle ABD'de 'Engelli Amerikalılar Yasası' çıkarılmıştır. *"ABD'de Engelli Amerikalılar Yasası'nın yürürlüğe konma nedeni, engelli kişilerin iş alanlarında, devlet ve belediye hizmetlerinde, toplumsal yerleşimde, ticari faaliyetlerde ve ulaşımda eşit haklara sahip olmalarını sağlamaktır"* (Çakmak, 2008: 54).

Londra Belediyesi, Bakım ve Özel Konut Programı ile engelli kent sakinlerinin bağımsız ve onurlu bir hayat yaşayabilmeleri ve yeterli bakıma sahip olabilmeleri için uygun fiyatlı, iyi tasarlanmış ve daha erişilebilir konutlar üretmektedir. Metro sisteminin daha erişilebilir olması için Londra Belediyesi tarafından 200 milyon Euro yatırım yapılmış ve metro ağındaki istasyonlar engelli vatandaşlara uygun olarak basamaksız hale getirilmiştir. Londra'nın 8.500 erişilebilir otobüsünün her biri, görme veya işitme engelli bireylerin daha kolay seyahat etmesine yardımcı olmak amacıyla otomatik tekerlekli sandalye rampalarının yanı sıra yenilikçi görsel-işitsel sistemler ile donatılmıştır. Londra'daki 22.000 taksinin tümü tamamen tekerlekli sandalye erişimine uygundur. Bunun yanı sıra toplu taşıma ağını kullanamayan ancak alışverişe gitmek, arkadaşlarını ve ailesini ziyaret etmek ve tiyatro gibi eğlence etkinliklerine katılmak isteyen engelli ve yaşlı yolcular için ücretsiz taşıma hizmeti de verilmektedir (London Assembly, 2023).

Hollanda hükümeti 'Sosyal Destek Yasası' ile belediyelere engelli bireyler için hizmet sunma yükümlülüğü getirmektedir. Bu yasanın amacı engelli bireylerin topluma katılmalarına ve bağımsız yaşayabilmelerine yardımcı olmaktır. Bu konuda devlet destekli yardım; günlük ev işleri, eve uyum sağlama (merdiven asansörü, yükseltilmiş klozet kapağı vb.), sosyo-kültürel çalışmalar, evi olmayan engelliler için barınma ve uzun vadeli bakım gibi engelli bireylere yönelik hizmetleri kapsamaktadır. Belediyeler kendi oluşturdukları politikalarla, desteğe erişimi kendilerine göre organize etmektedirler. Birçok belediye ortaklaşa hizmet verirken bazıları bireysel olarak hizmet vermektedir. Belediye hizmetlerine engelli bireylerin kolay erişimini sağlamak için belediyelere bağlı sosyal hizmet ekipleri bulunmaktadır. Belediyeler, çalışabilen ya da daha önce hiç çalışmamış engelli bireylere sosyal yardım sağlamak için kendi bölgelerinde iş çevresi ile sosyal ortaklar kurabilmektedir. 2014 tarihli Katılım Yasası, belediyelerin çalışabilen ancak bunu yapabilmek için desteğe ihtiyacı olan engelli bireylerin desteklemesi gerektiğini şart koşmaktadır. Bu bağlamda, belediyelerin çalışabilecek engelli kişilerin düzenli bir iş bulmalarına yardımcı olma görevi bulunmaktadır (VNG International, 2017: 22-23).

Vancouver Belediyesi, erişilebilir bir şehrin nasıl olması gerektiği, şehrin erişilebilir olmasının önünde nelerin engel olduğu ve Vancouver şehrinin nasıl erişilebilir olacağına dair fikir ve öneriler konusunda engelli bireylerin görüşlerini değerlendirmeyi amaçlayan bir anket düzenlemiştir. Buna göre, erişilebilirliğin anlamı ve erişilebilir bir şehrin neye benzeyeceğine ilişkin sorulara engelli bireylerin yanıtları şöyle sıralanmaktadır (City of Vancouver, 2023):

- Herkes için eşit erişim; herkes için eşitlik.
- Onurlu ve saygılı davranılmak.
- Erişilebilirlik bir yerde nasıl hissedildiği ile ilgilidir.
- Erişilebilirlik yalnızlık ve izolasyonu bastırır.
- Hiçbir engel olmadan ve konaklamadan şehri dolaşabilmek ve toplumun her alanına katılabilmek.
- Bağımsızlık ve özgürlük.
- İçinde yaşanılan, alışveriş yapılan, sosyalleşilen ve çalışılan çevre ve onun çeşitli unsurlarının herkes için erişilebilir olması.
- Erişilebilirlik, fiziksel engellerin ve insanların günlük olarak karşılaştığı her türlü tutumsal engelin azaltılmasıdır ve aynı fırsatlara adil erişimin sağlanmasıdır.
- Yaşanılan toplumda rahat ve güzel yaşlanabilmek.
- Engelli olmayan biriyle aynı ayrıcalıklara sahip olmak.
- Engelli olmayan biriyle aynı miktarda zaman ve çaba harcayarak yapılması gerekeni yapmak.
- Eşit fırsatlar.

Vancouver Belediyesinin erişilebilirlik stratejisi, kapsayıcı hizmetler ve programları içeren altyapıyı oluşturup sürdürerek ve engelleri belirleyip kaldırarak ya da önleyerek engelli kişilerin toplumsal katılımını desteklemek amacını taşımaktadır. Buna göre erişilebilir altyapıya ilişkin karar alma süreçlerinde engelli bireylerin de yer alması ve bu konuda yapılacak projelerin fiziksel, zihinsel veya yaşa bağlı engeller de dahil olmak üzere çeşitli ihtiyaçları karşılaması gerekmektedir. Bu bağlamda engelli bireyler için yön bulmak, bir yere ulaşabilmek büyük önem taşıdığı için yeni yön işaretlerinin kullanılması, ses ve dokunsal seçenekler yardımcı olabileceği unutulmamalıdır. Sokak kaldırımları ve kamusal alanlardaki ortak yollar da dahil olmak üzere eski altyapıya erişimde engeller bulunmaktadır. Engelsiz ve erişilebilir alanların tasarlanmasının önemi konusunda toplumsal farkındalığın artırılması gerekmektedir. Bu konuda eğitim ve medya önemli araçlar olarak kullanılabilir. Engelsiz bir yaşam için ulaşım sorunlarının çözüme kavuşturulması göz ardı edilmemesi gereken bir konudur. Erişilebilir bir ulaşım sistemi herkesin günlük ihtiyaçlarını karşılamasına yardımcı olacaktır. Engelli bireylerin erişilebilir bir ulaşım için özellikle toplu taşıma duraklarının ve istasyonlarının yakınında rampalara, asansörlere ve tabelalara ihtiyacı vardır. Toplu taşıma araçlarına ulaşmak engelli bireyler için zorlayıcı olabilir. Bu nedenle fiziksel, zihinsel veya yaşa bağlı engellilik türleri de dahil olmak üzere farklı türdeki engeller için seçeneklere ihtiyaç olduğu unutulmamalıdır (City of Vancouver, 2023). Ayrıca, toplumun dezavantajlı kesimini oluşturan engelli bireylerin diğer dezavantajlı gruplar gibi homojen bir grup olmadığı, ortak olduğu kadar farklı ihtiyaçlarının da olabileceği, kent içinde dağılımlarının homojen olmadığı ve bunların tespitinin sıkı bir çalışma gerektirdiği göz ardı edilmemelidir (Güvenç, 2019'dan aktaran; Geniş & Köse Akkirman, 2020: 10).

Sonuç

Engelli bireylerin toplumla bütünleşmeleri, sosyal hayata katılmaları sürecinde kentin fiziksel olanaklarının erişilebilir olması ve belediyelerin bu konuya daha hassas ve duyarlı bir şekilde yaklaşarak gerekli önlemleri alması büyük önem taşımaktadır. Çünkü vatandaşların sağlıklı ve erişilebilir bir çevrede yaşamaları belediyelerin sorumluluk alanına girmektedir. Bu nedenle belediyelerin hizmet alanlarında öncelikle erişilebilirliğe ilişkin sorunları çözüme kavuşturması gerekmektedir. Çünkü erişilebilirlik sorunları, kent yaşamına ilişkin pek çok sıkıntıyı beraberinde getirirken, engelli bireylerin toplumdan soyutlanmalarına, günlük ihtiyaçlarını yeterince yerine getirememelerine ve nihayetinde toplumdan soyutlanmalarına neden olmaktadır. Özellikle yalnız yaşayan ve erişilebilirliğe ilişkin sorunları olan engelli yetişkinler arasında, toplumsal izolasyon oranının yüksek olduğu yapılan araştırmalar ortaya koymaktadır (Emerson vd., 2020: 1). Sosyal yaşamdan kopuk, kapalı ev ortamında hapis niteliğinde olan engelli bireylerin, iş hayatına da uyum sağlayabileceği söylenemez. Tekerlekli sandalye ile

geçişin mümkün olmadığı eğimsiz kaldırımlar, engelli bireylerin kullanımına uygun olmayan toplu taşıma araç ve istasyonları, görme engellilere uygun tasarlanmamış yol ve kentsel mekânlar, engelli bireylerin ciddi problemlerle karşılaşmalarına neden olabilecektir. Yollardaki uyarıcıların yeterince olmaması ya da uygunsuz yapılandırılması, çukurlar, tümsekler, mazgallar engelli bireyler için adeta birer tuzak işlevi görmektedir. Belediyelerin günlük yaşamın her alanında, engelli bireylerin haklarını göz ardı etmeden hizmetlerini yürütmesi insan hakları adına büyük önem taşımaktadır. "*Engelli vatandaşların belediyelerden en büyük beklentilerinin sağlık, rehabilitasyon ve gündelik işlere yönelik hizmetler*" (Babaoğlu, 2018: 100) olduğu düşünüldüğünde, belediyelerin bu görev ve sorumluluklarını yerine getirmelerinde ellerinden gelen gayreti göstermelerinin en önemli ilklerinden biri olması gerektiği söylenebilir.

Yazarların katkı düzeyleri:	Tek yazar: %100.
Etik komite onayı:	Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur.
Finansal Destek:	Çalışmada finansal destek alınmamıştır.
Çıkar çatışması:	Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

Altıparmak, S. & Yıldırım Sarı, H. (2012). Manisa ilinde engelli bireylere karşı toplumsal tutum. Anadolu Psikiyatri Dergisi, 13 (2): 110-116.

Azarkan, E. & Benzer, E. (2018). Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin Haklarına Dair Sözleşme ve Türkiye'de engelli hakları. Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 23 (38): 3-29.

Babaoğlu, C. (2018). Türkiye'de anakentlerde engellilere yönelik hizmetler ve sorun alanları. TESAM Akademi Dergisi, Yerel Yönetimler Özel Sayısı, 79-110.

Berkün, S. (2017). Türkiye'de sosyal belediyecilik anlayışı. e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, 9 (2): 582-598.

Centre for Excellence In Universal Design (2020). The 7 priciples. https://universaldesign.ie/what-is-universal-design/the-7-principles/ (Erişim Tarihi: 22.10.2023)

CDC-Centers for Disease Control and Prevention (2020). Disability and Health Overview. https://www.cdc.gov/ncbddd/disability andhealth/disability.html (Erişim Tarihi: 10.11.2023)

City of Vancouver (2023). Accesibility Strategy. https://www.shapeyourcity. ca/accessibility-strategy (Erişim Tarihi: 02.09.2023)

Çakmak, M. (2008). Amerika Birleşik Devletleri'ndeki engelli tanımı hakkında bir inceleme. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 57 (2): 51-62.

Elmacı, D. (2019). Avrupa'daki erişilebilirlik uygulamaları: Borås ve Cardiff örneklerinin incelenmesi ve değerlendirilmesi. Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 19 (43): 33-60.

Emerson, E., Fortune, N., Llewellyn, G. & Stancliffe, R. (2021). Loneliness, social support, social isolation and wellbeing among working age adults with and without disability: Cross-sectional study. Disability and Health Journal, 14 (1): 1-7.

Encyclopaedia of Occupational Healh & Safety (2011). Disability: Concepts and Definitions. https://www.iloencyclopaedia.org/ part-iii-48230/disability-and-work/item/170-disability-concepts -and-definitions (Erişim Tarihi: 19.10.2023)

Geniş, Ş. & Köse Akkirman, D. (2020). Eşitsizlik mekânları olarak mahalleler ve kadınların kent hakkı. Amme İdaresi Dergisi, 53 (1): 1-35.

İHD-İnsan Hakları Derneği (2005). Engelli kişilerin hakları temel insan haklarıdır. https://www.ihd.org.tr/engelli-kirin-haklarmel-san-haklar/ (Erişim Tarihi: 01.09.2023)

Karaahmetoğlu, A. (2023). Ayrımcılık yasağı kapsamında çalışma yaşamında engelliler açısından uluslararası normlar çerçevesinde Türkiye Cumhuriyeti mevzuatı. Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi, 7 (1): 15-42.

Kızılboğa, R. & Batal, S. (2012). Türkiye'de çevre sorunlarının çözümünde yerel yönetimlerin rolü ve önemi. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9 (20): 191-212.

London Assembly (2023). Deaf and Disabled Communities. https://www.london.gov.uk/programmes-strategies/ communities -and-social-justice/communities-london-how-were-improving-equality/deaf-and-disabled-communities (Erişim Tarihi: 27.11. 2023)

Pangaro, M. (2023). Disability Inclusion Planning in Government 2023: Improve Accessibility For All In Your Municipality. https://www.govpilot.com/blog/government-disability-inclusion (Erişim Tarihi: 20.11.2023)

Şat, N. & Göver, T. (2017). Engelliler için belediyelerin erişilebilirlik sorumlulukları: Çorum engel haritası projesi. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10 (1): 521-541.

Şimşek, A. A. (2021). Engelli Bireylerin Bilgi Edinme Hakkı: Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin Yaklaşımı Bağlamında Bir Değerlendirme", Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 18 (1): 409-444.

Türkiye Cumhuriyeti Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2021). 2030 Engelsiz Vizyon. https://aile.gov.tr/media/94447/2030_engelsiz _vizyon_2021.pdf (Erişim Tarihi: 10.10.2023)

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. https://www.mevzuat.gov.tr/ mevzuat metin/1.5.2709.pdf (Erişim Tarihi: 30.10.2023)

VNG International. (2017). Local Government in the Netherlands. https://www.vng-international.nl/wpcontent/uploads/2017/12/ Local-Government_in-the-Netherlands.pdf (Erişim Tarihi: 20.10.2023)

Yenipazarlı, A., Çondur, F. & Cömertler, N. (2020). Engelli bireylerin kamu hizmetlerinden memnuniyeti: Nazilli ilçesi örneği. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7 (2): 77-93.

5378 Sayılı Engelliler Hakkında Kanun. https://www.mevzuat.gov.tr/ mevzuatmetin/1.5.5378.pdf (Erişim Tarihi: 10.11.2023)

5393 Sayılı Belediye Kanunu. https://www.mevzuat.gov.tr/Mevzuat Metin/1.5. 5393.pdf (Erişim Tarihi: 22.11.2023)

5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu. https://www.mevzuat.gov. tr/mevzuat?MevzuatNo=5216&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5 (Erişim Tarihi: 28.11.2023)

ZfWT Vol 15, No.3 (2023) 269 -280 // **DOI:** 10.46291/ZfWT/150317

ZfWT Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks

ULUSAL VARLIK FONU NEDİR? GENEL BİR DEĞERLENDİRME*

WHAT ARE SOVEREIGN WEALTH FUNDS? A GENERAL EVALUATION

*Cumhur ŞAHİN***

Özet

İngilizce' de bağımsız varlık fonları (Sovereign Wealth Funds) olarak ifade edilebilen ulusal varlık fonu, daha yalın bir açıklamayla devletlerin resmi rezervleri haricinde meydana gelen tasarruflarını göstermektedir. Ulusal Varlık Fonları, devletin kontrolünde olan ve bir takım makroekonomik hedefleri gerçekleştirmek amacıyla kurulan şirketler olarak tanımlanabilir. Resmi rezervler, devletlerin merkez bankalarında biriken döviz ve altın rezervlerinden meydana gelirken, ulusal varlık fonları cari işlem fazlası olan devletlerin gereksinimleri dışındaki rezerv birikimlerini karlı bir biçimde kullanmada bağımsız fonlar tesis etmesiyle doğmuşlardır. İlk olarak 1950'li yıllarda özellikle petrol geliri nedeniyle olağanüstü gelir akışına sahip olan Körfez ülkelerinde ortaya çıkan bu fonlar, zamanla ihracatı ithalatına nazaran çok daha yüksek olan, cari fazlası yüksek olan Norveç gibi Avrupa ülkelerinin yanı sıra Çin, Hong Kong, Singapur, Rusya gibi Asya ülkeleri tarafından da kabul görmüştür. Ülkemizde 2016 yılında Türkiye Varlık Fonu adıyla Ulusal Varlık Fonu kurulmuştur. Fonun kurulma amacı, sürdürülebilir büyüme ve istikrar ile uzun vadeli bir kalkınma perspektifi olarak belirlenmiştir. Bu çalışmada ulusal varlık fonu hakkında kavramsal bir bilgi verilmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk Sosyal Bilimleri, Ulusal Varlık Fonu, Devlet, Rezerv, Tasarruf, Kalkınma

Abstract

Sovereign wealth funds indicate savings of governments other than national reserves. Sovereign wealth funds can be defined as companies which are established in order to achieve macro-economic goals of the government. National reserves are foreign currency assets and gold of goverments in central banks. However, sovereign

---

* Araştırma Makalesi: **Geliş tarihi:** 21.08.2023, **Kabul tarihi:** 22.10.2023
Kaynak gösterilme: ŞAHİN, C. (2023): Ulusal Varlık Fonu Nedir? Genel Bir Değerlendirme, *Zeitschrift für die Welt der Türken,* 15 /3, s. 269-280.

** Doç. Dr. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Bozüyük Meslek Yüksekokulu Bankacılık ve Sigortacılık Bilecik / TÜRKİYE cumhur.sahin@bilecik.edu.tr
https://orcid.org/0000-0002-8790-5851

wealth funds aim to make profits by using national reserves which are redundant and current account surplus. These funds first emerged in 1950's especially in the Gulf countries, which had an extraordinary revenue stream due to oil revenue, were accepted over time by European countries such as Norway whose exports were much higher than imports with a high current surplus, as well as Asian countries such as China, Hong Kong, Singapore, Russia. A sovereign wealth fund had been established in the name of Türkiye Wealth Fund in our country in 2016. The purpose of the establishment of the fund had been settled as a long-term development perspective with sustainable growth and stability. In this study, a conceptual information had been tried to be presented about the sovereign wealth fund.

Key Words: Sovereign Wealth Fund, State, Reserve, Saving, Development

1.GİRİŞ

Ulusal Varlık Fonları (UVF), egemen devletlerin sahip olduğu ve/veya onlar tarafından kontrol edilen, egemen servet varlıklarını hem iç hem de dış pazarlarda yeniden yatırıma dönüştürmeyi amaçlayan fonlardır (Johan vd. 2013). Geçmişi 1950'lere dayanan UVF'ler 2000'li yıllar ve özellikle 2008 krizi sonrası küresel ekonomide söz sahibi olmaya başlamışlardır. Modern anlamda ilk UVF, 1953 yılında Kuveyt tarafından kurulan petrolden elde edilen gelirleri yatırıma dönüştürmek ve ülkenin petrol kaynaklarına olan bağımlığını azaltmak gibi amaçlara sahip olan Kuveyt Yatırım Otoritesi'dir.

Ulusal Varlık Fonları (UVF) yaklaşık olarak yetmiş yıldır var olmalarına rağmen, küresel hisse senedi yatırımcıları tarafından, akademik çalışmalarda (Butt vd. 2008, Megginson ve Fotak, 2014, Aguilera vd. 2016) ve uluslararası ekonomi ve finansta (Carrington, 2015; Hovlan, 2015; Johnson, 2015) son yıllarda artan varlıklarıyla büyük ilgi görmektedir.

Finansal piyasalardaki 2008 çöküşünden sonra, Ulusal Varlık Fonları (UVF)'ler dünya çapında şirketler için önemli bir finansman kaynağı haline gelmiş, yönetimleri altındaki varlıkların 4 trilyon doları aşarak tüm özel sermaye fonları veya hedge fonlarının değerlerinden daha fazla bir değere ulaştığı tahmin edilmektedir (Bernstein vd. 2013).

Bernstein vd. (2013), UVF'leri çevreleyen uyuşmazlıkları ve uluslararası yatırımlarını vurgulayarak, gelişmiş ekonomilerin değişen küresel güç dengesizliklerine yönelik endişelerini açıklamaktadır. Bu tür endişeler, UVF'ler içinde bulunan politikacıların stratejik hedeflerinin peşinde koşarken sonucunda mali ve siyasi istikrarsızlaşmalara yol açabilecek aktif varlıklarına dayanmaktadır (Johnson, 2007, Gieve, 2008).

Yatırım hedefi stratejik bir altyapı olduğunda istikrarsızlaşma riski daha yüksek olmaktadır (Chhaochharia ve Laeven, 2009; Karolyi ve Liao, 2010;). Büyük hisseleri alma yeteneği, kısa vadeli nakit ihtiyacının olmaması, büyük boyutlarda uzun vadeli ufukların potansiyel varlığı, UVF'leri hedef firma

yöneticilerini izlemek ve etkili kurumsal yönetişim faaliyetlerinde bulunmak için ideal yatırımcılar haline getirecektir (Chen vd. 2007, Ferreira ve Matos, 2008).

Ancak, politikacıların aktif varlığı, siyasi ve stratejik amaçlar nedeniyle, paydaşların değerini maksimize etmeyen yatırım davranışlarına yol açabilir (Shleifer ve Vishny, 1994, Megginson ve Netter, 2001). Makroekonomik bir açıdan bakıldığında, hükümetlerin küresel sermaye piyasalarında genişlemesine ilişkin endişeler de bulunmaktadır (Bortolotti vd. 2015) UVF'ler aslında hükümetler tarafından sınırları aşarak yatırım yapmak için kullanılan bir stratejiyi temsil etmektedir (Cohen, 2009). UVF yatırımlarını çevreleyen şüpheler ve tartışmalar, genellikle opak olan yapıları ve davranışlarıyla da ilgilidir. Bu türden bir opasite ise, hedef ülkede algılanan riskin daha yüksek olmasına yol açmaktadır (Johnson, 2007, Gieve, 2008;). İlave olarak, özellikle uluslararası ortamda yatırım stratejilerini analiz ederken, UVF'ler ile hükümetin siyasi gündemi arasındaki etkileşim, dikkate alınması gereken önemli unsurlardan birisidir (Bortolotti vd. 2015)

Gerçekten de bazı yabancı UVF yatırımları, anavatan hükümetlerinin uluslararası siyasi nüfuz elde etme hırsıyla veya ev sahibi ülkede bulunan kilit varlıklara erişme hırsıyla yönlendirilebilmektedir (Keller, 2008, Chhaochharia ve Laeven, 2009;).

Daha spesifik olarak sınır ötesi satın almalarda, UVF'lerin yatırım stratejilerinin belirleyicileri olarak, finansal veya kurumsal şirketler veya UVF kontrollü firmalar/yan kuruluşlar şeklinde bir ara yatırım aracı kullanma seçimi araştırılmaktadır. Dolayısıyla, burada kilit soru şudur: UVF'ler sınır ötesi satın almalarda neden yatırım araçlarını kullanmaktadır? Çeşitli araştırmalarda; yatırım araçlarının, şirketlerin dış varlıklara, pazarlara ve teknolojik fırsatlara erişme kabiliyeti üzerindeki etkisi araştırılmıştır (Tong ve Li, 2011). UVF'ler aslında, ana vatan hükümetlerine yönelik "el-değmeden" pasif bir yatırım yaklaşımının sinyalini vermek için araçları kullanabilirler. (Murtinu ve Scalera, 2016)

Dünyada çok uzun süredir birçok ülke tarafından kullanılmakta olan ulusal varlık fonları, Türkiye'de özellikle 2016 yılından sonra gündeme gelmiş ve uygulama olanağı bulmuştur. Varlık fonu kısa vadeli şokların etkilerinin azaltılması, döviz kurları ve finansal piyasalardaki dalgalanmaların olumsuz etkilerinin ortadan kaldırılması, tasarrufların yatırımlara yönlendirilmesi, büyük ölçekli alt yapı projelerinin hayata geçirilmesine yardımcı olacaktır. Ayrıca, ulusal varlık fonları Türk sosyal bilimlerinin alanında yerini almış olacaktır.

2.ULUSAL VARLIK FONLARININ ARKA PLAN BİLGİLERİ

UVF'ler, kısmen yabancı para cinsinden olan finansal araçların portföylerini yöneten devlete ait yatırım araçlarıdır. Varlıkların serveti emtia gelirlerinden veya ödemeler dengesinden veya mali fazlalardan elde edilmektedir (IMF, 2008). UVF'lerin politika hedefleri, ülkeye özgü koşullara bağlı olarak, ilgili geniş makroekonomik ve maliye politikası duruşlarına /yönetmeliklerine göre değişebilir; bu nedenle bütün bunlara bağlı olarak kurumsal ve yasal düzenlemeler, yönetişim ve örgütsel yapılar, yatırım stratejileri ve risk taşıma kapasiteleri değişebilir (Al-Hassan vd. 2013).

UVF'ler, bu değişkenliklerine rağmen, onları tek bir yatırımcı grubu olarak değerlendirmeye değer kılan bazı ortak özelliklere sahiptir (Quadrio Curzio ve Miceli, 2010). Başlangıç olarak; tüm UVF'ler devlete ait yatırım fonlarıdır. İkincisi, portföylerinin önemli bir kısmı yabancı varlıklara yatırılmaktadır. Üçüncüsü, kısa vadeli çıkışlara tabi değillerdir, yani sahiplerine karşı açık yükümlülükleri yoktur ve tipik olarak uzun vadeli bir yatırım ufku göstermektedir. Dördüncüsü, Merkez Bankası bünyesinde olsalar bile ayrı olarak resmi rezervlerden yönetilirler. Son olarak, diğer devlete ait işletmeler ve kamu emeklilik fonları gibi oluşumlardan açıkça farklılık gösterirler.

Son yıllarda hem yönetim altındaki varlıkların büyüklüğü hem de dünya çapında oluşturulan yeni fonların sayısı açısından bu fenomenin etkileyici bir büyümesine tanık olunmuştur. Yönetim altındaki varlıkların toplam boyutu 1995'te 500 milyar dolardan 2015'te 7,2 trilyon dolara yükselirken, mevcut tüm UVF'lerin yarısından fazlası (%67) 2000 ile 2015 arasında oluşturulmuştur. Bu hızlı büyümenin finansmanı, artan petrol gelirleri ve biriken döviz rezervleri ile mümkün olmuştur. Belirtilen özelliklerine göre, 2015 yılı sonunda 79 UVF'nin varlığını tespit etmek mümkündür. Bunların tahmini toplam yönetim altındaki varlık miktarı (7,2 trilyon $) olmuştur. Bu miktar, 2014'teki toplam küresel finansal faaliyet stokunun %2,5'ine karşılık gelmektedir (Deutsche Bank, 2014).

Sayıları ve boyutları ile birlikte ve finansal piyasa gelişmeleri ile artan ilgiler göz önüne alındığında, UVF'lerin yapısal özelliklerine ve yatırım davranışlarına olan ilgi son on yılda hızla artmıştır. Bununla birlikte, UVF'ler üzerine akademik araştırmalar günümüze kadar oldukça sınırlı kalmıştır ve büyük ölçüde büyük veri boşluklarını yansıtmaktadır: Aslında UVF'lerin çoğu, yatırım hedefleri, portföylerinin boyutu ve yapıları hakkında yalnızca çok sınırlı bilgi yayınlamaktadır; bazı UVF'ler varlıklarının miktarını bile açıklamamaktadır. Bu şeffaflık eksikliği, yatırım tercihlerinin hedef aldığı ülkelerde gerçekten de pek çok endişeye yol açmıştır. Ulusal bakış açısından son derece hassas kabul edilen (savunma, altyapı, enerji gibi) sektörler çeşitli ülkelerde korunmaya alınmıştır. UVF'lerin, teknolojiye el koymaları veya

ulusal şampiyonları satın alan yabancı firmalar lehine desteklemesi gibi beyan edilmemiş gizli hedefleri takip ediyor olabileceği riskine ilişkin başka endişeler de dile getirilmiştir. (Ciarlone ve Miceli, 2016)

Örneğin, enerjiyle ilgili yatırımları hedefleyen Çin UVF'leri hem siyasi hem de stratejik nedenlerle özel bir endişe yaratmıştır (Sun vd. 2014). Birçok UVF'nin otoriter ülkelere ait olması da bu açıdan yardımcı olmamıştır. Şeffaf olmayan yapıları, devlet-kontrolündeki statüleri ve genişletici yatırım politikaları nedeniyle, UVF'ler politika yapıcıların, operatörlerin, akademisyenlerin ve uluslararası düzenleyicilerin dikkatini çekmiş ve alıcı ülkelerde bir dizi korumacı tepkiyi ateşlemiştir (Kratsas ve Truby, 2015). Örneğin, 2007 ile 2008 yılları arasında Fransa ve Almanya, yabancı yatırımlar söz konusu olduğunda ulusal güvenliği ve kamu düzenini koruyan yasaları onaylamıştır; 2007'de ABD, Yabancı Yatırımlar Komitesi'nin yetkileri güçlendirilmiştir, gerçekten de 2007'den bu yana, yerel UVF'lerin siyasi emellerini gizlemiş olabileceğine dair şüphelerin bir sonucu olarak, ABD şirketlerinin çeşitli Çinli ve Birleşik Arap Emirlikleri UVF'leri tarafından satın alınması girişimleri başarısız olmuştur.

2008'de, küresel bir korumacı tepki sarmalından kaçınmak için, IMF devreye girerek UVF'ler üzerine özel bir Uluslararası Çalışma Grubu kurmuştur: UVF'lerin temsilcileri de dahil olmak üzere katılımcılar, gönüllülük esasına göre benimsenecek bir dizi ilke ve uygulamanın ana hatlarını çizmek amacıyla, yaygın olarak Santiago İlkeleri olarak bilinen bir davranış kurallarını yayınlamışlardır ve şeffaflık ve iyi yönetişim hakkındaki endişeleri ele almaya çalışmışlardır.

Gilligan vd. (2014) argümanına göre, UVF'ler küresel sermaye piyasalarında çok ihtiyaç duyulan önemli ve büyüyen likidite kaynaklarını sağlamaktadır; ilave olarak, UVF'lerin yatırım faaliyetinin finansal piyasaları fiilen istikrarsızlaştırdığına dair inandırıcı bir kanıt bulunmamaktadır. (Ciarlone ve Miceli, 2016) Bayramov ve Orujova'a göre, Kazakistan, varlık fonu sayesinde dış şoklardan korunmuş olup adeta bir kalkan görevi görmüştür. (2017)

3.UVF'LERİN SINIFLANDIRILMASI

UVF'ler, doğasına ve finansman kaynaklarına göre iki ana kategoriye ayrılırlar: Yabancı rezervler veya kamu emeklilik varlıkları tarafından finanse edilen Emtia Fonları ve Emtia dışı Fonlar (Rozanov, 2005, Aggarwal ve Goodell, 2018;). 2018 yılı verilerine göre, 44 (%55) Petrol veya Gaz Fonu, 27 (%33) Emtia Dışı Fonlar ve 9 (%12) diğer fon türleri bulunmaktadır (SWFI, 2018). UVF'ler, IMF taksonomisine ve Santiago İlkelerine göre beş gruba ayrılabilirler (Al-hassan, Papaioannou ve Skancke, 2013): (1) Bütçeyi desteklemek ve ekonomiyi emtia fiyatlarındaki dalgalanmalar ile iç ve dış

şoklardan korumak amacıyla istikrar fonları kurulur. Bir örnek, petrol için Rus UVF'leridir. Bu fonlar, yatırım ve likidite hedeflerinde Merkez Bankasının döviz rezervlerine benzerler, ancak riske karşı tutumları farklıdır. (2) Gelecek nesiller için servet biriktirmek için tasarruf fonları kurulur. Örnek; Abu Dabi Yatırım Otoritesi'dir. Bu fonların temel amacı, yenilenemeyen emtia varlıklarını çeşitlendirilmiş finansal varlıklara dönüştürmektir. (3) Kalkınma fonlarının temel amacı, altyapı gibi sosyo-ekonomik projelerin finansmanıdır. Örnek; BAE'nin Mubadala'sıdır. (4) Rezerv yatırım ortaklıkları, negatif taşıma maliyetini düşürmeye ve yüksek düzeydeki yabancı rezervlerin getirilerini artırmaya çalışırlar. Örnekler arasında China Investment Corporation ve Korea Investment Corporation yer almaktadır. Esas olarak hisse senetlerine ve alternatif yatırımlara yatırım yaparlar. (5) Emeklilik rezerv fonları, hükümetin emekli maaşlarıyla ilgili gelecek para çıkışlarına ilişkin yükümlülüklerini yerine getirebilmesini sağlamak için ayrılmıştır. Bu tür fonlar Avustralya, Yeni Zelanda ve Norveç'te mevcuttur. Bu beş kategori birbirini dışlamaz. Norveç, Avustralya ve Azerbaycan'dakiler gibi bazı fonların birden çok amacı bulunmaktadır (Petrova, Pihlman, Kunzel ve Lu, 2011).

4.UVF'LERİN FAYDALARI VE MALİYETLERİ

Çeşitli çalışmalarda; UVF'lerin firmalara ve hedef ülkelere getirdiği olumlu ve olumsuz etkileri incelenmiştir. UVF'lerin düşük bir kaldıraca sahip, uzun vadeli yatırımlar oldukları düşünüldüğünde, sağladığı çok önemli bir fayda, daha yüksek ekonomik büyümeyi teşvik eden likidite ve finansal piyasalar üzerindeki, uzun vadeli dengeleyici bir etkisidir (Baker ve Boatright, 2010; Betbèze, 2009; Makhlouf, 2010). Bu yaklaşım, son mali krizin ilk aşamalarında; daha sert bir düşüş ve daha derin bir durgunluğu önlemek için çeşitli ABD mali kurumlarına yapılan 40 milyar dolarlık çok önemli sermaye enjeksiyonu örneği ile desteklenmektedir (Aslund, 2007).

Gieve (2008), UVF'lerin küresel varlık tahsisinin verimliliğini artırmaya önemli ölçüde yardımcı olabileceğini ve finansal piyasa gerilemeleri üzerinde ılımlı bir etkiye sahip olabileceğini öne sürmektedir. Bu durum, UVF'lerin 166 yatırımını ve yatırımdan çekilmesini inceleyen ve UVF'lerin hisse senedi piyasaları üzerinde istikrarsızlaştırıcı bir etkiye sahip olmadığını gösteren Sun ve Hesse (2011) tarafından da desteklenmektedir.

Devlin ve Brummitt (2007), finansal istikrara yönelik tehdidin olmaması için ilave bir destekleyici argüman ortaya koymuştur. Balin (2008) UVF'lerin daha fazla piyasa likiditesine ve daha düşük sermaye maliyetlerine yol açacağını savunmaktadır. Bu argüman, Truman'ın (2008) UVF'lerin varlık tahsislerindeki değişikliklerin uluslararası finansal piyasaları bozacağı yönündeki eleştirisine aykırıdır. Bu argümanlar ve bulgular, Baker ve Boatright (2010) tarafından öne sürülen, UVF'leri kapsayan tartışmaların

yersiz olduğunu ve yatırımlarının önemli faydalar sağladığını öne süren görüşlerle aynı fikirdedir.

Fotak ve diğerleri (2008), Batı ekonomilerinin UVF'lere olan bağımlılığını, UVF'lerin finansal krizler sırasında finansal piyasalara verdiği desteğin kanıtladığını kaydetmişlerdir. Basında duyulan olumsuz havanın çoğunun ne teori ne de ampirik bulgular tarafından desteklenmediğini göstermişlerdir. Paradoksal olarak, UVF'lere ilişkin popüler endişenin, büyük kurumsal hissedarların yatırımlarının firma karlılığı üzerinde olumlu bir etkiye sahip olacağını öngören geniş bir akademik literatürle doğrudan tezat oluşturduğunu belirtmişlerdir. Öte yandan, UVF'lerin değerleri yok ettiğini gösteren kanıtlar bulmuşlardır. UVF'ler tarafından yapılan yatırımların daha sonraki iki yıllık dönemde negatif getiriler getirdiğini gözlemlemişlerdir. Bu bulguları, firma yöneticilerini değeri maksimize etmeyen hedefleri takip etmeye yönlendirmenin bir sonucu olarak UVF'lerin değeri yok eden varlıklar olduğu bir vekalet çatışması hipotezini desteklemektedir. Yazarlar ayrıca, hedef şirketlerin hisse senedi getirilerinin, duyurunun yapıldığı günlerde pozitif anormal getiriler gözlemlediğine işaret ederek, piyasanın UVF'leri memnuniyetle karşıladığına işaret etmektedirler, bu da onların uzun vadeli negatif getiri gözlemlerine aykırı bir sonuçtur. (Alhashel, 2015)

Lee ve In (2013), hedef firma getirilerindeki düşük performansın UVF'nin hedefleri hakkındaki yetersiz bilgisinden kaynaklandığını açıklamaktadır.

Dewenter vd. (2010), satın alma getirilerine ve yatırımdan çıkarma getirilerine bakarak, UVF'lerin firma değerleri üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu göstermiştir. Bu etki önemli ölçüde işlem boyutundan kaynaklanmaktadır. Etki, maksimuma ulaşana kadar pozitif bir ilişki içindedir, sonrasında işlem büyüklüğündeki artışlar firma değeri üzerinde negatif bir etkiye sahip olmaktadır. Bertoni ve Lugo (2014), hedef şirketlerin kredi temerrüt marjının bir UVF yatırımından sonra düştüğünü tespit etmişlerdir. UVF'nin, hedef ülkenin ev sahibi ülkeyle tarafsız bir ilişkisi olan, siyasi olarak istikrarlı, demokratik olmayan bir ülke için olduğu durumlarda, düşüşün daha büyük olduğunu göstermişlerdir. Yazarlar bunu, özellikle ev sahibi ülke ile ilişki kurmak kendi çıkarlarına olduğunda, UVF'lerin hedef yatırımlarını korumasını bekleyen piyasaların kanıtı olarak ele almaktadırlar. UVF'lerin faydaları bazen firmaların sınırlarını aşarak ev sahibi ülkelere kadar uzanabilmektedir. Knill, Lee ve Mauck (2012), UVF yatırımlarının kapalı ülkeler üzerinde olumlu, açık ülkeler üzerinde ise ters etkiye sahip olduğunu göstermişlerdir.

5.UVF YATIRIM STRATEJİLERİ

UVF yatırımının hedef firmaların performansı, değeri, riski ve yönetişimi üzerindeki etkisi konusunda tam bir fikir birliği bulunmamaktadır. Kısa vade ve uzun vadede bu konularla ilgili olarak UVF yatırımının etkisinin araştırılmasında fayda bulunmaktadır. Böyle bir araştırmada; genel sonuçlara varılmaya çalışılmadan önce, çalışma, ülkeler bazında sürdürülmelidir. UVF yatırımının etkisinin, emeklilik ve yatırım fonları gibi diğer kurumsal yatırımcılarınki ile karşılaştırılması yararlı olacaktır. UVF'lerin sahibi olan anavatan ülkelerin ve yatırımlarını alan ev sahibi ülkelerin ekonomik istikrarında UVF'lerin rolünün gözden geçirilmesi de önemlidir. UVF'ler, özellikle finansal krizler sırasında, anavatan ülkeleri tarafından bir kurtarma aracı olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle, kurtarma politikası ile mevduat sigortası planlarının mevcudiyeti arasındaki ilişkiler ülkeler düzeyinde araştırılmalıdır. UVF portföyleri ile ilgili olarak, farklı türlerde UVF'ler için fon kaynakları ve hedefleri açısından teorik portföy oluşturmanın analiz edilmesi de önerilmektedir. UVF portföylerinin performansı, riskleri ve getirileri açısından incelenmesi ve eleştirel bir şekilde analiz edilmesi ve aynı zamanda birden fazla sektördeki ve coğrafi bölgelerdeki yatırım stratejilerinin göz önünde bulundurulması da özellikle tavsiye edilmektedir. Doğrudan yabancı yatırıma ilişkin UVF yatırım kararları ve doğrudan veya özel şirketler aracılığıyla dolaylı olarak yatırım araçlarının seçimi bir diğer önemli çalışma alanıdır. Aktif veya pasif yatırımcılar olarak UVF'lerin yatırım stratejisi ve sermaye kaynakları, gelecekteki önemli bir araştırma yönüdür. İki ana yatırım türünün yatırım stratejilerinin incelenmesi ve karşılaştırılması egemen emeklilik yedek fonları ve sosyal güvenlik yedek fonları kamu veya özel emeklilik fonları, yatırım fonları ve hedge fonlar gibi kurumsal yatırımcılar konuları yatırım stratejileri bağlamında önemlidir. (Dreassi, Miani ve Paltrinieri, 2017). Son olarak, literatürde politik risk ve UVF'ler hakkındaki tartışma büyümektedir ve bu da politik riskin UVF yatırım stratejileri ve portföylerinin varlık tahsisi üzerindeki rolünü ve etkisini incelemeyi önemli bir hale getirmektedir. (Bahoo vd.2020)

SONUÇ

Ulusal varlık fonları, onlarca yıldır hükümetlerin yabancı varlıklarına yatırım yapmaktadırlar. Bununla birlikte, bu tür fonların büyük fazla rezervlerin ve diğer yabancı varlıkların yöneticileri olarak ortaya çıkması ancak son zamanlarda olmuştur. Büyük miktarlarda geleneksel döviz rezervlerinin bu yatırım araçlarına aktarılması, bu tür fonların merkez bankalarından önemli ölçüde farklı bir yatırım stratejisi izlemesi muhtemel olduğundan, küresel finansal manzara üzerinde bir etkiye sahip olabilir. Küresel finansal yapıdaki bir değişikliğin finansal istikrar üzerinde önemli bir etkisinin olup olmayacağı, bu tür fonların yatırım kararlarının altında yatan saiklere bağlı olacaktır. Aslında, UVF'ler, hisse senetleri, şirket tahvilleri,

gelişmekte olan piyasa varlıkları, özel sermaye ve gayrimenkul gibi riskli varlıklar için uzun vadeli yatırımcı tabanının genişletilmesine katkıda bulunabilirler. Bu bağlamda, bu tür fonlar, özellikle UVF'ler tipik olarak kaldıraç kullanılmadığından, finansal piyasalar üzerinde dengeleyici bir etki gösterebilirler. İlave olarak, UVF'ler, riskin küresel düzeyde daha verimli bir şekilde paylaşılmasına ve çeşitlendirilmesine katkıda bulunabilirler. Öte yandan, diğer yatırım güdüleri örneğin, UVF alımları siyasi kaygılarla yönlendirildiğinde potansiyel olarak aşırı risk almaya ve varlık fiyatlarında bozulmaya yol açabilir. Örneğin, bazı gözlemciler, bazı UVF'lerin varlıkları aniden satmaya eğilimli olabileceği ve dolayısıyla piyasa oynaklığına katkıda bulunabileceği konusundaki endişelerini dile getirmişlerdir. Diğer gözlemciler, bazı UVF'lerin hassas sektörlerdeki şirketlerden hisse satın alabileceği veya muhtemelen ekonomik olmayan nedenlerle yerel firmaları kurtarabileceği ve destekleyebileceği konusunda uyarılarda bulunmuştur. Bununla birlikte, şimdiye kadar bu tür yatırım modellerinin, piyasa bütünlüğünü de olumsuz yönde etkileyeceğine dair, kesin bir kanıt bulunmamaktadır. Dengelenirse, UVF'lerin büyük küresel oyuncular olarak ortaya çıkmasının küresel finansal sistemi etkileyebileceği çeşitli potansiyel kanallar tanımlanabilir. Bu bağlamda, UVF'lerin potansiyel olarak bozucu etkilerini gidermek ve finansal piyasalardaki belirsizliğini azaltmak için, UVF'lerin büyüklükleri, varlık dağılımı ve yatırım amaçları konusunda yeterince şeffaf olmaları özel bir önem taşımaktadır.

Yazarların katkı düzeyleri:	Tek yazar: %100.
Etik komite onayı:	Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur.
Finansal Destek:	Çalışmada finansal destek alınmamıştır.
Çıkar çatışması:	Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

Aggarwal, R. ve Goodell, J. W. (2018). Sovereign wealth fund governance and national culture. *International Business Review*, 27(1), 78–92. https://doi.org/10.1016/j.ibusrev.2017.05.007

Aguilera, R., Capapé, J. ve Santiso, J. (2016). Sovereign wealth funds: a strategic governance view. *Academy of Management Perspectives*, 30(1), 5–23. http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2612813

Alhashel, B. (2015). Sovereign Wealth Funds: A literature review. *Journal of Economics and Business*, 78, 1-13. https://doi.org/10.1016/j.jeconbus.2014.10.001

Al-Hassan, A., Papaioannou, M., Skancke, M. ve Chih Sung, C. (2013). Sovereign wealth funds: aspects of governance structures and investment management. IMF Working Paper WP/13/231.

Aslund, A. (2007). The truth about sovereign wealth funds. Foreign Policy.

Bahoo, S., Alon, I. ve Paltrinieri, A. (2020). Sovereign wealth funds: Past, present and future. *International Review of Financial Analysis*, 67, 101418. https://doi.org/10.1016/j.irfa.2019.101418

Baker, C. ve Boatright, J. R. (2010). Sovereign wealth funds. Finance Ethics: Critical Issues in Theory and Practice, 253–271. https://doi.org/10.1002/9781118266298.ch14

Balin, B. J. (2008). Sovereign wealth funds: A critical analysis. John Hopkins University School of Advanced International Studies. http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1477725

Bayramov, V. ve Orujova, L. (2017). Volatility, Diversification and Oil Shock in Resource-Rich Turkic Countries: Avenues for Recovery. *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 83, 303-329.

Bernstein, S., Lerner, J. ve Schoar, A. (2013). The investment strategies of sovereign wealth funds. *Journal of Economic Perspectives*. 27(2), 219–238. http://dx.doi.org/10.1257/jep.27.2.219.

Bertoni, F. ve Lugo, S. (2014). The effect of sovereign wealth funds on the credit risk of their portfolio companies. *Journal of Corporate Finance*, 27, 21–35. https://doi.org/10.1016/j.jcorpfin.2014.04.004

Betbèze, J. P. (2009). Sovereign wealth funds: A solution to the crisis? *Revue d'économie financière* (English ed.), 9(1), 157–162. DOI: 10.3406/ecofi.2009.5502

Bortolotti, B., Fotak, V. ve Megginson, W.L. (2015). The sovereign wealth fund discount: evidence from public equity investments. *The Review of Financial Studies*. 28 (11), 2993–3035. https://doi.org/10.1093/rfs/hhv036

Butt, S., Shivdasani, A., Stendevad, C. ve Wyman, A. (2008). Sovereign wealth funds: a growing global force in corporate finance. *Journal of Applied Corporate Finance,* 20(1), 73–83. https://doi.org/10.1111/j.1745-6622.2008.00170.x

Carrington, D. (2015). Norway's Sovereign Wealth Fund Drops Over 50 Coal Companies. The Guardian (May 16. http://www.theguardian.com/environment/2015/mar/ 16/norways-sovereign-wealth-fund-drops-over-50-coal-companies)

Chen, X., Harford, J. ve Li, K. (2007). Monitoring: which institutions matter? *Journal of Financial Economics*, 86(2), 279–305. https://doi.org/10.1016/j.jfineco.2006.09.005

Chhaochharia, V. ve Laeven, L. (2009). The Investment Allocation of Sovereign Wealth Funds. Available at http://ssrn.com/abstract=1262383. http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1262383

Ciarlone, A. ve Miceli, V. (2016). Escaping financial crises? Macro evidence from sovereign wealth funds' investment behaviour. *Emerging Markets Review*, 27, 169-196. https://doi.org/10.1016/j.ememar.2016.05.004

Cohen, B.J. (2009). Sovereign wealth funds and national security: the great tradeoff. *International Affairs*, 85(4), 713–731. https://www.jstor.org/stable/27695087

Deutsche Bank Research (2014). The random walk: mapping the world financial markets 2014. Available at https://etf.deutscheam.com/ DEU/DEU/Download/Research-Global/47e36b78-d254-4b16-a82f-d5c5f1b1e09a/Mapping-the-World-s-Financial-Markets.pdf

Devlin, W. ve Brummitt, B. (2007). A few sovereigns more: The rise of sovereign wealth funds. Economic Round-up, Spring 2007, 119.

Dewenter, K. L., Han, X. ve Malatesta, P. H. (2010). Firm values and sovereign wealth fund investments. *Journal of Financial Economics*, 98(2), 256–278. https://doi.org/10.1016/j.jfineco.2010.05.006

Dreassi, A., Miani, S. ve Paltrinieri, A. (2017). Sovereign pension and social security reserve funds: A portfolio analysis. *Global Finance Journal*, 34, 43–53. https://doi.org/10.1016/j.gfj.2017.03.003

Ferreira, M.A. ve Matos, P. (2008). The colors of investors' money: the role of institutional investors around the world. *Journal of Financial Economics*. 88(3), 499–533. https://doi.org/10.1016/j.jfineco.2007.07.003

Fotak, V., Bortolotti, B., Megginson, W. ve Miracky, W. (2008). The financial impact of sovereign wealth fund investments in listed companies. Unpublished working paper. University of Oklahoma and Università di Torino.

Gieve, S.J. (2008). Sovereign wealth funds and global imbalances. Bank of England Quarterly Bulletin Q2, 195–202.

Gilligan, G., O'Brien, J. ve Bowman, M. (2014). Sovereign wealth funds: the good guy investment actors? CIFR Working Paper 021/1014. http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2443237

Hovlan, K.M., (2015). The Wall Street Journal. March 13 http://www.wsj.com/articles/norways-sovereign-wealth-fund-reduces-exposure-to-europe-1426255069

IMF (2008). Sovereign Wealth Funds — Generally Accepted Principles and Practices.

Johan, S.A., Knill, A., ve Mauck, N., (2013). Determinants of sovereign wealth fund investment in private equity vs public equity. *Journal of International Business Studies*,. 44(2), 155–172. https://doi.org/10.1057/jibs.2013.1

Johnson, S. (2007). The rise of sovereign wealth funds. *Finance & Development*, 44, 56-57.

Johnson, S. (2015). Sovereign Wealth Funds Start to Leak Oil. The Financial Times (March 22. http://www.ft.com/intl/cms/s/0/81149ece-c736-11e4-8e1f-00144feab7de. html#axzz3WNqdUezQ).

Karolyi, G. Andrew ve Liao, Rose C. (2010.) What is different about government-controlled acquirers in cross-border acquisitions? Working Paper. Cornell University and Rutgers University. https://ssrn.com/abstract=1597125

Keller, A.D. (2008). Sovereign wealth funds: trustworthy investors or vehicles of strategic ambition? Georgetown J. Law Public Policy 7, 333–360. https://ssrn.com/abstract=1264349

Knill, A., Lee, B. S. ve Mauck, N. (2012). Bilateral political relations and sovereign wealth fund investment. *Journal of Corporate Finance*, 18(1), 108–123. https://doi.org/10.1016/j.jcorpfin.2011.11.002

Kratsas, G. ve Truby, J. (2015). Regulating sovereign wealth funds to avoid investment protectionism. The Journal of Financial Regulation, Oxford University Press, 1(1), 95–134. https://doi.org/10.1093/jfr/fju002

Lee, B. S. Ve In, F. H. (2013). Do sovereign wealth funds make informed investment decisions? FIRN Research Paper. http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2276623

Makhlouf, H. H. (2010). Sovereign wealth funds. *International Journal of Government Financial Management*, 10(1), 35.

Megginson, W.L. ve Netter, J.M. (2001). From state to market: a survey of empirical studies on privatization. *Journal of Economic Literature*, 39(2), 321–389. DOI: 10.1257/jel.39.2.321

Megginson, W.L. ve Fotak, V. (2014). Rise of the fiduciary state: a survey of sovereign wealth fund research. http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2432623

Murtinu, S. Ve Scalera, V.G. (2016). Sovereign Wealth Funds' Internationalization Strategies: The Use of Investment Vehicles. *Journal of International Management*, 22, 249-264. https://doi.org/10.1016/j.intman.2016.03.003

Petrova, I., Pihlman, J., Kunzel, P. ve Lu, Y. (2011). Investment objectives of sovereign wealth funds: A shifting paradigm. IMF working paper 11/19. International Monetary Fund. Retrieved from https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/31/ Investment-Objectives-of-Sovereign-Wealth-Funds-A-Shifting-Paradigm-24598/.

Quadrio Curzio, A. ve Miceli, V. (2010). Sovereign Wealth Funds — A Complete Guide to State-Owned Investment Funds. Harriman House, UK.

Rozanov, A. (2005). Who holds the wealth of nations? SSGA working paper. Retrieved from State Street Global Advisorshttp://piketty.pse.ens.fr/files/capital21c/xls/RawDataFiles/WealthReportsEtc/SovereignFunds/General/Rozanov2005.pdf.

Shleifer, A., ve Vishny, R.W. (1994). Politicians and firms. *The Quarterly Journal of Economics,* 109(4), 995–1025. https://doi.org/10.2307/2118354

Sun, T. ve Hesse, H. (2011). What do sovereign wealth funds imply for financial stability? *International Finance Review,* 12, 245–262. https://doi.org/10.1108/S1569-3767(2011)0000012012

Sun, X., Li, J., Wang, Y. ve Clark, W. (2014). China's sovereign wealth fund investments in overseas energy: the energy security perspective. *Energy Policy*, 65, 654–661. https://doi.org/10.1016/j.enpol.2013.09.056

SWFI (2018). Sovereign wealth fund rankings|SWFI - Sovereign Wealth Fund Institute. Retrieved from https://www.swfinstitute.org/sovereign-wealth-fund-rankings/

Truman, E. M. (2008). Sovereign wealth funds: The need for greater transparency and accountability. Peterson Institute for International Economics.

ZfWT Vol 15, No.3 (2023) 281 -289 // **DOI:** 10.46291/ZfWT/150318

ZfWT Zeitschrift für die Welt der Türken
Journal of World of Turks

PROTECTION OF THE TURKISH MINORITIES BY THE LEGAL AFGHANISTAN GOVERNMENT IN EXILE AGAINST THE TALIBAN`S ETHNIC CLEANSING CAMPAIGN*

AFGANİSTAN'DA BULUNAN TÜRK AZINLIKLARIN TALİBAN'IN ETNİK TEMİZLİK KAMPANYASINA KARŞI SÜRGÜNDEKİ YASAL AFGANİSTAN HÜKÜMETİ TARAFINDAN KORUNMASI

Mehmet Şükrü GÜZEL **

Abstract

Since the Taliban's return in 2021, Taliban as a pro-Pashtun movement, have launched a systematic campaign against human rights in Afghanistan that affects all ethnic minority groups including Turkish minorities Kyrgyz Uzbeks Tatar Hazara Qizilbash. Taliban fighters have been accused of helping to forcibly evict Turkish minorities in northern Afghanistan, with the evictions targeting members of the ethnic mainly Uzbek, Turkmen and Hazara communities. Ethnic Uzbeks and Turkmen allege that Pashtuns seized their homes and land in the northern province of Jowzjan with the help of the Taliban. As a de-facto non-recognized government in Afghanistan by any States and the United Nations, the Taliban claims to be the de-jure government by the right of conquest of the capital in a civil war under the customary international law. On the other hand, the legal government of Afghanistan recognized by the United Nations, after its defeat in the civil war, still does not recognized as a government in exile with the capacity of signing international treaties by the United Nations. The recognition of the legal government of Afghanistan by the United Nations and the member States as the "government in exile" is the most important paramount to achieve the protection the Turkish Minorities from ethnic cleansing campaigns of the Taliban. The legality of the "*government in exile of Afghanistan*" within the United Nations legal system depends on the existing on whether Taliban is an occupying power in Kabul or not. This article aims to prove the existing legal background of the *government in exile of Afghanistan* for the first time int eh world.

Keywords: Afghanistan, Taliban, Government in Exile, Kyrgyz, Uzbeks

---

* Araştırma Makalesi: **Geliş tarihi:** 20.11.2023; **Kabul tarihi:** 12.12.2023
Kaynak gösterilme: GÜZEL, M. Ş. (2023): Protection of the Turkish Minorities by the Legal Afghanistan Government in Exile Against the Taliban`s Ethnic Cleansing Campaign, *Zeitschrift für die Welt der Türken,* 15 /3, s. 281-289.

** Prof. Dr. h.c., President of the Center for Peace and Reconciliation Studies, Geneva / SWITZERLAND, guzelmehmetsukru@gmail.com https://orcid.org/0000-0002-4179-3102

Özet

Peştun çoğunluğun oluşturduğu Taliban, 2021 yılında Kabilì ele geçirmesi sonrasında, Afganistan'da Kırgız Özbek, Tatar Hazara ve Kızılbaş Türk azınlıklar dahil olmak üzere tüm etnik azınlık gruplarının varlıklarını etkileyen sistematik bir insan hakları ihlali kampanyası başlatmıştır. Taliban savaşçıları, kuzey Afganistan'daki Türk azınlıkların yaşam alanlarından zorla tahliye etmekle suçlanmaktadır; zor kullanarak gerçekleştirilen tahliyeler özellikle Özbek, Türkmen ve Hazara topluluklarını hedef almaktadır. Etnik Özbekler ve Türkmen Türk azınlıklar kuzeydeki Cevizcan eyaletindeki evlerine ve topraklarına, Peştun aileler, Taliban'ın silahlı desteği ile el koymuştur. Herhangi bir Devlet ve Birleşmiş Milletler tarafından fiilen tanınmayan bir hükümet olan Taliban, uluslararası geleneksel hukuk uyarınca bir iç savaş sonrası başkenti fethetme hakkını kullanarak, bir iç savaş sonrasında kurulan yasal hukuki hükümet olduğunu iddia etmektedir. Öte yandan Afganistan'ın Birleşmiş Milletler tarafından tanınmış yasal hükümeti, iç savaştaki yenilgisinin ardından Birleşmiş Milletler tarafından sürgündeki bir hükümet olarak yasal olarak tanınması gerçekleşmemiştir. Afganistan'ın yasal hükümetinin Birleşmiş Milletler ve üye devletler tarafından yasal "sürgündeki hükümet" olarak tanınması, sadece Türk Azınlıkların degil tum Afganistan` da yaşayan etnik azınlıkların, Taliban'ın sistematik insan hakları ihlalleri ve etnik temizlik kampanyalarından korunması açısından birincil derece önemlidir. Birleşmiş Milletler hukuk sistemindeki "Afganistan'daki sürgüni hükümetin"in yasallığı, Taliban'ın, Kabil'de yasal olarak işgalci güç olarak tanınmasına bağlıdır. Bu makale dünyada ilk kez Afganistan' sürgün hükümetinin mevcut hukuki altyapısını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Taliban, Sürgündeki Hükümet, Kırgızlar, Özbekler

INTRODUCTION

According to the predominant view in the legal literature a "*government in exile*" is not a subject of international law but the "representative organ" of the international legal person State and, as such, the depository of its sovereignty (Stefan Talmo,1998, p.113). According to the Inter-American Convention on Rights and Duties of States, known as the Montevideo Convention, dated 26 December 1933 in Article 1, as criteria the State as a subject of international law, should possess a government.[1]

It is considered as a violation of the United Nations (UN) Charter to recognize a government in exile when there is a government effectively in power within a State. Governmental status is often equated with territorial effectiveness in the legal literature. It has traditionally been the standard for governmental recognition that the regime is under "*effective control*," which means the regime is sufficiently established to ensure its permanence and the

"[1] Montevideo Convention Article 1:
The state as a person of international law should possess the following qualifications:a permanent population; b. a defined territory; c. government; and d. capacity to enter into relations with the other states.

acquiescence of those who constitute the state in ensuring that it can maintain itself as well as fulfill its external obligations and internal duties."

Recognition of a government in exile and non-recognition of an existing government that has effective control the State, violates a state's obligation to respect another state`s right to have the domestic jurisdiction within the UN Charter.

In the event a non-state armed group takes over a State by conquest and creates a new government (even a democratic one) following a civil war, the UN member States are not obligated to recognize the new government that has been established by the non-state armed group. The UN member States can choose to recognize or not to recognize the newly established government in accordance with their own political preferences after the non-state armed group seizes the capital, but to recognize or not does not constitute an obligation within the UN legal system.

The seizure of power in an internal *coup d`état*, alone does not create any legal right for non-recognition for the third States. An internal *coup d'état* in a State to democratic government can constitute an international illegality if whether the *coup d'état* violates a treaty (or another international commitment to a democratic government).

The seizure of power in an internal *coup d`état* or by conquest after an ongoing civil war by a non-state armed group in violation of a treaty (or contrary to another international) commitment to democratic government, constitutes an international illegality. The violation of any treaty obligation, under customary international law, has legal effects only *inter-partes*. Third States not party to the treaty are not bound to not to recognize the new government created by a violation of a treaty after an internal coup d`état or a civil war.

The International Court of Justice (ICJ) confirmed in the Nicaragua Case that a State may undertake an obligation to retain a certain form of (democratic) government. It said: (ICJ, 1986, para.131)

The Court cannot discover, within the range of subjects open to international agreement, any obstacle or provision to hinder a State from making a commitment of this kind. A State, which is free to decide upon the principle and methods of popular consultation within its domestic order, is sovereign for the purpose of accepting a limitation of its sovereignty in this field.

Within the UN legal system, to recognize a government in exile as the *de jure* government of a member State, first and last, there should be an obligation *de jure* for the non-recognition of an existing (*de facto*) government of the State that has effective control over the territory of the state, originating

from the UN Charter or within the UN legal system. This obligation of non-recognition will not violate the domestic jurisdiction right of the State as written in the UN Charter by contrasts the recognition of a government in exile aims to protect a lawful domestic jurisdiction of the State. If there exists a *de jure* obligation for the non-recognition of the *de facto* government of a State from the UN Charter, *de jure* recognition of a government in exile automatically arises from the UN Charter.

The non-recognition for an illegally created government as the legal government of a State if the illegal creation is a violation of the UN Charter, not the domestic laws of the State as long as the illegality continues and has an impact on its representative nature is originated from the UN Charter.

In the situation of a creation of an illegal government that has effective control over the State with a violation of the UN Charter or UN legal system, the recognition of the representative nature of a legal authority in exile "*as being representative of the legal national will*" that to represent the State emerges as an obligation for the UN member States of the UN from the UN Charter. Nevertheless, non-recognition does not mean that a *de-facto* government is completely isolated from the international community. The *de facto* governments can enter relations with the international community in accordance with basic human rights of the residents of the State, has the right to develop the state, has the right to organize direct flights with other countries, etc.

1. TALIBAN`S RE-TAKEOVER OF KABUL ON 15.08.2021 BY A MILITARY CONQUEST

In the past, when Taliban forces first held the country from 1996 to 2001, only Pakistan, Saudi Arabia and the United Arab Emirates had recognized the Taliban, and this recognition was not a violation of either the UN Charter or the UN legal system. The recognition of Pakistan, Saudi Arabia, and the United Arab Emirates, like the non-recognition of other UN member states, was based on the political preferences of the relevant States.

The Taliban, which uses the term "Islamic Emirate of Afghanistan" to describe its government, formally introduced members of its interim government after occupying Kabul on 15 August 2011 and asked the UN to accept its representation in the organization. The spokesman for the Taliban, Zabihullah Mujahid, said in a statement on the second anniversary of the Taliban took over Kabul that: (Aljazeera, 2023)

"On the second anniversary of the conquest of Kabul, we would like to congratulate the mujahid [holy warrior] nation of Afghanistan and ask them to thank Almighty Allah for this great victory."

According to the Taliban, taking Kabul through conquest is an internal matter of a State under the UN Charter and UN legal system, within the concept of civil war and the government established through military conquest of Kabul during a civil war should be recognized as the legal representative of Afghanistan to the UN within the framework of the UN Charter and its legal system. If the Taliban had not previously signed a treaty preventing them from conquering Kabul, the conquest of Kabul militarily was to be accepted as legal right by the third States and recognition of the government of the Taliban could be legal for the member States of the UN.

2. THE BINDING AGREEMENT BETWEEN THE TALIBAN AND THE UNITED NATIONS THAT PROHIBITS MILITARY CONGUEST OF KABUL BY THE TALIBAN DURING THE CIVIL WAR

By a letter dated 6 March 2020 from the Permanent Representative of the United States of America (US) to the UN addressed to the President of the UN Security Council (UNSC), the US Mission to the UNSC requests that the present letter and the attached document, " *the Agreement for Bringing Peace to Afghanistan Between the Islamic Emirate of Afghanistan Which Is Not Recognized by the US as a State and Is Known as the Taliban and the US*", signed February 29, 2020, in Doha, Qatar, be circulated as a document of the UNSC. (UNSC, 2020)

In article 1 of the third part of the agreement, the Taliban accepted the recognition and approval of the agreement by the UNSC, and the Taliban gave its consent to the UNSC that the Taliban will comply with the terms of the agreement as:

"The United States will request the recognition and endorsement of the United Nations Security Council for this agreement."

In article 2 of the third part of the agreement, the Taliban accepted to be bound by ending the ongoing civil war not by the military victory of one of the warring sides but on peaceful terms by the intra-Afghan dialogue as:

"The United States and the Islamic Emirate of Afghanistan which is not recognized by the United States as a state and is known as the Taliban seek positive relations with each other and expect that the relations between the United States and the new post-settlement Afghan Islamic government as determined by the intra-Afghan dialogue and negotiations will be positive."

The Taliban accepted to not to conquer Kabul by military power and accepted to be a part of the peace process of intra-Afghan dialogue for ending the ongoing civil war by "*the Agreement for Bringing Peace to Afghanistan Between the Islamic Emirate of Afghanistan Which Is Not Recognized by the US as a State and Is Known as the Taliban and the US*". When "*the Agreement*

for Bringing Peace to Afghanistan Between the Islamic Emirate of Afghanistan Which Is Not Recognized by the US as a State and Is Known as the Taliban and the US" was annexed to the UNSC resolution 2513 (UNSC,2021) the agreement between the Taliban as a non-state armed group and the US, became an international treaty and both sides entered obligation to act in good faith to the articles of the agreement against the UNSC. The intra-Afghan dialogue and negotiations even if is a domestic jurisdiction of Afghanistan, to end the ongoing civil war by the intra-Afghan dialogue and negotiations became an international obligation to the international community as a whole to achieve peace by the annexation of the UNSC resolution 2513.

3. THE UNITED NATIONS SECURITY COUNCIL RESOLUTION ON THE ILLEGALITY OF THE CONQUEST OF KABUL BY THE TALIBAN

The UNSC by its resolution 2593 of 30 August 2021 (15 days after the conquest of the Taliban Kabul) did not accept the conquest of Kabul by Taliban as legal. In the operative paragraph 4 of the resolution, UNSC stated that:

"All parties to seek an inclusive, negotiated political settlement, with the full, equal and meaningful participation of women that responds to the desire of Afghans to sustain and build on Afghanistan's gains over the last twenty years in adherence to the rule of law, and underlines that all parties must respect their obligations". (UNSC, 2021)

The UNSC declared that it did not accept the conquest of Kabul as legal by the Taliban and the establishment of a new government, by using the statement "*all parties should seek an inclusive, negotiated political solution*" in the operative paragraph 4 of its resolution 2593.

When the Taliban accepted the recognition and approval of *"the Agreement for Bringing Peace to Afghanistan Between the Islamic Emirate of Afghanistan Which Is Not Recognized by the US as a State and Is Known as the Taliban and the US"* by the UNSC, the Taliban indirectly as a non-state armed group made an international treaty with the UN throughout the US. The agreement between the Taliban and the US became an international treaty after the agreement`s recognition and approval of the UNSC. With this agreement, the ongoing war in Afghanistan was taken out of Afghanistan's internal jurisdiction and became the subject of international law under the auspices of the UNSC.

A negotiated settlement is possible when parties to a conflict are *sincerely ready* to solve their dispute at the negotiation table and *believe* that a peace agreement is better than any alternative. In this context, negotiation is defined as a *sincere* talk that will define meaningful steps for long-term reconciliation. False negotiation is the opposite of the *sincere* talk. A false negotiator uses peace talks as a tactic to deceive other

players for a short period of time and create favorable conditions for achieving its long-term strategic goal.

Therefore, while a sincere negotiation is the art of reaching a peace agreement by the players that are genuinely ready to end a conflict, false negotiation is the art of not reaching an agreement. False negotiations typically occur when parties to a conflict do not believe that the negotiation will produce a result better than their best alternative and, hence, they use negotiation as a political tactic without any intention of reaching an agreement. Three circumstances explain the occurrence of false negotiation.

First, a false negotiation occurs when one of the parties to the conflict is pressured by an *external regulator* to negotiate with its competitor.

Second, parties to a conflict engage in false negotiation as a tactic for achieving secret or secondary goals.

Third, a false negotiation occurs when one of the parties to a conflict concludes that refusing the negotiation could lead to an agreement between its competitor and the external regulator. Therefore, the false negotiator starts peace meetings under an "*imposed circumstance*," and will withdraw from the process as soon as the circumstance changes. (S.Yaqub Ibrahimi 2022, 172)

In the intra-Afghan negotiation, which initially planned to integrate the Taliban into the post-2001 political system, the insurgent group acted as a false negotiator to prevent a new agreement between the US and the Afghan government and increase its own international legitimacy. Therefore, it reluctantly attended the negotiations and delayed the process to buy time for a better circumstance. Then Taliban withdrew from the negotiations. The Afghan government and its international allies failed to understand the Taliban`s approach to war and peace, and therefore were surprised by the Taliban's rapid military expansion and the fall of Kabul in August 2021. (S.Yaqub Ibrahimi,186)

Without peace negotiations, in other words, intra-Afghan negotiations to end the ongoing civil war in Afghanistan, the Taliban would not have been able to conquer Kabul. As a tactic to achieve military victory, the Taliban used "*false negotiations*". To use "*false negotiations*" as a tactic and the violation of the peace process treaty with the UNSC, constitutes an obligation not to recognize the presence of the Taliban in Kabul as legal.

4. CONCLUSION

An international treaty between the UN and the parties was formed when the UNSC annexed the *"Agreement for Bringing Peace to Afghanistan Between the Islamic Emirate of Afghanistan, which is not recognized by the US as a state and is known as the Taliban and the US*" to its resolution 2513. The Taliban by accepting the annexation of the agreement by the UNSC, accepted

to be bound by the UNSC for the implementation of the agreement, including its acceptance of not to conquer Kabul militarily. The existence of the Taliban in Kabul is illegal as long as its existence in Kabul is a result of the conquest of Kabul militarily which was the violation of the international treaty of the Taliban with the UNSC.

The UNSC has primary responsibility, under the UN Charter, for the maintenance of international peace and security. Under Article 25 of the Charter, all UN members agree to accept and carry out the decisions of the UNSC. While other organs of the UN make recommendations to member States, the UNSC alone has the power to take decisions which member States are obligated to implement. (UN, 2023) The UNSC takes its power from the UN Charter and this power also creates the responsibilities of the UNSC. The UNSC is not above the laws of customary international law and the UN Charter. The UNSC has the main responsible to not to recognize the existence of the Taliban in Kabul as legal originating from the UN Charter from Article 25 to maintenance peace in Afghanistan. The obligation of the UNSC not to recognize the new government of the Taliban as legal as well creates an obligation of the member States of the UN not to recognize the new government of Taliban as legal.

The obligation of the non-recognition of the Taliban government creates the obligation to not to recognize the ethnic cleansing campaign of the Taliban for the Turkish minorities in Afghanistan as a whole to the member States of the UN as legal even if the Taliban tries to legalize its ethnic cleansing campaign by enacting new laws.

As a result of the obligation for the non-recognition of the Taliban government by the UNSC and member states of the UN, the UNSC and member states of the UN are obliged to recognize an Afghan *government in exile*. Afghanistan's recognized *government in exile* is the sole legal authority to decide whether the laws enacted by the Taliban's *de facto* government are legal according to the Constitution of Afghanistan. The recognized *government in exile* as the *de jure* government of Afghanistan is the sole authority to protect the Turkish minorities in Afghanistan against the ethnic cleansing campaign of the *de facto* government in the Taliban.

This article indicates that if the Taliban is to be recognized as the *de jure* government of Afghanistan, this will be an award given to a non-state armed group, party to an armed conflict for the spoiling of peace by using the tactic of false negotiations. And most dangerously, the recognition of Taliban as the *de jure* government will not only be the violation of an international treaty that the UNSC is a party to, but as well, will be the violation of the UN Charter. The future of achieving peace by peace treaties will always be in danger for giving impunity to the violators of the peace treaties.

Yazarların katkı düzeyleri:	Tek yazar: %100.
Etik komite onayı:	Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur.
Finansal Destek:	Çalışmada finansal destek alınmamıştır.
Çıkar çatışması:	Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

References

Aljazeera,(2023) *Taliban marks two years since return to power in Afghanistan*, accessed 16.11.2023, https://www.aljazeera.com/news/2023/8/15/taliban-marks- two-years-since-return-to-power-in-afghanistan.

Ibrahimi,S.Yaqub (2022), False negotiations and the fall of Afghanistan to the Taliban, *International Journal, Vol. 77 (2),* 168–187.

ICJ, *Case Concerning Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua , Judgement of 27 June 1986*, para.131, accessed 16.11.2023, https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/70/070-19860627-JUD-01-00-BI.pdf

Talmo,Stefan,(1998) Recognition of Governments in International Law: With Particular Reference to Governments in Exile, Clarendon Press, Oxford,

UNSC,(2020) Letter dated 6 March 2020 from the Permanent Representative of the United States of America to the United Nations addressed to the President of the Security Council, S/2020/184, accessed 14.11.2023, https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N21/238/85/PDF/N2123885.pdf?

UN,(2023) Role of the Security Council, accessed 14.11.2023, https://peacekeeping.un.org/en/role-of-security-council

UNSC,(2021)Resolution 2513,accessed 14.11.2023, https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/PRO/N20/063/35/PDF/N2006335.pdf?

ZfWT Vol 15, No.3 (2023) 291 - 310 //**DOI:** 10.46291/ZfWT/150319

ZfWT Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks

SOVYET DÖNEMİ KIRGIZ BASININA TÜRKİYE VE ORTA ASYA TÜRK DEVLETLERİNİN YANSIMASI (ERKİN TOO GAZETESİ 1924-1927 YY.)*

REFLECTION OF TURKEY AND CENTRAL ASIAN TURKISH STATES IN THE KYRGYZ PRESS OF THE SOVIET ERA (ERKIN TOO NEWSPAPER 1924-1927 YEARS)

*Topçugül NARMAMATOVA***

Özet

Toplumsal yapı toplumsal ilişkilerden, toplumsal sistemden ve toplumsal ortaklıklardan oluşur. Toplumsal ilişkilerin sürdürülmesinde temel itici güç muhakkak haberleşme ve iletişim araçlarıdır. Kitle iletişim araçları bir yandan toplumun oluşumu ve gelişiminde önemli rol oynarken, diğer yandan toplumsal bilgilerin yazılmasında, kuşaklara aktarılmasında ve yaşatılmasında katkıda bulunur. Başta yazılı basın olmak üzere tüm kitle iletişim araçları tarihsel bilgileri kaydeder, toplumsal belleğin zeminini hazırlar. Kayda geçerek arşivlenen haber ve bilgilere bakılarak geçmiş dönemlerdeki birçok bilgiye ulaşmak mümkündür. Bu çalışma tarihsel bilgileri araştırmak amacıyla yapılmıştır. Kırgızistan'ın ilk ulusal basınında Türkiye'nin ve diğer Türk dilini konuşan ülkelerin yansıtılması araştırmanın konusunu oluşturmuştur. Araştırmada evren olarak ilk Kırgız basını Erkin Too belirlenmiş, örneklem olarak ise adı geçen gazetenin 1924-1927 yıllar arasındaki sayıları ele alınmıştır. Erkin Too gazetesi 1924-1927 yıllar arasında sayıları Arap alfabesiyle çıkmışken, 1927 yılından 1939 yılına kadar Latin alfabesinde çıkmaya başlamıştır. 1939 yılından sonra Kiril alfabesine geçen Erkin Too gazetesi günümüzde "Kırgız Tuusu" olarak hâlâ varlığını sürdürmektedir. Araştırmada yöntem olarak içerik analizi kullanılmıştır. Araştırma bulgularına göre Türkiye ve diğer Türk dilini konuşan Orta Asya devletlerinin dış haberlerde önemli ölçüde yer aldığı ve tarafsız bir şekilde haberlere yansıdığı ortaya çıkmıştır. Gazetede yer alış biçimine göre ise daha çok ilk sayfaların üst kısımlarında yerleştirildiği açıklanmıştır.

---

* Araştırma Makalesi: **Geliş tarihi:** 13.11.2023, **Kabul tarihi:** 13.12.2023
Kaynak gösterilme: NARMAMATOVA, T. (2023): Sovyet Dönemi Kırgız Basınına Türkiye Ve Orta Asya Türk Devletlerinin Yansıması (Erkin Too Gazetesi 1924-1927 Yy.), *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 15 /3, s.291-310
Bu makale, 28-30.10.2022'de Tokat Niksar'da düzenlenen Uluslararası Türk Tarihi ve Niksar Sempozyumu'nda bildiri olarak sunulmuş ve özeti yayımlanmıştır.

** Öğr. Gör. Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Bişkek / KIRGIZİSTAN topcugul.narmamatova@manas.edu.kg
https://orcid.org/0000-0002-3886-2664

Anahtar kelimeler: Kırgız basın tarihi, Erkin Too gazetesi, Türkiye, Orta Asya ülkeleri

Abstract

Social structure consists of social relations, social system and social partnerships. The main driving force in maintaining social relations is definitely information and communication tools. While mass media plays an important role in the formation and development of society, it also contributes to the writing, transmission and survival of social information. All mass media, especially the print media, record historical information and lay the groundwork for social memory. By looking at the news and information archived by recording, it is possible to reach a lot of information from the past periods. The main purpose of the study is to search for historical information. The subject of the research is consisted of the reflection of Turkey and other Turkic speaking countries in the first national press of Kyrgyzstan. As a research area was taken In the research, the first Kyrgyz press, Erkin Too, was determined as the universe, and the issues of the aforementioned newspaper between the years 1924-1927 were taken as a sample. the Erkin Too newspaper was published in Arabic alphabet between 1924-1927, it started to be published in the Latin alphabet from 1927 to 1939. Erkin Too newspaper, which was changed to Cyrillic alphabet after 1939, still exists today as "Kyrgyz Tuusu". Content analysis was used as a method in the research. According to the research findings, it has been revealed that Turkey and other Turkic speaking Central Asian countries have a significant place in foreign news and are more neutrally reflected in the news. According to the way it is placed in the newspaper, it is explained that it is placed at the top of the first pages.

Keywords: Kyrgyz press history, Erkin Too newspaper, Turkey, Central Asian countries

Giriş

Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle birlikte bağımsızlığına kavuşan Orta Asya ülkeleri öncelikle devlet inşası, dünya topluluğuna giriş ve ulusal kimliğin oluşumu ile ilgili birçok sorunla karşı-karşıya kalmıştır. Çünkü uzun yıllar aralığında tek bir yönetimin elinde olan ve dış ilişkilerini bu yönetimin izin verdiği sürece yürüten Orta Asya ülkeleri için bu süreç uzun ve kargaşalı bir süreçti.

Egemenliği elde ederek, uluslararası hukukun bir parçası olan Orta Asya ülkeleri için bağımsızlık süreci, kendi ulusal çıkarlarını korumasında, bağımsız bir iç ve dış politika yürütmesinde bir fırsatmış gibi gözüküyordu. Dolayısıyla her ülkede egemenliğe saygı, toprak bütünlüğü ve ortak güvenlik ilkelerine dayanan siyasi, sosyo-ekonomik ve kültürel ilişkilerin yönleri belirlenmişti. Bu önceliklere dayanarak, Kırgızistan başta olmak üzere tüm Orta Asya ülkeleri iç kaynaklara ve fırsatlara dayalı, dış kaynakların potansiyelini yükselten, kâr amacı gütmeyen ve diğer ülkelerin imkanlarını kullanan pragmatik bir dış politika izlemeye başlamıştır. Dolayısıyla Orta Asya ülkeleri uluslararası kurum ve kuruluşlara üye olarak hem ulusal hem de bölgesel çıkarları koruyacak politikalar yürütmeye çalışmışlardır (Alymbaeva, Alimakhunov, 2021, s.267).

Her post-Sovyet ülke, uluslararası ilişkilerde bağımsız bir ülke olarak hareket etmeleri ve kendi ülkesinin dış ilişkilerde tanınması için buna uygun politikalar yürütmeye çalışmış, dolayısıyla da bu siyasi süreçte gereken önlemleri almıştır. Rus siyaset bilimci K. S. Gadzhiev'in "Ulusötesi Dünya veya Egemen Ülkeler Topluluğu" adlı makalesinde belirttiği gibi, günümüz dünyasında küreselleşme sürecinin koşullarında gerçekleşen ve küresel egemen ideolojiye hizmet eden bir paradigma yani yeni dünya düzeni oluşmaktadır (Alymbaeva, Alimakhunov, 2021, s.267).

Soğuk savaş döneminde oluşan iki kutuplu güvenlik sisteminin çökmesiyle dünyada yeni küresel düzen ortaya çıkmıştır ve bugün ABD, Çin ve Rusya'nın bu yeni düzenin önemli aktörleri olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla diğer ülkelerin dış politikalarının bunları göz önünde bulundurarak yürütmesi gerekmektedir. Orta Asya ülkeleri de diğer gelişmekte olan ülkeler gibi dış politikasında yeni dünya düzeninin aktörlerini dikkate alması gerekiyor. Orta Asya bölgesi, bölgede bulunan her devleti ve onun doğal kaynaklarını kontrol altına almak için Amerika Birleşik Devletleri, Çin ve Rusya gibi güçlerin bir rekabet nesnesi haline gelmiş durumdadır. Bu bağlamda her üç devlet de kendi çıkarları doğrultusunda bölge ülkeleriyle siyasi, askeri, ekonomik, kültürel ilişkilerini güçlendirmeye çalışmaktadır. Örneğin Rusya'nın etkili olduğu BDT ülkeleri topluluktaki tüm üyelerin rızası olmadan ABD gibi yabancı ülkenin askeri üs ve tesislerinin kendi toprağında yerleşmesine izin vermemesi gerekiyor. Buna rağmen ABD ve müttefikleri Orta Asya cumhuriyetlerindeki konumlarını stratejik anlamda güçlendirmek için her türlü tedbiri alıyor. Böylece, Rusya ve ABD'nin farklı çıkarlarını göz önünde bulundurarak iç ve dış politikasını yürütmek Orta Asya devletlerinin dikkat etmesi gereken önemli unsur olmaktadır. Bu devletlerin her biri, Orta Asya'yı stratejik çıkarlarının bir bölgesi olarak görmektedir. Bu nedenle bu ülkelerin dış politika yönergeleri ve pozisyonunun, Rusya Federasyonu ve ABD arasında yaşanan küresel çatışmadaki "kaymalara" bağlı olduğu da açıktır (Aknazarova, 2015, s.204).

70 sene boyunca Sovyetler Birliği yönetimi altında kendi etkisini hissettiren (halbuki, Birlik içinde denetim Moskova'daydı) ve Birlik dağıldıktan sonra da stratejik bir aktör olarak etkisini sürdürmeye devam eden Rusya, Orta Asya ülkelerini kendi çıkarları doğrultusunda halen kullanmaya devam etmektedir. Orta Asya'da yaşayan Türk dilli devletler de uzun yıllar bu etkinin altından kurtulamamış ve başta Türkiye olmak üzere diğer Türk topluluklarıyla bağlantılar kuramamıştır. Bu devletler bağımsızlığını kazandıktan sonra ise onları tam bir bağımsız devlet olarak tanıyan ve dış ilişkileri yürütmeye başlayan ilk ülke Türkiye olmuştur. Bundan anlaşılacağı üzere, bir toplumun kendi devletini kurma konusunda yardımcı olan, milli şuurun oluşmasında ve gelişmesinde etkili olan unsurlardan biri onun tarihi mirasıdır, tarihi geçmişidir. Geçmişle ilgili fikirler, bireyin şimdiki zamandaki eylemleri olduğu kadar inanç ve kanaatlerini de doğrudan etkiler.

Günümüzde Orta Asya ülkeleri ve Türkiye'yi birleştiren birçok uluslararası politikalar yürütülmekte, projeler ortaya konulmaktadır. Bunların içinde en önemli gelişme olarak Türk Devletleri Teşkilatının oluşması ve her alanda çeşitli gelişmelerin yaşanması söylenebilir. Türk Devletleri Teşkilatının Zirvesinde alınmış karara bağlı olarak Türk Devletlerinin ortak para fonu açılmıştır. Bunun dışında ortak kültürel değerleri korumak ve zenginleştirmek için Türksoy, iş adamlarına destek amaçlı Tika gibi kurumlar faaliyet göstermektedir. İletişim alanında yaşanan gelişmelere bakıldığında TRT kurumunun bünyesinde bulunan ve Orta Asya'daki Türk dilini konuşan ülkelere de yayın yapan TRT Avaz örnek verilebilir.

1924 yılında ilk Arap harfleriyle Kırgız dilinde yayınlanan Erkin Too gazetesi, bu dönemde Orta Asya'da yaşayan halkların genel durumu, toplumsal ve kültürel özellikleri, iç siyasi kurumsallaşması ve dış ilişkileri hakkında bilgi veren önemli iletişim aracı niteliğindedir. Erkin Too gazetesinin ilk sayılarına bakıldığında Orta Asya'daki halkların siyasi kurumsallaşma süreci, kültürel ve toplumsal gelişmeleri hakkında makalelerin yayınlandığı görülmektedir. Gazetenin ilk sayısının 4.sayfasında Kırgızistan'ın önemli siyasi liderlerinden biri Cusup Abdrahmanov'un "Orta Asya'da ulus devletlerin oluşumu" konulu makalesi yayınlanmıştır. Makalede Kırgız Sovyet Cumhuriyetinin (günümüzdeki Kazakistan) oluşturulduğu, Özbek Sovyet Cumhuriyeti ve Türkmen Sovyet Cumhuriyetinin oluşturulması ve bugünkü Kırgız topraklarında da Kara Kırgız Özerk Bölgesinin oluşturulması kararı Moskova tarafından kabul edildiği anlatılmaktadır. Bunun dışında gazetenin ikinci sayısından itibaren 2.sayfasında "Dış Haberler" başlığı altında dünyada olup biten haberler yayınlanmaya başladığı dikkati çekmektedir. Bu sayıda Fransa, Çin ve Almanya'da olup biten olaylar haber olarak gazetede yer almıştır. Bu makalede Sovyetler Birliği'nin ilk yıllarında Orta Asya'daki genel durum, Orta Asya'da bulunan devletlerin siyasi kurumsallaşma süreci ve Sovyet döneminde Kırgız topraklarında basılan gazete ve dergilerden bahsedilmiştir. Daha sonra Kırgızistan'ın ilk ulusal basını Erkin Too gazetesi ele alınmış ve bu gazetenin ilk Arap harfleriyle çıkan sayılarında (1924-1927) Türkiye ve diğer Orta Asya'daki Türk devletlerinin nasıl yansıtıldığı incelenmiştir.

Sovyet Döneminin İlk Yıllarında Orta Asya

Rus İmparatorluğu, 1905 yılı Şubat ayından itibaren başlayan ve 1917 yılına kadar süren istikrarsızlık, isyanlar ve iç savaşlar sonucunda 1917 yılı yüz veren Ekim Devrimi sonrası yıkılmaya mahkum kalmıştır. Rus İmparatorluğunun yerine bu topraklarda eşit ulusların siyasi birliği olarak nitelenecek yeni devlet kurulmuştur. Kurulan devletin adı, SSCB yani Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği olmuştur ve bu devletin sadece etnik Ruslardan oluşmadığı, aynı zamanda eskiden Rus İmparatorluğunun kolonisinde bulunan diğer etnik halkların da bulunduğu dikkate alınmıştır.

Rus İmparatorluğu, üniter bir devletin bazı özelliklerine sahipti. Özellikle, büyük bir devletin topraklarını kontrol eden tüm yöneticiler, doğrudan St. Petersburg'dan atanıyordu. Son iki imparator - Alexander III ve Nicholas II - kolonisinde bulunan bazı milletlerin haklarını sınırlamaya çalıştı. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Rus İmparatorluğu sadece Slav halklarını ve Ortodoksları değil, aynı zamanda Katolikleri, Protestanları, Müslümanları, Yahudileri, Budistleri ve birçok çeşitli etnik azınlıkları birleştirmesine rağmen, bazı pan-Slavizm fikirleri yöneticilerin resmi politikasına direk etki ediyordu. Bu yüzden de Çarlık hükümeti kendi bünyesinde bulunan diğer etnik grupları önemsememişti ve onların imparatorluk içinde asimile olması için gerekli politikayı yürütememişti. Özellikle Birinci Dünya Savaşı'nda Çarlık Rusya'nın savaştan geri çekilmesi ülkedeki gerginliği daha da arttırmış ve iç savaşın çıkmasına yol açmıştı. İç savaş sırasında bazı devletler kendi bağımsızlığını ilan etmişti. Bu şaşırtıcı durumda Ekim Devrimi'nin esas yürütücüleri olan Bolşevikler bu ülkeleri birlik içinde tutmayı amaçlamıştır. Bu nedenle de 1922 yılında Sovyetler Birliği ilan edildikten sonra ulusların kendi kaderini tayin hakkını ana siyasi ilkelerden biri olarak ilan etmiştir (Şerbak v.d., 2016, s.103).

Sovyetler Birliğinin kurulduğu ilk yıllarda ülkede bir takım siyasi ve hukuksal düzenlemeler yapılmıştır. Sovyetlerin bunu yapmasındaki temel amaç Orta Asya toplumlarındaki ataerkil, feodal, kabile ve klana dayanan geleneksel toplumsal yapıyı değiştirerek kendi ideolojilerine uygun modern bir topluma dönüştürmekti (Haugen, 2003, s.234). Sovyetlerin yaptığı düzenlemelerin başında kökleştirme (korenizatsiya), ulus devletin inşası ve Latin alfabesine geçilme süreci olmuştur.

Korenizatsiya (kökleştirme) faaliyetinde Sovyetler Birliği bünyesinde bulunan tüm milletlerin belirli bir miktarda kültürel özerklik alabilmeleri; bazı milletlerin temsilcilerine devlet kurumlarında istihdam yapılmasına ve onların yüksek öğretim kurumlarına girebilmesi için kota verilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca, etnik kurumların gelişmesi için "geri kalan" halklara fon tahsis edilmişti. Bunun gibi faaliyetlerle 1919 Ukrayna kanlı isyanının tekrarlanmaması ve Rus karşıtı duyguların azaltılması amaçlanıyordu. Ulus devletin inşasında da Sovyet hükümeti yeni etnik kimlik yaratmaya, bu kimliğe göre etnik bölgesel oluşumları oluşturmaya ve bu oluşumlar arasında sınırı belirlemeye yönelmişti (Şerbak v.d., 2016, s.105). Ulus devleti inşa etmede esas neden eskiden Orta Asya topraklarında yaşayan halkın kendilerine Kırgız, Kazak, Özbek, Türkmen gibi etnik aidiyetleri geliştirmek yerine daha çok Müslüman halk olarak tanımlamasıydı. Onların etnik özelliklerini birbirinden ayırabilmek için yaşam tarzına ve dini özelliklerine bakılması gerekirdi. Zira bu toplumların arasındaki temel farklılığın konar-göçer yaşam tarzını ya da yerleşik yaşam tarzını benimsemiş olmasıydı (Lowe, 2003, s.108). Çarlık Rusya'nın bu bölgedeki toplumları etnik özelliklerine göre birbirinden ayırt etmeyip topluca yönetme tercihine karşın Sovyetler Birliği her toplumun

kendine ait ulus devletinin oluşmasına ve ana dilde eğitim verilmesine, süreli yayınların basılmasına, kendi kültürüne ve sanatına sahip entelektüel sınıfın oluşmasına dikkat etmiştir.

Sovyet hükümetinin ulusal düzeyde yürüttüğü politikalardan biri, SSCB topraklarındaki tüm halklar için bir yazı dili yaratma konusunda verebileceği kurumsal destekti. Bu, hem dilbilimcilerin hem de entelektüellerin (çoğunlukla Türk etnik gruplarından) Latin alfabesine geçmek için çok sayıda yerel önerisiyle aynı zamana denk gelmişti. Bu faaliyeti gerçekleştirmede ana nedenler şunlardı: a) Sovyet ulusal politikasının Ruslaştırmayan doğasını bir kez daha gösterme arzusu ve b) Sovyet Türk halklarını Arap etkisinden uzaklaştırma arzusu. Dolayısıyla 1930'lara gelindiğinde bu bölgelerin hemen hemen hepsinde Latin alfabesine geçme süreci sona ermişti (Şerbak v.d., 2016, s.105).

Sovyetler Birliği tarafından yapılan düzenlemeler bu topraklarda yeni devletlerin oluşumunda, bu devletlerde siyasi kurumsallaşmanın yapılmasında ve ülkede eğitim seviyesinin gelişmesinde önemli katkılar sunmuştur. Eskiden mollalar tarafından sadece Arap alfabesinde eğitim verilirken ve bu eğitim halkın tüm kısmına değil, yöneticilerin, beylerin ve zenginlerin çocuklarına verilirken, Sovyetler Birliği'nin oluşmasıyla eğitim kampanyaları başlatılmıştır. Çocukların eğitim alması zorunlu olmuş, büyüklerin de gündüz çalışmaları, akşamları da okullara gidip eğitim almaları sağlanmıştır. Ancak madalyanın ikinci tarafının olduğu dikkate alındığında, Sovyetler Birliği bu topraklarda sadece olumlu faaliyetler yürütmemiş, bazı durumlarda da bu bölgelerde denetlemeler ve kanlı cezalandırmalar gerçekleştirmiştir. Özellikle yerel milliyetçiliğin teşvik edilmesi, Sovyet yönetiminde yerel anti-Sovyet ve anti-Rus duyarlılığının oluşmasına yol açtığı korkusunu yaratmıştır. "Geri kalmış" olarak nitelendirilen bu bölgelerin geliştirilmesi Sovyetler Birliği'nin bünyesinden ayrılma ve kendi devletini kurma isteğinin oluşmasına neden olabileceği düşünülmüştür. Bu nedenle de 1930'ların ortalarında, Stalin ulusal politikada radikal bir değişikliğe yönelmiştir. Stalin'in yürüttüğü bu politikanın en görünür örneği de 1937 yılındaki Kırgız topraklarında aydınlara, kültürel şahsiyetler de dahil olmak üzere yerel seçkinlere yönelik yapılan büyük baskılar, sürgün ve şiddetli zulüm (repressiya) hareketleridir.

Sovyet Dönemi İlk Yıllarında Orta Asya'da Siyasi Kurumsallaşma

Ekim devrimiyle birlikte yönetime geçen Bolşevikler ve onların kurduğu Sovyetler Birliği halihazırda bulunan ve halen etkisi altında olan diğer ülkeleri de kuşatmış, böylece Orta Asya ülkeleri de Sovyetler Birliği'nin bünyesine girmiştir. Sovyetler Birliği'nin ilk yıllarında bölgede yaşayan etnik grupları birbirinden ayırmak ve onların siyasi örgütlenmesi için birtakım politikalar yürütülmüştür. Önce etnik gruplar ayırt edilmiştir. Örneğin Ruslar bölgede yaşayan Kazakları Ukrayna'daki Kazak halkıyla karıştırılmamak için başlangıçta Kırgız olarak adlandırmış, Kırgızları ise Kara-Kırgız olarak

adlandırmıştır. Daha sonra Hive hakanlığı altında yaşayan Özbekleri ve Türkmenleri kendi milletine göre isimlendirmişler.

1920'lere gelindiğinde bölgede siyasi örgütlenmenin ve milletlerin yaşadığı topraklara göre iç sınırların sağlama girişimlerine başladığı görülür. 1920'nin başında Türkistan Sovyet Cumhuriyeti'ni bölmek ve kendi ulusal dillerine dayalı özerk cumhuriyetler oluşturmak için tedbir alındı. Bu fikir Türk Komisyonu Başkanı Rudzutak'ın girişimiyle 15 Ocak 1920'de sunduğu tezlerde dile getirildi. Bu girişim Lenin tarafından desteklendi. Rudzutak'ın bu projesinde «Özbekistan, Kırgızistan ve Türkmenistan» olarak üçe ayrılmış olması gereken Türkistan haritasının yapılmasına önem vermiştir. Ancak bu planın uygulanması ertelenmiştir, çünkü Lenin bu Cumhuriyetin (Türkistan Sovyet Cumhuriyeti) üç parçaya bölünmesine önceden başlamama emrini vermiştir (Bobokhanov, 2015, s.27). Bu anlamda, SSCB'de ulusal sınırlandırma, yalnızca ulusal, kültürel, coğrafi özelliklerin değil, aynı zamanda sosyoekonomik faktörlerin de dikkate alındığı, toprağın idari-bölgesel bölünmesini değiştirmeye yönelik kapsamlı bir süreçti. Sovyetlerin bu projeyi açıklamak için yukarıda belirtilen faktörlerin rasyonel yeterliliğine ve siyasi gerekçelere itiraz ettiğini de belirtmek gerekir, çünkü Sovyetlerin ayrılması beklenen enternasyonalist bir topluluk tasavvuruna atıfta bulunan Marksist bakış açısına önem verir. uluslara, milliyetçiliğe ya da ulusal devletliğe pek yer yoktur (Haugen, 2003, s.12).

Bolşeviklerin perestroyka politikası bölgede Cedidçilik ve Basmaçılık gibi birtakım ayaklanma ve isyanların çıktığı döneme rast gelmiştir. Bu nedenle de adı geçen ayaklanma ve isyanlar Bolşeviklerin bu topraklarla ilgili planlarını riske atmıştır. Muhtemelen, bu nedenle, Sovyet hükümeti, her büyük etnik grubu yeniden yerleştirmek ve yapay olarak çizilen sınırlarla kendi dillerini ve kültürlerini geliştirmek gibi çekici bir fikir yardımıyla Orta Asya'yı Ulusal Sovyet Cumhuriyetlerine bölmeye karar verdi. Bu ulusal sürecin birbiriyle çelişen iki özelliği vardı. Bobokhanov'a (2015) göre bir yandan olumlu yanları da vardı çünkü - Özbek, Kırgız, Kazak ve Türkmenler Sovyetler Birliği çerçevesinde bir toprak ve devlet kazandı. Her millet kendi kültürel özelliklerini korumayı ve geliştirmeyi başarmıştır. Öte yandan ise Sovyet Politikası, aynı kökten gelen halkların potansiyel birleşmesini ve Sovyet hükümetine karşı tehlike yaratmasını engellemişti.

Sovyet Döneminin İlk Yıllarında Kırgız SSC'de Basın: Erkin Too

Kırgızistan'da Çarlık Rusya döneminde ilk süreli yayın çıkmaya başlamıştır. 1913 yılında basılan Prjevalskiy Selskiy Hozyayn dergisi yayınlanmıştır. Dergi Rus aydınları tarafından kurulmuş olup tarımla ilgili materyaller yayımlanıyordu. Dergi 16-18 sayfadan oluşmaktaydı ve 1000 tirajda çıkıyordu. Ancak dört sayı çıktıktan sonra dergi yayını durdurmuştur. Daha sonra 1914 yılında Pişpek (bugünkü Bişkek) şehrinde "Pişpekskiy Bülten" yayına başlar. Gazetede ticaretle ilgili reklamlar, vatandaşlardan gelen

istek ve öneriler, Rusya'nın özellikle Orta Asya'daki iç ve dış politikaları hakkında haberler yayınlanır. Ancak kısa süre sonra finansal sorunlardan dolayı gazete kapanır. 1916 yılında ise “Okraina” gazetesi çıkmaya başlar. Onun baş editörü P.A. Vasiliev olur ve 1919 yılında da bu gazete “Krasnoe Znamya” olarak ismini değiştirir (Usupov, 2007, s.7).

1920 yılında Ceti-Suu bölgesi Komsomol Komitesi tarafından "Yuny Proletariy" gazetesi çıkmaya başlar. Bunun dışında aynı yıllarda "Vestnik", "Golos proletariata", "Prizyv k trudu", "Krasnoe utro" gibi gazeteler yayınlanır. Bu yayınların tümü Rusça olduğu için Kırgızca konuşan nüfusun gereksinimlerini karşılamıyordu. Bu sebeple Taşkent, Kazan, Almatı, Ufa'da "Yardım", "Tilşi", "Canı Örüş", "Cas Kairat", "Şolpan" vb. Kazakça, Özbekçe ve Tatarca çıkan süreli yayınlarda Kırgızca makaleler yayınlanıyordu. Söz konusu şehirlerde öğrenim gören K.Tınıstanov, S.Karaçev, J. Tulegabılova, K. Bayalinov vb. kişiler bu yayınlarda Kırgızca makaleler yazmıştır (Kırgızistan Ansiklopedisi, 2001, s.309).

7 Kasım 1924 yılında Kırgız halkının Kırgız dilindeki ilk gazetesi "Erkin Too" çıkmaya başladı. Erkin Too gazetesi Ekim Devrimi’nin yedinci yıldönümü münasebetiyle yayımlandı.

Resim 1. *Erkin Too Gazetesinin İlk Sayısı*

Kırgız halkının ilk ulusal gazetesi olan Erkin Too Arapça harflerle

Kırgız dilinde Taşkent şehrinde 1000 adet tirajla basılmıştır. Gazete altı sayıdan sonra 1925 yılında Pişpek'te çıkmaya başlamıştır. O zamanlar, halkın okuryazarlık oranının düşük olması nedeniyle gazetenin ilk aboneleri sadece 150 kişi kadardı. Gazete, 1925 yılının Ekim ayından itibaren haftada 3 sayı olarak yayımlanmış ve 1000 nüshası direk ülkenin kırsal bölgelerine ücretsiz olarak dağıtılmıştır.

Gazetenin ilk editörü Osmonkul Aliyev'dir. Ayrıca İşenaalı Arabayev, Jusup Abdrahmanov, Sıdık Karaçev, Törökul Aytmatov, Kasım Tınıstanov, Şarip Kökenov gibi Kırgız aydınları dergide görev almıştır. Bunların bazıları gazete makalelerinde takma adları kullanmışlardır. Bunların yazıları daha çok millî ve vatansever yönde olduğu için yazarlar isimlerini vermekten çekinmişlerdir. Ama öyle olmasına rağmen bazı milliyetçilik yazıları için 1937-38'de Stalin'in baskısına maruz kalmışlar ve vurularak öldürülmüşlerdir. Onların arasında hayatta kalan tek kişi Sıdık Karaçev hayatının sonuna kadar milliyetçi olmakla suçlanmış ve sürgüne gönderilmiştir.

1926 yılında Bakü'de ilk Türkologlar Kongresi yapılmıştı. Söz konusu kongrede alfabenin değiştirilmesi ve Arap alfabesinden Latin alfabesine geçiş kararı alınır. Böylece 1927'den itibaren Kasım Tınıstanov'un editörlüğünde Erkin-Too gazetesi Latince olarak yayımlanmaya başlar. Tabii dönemin bazı siyasi ve ekonomik sorunlarından dolayı gazetenin Latin alfabesine tam geçişi ancak 1930'larda gerçekleştirilebilmiştir. Bu sırada Erkin-Too'ya "Kızıl Kırgızistan" gazetesi deniyordu (Usupov, 2007, s.9).

Sovyetler Birliği'nde kitle iletişim araçlarının gelişimi ve büyümesi yüksek bir hızla devam etmiştir. Ancak Birliğin içindeki devletlerin farklı harfler kullanması diplomatik, ekonomik ve kültürel gelişmelere engel olmuştu. Bu nedenle 1939'da Kırgız halkının Kiril alfabesini kullanması konusunda karar alınır ve bu nedenle Erkin-Too gazetesi 1939 yılından itibaren Kiril alfabesine geçer. Böylece gazete Kiril alfabesiyle "Sovyet Kırgızistan" adıyla yayına devam eder. Kırgızistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra ise gazete "Kırgız Tuusu" adıyla yayımlanmaya başlar. Günümüzde ise Erkin Too gazetesi "Kırgız Tuusu" adıyla devlet yayını olarak çıkmaya devam etmektedir.

1924-1927 Yıllar arasında Türkiye ve Orta Asya Ülkelerinin Erkin Too Gazetesinde Yansıması

Türk dilini konuşan ülkelerden biri olan Kırgızistan'ın basın tarihinde özellikle de Sovyet Döneminin ilk yıllarında Türkiye'nin ve Türk dilli ülkelerin nasıl yansıtıldığı araştırmanın konusunu oluşturmaktadır.

Araştırmanın temel amacı Kırgızistan'ın Sovyetler Birliği'ne girdiği ilk yıllardaki ilk ulusal gazetesi Erkin-Too'da Türkiye ve Orta Asya'daki diğer

Türk dilini konuşan ülkelerinin nasıl ele alındığını ortaya koymaktır. Bu konudaki çalışmaların daha önce Kırgızistan'da yapılmaması ve bu konudaki ilk çalışma olması araştırmanın önemini arz etmektedir.

Araştırmada evren olarak Kırgız SSR döneminde çıkan Erkin Too gazetesi ele alınmış. Örneklem olarak da gazetenin 1924-1927 yıllar arasında arap harfleriyle çıkan sayıları seçilmiştir. Araştırmada yöntem olarak içerik analizi kullanılmıştır. "İçerik analizi, önceden belirlenmiş ölçütler kullanılarak içeriğin sistematik bir şekilde incelenmesi yöntemidir ve nitel içerik çözümlemesinde belli temaların, konuların, olguların ne şekilde ve ne sıklıkla ifade edildiği incelenir" (Mayring, 2011, s.116). "Çözümlemeye tabi tutulacak içerik, her türlü yazı, film, haber niteliğinde olabilir. Aynı şekilde belge, metin, rapor, kitap gibi yazılı kaynaklar da içerik analizi ile değerlendirilebilir" (Geray, 2004, s. 133). "İçerik çözümlemede belirli değişken veya kavramların ölçülmesinin yanı sıra yapılan çalışmadan anlam çıkarılabilmesi için ön çalışma yapılarak kategorilere ayrılır" (Tavşancıl ve Aslan, 2001, s. 85). Dolayısıyla bu çalışmada kategorisel içerik analizi kullanılmış değişkenler olarak da aşağıdaki kategoriler belirlenmiştir.

İçerik çözümlemesi bağlamında sınıflandırma sistemi içerisinde yer alan değişkenler:

1.değişken haberin yayın tarihi

2.değişken haberin konusu

3.değişken haberin içeriği

4.değişken haberin tonu

5.değişken haberin sayfadaki konumu

6.değişken haberin yayınlandığı sayfa

Araştırmada Erkin Too gazetesinin ilk yıllarda çıkan sayıları ele alınmıştır. Bunlar:

1924 yıl, № 1, 2, 3;

1925 yıl, № 6;

1926 yıl, № 118, 119, 120,121, 123, 126, 127, 133, 135, 140;

1927 yıl, № 13, 15, 16,

Bulgular ve Yorum

Erkin Too gazetesinin yukarıda belirtilen sayılarında genel olarak 655 kısa ve uzun yerel yerel ve dış haber yayınlanmış bunların 32'si ise Türkiye ve diğer Orta Asya ülkeleri ile ilgilidir. Gazetede daha çok yerel haberler ve Sovyetler Birliği ile ilgili haberler yer almaktadır. Dış haberlerde, esasen

SSCB'ye komşu ülkelerden Çin, Şanhay, Japonya Avrupa ülkelerinden Almanya, Fransa, İngiltere, Polonya, Orta Doğu'dan Mısır ve Türkiye ile ilgili haberler yayımlanmıştır.

Haber niteliğine baktığımızda da Çin, Şanhay, Mısır, Fransa ve Türkiye ilgili olumlu haberler verilmiş, ancak İngiltere, Japonya ve Almanya ile ilgili olumsuz yönde haber verilmiştir. Aşağıdaki tabloda Türkiye ve Orta Asya ülkeleriyle ilgili haberlerin geneli sunulmaktadır.

Tablo 1. *Erkin Too'da Türkiye ve Orta Asya ülkeleriyle ilgili haberler*

No	Haberin Yayın Tarihi	Haberin Konusu	Haberde Konu Olan Ülke	Haberin İçeriği	Haberin Tonu	Haberin Sayfadaki Konumu	Haberin Yayımlandığı sayfa
1	7 Kasım 1924, 1.sayı	Özerk Kırgız Bölgesi Kısaca Geçmişi	Kirgizistan, Türk Halklari	Siyasal	Nötr haber	Sağ alt kısım	3.sayfa
2	7 Kasım 1924, 1.sayı	Halk ve Onun Genel Durumu	Kirgizistan, Türk Halklari	Toplumsal	Nötr haber	Sol alt kısım	4.sayfa
3	7 Kasım 1924, 1.sayı	Orta Asya'da Ulus Devletlerin Oluşumu (C.Abdrahman Uulu İle Söyleşi)	Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan	Siyasal	Pozitif haber	Sol alt kısım	4.sayfa
4	25 Kasım 1924. 2.sayı	SSCB'de Ekim Bayramı Düzenlendi	Özbekistan, Türkmenistan	Siyasal	Pozitif haber	Sol alt kısım	2.sayfa
5	25 Kasım 1924. 2.sayı	Kadınlar Eşitliği	Türkmenistan	Toplumsal	Pozitif haber	Sağ alt kısım	2.sayfa
6	25 Kasım 1924. 2.sayı	Türkmenistan'da Parti İşleri İyi	Türkmenistan	Siyasal	Pozitif haber	Sağ üst kısım	2.sayfa
7	25 Kasım 1924. 2.sayı	Aral Denizinde Su Taşkını	Kazakistan	Doğal afet	Negatif haber	Sağ alt kısım	4.sayfa
8	10 Aralık 1924, 3.sayı	Türkiye'de	Türkiye	Siyasal	Nötr haber	Sol üst kısım	1.sayfa
9	10 Aralık 1924, 3.sayı	Mısır'dan Elini Çek	Türkiye, İran, Misir	Siyasal	Negatif haber	Sağ alt kısım	1.sayfa
10	10 Aralık	Türkmenistan'da	Türkmenistan	Suç	Nötr haber	Sol alt kısım	3.sayfa

	1924, 3.sayı						
11	10 Aralık 1924, 3.sayı	Özbekistan'da Değişim Komitesi Kuruldu	Özbekistan	Siyasal	Nötr haber	Sol alt kısım	3.sayfa
12	10 Aralık 1924, 3.sayı	Birlik İşi Canlandı	Özbekistan	Siyasal	Pozitif haber	Sol alt kısım	3.sayfa
13	10 Aralık 1924, 3.sayı	Özbekistan Cumhuriyeti İlan Edildi	Özbekistan	Siyasal	Nötr haber	Sağ üst kısım	4.sayfa
14	10 Aralık 1924, 3.sayı	Semerkand'da Kuru Yemiş Pazarı	Özbekistan	Ekonomi	Nötr haber	Sol alt kısım	4.sayfa
15	26 Ekim 1925 6.sayı	Fergana'da Halkın Durumu İyi Değil	Özbekistan	Suç	Negatif haber	Sol alt kısım	1.sayfa
16	3.Şubat, 1927, 13.sayı	Dalga Dinmedi	Türkiye	Doğal afet	Negatif haber	Sağ üst kısım	1.sayfa
17	3.Şubat, 1927, 13.sayı	Habercini Öldürdüğü İçin Hüküm Çikarıldı	Tataristan	Suç	Negatif haber	Sağ alt kısım	1.sayfa
18	16 Şubat 1925, 3.sayı	Kazak-Kırgız İlişkisi	Kazakistan, Kirgizistan	Siyasal	Pozitif haber	Sol alt kısım	3.sayfa
19	21 Kasım 1926, 126.sayı	Hava Gemisini Canlandrmak Lazım	Azerbaycan	Toplumsal	Nötr haber	Sol üst kısım	1.sayfa
20	21 Kasım 1926, 126.sayı	Fabrika Ürünlerinin Yetersizliği	Türkmenistan	Ekonomi	Negatif haber	Sağ alt kısım	1.sayfa
21	19 Aralık 1926, 140.sayı	Az Milletler Hakkında	Özbekistan, Kazakistan, Kirgizistan	Siyasal	Nötr haber	Sol alt kısım	3.sayfa
22	3 Şubat 1927, 13.sayı	Türk-Tatar Halkının Yeni Alfabeyi Kabul Etmesini Lenin "Güneyin Değişimi" Olarak Belirledi	Türkiye, Tataristan	Eğitim	Pozitif haber	Sol alt kısım	3.sayfa
23	28 Ekim 1926, 118.sayı	2 Million Som Para Vermişti	Türkmenistan	Ekonomi	Pozitif haber	Sol alt kısım	3.sayfa

24	28 Ekim 1926, 118.sayı	Denize Çöktü	Kazakistan	Doğal afet	Negatif haber	Sağ alt kısım	3.sayfa
25	14 Kasım, 1926 123.sayı	Tatar Alfabesinin Değişimi	Tataristan	Eğitim	Pozitif haber	Sol alt kısım	4.sayfa
26	2 Kasım 1926, 121.sayı	Japonya Türkiye Dostluğu	Türkiye	Siyasal	Pozitif haber	Sol alt kısım	4.sayfa
27	2 Kasım 1926, 121.sayı	Çalışanı Öldürdüğü İçin	Türkmenistan	Suç	Negatif haber	Sol alt kısım	2.sayfa
28	23 Kasım 1926, 127.sayı	Rüşti Bey Türkiye'ye Döndü	Türkiye	Siyasal	Nötr haber	Sağ alt kısım	2.sayfa
29	6 Aralık 1926, 133.sayı	Türkmenistan Birliğinin Ilk Düzenleme Toplantısı	Türkmenistan	Siyasal	Nötr haber	Sağ üst kısım	2.sayfa
30	25 Kasım 1924 2.sayı	Zıraat Vergisi Kesınleşti	Kafkasya, Türkmenıstan, Özbekıstan	Ekonomi	Nötr haber	Sağ alt kısım	4.sayfa
31	10 Şubat 1927 16.sayı	Oş Şehrınde Kurulan Özbek Millet Komitesının Ilk Toplantısı	Özbekıstan, Kırgızıstan	Siyasal	Nötr haber	Sol üst kısım	1.sayfa
32	31 Ekim 1926 120.sayı	Kazakistan'ın Sulama İşleri	Kazakistan	Toplumsal	Pozitif haber	Sağ alt kısım	1.sayfa

Erkin Too gazetesinin 1924-1927 yıllar arasındaki sayılarında yer alan Türkiye ve Orta Asya devletleriyle ilgili 32 haber kategorisel içerik analizi yöntemiyle yukarıdaki değişkenler göz önünde bulundurularak incelenmiştir. Her bir haber için yapılan inceleme örneği aşağıdaki Tablo 2.'de ve Resim 2.'de sunulmaktadır.

Tablo 2. *Araştırmaya Alınan Haberlerin İncelenmesi*

	Değişkenler	Bulgular
1	Haberin Yayın Tarihi	1924 1.sayı
2	Haberin Konusu	Orto Asya'da ulus devletlerin kuruluşu (Cusup Abdrahman uulu ile söyleşi)

3	Haberin İçeriği	Orta Asya halkının sınırla birbirinden ayırt edilmesi kararı, Özbekistan ve Türkmenistan cumhuriyetlerinin oluşumu, Tacik cumhuriyetinin Özbekistan'ın bünyesine girmesi kararı, Kırgızistan'ın ayrı özerk bölge olarak Sovyetler Birliği'ne girmesi, Hiva'daki Karakalpak halkının ve Türkistan bölgesinin Kazakistan cumhuriyetine girmesi, Özbekistan, Türkmenistan ve Kırgız özerk bölgesinde parti komiteleri seçimi, Özbekistan'ın merkezi Semerkand, Türkmenistan'ın merkezi Paltaratskiy, Kırgız özerk bölgesinin merkezi Celal-Abad olacak ancak henüz Taşkent'tir.
4	Haberin tonu	Nötr haber
5	Haberin sayfadaki konumu	Sol alt kısmı
6	Haberin yayınlandığı sayfa	4.Sayfa

Resim 2. *Orto Asya'da ulus devletlerin kuruluşu (Cusup Abdrahman uulu ile söyleşi)*

Araştırmaya alınan haberlerin kategorilerine bakıldığında ise en çok siyasal haberlerin yayımlandığı görülmektedir. Daha sonra toplumsal, ekonomik ve suç haberleri ön plana çıkmaktadır. Eğitim ve doğal afetlerle ilgili haberler ise az sayıda yayınlanmıştır. Bu durum aşağıdaki Şekil 1.'de sunulmuştur.

Şekil 1. *Erkin Too Gazetesinde Türkiye ve Orta Asya ülkelerinin haber kategorileri*

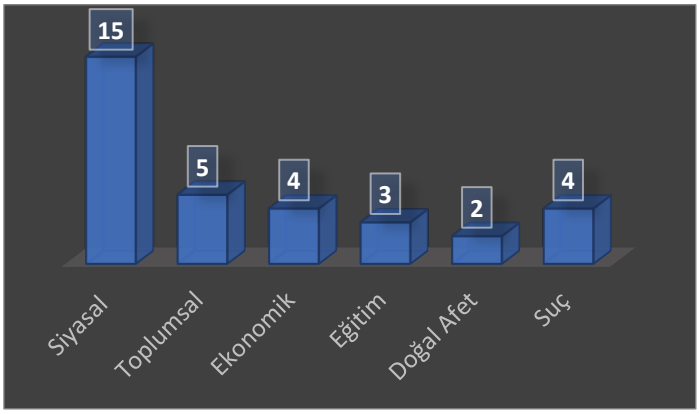

Erkin Too gazetesinin ilk yayınlandığı yıllarda çıkan dış haberlerin siyasal içerikli olduğu aşağıdaki Resim 3'te görülmektedir.

Resim 3. *Türkiye'de*

Türkiye'de başlığı altında yayımlanan bu haber Erkin Too gazetesinin 1924 yılı 3.sayısında çıkmıştır. 29 Kasım'da yayınlanan haberde Atçıbek Halk Partisi tarafından kurulan yeni hükümet, Katçıbek ulus koruma komseri, Racap Paşa iç işleri komseri, Şükri dış işleri komseri, Abdulhalk devlet bütçesi komseri, Saraç ulı Şükri eğitim komseri, Alıcan Aalıcanıp ziraat komseri, Kazı Diyarbakr işçiler komseri, Muzahr sağlık komseri ile ilgili bilgiler aktarılmış ve haber gazetenin birinci sayfasının sol üst kısmında yer almıştır.

Adı geçen dönemdeki Erkin Too gazetesinin sayılarında araştırmaya konu olan ülkelerin arasında en çok hangilerinin isimleri geçmiştir diye bakıldığında ise 26% haberin Türkmenistan'la ilgili olduğu ortaya çıkmıştır. Daha sonra Özbekistan, Kazakistan ve Türkiye haberlerde konu olarak işlenmiş ve en az da Azerbaycan'la ilgili haberler yayımlanmıştır. Bu durum aşağıdaki Şekil 2'de sunulmaktadır.

Şekil 2. *Erkin Too Gazetesinde Yer Alan Ülke İsimleri*

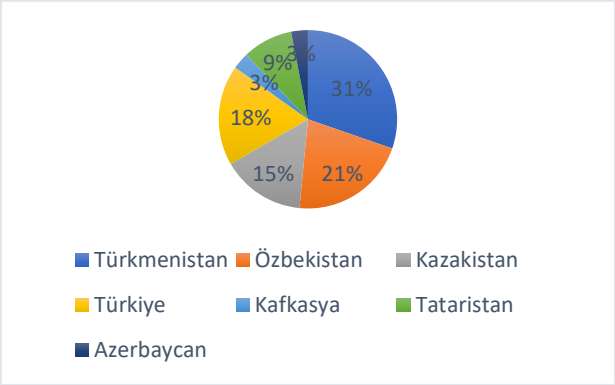

Türkmenistan'la ilgili haberlerin ağırlıklı olduğuna dair bazı örnekler aşağıdaki Resim 4'te sunulmaktadır.

Resim 4. *Ayaldar Tendiği (Kadınlar Eşitliği)*

Ayaldar Tendiği başlığı altında yayımlanan bu haber Erkin Too gazetesinin 1924 yılı ikinci sayısında çıkmış ve haberde Paltaratskiy'de üst yönetim kurumlarına ve okul yönetimine bayanların kabulü, Paltaratskiy'de kilim dokuma atölyesinin açılması gibi konular yansıtılmıştır. Haber gazetenin 2.sayfasında sağ alt kısmında yer almış ve haber tonuna göre de pozitif olarak nitelendirilmiştir.

Erkin Too gazetesinin araştırmaya alınan yıllarında Türkiye ve Orta Asya'da bulunan devletlerle ilgili çıkan haberlerin haber tonuna bakıldığında

ise bu ülkelerle ilgili en çok nötr haberlerin, daha sonra da pozitif haberlerin yayınlamdığı belirtilmiştir. Yayımlanan haberlerin sekizinde ise bu devletlerle ilgili negatif içerikli haberlerin yayımlandığı göze çarpmaktadır. Negatif haberlerin içeriği incelendiğinde onların daha çok suç ve doğal afet konulu haberler olduğu ortaya çıkmıştır. Aşağıdaki Şekil 3'te haber tonuna göre haberlerin dağılımını sunulmaktadır.

Şekil 3. *Erkin Too Gazetesinde Türkiye ve Orta Asya Devletleri İle İlgili Haber Tonu*

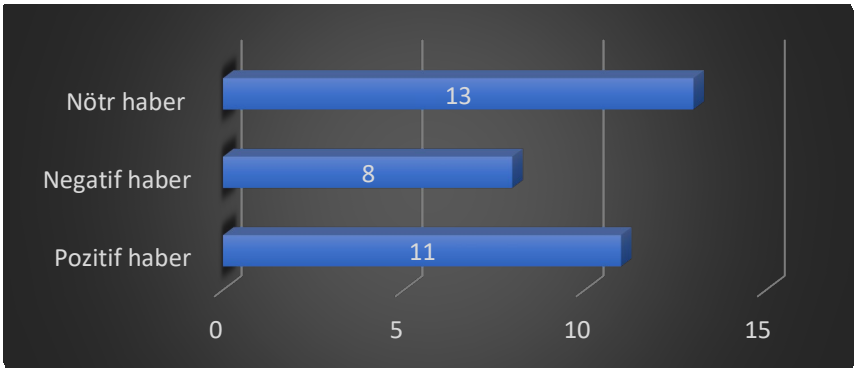

"Mısır'dan elini çek" olarak adlandırılan aşağıdaki haber Erkin Too gazetesinin 1924 yılı 3.sayısında yayımlanmıştır. Bu haberde 28 Kasım'da Bakü'da İngilizlerin Mısır halkına uyguladığı şiddete kınama gösterisi yapıldığı, gösteride Azerbaycan, İran, Türkiye temsilcileri ve Musu-Aganziya mollaların katıldığı belirtilmiştir. Katılımcıların inisiyatifiyle «Mısır'dan elini çek» kurumunun oluşturulduğu dile getirilmiştir. Haber gazetenin birinci sayfasının sağ alt kısmında yerleştirilmiş olup, haber tonuna göre de negatif olarak değerlendirilmiştir. Haberin resmi aşağıda sunulmaktadır.

Resim 5. *Mısır'dan kolundu tart (Mısır'dan elini çek)*

«میسردان قولوڭدو تارت!»

باكۆ - (28 نوياب.) آنگلیجانلاردن میسردا قیلب جاتقان زوردۆق - زومبۆ ئۆچۆنا نارازیلق قیلیب، چوك میتنگ بولدۆ. میتنگ عاگر بر اۆلۆتاردن ۆاكلەدری آرالشتی.

ازربایجان، ایران، تۆرکیه اۆلۆتلا رینان دا كوب آرالشب، مۆسۆلمان زیالیلاری هام مواد اولردۆن ۆاكلەریدا قاتشتی. آنگلیا بادیشا ایغینن میسر خالقینا قارشی قیلغان ۆجدانسز، اۆیاتسز اشنه رینه قارشی نارازیلق قیلب توقتوم چیغارلدی. توقتومدو آنگلیا جۆمۆشكه راه رینه اشمەدك بابان قیلنیب، آنگلیانن قان اچەر نالووچۆ بابلارینا قارشی میسر خالقی كۆروشكوندو جۆمۆشكەرلەر چارەسیجی بولور دەب "اشمەنیز دەنلدی. توقتومدون كیین جیبلغان ایل بر اووزدون «میسردان قولوڭدو تارت!» دەگەن اۆیوم "تۆزۆشتۆ.

Değerlendirme ve Sonuç

Kırgız basın tarihinin araştırılmasında, başta Kırgız halkı olmak üzere, bütün Orta Asya halklarının ve dünyadaki emperiyalist ülkelerin XX. yüzyıllardaki sosyo-kültürel, siyasi ve ekonomik durumları hakkında önemli bilgilere ulaşmak mümkündür. Özellikle o dönemdeki durum değerlendirildiğinde Birinci Dünya Savaşı sonrası savaşa giren veya herhangi bir nedenlerle dahil olan itilaf ve ittifak devletlerinde durum bir hayli zordu. Çünkü savaş sonrası yenik düşen başta Almanya olmak üzere birçok ittifak devletinde bir taraftan iç isyanlar diğer taraftan da dışarıdaki komşu ülkelerin saldırıları olmuş. Bu durum ittifak ülkelerinin siyasi, ekonomik durumunu oldukça etkilemiştir. İtilaf devletlerinde yer alan Rusya İmparatorluğu ise 1917 yılında gerçekleşen Bolşevik devrimi nedeniyle savaştan çekilmek zorunda kalmıştır. V.İ.Lenin başında olan işçi sınıfının yönetime geçmesi sonucu ülkede İmparatorluk dönemi sona ermiştir. Yönetimin işçi sınıfının eline geçmesi ise önceden İmparatorluğun baskısında olan diğer devletlerde de değişimin yaşanmasına yol açmıştır.

Sovyetler Birliği izlediği Marksist düşünceden yola çıkarak bünyesinde bulunan halkların etnik ve dini kimliklerinden bağımsız bir Sovyet vatandaşı olması için çalışmıştır. Bu doğrultuda ise medya devletin ayrılmaz bir parçası olarak önemli rol üstlenmiştir. Sovyetler Birliği döneminde kitle iletişim araçları özellikle de basın Sovyet ideolojisinin kurulmasında ve birliğin bünyesinde bulunan diğer devletlere yayılmasında bir propaganda aracı olarak seferber edilmiştir. Sovyet kitle iletişim sistemi SSCB halkı arasında bir ajitasyon ve propagandayı organize etmek için oluşturulmuş ve özellikle de Soğuk Savaş döneminde belki de gelişiminin zirvesine ulaşmıştır. 1980'lerin başında Sovyetler Birliği'nde. 13 binden fazla süreli yayın yayınlanırdı ve yalnızca gazetelerin günlük tirajı yaklaşık 170-180 milyon civarındaydı (Babyuk, 2021, 23). Medya her zaman nüfusu etkilemenin ve düşünceleri kontrol etmenin mümkün olduğu iktidar aracı olarak faaliyet yürütmüştür. Medyada yansıyan bilgiler ise her zaman Sovyet ideolojisini yansıtmıştır Özellikle Soğuk Savaş sırasında basın belki de en popüler bilgi kaynağıydı çünkü en çok kamuya açık olandı. SSCB'de ortalama bir insanın elit veya bilimsel literatür ve yayınları bulması zor olsa da, birçok gazete ve yayın kamuya açıktı, üstelik bazıları ajitasyon ve propaganda amacıyla ücretsiz olarak dağıtılabiliyordu (Nikonova, 2014, s.391).

Sovyet ideolojisi yansıtan ve bir propaganda aracı olarak görev yapan iletişim araçlarının içinden en çok gazete ve dergiler önemli araç olarak kullanılıyordu. Bu yüzden de gazete ve dergilerin editörleri, Sovyetler Birliğinin yürüttüğü iç ve dış politikalarda ve/veya Sovyetler yönetiminin muhalefetine ilişkin değerlendirmelerde sıklıkla Komünist partisi tarafından belirlenen kurallara uymak zorunda olmuşlardır. Ayrıca Sovyetler Birliğinin kurucusu V.İ.Lenin Sovyet medya kavramını açıklarken gazetelerin yalnızca

kolektif propagandacı ve ajitatör değil, aynı zamanda kitleleri örgütleyici de görevi üstlendiğini belirtmiştir. Böylece devrim sonrası faaliyet gösteren iletişim araçları toplumda aldığı konum ve itibarına göre değil, yaptığı faaliyetlere ve etkisine göre değerlendirilmiştir. O dönemde basının asıl amacı Sovyet sistemini desteklemek olmuştur. Bu nedenle gazete editörleri parti üyeliğine geçilerek partiye ait olduklarını kanıtlamak zorunda kalmıştır. Bunun için ise onlar bazı zamanlarda yazdığı makalelelerde bazın iç siyasetteki bazen de dış siyasetteki yönetici seçkinleri olumsuz karaktere dönüştürmüştür (Kaminskaya, 2018, s.7). Bazı durumlarda deneyimli uluslararası uzmanlar hata yaptı. Örneğin, 1971 yılında "Za Rubejom" ("Yurt Dışı") dergisinin sayılarından birinde K. Aleshin'in "Cevabımız" adlı bir yazısı yayınlanır. Burada yazar Almanya Federal Cumhuriyetinin kanzleri V.Brandt'la ilgili olumsuz bilgileri verir. Propaganda bölümü bunu yanlış makale olarak kabul etmiş ve makalenin içeriğinde Alman kanzlere yönelik kaba sözel saldırının olduğunu belirtmiştir. Daha sonra dergi editörü ve makale yazarı SSKP Merkez Komitesine çağırılmasına rağmen, Sovyet Birliğinin politikasına uygun bilgilerin verilmesi yönünde uyarı verilmiş, ancak hiçbir suç veya cezaya sevk edilmemiştir (Nikonova, 2014, s.390).

Görüldüğü üzere Sovyetler Birliği döneminde yayınlanan gazete ve dergilerde yer alan veya dile geitirilen herhangi bir ülke ya da insan belli bir amaç ve çıkar doğrultusunda ya olumlu ya da olumsuz şekilde yansıtılmıştır. Bu durum göz önüne alındığında Erkin Too gazetesinin incelenmesi bir taraftan Kırgızistan'ın o dönemdeki yürüttüğü dış siyasetiyle ilgili, diğer taraftan da diğer türk devletlerine yönelik SSCB'in yaklaşımıyla ilgili bilgilere ulaşmada bize ışık tutabilir. Bu gazete Gazetecilik ve İletişim alanı için değil, Tarih, Türkoloji, Sosyoloji, Ekonomi ve Siyaset gibi başka Sosyal Bilimler için önemli bir kaynak niteliğini taşımaktadır.

Yazarların katkı düzeyleri:	Tek yazar: %100.
Etik komite onayı:	Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur.
Finansal Destek:	Çalışmada finansal destek alınmamıştır.
Çıkar çatışması:	Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

Aknazarova A. (2015), International Information Security Of Kyrgyzstan In The Conditions Of Information War, İzvesitya Vuzov Kırgızstana, 4.sayı, Bişkek

Alymbaeva, Z., & Alimakhunov, A. (2021). Threats and Challenges to the Information Security of Kyrgyzstan. Bulletin of Science and Practice, 7(2), 266-270. (in Russian). https://doi.org/10.33619/2414-2948/63/28

Bakaşeva C. (2002). Kırgız Jurnalistikasının Tarıhı, KMUU Yayınları, Bişkek

Babyuk M.İ. (2021). K Voprosu O Vospriyatii Propagandı Sovetskim Çelovekom V Usloviyah Pozdnego SSSR: Opıt Çastnogo İssledovaniya, Moskova Üniversitesi Dergisi, No 3, ss. 22-53

Bobokhanov R. (2015). Natsionalno-territorialnoye razmezhevania i obrazavaniye soyuznih respublik v Tsentralnoy Azii (National Delimination and the establishment of Soviet Republics in Central Asia*) (1924-1936). Retrieved February 16, 2018, from http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1435859460/ (date of access: 10.05.2023).

Castells M. (2000), İnformatsionnaya Epoha: Ekonomika, Obşestvo i Kultura, MGU Ekonomi Yüksek Okulu Yayınları, 1.cilt, Moskova

Haugen A. (2003). The Establishment of National Republics in Soviet Central Asia. Hampshire: Palgrave Macmillan

Kamalov İ. (2011), "Türk Cumhuriyetlerinin Bağımsızlığının 20.yılında Rusya'nın Orta Asya Politikaları", Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Ankara, Türkiye

Kaminskaya T.L. (2018), Sovyetskaya Model SMİ i Sovremennıe Praktiki Agitpropa, Vestnik Finans Üniversitesi, No 4, DOI: 10.26794/2226-7867-2018-8-4-6-9

Nikonova S.İ. (2014) SMİ v İdeologiçeskoy Sisteme Poslednih Desyatiletiy Sovetskoy Vlasti, Fundamentalnoe İssledovanie dergisi, No 6-2, ss. 390-393

Şerbak A.N. Bolyaçevets L.S. Platonova E.S. (2016), İstoriya Sovetskoy Natsiyonalnoy Politiki: Kolebaniya Pamyatnika?, Political science (RU), 1 sayı, Moskova

Usupov S, 2007, İstoriya Kırgızskoy Jurnalistiki, Bişkek

Erkin Too, 1924 yılı sayıları

Erkin Too, 1925 yılı sayıları

Erkin Too, 1926 yılı sayıları

Erkin Too, 1927 yılı sayıları

ZfWT Vol 15, No.3 (2023) 311 -318 // **DOI:** 10.46291/ZfWT/150320

ZfWT Zeitschrift für die Welt der Türken
Journal of World of Turks

TÜRGİŞ DEVLETİ
(Kitap Tanıtımı)*

*Aysun SOYER***

Demir, Necati (2023). *Türgiş Devleti,* İstanbul: Ötüken Neşriyat, 360 s., ISBN: 978-625-408-568-0.

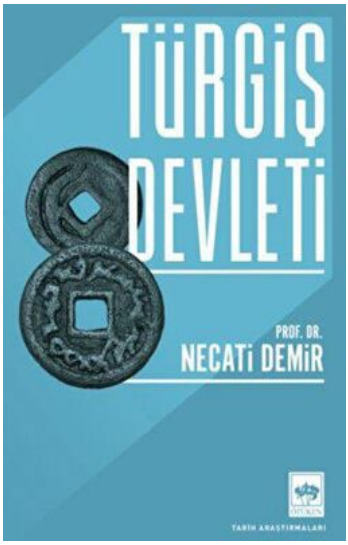

Necati Demir'in "Türgiş Devleti" adlı eseri, meraklı zihinleri doyuracak nitelikte bir bilgi hazinesi sunarak okuyucularını derinlemesine bir keşfe davet ediyor. Yazarın özenle gerçekleştirdiği araştırmalar ve sağlam

* Kitap Tanıtımı: **Geliş tarihi:** 13.11.2023, **Kabul tarihi:** 26.11.2023
Kaynak gösterilme: SOYER A. (2023): Türgiş Devleti (Kitap Tanıtımı) *Zeitschrift für die Welt der Türken,* 15 /3, s. 311-318.

** Dr. Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı ABD Düzce / TÜRKİYE aysunsoyer.as@gmail.com https://orcid.org/0000-0002-9638-8315

metodolojisi, konunun derinliğine inerek yeni ve aydınlatıcı bakış açıları kazandırmaya uygun bir nitelik taşımaktadır.

Eser, yazarın biyografisi, ithaf sayfası, kısaltmalar ve içindekiler bölümü ile başlamaktadır. Ön Söz (15-18) bölümünde, okuyuculara kitabın içeriği ve tasarımı hakkında bilgiler verilmiş, kitap oluşturulurken karşılaşılan durumlar açıklanmış ve kullanılan kaynaklardan bahsedilmiştir. Bu bölümde aynı zamanda kitaba katkıda bulunanlara teşekkür edilerek çalışmanın Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. yılında okuyucularla buluşmasından duyulan memnuniyet ifade edilmiştir. Ön söz, kitabın anlaşılması ve değerlendirilmesi için okuyuculara önemli bir rehberlik sağlamaktadır.

Ardından eserin başlangıcında "Giriş" bölümüne geçilmiş ve bu bölüm, ana bölümlere hazırlık niteliği taşımıştır. Giriş bölümünde ayrıca, Türgiş Devleti'nde kullanılan ünvanlar detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Bu açıklamalar, okuyuculara ana konulara geçmeden önce gerekli bağlamı sağlayarak Türgiş Devleti'nin siyasi ve kültürel yapısını daha iyi anlamalarına olanak tanımaktadır.

Kitap beş ana bölümden oluşmaktadır.

1) Birinci Bölüm/Türgiş Devleti'nin Tarihî Alt Yapısı

İlk bölüm (26-36), Türgişlerin Ataları, Hun Devleti Dönemi'nde Türgişlerin tarihi, Hun Devleti'nin Parçalanması, Kuzey Liang Devleti'nin kuruluşu, Chü-ch'ü Meng hsün Dönemi, Mu-ch'ien Dönemi, Kuzey Liang Devleti'nde Fetret Dönemi, Bozkurt Destanı gibi bir dizi önemli konuyu kapsamaktadır.

Hun Devleti Dönemi'nde Türgişlerin Ataları üzerinde durularak bu dönemdeki toplumsal ve kültürel gelişmeler incelenmiştir. Aynı zamanda Hun Devleti'nin parçalanması süreci ele alınarak, Türgişlerin bu dönemdeki siyasi konumlarına ışık tutulmaktadır. Kuzey Liang Devleti'nin kuruluşu ve gelişimiyle birlikte, Türgişlerin bu devlet içindeki rolü ve etkileşimleri detaylı bir şekilde açıklanmıştır.

Chü-ch'ü Meng hsün Dönemi ve Mu-ch'ien Dönemi'nde Türgişlerin yaşadığı değişimler, bu dönemdeki önemli olaylar ve siyasi dinamikler kitabın bu bölümünde geniş bir perspektifle incelenmiştir. Kuzey Liang Devleti'nde Fetret Dönemi ise devlet içindeki istikrarsızlık ve değişim sürecini detaylı bir şekilde ele alarak bu dönemin Türgişler üzerindeki etkilerini ortaya koymuştur.

Bozkurt Destanı'nın analizi, Türgiş kültüründeki önemli bir unsur olan bu destanın toplum üzerindeki etkilerini ve tarihi bağlamını açıklamaktadır.

Bu bölüm, Türgiş Devleti'nin tarihî alt yapısını oluşturan temel unsurları detaylı bir şekilde işleyerek, okuyuculara bu tarihî dönemin karmaşıklığını ve bu olayların tarihî önemini anlama fırsatı sunmaktadır.

2) İkinci Bölüm/ Türgiş Devleti'ne Giden Süreç

Eserinin ikinci bölümünde (37-66), Türgiş Devleti'nin oluşum süreci ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır. Köktürk Devleti ve Batı Köktürk Devleti ise alt başlıklar olarak incelenmiş ve Batı Köktürk Devleti'nin hükümdarları kronolojik bir sırayla tanıtılmıştır. Bu sayede, Türgiş Devleti'nin ortaya çıkmasında Köktürk Devleti'nin ve özellikle Batı Köktürk Devleti'nin rolüne odaklanılmıştır.

Batı Köktürk Devleti'nin yıkılma süreci, içsel çatışmalar, dış baskılar ve diğer etkenlerin nasıl bir araya geldiği detaylı bir şekilde incelenerek sunulmuştur. Ayrıca, Köktürk Devleti topraklarında Çin'in yapılanması da ele alınarak bu sürecin bölgedeki siyasi ve kültürel dinamiklere olan etkisi detaylı bir şekilde açıklanmıştır.

3) Üçüncü Bölüm/Türgiş Devleti'ni Oluşturan Boylar

Eserin üçüncü bölümü (67-83), Türgiş Devleti'nin oluşum sürecine ışık tutan çeşitli konuları kapsamaktadır. Türgişlerin Devlet Olma Süreci'nin incelendiği bu bölümde, Türgişlerin devletleşme süreci üzerindeki etkileri ve bu süreçteki dönemeçler detaylı bir şekilde yorumlanmıştır.

"Türgiş Devleti'nin Temeli Olan Onok Boyları" alt başlığı, devletin temelini atan Onok boylarının rolünü vurgular. Bu boyların sunduğu toplumsal, kültürel ve siyasi katkıların Türgişler Devleti'nin şekillenmesinde ne denli önemli olduğu gösterilmektedir.

Tölis Boyları / Tu-lu Boyları, Ç'u-mu-kun, Hu-lu-wu, Şe-şo-t'i, Türgiş, Şu-ni-şi gibi boyların detaylı bir şekilde ele alındığı bölümlerde, bu boyların yerleşim yerleri haritalarla gösterilmiştir. Bu haritalar, okuyuculara her bir boyun coğrafi konumunu görsel olarak sunarak, anlatılan tarihî süreçleri daha iyi anlamalarını sağlamaktadır.

Tarduş Boyları / Nu-şi-pi Boyları'nın rolü, A-si-kie, Ko-şu kü-e, Pa-sai-kan gibi diğer boyların katkıları, Türgiş Devleti'nin geniş toplumsal dokusunu belirleyen önemli unsurlardır. Bu boyların etkileşimi, devletin güçlü toplumsal yapısını şekillendiren faktörler arasında yer almaktadır.

"İli Nehri Anlaşması ve Batı Köktürk Devleti'nin Bölünmesi" başlığı altında Türgiş Devleti'nin tarihindeki belirleyici dönemeçler açıklanır. Bu olaylar, devletin şekillenmesinde etkili olan bazı dış ve iç etmenleri aydınlatmaktadır.

Bu bölüm, Türgiş Devleti'nin oluşum sürecini anlamak adına kapsamlı bir bakış sunmakta ve bu dönemdeki çeşitli boyları ayrıntılı bir şekilde ele alarak okuyucuya derin bir anlayış kazandırmaktadır.

4) Dördüncü Bölümü/Türgiş Devleti

Eserin bu bölümü (85-188), Türgiş Devleti'nin tarihini kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Türgiş Devleti'nin Kuruluşu başlığı altında Türgiş Devleti'nin temelleri ve kökenleri incelenmekte olup bu ilk dönemin toplumsal ve kültürel unsurları üzerinde durulmuştur.

"Uçele [Ulaş] Dönemi" ve "Sou-Ko (Soge? / Sakal?) Dönemi" ile Türgiş Devleti'nin erken dönem hükümdarları ve hükümet dönemi ele alınmış, bu dönemin devletin kuruluş sürecindeki etkisi vurgulanmıştır.

Yine bu bölüm, "Köktürk Devleti'ne Bağlılık Dönemi" altında iki önemli lideri Bars Kağan ve Bilge Kağan'ı içermektedir. Bu dönemde Türgiş Devleti, Köktürk Devleti'ne bağlıdır. Bars Kağan'ın liderliğindeki dönemde Türgiş Devleti'nin iç ve dış politikası değerlendirilmiş, bu liderin devlete olan katkıları vurgulanmıştır. Bilge Kağan'ın dönemindeki olaylar ve devletin kültürel gelişimi incelenerek Türgiş Devleti'nin olgunlaşma sürecine dair bilgiler sunulmuştur.

"Su-lu Kağan (Salur Kazan) Dönemi" ve "Su-lu Kağan'ın Veziri Kül Çor" başlığı altında Su-lu Kağan'ın liderliğindeki dönemdeki önemli olaylar ve devletin içsel ve dışsal dinamikleri detaylı bir şekilde açıklanmış; Su-lu Kağan'ın veziri Kül Çor'un yönetimdeki rolü ve etkisi üzerinde durularak devletin yönetim yapısı anlatılmıştır.

"Sarı Türgiş Devleti" ve "Kara Türgiş Devleti" başlığıyla Sarı Türgiş ve Kara Türgiş Devletleri arasındaki ilişkiler ve kendi iç etmenleri ele alınarak bu devletlerin tarihleri özetlenmiştir. Kara Türgiş Devleti başlığı altında Ko-ço / T'ou-ho-sien Çur (Kut Çor) Dönemi, Ör-wei Dönemi, A-şi-na Hin Dönemi, İl Etmiş Kutlug Bilge Dönemi, Türgiş İ-po Kağan, Kutluk Bilge / Tengride Bolmuş, A-to p'ei lo (Boyla) incelenmiştir. Bu dönemlerdeki önemli liderlerin yönetimleri ve devletin durumu üzerinde durularak Türgiş Devleti'nin değişim süreci anlatılmıştır.

Sarı Türgiş Devleti başlığı altında Eulvei (İlbey?) Dönemi ve Baga Tarkan ele alınmış; bu dönemlerdeki devlet politikaları ve olaylar açıklanmıştır.

Bu bilgilerden sonra "Türgiş Devleti'nin Sonu", "Türgiş Devleti'nin Dağılışı" başlığıyla Türgiş Devleti'nin sona erme sebepleri ve devletin dağılış süreci detaylı bir şekilde açıklanmıştır. "Türgiş Devleti'nden Oğuz Yabgu Devleti'ne Oğuzlar" başlığıyla da Türgiş Devleti'nin dağılmasının ardından Oğuz Yabgu Devleti'nin ortaya çıkışı ve bu devletin ilk dönemleri ele alınmıştır.

Sonuç başlığı altında, Türgiş Devleti'nin önemli dönem ve liderleri genel olarak değerlendirilmekte, okuyucuya bütünsel bir bakış sunulmaktadır.

5) Beşinci Bölüm

Eserin beşinci bölümü (189-334) Türgiş Devleti Dönemi'nde Kültürel Hayat, Türgişlerde Devlet Yönetimi ve Ordu, Sosyal Yapı, Toplum Hayatı ve Geçim, Dil ve Edebiyat, Ticaret Hayatı, Dini Hayat, Sosyal Hayat, Sanat ve Zanaat, Kültür, Coğrafya, Sonuç başlıklarından oluşmaktadır.

"Türgişlerde Kültür ve Medeniyet" çeşitli yönleriyle anlatılarak kültürün sanat, bilim, dil, mimari gibi gibi farklı alanlarından unsurlara dair bilgiler verilmektedir. Bu dönemdeki kültür, yazılı eserlerde ve tarih kaynaklarında belirgin bir şekilde ortaya çıkar ve toplumun bir arada yaşama düzenine önemli bir katkı sağlar. Fakat Türgişlerin kendi yazdığı metinler günümüze kısıtlı olarak ulaşmıştır. Türklerin kültürel hayatı, yazılı eserlerde vurgulanan töre, yurt, budun (halk) ve ilig (kağan) kavramları etrafında şekillenmiştir. Bu unsurlar, toplumun birlikte yaşama düzenini oluşturarak kültür ve medeniyetin çeşitli yönlerini zenginleştirmiştir.

"Türgişlerde Devlet Yönetimi ve Ordu" başlığı altında Devlet Yönetimi, Başkent-Devlet Merkezi-Saray, Türgişlerde Hakan Seçimi ve Sonrası; Kağan, Kağan Damgası, Türgişlerde Bayrak ve Tuğ, Hükûmet (Ayukı), Devlet Kadrosu, Devlet Törenleri, Hakan Atama Törenleri, Devlet Meclisi ve Toy, Ordu-Ordu Birlikleri, Posta ve Posta Teşkilatı gibi önemli konular, kısa ve öz bir şekilde çeşitli görsellerle desteklenerek anlatılmıştır.

"Sosyal Yapı" başlığıyla, Türgiş Devleti'nde toplumun temel örgütlenmesine ve sosyal yapıya dair kişi, aile (oğuş), urug, boy (bod) bodun, il (devlet) unsurları ele alınmıştır. Bu kavramlar, Türgiş toplumunun sosyal dokusunu şekillendiren ve bireyden devlete kadar uzanan önemli yapı taşlarını ifade etmektedir.

"Toplum Hayatı ve Geçim" başlığı altında ele alınan konular, Türgiş Devleti döneminde toplumun günlük yaşamını, ekonomik faaliyetlerini ve sosyal yapılanmasını içermektedir. Bu başlıklar, şehir hayatı, çarşı-pazar, şehirleşme ve iskân, toplum hayatı, eğitim, hukuk, ekonomi, köy hayatı ve kırsal alandaki yaşam, tarım, tıp ve tedavi gibi çeşitli önemli konuları kapsamaktadır. Tüm bu konular, Türgiş Devleti döneminde toplumun sosyal, ekonomik ve kültürel yapısını anlamak adına önemli bir bakış sunmaktadır.

"Dil ve Edebiyat" başlığı altında incelenen konular, Türgiş Devleti dönemindeki dil ve edebiyatın zenginliğini ve kültürel mirasını göstermektedir. Köktürk yazısı, Türgiş Devleti'nin dönemindeki yazı sistemi olarak öne çıkar. Günümüze ulaşan dil yadigârları, yazılı kültürün gücünü ve o dönemdeki dilin yapısal özelliklerini yansıtmakla beraber tarihi ve kültürel öneme sahip dil birikimini günümüze taşımaktadır.

Bu eserde, Türgişlere ait çeşitli yazıtlara da odaklanılmıştır. Bunlar arasında öne çıkan 4 tanesi şunlardır:

1. Altın Köl Yazıtları, Bars Kağan'a ait önemli anıtlardan biridir.
2. Talas Yazıtları, tarihi olayları ve devletin politik durumunu belirten önemli yazılı eserlerdir.
3. Issık Göl Yazıtları, bölgedeki Türk hükümdarlarının anıtlarıdır.
4. Koçkor Yazıtları, Türgiş Devleti'nin dönemine ait önemli yazılı belgelerden biridir.

Bu yazıtlar, devletin hükümet yapısı, kültürel değerleri ve dönemindeki olayları yansıtarak dil ve edebiyat alanındaki gelişmelere ışık tutmaktadır. Yazar burada kendi çektiği fotoğraflara da yer vererek metni görsellerle desteklemiştir.

Soğd yazısı, Türgiş Devleti'nin etkileşimde bulunduğu kültürlerle ilişkilerini yansıtan önemli bir dil öğesidir. Bu yazıtlar, dilin evrimi ve kültürel alışverişin izlerini günümüze taşımıştır.

Türgiş Devleti'nde edebiyat, kahramanlık destanları, hikayeler ve mitolojik unsurları içermektedir. Kitapta da yer verildiği gibi Şu Destanı, Türgişlerin efsanevi kahramanlarını ve tarihini anlatan önemli bir eserdir. Bu destan, yazarın da belirttiği gibi *"Türgiş Devleti'nin kuruluş beyannamesi ve tapu senedidir."* (s.253) Dede Korkut Kitabı/Salur Kazan Destanı başlığıyla destanın isimlendirilmesine dikkat çekilmiştir.

Bu yazılı eserler, Türgiş Devleti dönemi dil ve edebiyatındaki zenginliği ve kültürel birikimi yansıtarak tarihsel bir pencereden bakmamıza olanak tanımaktadır.

Metinde, "Ticaret Hayatı" başlığı altında ticaret, para, ilk dönem sikkeleri, Türgiş Devleti Dönemi'ne ait diğer buluntular, yollar ve ticaret yolları konularına odaklanılmıştır. Bu bölümler, ticaretin nasıl yapıldığını, kullanılan parayı, ilk dönem sikkelerini, Türgiş Devleti'nin dönemine ait çeşitli arkeolojik buluntuları ve ticaret yollarını detaylı bir şekilde açıklamaktadır. Bu başlık altındaki unsurlar, dönemin ticaret hayatını ve ekonomik dinamiklerini anlamak adına kapsamlı bir bakış açısı sunmaktadır.

"Dini Hayat ve Sosyal Hayat" başlığı altında dini hayat ve sosyal yaşam konuları anlatılmıştır. Bu başlık altında, kadın-erkek ilişkileri, zaman ve takvim kavramları, mimarlık ve iskân gibi alt başlıklar incelenerek dönemin dini ve sosyal hayatına derinlemesine bir bakış sunulmuştur. Bu alt başlıklar, Türgiş Devleti'nin dönemindeki toplumsal etkenleri, cinsiyet ilişkilerini, zaman algısını, mimari yapıları ve yerleşim düzenini anlamak için önemli bir çerçeve sağlamaktadır.

"Sanat ve Zanaat" başlığıyla birlikte sanat, madencilik, silah sanatı, el sanatları ve süs eşyaları, heykeltıraşlık, resim, müzik, seramik, dokuma ve örme, keçe ve keçecilik, dericilik, koşum takımı, teknoloji, tekerlekli araba, değirmen gibi çeşitli konulara değinilmiştir.

Sanat ve zanaatın içerdiği geniş yelpaze, Türgiş toplumunun estetik anlayışını, becerilerini ve gelişmişlik düzeyini anlamamıza olanak tanımaktadır. Madencilik, silah sanatı, el sanatları, süs eşyaları, heykeltıraşlık gibi konular, Türgiş kültürünün estetik zenginliğini ve zanaat geleneğini yansıtmaktadır. Dokuma ve örme, keçe ve keçecilik, dericilik, koşum takımı gibi zanaat dalları ise günlük yaşamın pratik ihtiyaçlarını karşılamak adına önemli bir rol oynamıştır. Teknoloji, tekerlekli araba, değirmen gibi konular ise dönemin teknolojik gelişmelerini ve yaşam tarzını etkileyen unsurları temsil etmektedir. Bu başlıklar, Türgiş toplumunun teknolojik ve ekonomik yapıları hakkında bilgi sağlayarak döneminin özgün özelliklerini ortaya koymuştur.

Bu bilgiler ışığında, Türgiş toplumunun günlük hayatındaki detayları ve gelişmiş üretim tekniklerini anlama imkânı sağlanmıştır.

"Kültür" başlığı altında gelenek ve görenekler, beslenme kültürü, giyim kuşam, cenaze ve defin işlemleri, mezarlar, kurgan-tümülüsler, beşik gibi konular ele alınmıştır. Bu başlıklar altında Türgiş Devleti'nin kültürel yapısı detaylı bir şekilde incelenerek toplumun günlük yaşamının ve ritüellerinin çeşitli yönleri açıklanmıştır.

"Coğrafya" başlığı altında genel bir bilgi verilmiş olup, Türgiş Devleti'nin coğrafyasında bulunan önemli yerler alfabetik sırayla sıralanarak ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Bu, okuyuculara Türgiş Devleti'nin jeografik özellikleri ve stratejik konumu hakkında kapsamlı bir bakış sunmaktadır.

Sonuç başlığıyla, kitabın en kapsamlı bölümü olan, beşinci bölüm üzerine genel bir değerlendirme yapılarak ana temalar özetlenmiş ve okuyucuya bütüncül bir bakış açısı sunulmuştur.

Kitabın ana bölümlerinden sonra Kaynakça (335-340) bölümüne yer verilmiştir. Bu bölüm, kitapta ele alınan konulara dair destekleyici ve referans niteliğindeki kaynakları içermekte, okuyuculara daha fazla inceleme ve araştırma yapma imkânı sağlamaktadır.

Dizin bölümünde (341-360), önemli kelimeler ve kavramlar alfabetik sıraya göre listelenmiş ve bu terimlerin hangi sayfalarda yer aldığını gösterilmiştir. Bu da okuyucuların kitap boyunca geçen önemli terimlere hızlı bir şekilde erişmelerini sağlayarak bilgiye ulaşımı kolaylaştırmıştır.

Sonuç olarak, Demir (2023), Türgiş Devleti ve Türgişler konusunda detaylı bilgiler sunmanın ötesinde, kitap içerisinde çeşitli görsel unsurları da başarılı bir şekilde kullanmıştır. Fotoğraflar, metni görsel olarak destekleyerek anlatılanları güçlendirmekte ve okuyuculara daha derin bir deneyim sunmaktadır.

Necati Demir'i, Türgiş Devleti ve Türgişler üzerine yaptığı bu çalışma ile Türk dili ve tarihine katkılarından dolayı tebrik eder, kendisine gelecekteki çalışmalarında başarılar dileriz

Yazarların katkı düzeyleri:	Tek yazar: %100.
Etik komite onayı:	Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur.
Finansal Destek:	Çalışmada finansal destek alınmamıştır.
Çıkar çatışması:	Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

Demir, N. (2023). *Türgiş Devleti.* Ötüken Neşriyat.